

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

БЕЗПЕКОВЕ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ:
ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**БЕЗПЕКОВЕ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ:
ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Харків
«Юрайт»
2024

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 19.12.2024 р.)*

Авторський колектив:

проф. **Анісімова Г. В.** розділ 1 (у співавт. з доц. Донець О. В.), розділ 10 (у співавт. з доц. Донець О. В.), розділи 12-15; проф. **Яковюк І. В.** розділ 2 (у співавт. з д-ром філософ. Муравйовою С. В.), розділ 9; проф. **Гетьман А. П.** розділ 6 (у співавт. з канд. юрид. наук Павловою О. В.), розділ 7 (у співавт. з асист. Статівкою О. В.), розділ 8 (у співавт. з асист. Статівкою О. В., канд. юрид. наук Павловою О. В.); доц. **Донець О. В.** розділ 1 (у співавт. з проф. Анісімовою Г. В.), розділ 10 (у співавт. з проф. Анісімовою Г. В.), розділ 11; д-р філософ. **Муравйова С. В.** розділ 2 (у співавт. з проф. Яковюком І. В.), розділ 3, розділ 4, розділ 5; канд. юрид. наук **Павлова О. В.** розділ 6 (у співавт. з проф. Гетьманом А. П.), розділ 8 (у співавт. з проф. Гетьманом А. П., асист. Статівкою О. В.); асист. **Статівка О. В.** розділ 7 (у співавт. з проф. Гетьманом А. П.), розділ 8 (у співавт. з проф. Гетьманом А. П., канд. юрид. наук Павловою О. В.).

Рецензенти:

Серьозіна Світлана Григорівна, д-ка юрид. наук, проф., директорка Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, чл.-кор. НАПрН України;

Лісова Тетяна Вікторівна, д-ка юрид. наук, проф., доц. кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Б 40 Безпекове довідкля України: доктринально-правові та прикладні аспекти : монографія / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, І. В. Яковюк та ін. Харків : Юрайт, 2024. 452 с.

ISBN 978-617-7450-37-4

У монографії комплексно досліджено сучасну парадигму права екологічної безпеки в системі міжнародного й екологічного права, розкрито новітні тенденції вдосконалення законодавства у сфері створення компенсаційно-правових механізмів, захисту екологічних прав та інтересів громадян в контексті євроінтеграційних процесів. Проведене дослідження дозволило як розширити наукове вчення про сутність і зміст права екологічної безпеки, його місце в системі права, так і детально розглянути його взаємодію з іншими галузями й науками, з'ясувати вплив безпекової компоненти на становлення галузевої еколого-правової доктрини і сучасної державної політики України з екологічних і кліматичних питань, визначити вектори європеїзації національного екологічного законодавства. Проаналізовано концепти «екологічна держава», «екологічний конституціоналізм», «екологічна шкода» та ін., розглянуто доктринально-правові й гносеологічні підходи до їх інтерпретації. Проблеми, які вивчаються в монографії, мають значення з огляду на стратегічну мету незалежної України – перемогу, повенне відновлення, входження до ЄС, створення єдиного наукового і правового простору, правопорядку (зокрема, й екологічного).

Для науковців, викладачів, аспірантів, правників, екологічної громадськості й усіх тих, хто цікавиться теоретико-методологічними й практичними проблемами і новітніми тенденціями формування національного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки та воєнного й повенного відновлення природно-ресурсного потенціалу України в умовах євроінтеграції.

ISBN 978-617-7450-37-4

УДК 349.6:[351:504]:342.72/.73
© Гетьман А. П., Анісімова Г. В.,
Яковюк І. В. та ін., 2024
© «Юрайт», оформлення, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	6
РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	53
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	79
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ТЕОРІЇ ПРАВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	96
РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ	111
РОЗДІЛ 6. ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ	144
РОЗДІЛ 7. СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПЕКОВОЇ ФУНКЦІЇ	173

РОЗДІЛ 8. ПРАВОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ «ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО- ЕКОЛОГІЧНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	196
РОЗДІЛ 9. ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ, МІЛІТАРИЗАЦІЯ ТА ЇХНІ ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ	206
РОЗДІЛ 10. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НА ШЛЯХ ДО БЕЗПЕКОВОСТІ ДОВКІЛЛЯ	230
РОЗДІЛ 11. ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ Й БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	277
РОЗДІЛ 12. СУЧАСНИЙ ПРАВОВИЙ ВИМІР ЕКОЛОГІЧНОЇ І КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИК: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЕЗПЕКОВОЇ ТА КОМПЕНСАЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ	340
РОЗДІЛ 13. ШКОДА, ЗАПОДІЯНА ДОВКІЛЛЮ: КРОКИ ДО СТВОРЕННЯ КОМПЕНСАЦІЙНО- ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ)	357

РОЗДІЛ 14.
НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В СФЕРІ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ:
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР 406

РОЗДІЛ 15.
НАЦІОНАЛЬНА КЛІМАТИЧНА ПОЛІТИКА.
ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «КЛІМАТИЧНА ШКОДА» 424

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Війни та збройні конфлікти супроводжують людство протягом усього його існування¹. Однак у ХХ ст. їх негативний вплив стає особливо відчутним і помітним через бойові дії, під час яких використовуються вибухонебезпечні речовини, вогнепальна, хімічна та ін. зброя, а також через ті наслідки, які пов'язані із війнами як такими. Протягом ХХ століття було зафіксовано понад 200 війн і збройних конфліктів, включаючи дві світові війни, численні громадянські війни, революції та інші конфлікти. У ХХІ столітті, за даними на 2023 рік, тривало 55 активних конфліктів у 38 країнах світу. Глобальний індекс миру (GPI), опублікований Інститутом економіки та миру (IEP), у 2024 році вчергове зафіксував погіршення середнього рівня глобальної миролюбності на 0.56%. Така ситуація, коли рівень миролюбності знижується, спостерігається вже п'ятий рік поспіль, однак показник 2024 року є одним з найнижчих². Основними факторами, що вплинули на погіршення, визнаються: збільшення кількості конфліктів і суперечок, зокрема, і через природні ресурси, політична нестабільність й економічні труднощі в багатьох регіонах світу, а та-

¹ Н. Anisimova, О. Donets, О. Shynkarov, R. Shchonkin, I. Skliar Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects. April 2023 Sigurnost 65(1): 1-23 DOI:10.31306/s.65.1.1 https://www.researchgate.net/publication/369782415_Contemporary_challenges_and_threats_to_national_securitySuvremeni_izazovi_i_prijetnje_nacionalnoj_sigurnosti_environmental_and_legal_aspectsokolisni_i_pravni_aspekti#:~:text=Key%20words:%20environmental%20safety,%20civil%20liability%20for%20environmental%20damage,%20environmental (дата звернення: 05.12.2024).

² Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2024: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2024. Available from: <http://visionofhumanity.org/resources> (accessed Date Month Year). <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-web.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

кож виникнення двох наймасштабніших (після завершення Другої світової війни) збройних конфліктів у Європі за кількістю жертв. Мова йде про Боснійську війну за участю боснійських мусульман, сербів і хорватів 1992–1995 рр., а також гібридну війну між Росією та Україною, яка розпочалася у 2014 році, а у 2022 році переросла у повномасштабне вторгнення російського окупанта до території України. До речі, у Глобальному рейтингу миролюбності у 2024 році серед 163 країн Росія посіла 161 місце, а Україна – 154.

Відзначимо, що в засобах масової інформації і в наукових публікаціях російську агресію проти України називають по-різному. Як показує аналіз, одночасно вживаються такі терміни, як «війна», «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт», що спонукає до визначення їх сутності і співвідношення.

В енциклопедичних словниках воєнний конфлікт визнається формою розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили¹. У свою чергу, війна як соціально-політичне явище також являє собою одну з форм розв'язування засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами. Виходячи з наведеного, війна фактично виступає продовженням політики насильницькими засобами і пов'язана зі зміною відносин між суб'єктами політики².

У доктрині права виділяють наступні ознаки війни: 1) акт оголошення війни; 2) розрив дипломатичних, консульських, торговельних, економічних, культурних та інших відносин між сторонами; 3) припинення дії будь-яких договорів мирного часу, крім тих, які регулюють ведення бойових дій, або укладених

¹ Бут Ю. І. Воєнний конфлікт. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2006. URL : <https://esu.com.ua/article-27383> (дата звернення: 05.12.2024).

² Пилявець Р. І. Війна. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2005. URL : <https://esu.com.ua/article-34448> (дата звернення: 05.12.2024).

спеціально на випадок війни; 4) встановлення спеціального правового режиму часткового обмеження прав людини¹.

На думку деяких вчених, воєнний конфлікт в широкому розумінні співпадає із поняттям «війна»², але у вузькому значенні є однією з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну³. Однак зовсім інший підхід до трактування вказаних категорій підтримують В. Дяченко, М. Цюрупа, П. Шумський, які наголошують, що термін «воєнний конфлікт» значно ширший за поняття «війна», оскільки охоплює «...всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав і свобод населення⁴. Аналізуючи питання розмежування досліджуваних термінів, Я. Пилипенко робить висновок, що «воєнний конфлікт» є загальним поняттям та виступає родовим щодо термінів «війна» та «збройний конфлікт». Науковець зауважує, що за своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Також будь-яка війна є збройним конфліктом, але не будь-який збройний конфлікт може перейти у війну⁵.

¹ Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014 № 12 том 2. С. 187-190. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e83b42de-4d27-49b9-8bc0-d5a2359a6de6/content> (дата звернення: 05.12.2024).

² Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. К.: НАОУ, 2002. С. 6, 7, 17.

³ Сірий С. Сутність поняття „локальна війна” і „воєнний конфлікт” та їх типологія. *Політичний менеджер*. 2006. № 4. С. 134. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9605/11-Sirui.pdf?sequence> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів: Ч. І. Історія становлення. Київ: Сфера, 1999. 128 с. С. 30

⁵ Пилипенко Я. С. Демаркація поняття «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*.

Наслідки будь-якого конфлікту (збройного чи воєнного) або війни, як правило розраховуються з точки зору людських, економічних та соціальних витрат. Для прикладу, встановлено, що з 1800 року понад 37 мільйонів людей у всьому світі загинули під час активних бойових дій¹. Ця цифра була б набагато вищою, якби враховувалися кількість цивільних осіб, які загинули внаслідок бойових дій, а також смертей від голоду і хвороб у результаті цих конфліктів; смертність у менших конфліктах, які не вважаються війнами². Нині існує багато способів вимірювання як кількісних показників збройних конфліктів, так і показника смертності у них, детальний аналіз яких було проведено у 2023 році Бастіаном Ерре³. Серед джерел, що ідентифікують збройні конфлікти та підраховують їхні смерті, можна виокремити Упспальську програму даних про конфлікти (UCDP)⁴, проєкт «Марс» Джейсона Лайолла (2022)⁵, Інститут дослідження миру в Осло (PRIO)⁶ та ін. Разом

2017. Вип. 1/2 (33/34). С. 143-146. С. 145. URL : <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/152571/151656> (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Bastian Herre, Lucas Rodés-Guirao and Max Roser. War and Peace. Our World in Data. URL : <https://ourworldindata.org/war-and-peace> (дата звернення: 05.12.2024).

² Приблизна кількість загиблих лише за 20-те століття становить близько 110 мільйонів людей. Дет. див.: Wimmer, Andreas, War (July 2014). *Annual Review of Sociology*, Vol. 40, pp. 173-197, 2014, Available at SSRN. URL : <https://ssrn.com/abstract=2475580> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Bastian Herre How major sources collect data on conflicts and conflict deaths, and when to use which one. Our World in Data. URL : <https://ourworldindata.org/conflict-data-how-do-researchers-measure-armed-conflicts-and-their-deaths> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Davies, Shawn, Therese Pettersson, and Magnus Öberg. 2023. Organized violence 1989-2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research* 60(4): 691-708.

⁵ Lyall, Jason. 2020. Divided Armies: Inequality and Battlefield Performance in Modern War. Princeton University Press. URL : <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691192444/divided-armies> (дата звернення: 05.12.2024).

⁶ Lacina, Bethany, and Nils Petter Gleditsch. 2005. Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths. *European Journal of Population* 21: 145-166. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10680-005-6851-6> (дата звернення: 05.12.2024).

iз тим наведенi джерела рiзняться за тим, якi типи конфлiктiв вони охоплюють, у тому числi за показником людських втрат. Як правило, бiльшiсть джерел включають конфлiкти лише в тому випадку, якщо вони спричиняють щонайменше 500 або 1000 щорiчних або загальних смертей¹. Вiдзначимо, що з початку повномасштабного вторгнення Росiї проти України загинули 10 233 цивiльних осiб, ще 19 289 отримали поранення. Понад 100 українських мирних жителiв, серед яких одна дитина, загинули в російському полонi (вiдповiднi цифри було озвучено заступницею генерального секретаря ООН Розмарi Дi Карло, на засiданнi Рад безпеки ООН 10 сiчня 2024 року)². За iншими даними вiйськовi дiї Росiї спричинили понад 81 000 смертей в Україні тiльки за 2022 рiк³. Звiсно, реальнi й остаточнi показники людських втрат як серед цивiльних, так i вiйськових в Україні можна буде отримати тiльки пiсля закінчення бойових дiй i проведення вiдповiдного збору й аналізу даних. Важливо також пiдкреслити, що мiжнародне гуманiтарне право не встановлює мiнiмального порогу кiлькостi загиблих для квалiфiкацiї певних бойових дiй як збройного конфлiкту.

Поняттям «збройний конфлiкт» охоплюється будь-яке протистояння iз застосуванням зброї мiж двома або бiльше сторонами, яке може бути як мiжнародним, так i внутрiшнiм⁴.

---

¹ Bastian Herre How major sources collect data on conflicts and conflict deaths, and when to use which one. Our World in Data. URL : <https://ourworldindata.org/conflict-data-how-do-researchers-measure-armed-conflicts-and-their-deaths> (дата звернення: 05.12.2024).

² Брифiнг Розмарi ДiКарло, заступника Генерального секретаря ООН з полiтичних питань та питань миробудування, з питань пiдтримання миру та безпеки України – Рада Безпеки, 9526-е засiдання. Вебтелебачення ООН. URL : <https://webtv.un.org/en/asset/k14/k14wn7w0dp> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Anna Marie Obermeier & Siri Aas Rustad Conflict Trends: A Global Overview, 1946-2022. URL : <https://reliefweb.int/report/world/conflict-trends-global-overview-1946-2022> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Nada Al-Duaij, Environmental Law of Armed Conflict (2002) (S.J.D. dissertation, Pace University School of Law), available at <http://digitalcommons.pace.edu/lawdissertations/1/> <https://core.ac.uk/download/pdf/46712853.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

Згідно з визначенням Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, «збройний конфлікт виникає тоді, коли відбувається застосування збройної сили між державами або тривале збройне насильство між урядовими органами та організованими збройними групами або між такими групами всередині держави»¹. Вперше даний термін був використаний Постійним судом міжнародної справедливості у справі *SS. Wimbledon*², коли даний орган посилався на «права, що впливають із нейтралітету під час збройного конфлікту». У 1949 році Женевські конвенції для захисту жертв війни додатково визначили, що сфера застосування Конвенцій поширюється на «всі випадки оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту»³. Із даного визначення випливає те, що сторони, навіть не оголошуючи війни одна одній, можуть брати участь у збройних конфліктах⁴. Додамо, що наведена норма є центральним елементом Женевських конвенцій, оскільки не тільки встановлює обставини й умови, за яких застосовуються Конвенції⁵, а й усуває прогалину в попередніх документах міжнародного

¹ The Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No. IT-94-1-AR72, Oct. 2, 1995, 35 I.L.M. 32, para. 70

² [hereinafter Prosecutor v. Tadic]. Tadić (IT-94-1). URL : <https://www.icty.org/en/case/tadic> (дата звернення: 05.12.2024).

³ *S.S. Wimbledon (U.K. v. Japan)*, 1923 P.C.I.J. (ser. A) No. 1 (Aug. 17) Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A No. 1; Collection of Judgments and Orders, A.W. Sijthoffs Publishing Company, Leyden, 1923. URL : https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1923.08.17_wimbledon.htm (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Article 2 - Application of the Convention. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-2?activeTab=> (дата звернення: 05.12.2024).

⁵ *Nada Al-Duaij, Environmental Law of Armed Conflict (2002)* (S.J.D. dissertation, Pace University School of Law), available at <http://digitalcommons.pace.edu/lawdissertations/1/> <https://core.ac.uk/download/pdf/46712853.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

⁶ За винятком спільної статті 3, яка регулює збройні конфлікти неміжнародного характеру.

гуманітарного права. Дійсно, ні в Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 років¹, ні в Женевських конвенціях 1864², 1906³ і 1929⁴ років не зазначено, за яких умов буде ініційовано їх застосування. Для прикладу, Женевська конвенція про поранених і хворих 1929 року оперує такими категоріями, як «крайня подія війни» (Преамбула), «стан війни» (ст. ст. 37, 95), та «час війни» (ст. 82). Через відсутність будь-якої явної вказівки в цілому розумілося, що ці інструменти застосовувалися лише під час оголошеної війни, тобто воюючі сторони визнавали існування стану війни між ними. Відзначимо, що на міжнародному рівні ключовим елементом класичного розуміння війни тривалий час залишався інститут оголошення війни, який після прийняття Гаазької конвенції про відкриття військових дій⁵ набув договірного характеру. Зокрема, ст. 1 цієї Конвенції встановлює, що «військові дії між державами не повинні починатися без попереднього і недвозначного попередження, яке може мати форму або мотивованого оголошення війни, або ультиматуму з умовним оголошенням війни».

---

¹ James Brown Scott. The Hague conventions and declarations of 1899 and 1907, accompanied by tables of signatures, ratifications and adhesions of the various powers, and texts of reservations. (1st : 1899 : Hague, Netherlands); Carnegie Endowment for International Peace. Division of International Law; International Peace Conference. (2nd : 1907 : Hague, Netherlands); Scott, James Brown, 1866-1943. URL : <https://archive.org/details/hagueconventions00inteuoft> (дата звернення: 05.12.2024).

² Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1906> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-pow-1929> (дата звернення: 05.12.2024).

⁵ Конвенція (III) про початок воєнних дій. Гаага, 18 жовтня 1907 року. International Humanitarian Law Databases. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iii-1907> (дата звернення: 05.12.2024).

Відзначимо, що сучасне трактування терміна «війна» часто використовується в ширшому контексті, ніж раніше¹. З'явилися такі поняття, як інформаційна війна, ідеологічна війна, війна з тероризмом, що змінює його традиційне юридичне значення. З огляду на вказане на 15-й Міжнародній конференції Червоного Хреста в Токіо в 1934 році було прийнято резолюцію із побажанням, щоб Конвенції 1929 року застосовувалися за аналогією в разі збройного конфлікту між державами, навіть коли війна не була оголошена². Однак громадянська війна в Іспанії продемонструвала, що збройні конфлікти не обов'язково мали місце лише між державами і що Конвенції 1929 року не застосовувалися до «громадянських війн»³. Задля усунення означених прогалин у 1949 році ст. 2 було розширено сферу застосування Женевських конвенцій через введення поняття «збройний конфлікт», тим самим роблячи їх застосування менш залежним від формалізованого поняття «оголошена війна»⁴.

¹ Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція, 2014 № 12 том 2. С. 187-190. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e83b42de-4d27-49b9-8bc0-d5a2359a6de6/content> (дата звернення: 05.12.2024).

² *Revue internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge*, Vol. 16, No. 191, November 1934, p. 899. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/abs/revue-internationale-de-la-croixrouge-et-bulletin-international-des-societes-de-la-croixrouge/09A25BB-B5C711A3009FA15349E0BE954>; Report of the Preliminary Conference of National Societies of 1946, pp. 14–15. <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6876>; Report of the Conference of Government Experts of 1947, pp. 8, 102 and 272. URL : <https://www.loc.gov/item/2011525480/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ ICRC, Report on the Interpretation, Revision and Extension of the Geneva Convention of July 27, 1929, Report prepared for the 16th International Conference of the Red Cross, London, 1938, pp. 7–8. Див. дет.: Drafting history of the 1949 Geneva Conventions. URL : <https://blogs.icrc.org/cross-files/drafting-history-1949-geneva-conventions/> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2016. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-2/commentary/2016?activeTab=#1> (дата звернення: 05.12.2024).

Нинi мiжнародне гуманiтарне право виокремлює два види збройних конфлiктiв, а саме: мiжнароднi збройнi конфлiкти (протистояння двох або бiльше держав) i немiжнароднi збройнi конфлiкти (протистояння мiж урядовими силами неурядовими збройними групами або лише мiж такими групами). У договiрному правi мiжнародного гуманiтарного права (МГП) також розрiзняються немiжнароднi збройнi конфлiкти у значеннi спiльної статтi 3 Женевських конвенцiй 1949 року¹, i немiжнароднi збройнi конфлiкти, якi пiдпадають пiд визначення, наведене у статтi 1 Додаткового протоколу II². Iз правової точки зору, iнших видi збройних конфлiктiв немає. За словами Д. Шиндлера, «iснування збройного конфлiкту в розумiннi ст. 2 загальнi для Женевських конвенцiй. Будь-який вид застосування зброї мiж двома державами вводить Конвенцiї в дiю»³. Аналогiчну позицiю висловлює i Х.-П. Гассер, наголошуючи, що «будь-яке застосування збройної сили однією державою проти території iншої, iнiцiює застосування Женевських конвенцiй мiж двома державами»⁴. Мiжнародний

¹ International Humanitarian Law Databases. Article 3 - Conflicts not of an international character. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-3> (дата звернення: 05.12.2024).

² International Humanitarian Law Databases. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/apii-1977?activeTab=> (дата звернення: 05.12.2024).

³ D. Schindler, The different Types of Armed Conflicts According to the Geneva Conventions and Protocols, RCADI, Vol. 163, 1979-II, p. 131. URL : [https://www.semanticscholar.org/paper/The-Different-Types-of-Armed-Conflicts-According-to-Schindler/16eb689f519b973997f2a8cd2dc25526fe334e9#:~:text=In%20some%20non-international%20armed%20conflicts%20\(NIACs\)%20a%20foreign%20state%20is](https://www.semanticscholar.org/paper/The-Different-Types-of-Armed-Conflicts-According-to-Schindler/16eb689f519b973997f2a8cd2dc25526fe334e9#:~:text=In%20some%20non-international%20armed%20conflicts%20(NIACs)%20a%20foreign%20state%20is) (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ H.P. Gasser, International Humanitarian Law: an Introduction, in: Humanity for All: the International Red Cross and Red Crescent Movement, H. Haug (ed.), Paul Haupt Publishers, Berne, 1993, p. 510-511. URL : <https://icrcndresourcecentre.org/wp-content/uploads/2016/03/EnglishTotal.pdf#:~:text=International%20humanitarian%20law%20is%20part%20of%20universal%20international%20law%20whose> (дата звернення: 05.12.2024).

Комітет Червоного Хреста у березні 2008 року, узагальнюючи правову думку щодо визначення поняття «збройний конфлікт» відповідно до міжнародного гуманітарного права, зазначив, що «міжнародні збройні конфлікти між державами існують завжди, коли до збройної сили вдаються дві або більше держав»¹. Крім того, Міжнародний Червоний Хрест України у 2023 році зауважив, що юридичний термін «збройний конфлікт» – це по факту те, що ми називаємо війною, а відтак «повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року є новим етапом міжнародного збройного конфлікту, який триває з лютого 2014-го, коли було окуповано Автономну Республіку Крим і місто Севастополь»². Однак як би ми не називали російську агресію проти України – війною чи міжнародним збройним конфліктом, вона докорінно змінила життя українського народу, знищуючи не тільки об'єкти інфраструктури, культурної та природної спадщини, а й природно-ресурсний потенціал нашої держави.

Як свідчать дії армії РФ, сучасні збройні конфлікти здатні спустошувати навколишнє природне середовище. Постійні обстріли з РСЗВ, КАБ, різними видами артилерії, а також мінування сільськогосподарських полів мають наслідком знищення біорізноманіття, опустелювання, забруднення й засмічення вод/земель, що, звісно, впливає на зміну клімату, продовольчу та глобальну безпеку тощо. Як доводить досвід нашої держави, у країнах, де ведуться бойові дії, горизонт планування звужується з довгострокового до тактичного, а головними пріоритетами державної політики в такий період стають військова сфера, безпека населення і забезпечення продовольчої стабільності. За такої ситуації не враховуються довготривалі наслідки для населення й довкілля, яке стає «мовчазною жертвою війни». Важливо також акцентувати на тому, що у світі від 10 до 30 відсотків усієї деградації

---

¹ How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law? International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper, March 2008. URL : <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

² Міжнародний Червоний Хрест України. Війна та збройний конфлікт – одне й те ж? URL : <https://redcross.org.ua/news/2023/02/45317/> (дата звернення: 05.12.2024).

навколишнього середовища є безпосереднім результатом різних бойових дій¹. Саме через бойові дії порушується функціонування усіх природних систем життєзабезпечення, що впливає як на стан природних ресурсів, так і на можливість і темпи їх відтворення та відновлення тощо. Нади Аль-Дуайдж, авторка однієї з найвідоміших у світі монографій «Екологічне право збройних конфліктів», наголошує, що «війна включає конфлікти не лише між учасниками бойових дій, а й між людиною та природою»². Яскравим прикладом використання довкілля як зброї в ході збройного конфлікту є Друга війна в Перській затоці (1990–1991), коли президент Іраку Саддам Хусейн наказав своїм військам вторгнутися в Кувейт, мотивуючи це суперечками щодо нафтових квот ОПЕК і звинуваченнями в незаконному видобутку іракської нафти з родовища Румайла. Під час цієї війни іракські сили навмисно випустили сирий нафтовий продукт у Перську затоку і підпалили нафтові родовища Кувейту. Ця подія була названа «еко-війною», а дії Іраку описані як «екологічний тероризм»³.

У ході міжнародного збройного конфлікту між Росією та Україною, або як його називають у засобах масової інформації «Російсько-українська війна», також зафіксовано непоодинокі приклади «екологічного тероризму» з боку Росії, центральне місце серед яких посідає підлив греблі Каховської ГЕС в Україні, що визнається однією з масштабних екологічних катастроф в Європі у XXI столітті. Президент України Володимир Зеленський назвав це «екологічною бомбою масового знищення»⁴.

---

¹ The Ecology of War: Environmental Impacts of Weaponry and Warfare. By Susan D. Lanier-Graham. New York: Walker and Company, 1993. URL : <https://academic.oup.com/foreconshist/article-abstract/39/4/193/543433> (дата звернення: 05.12.2024).

² Nada Al-Duaij, Environmental Law of Armed Conflict (2002) (S.J.D. dissertation, Pace University School of Law), available at <http://digitalcommons.pace.edu/lawdissertations/1/> <https://core.ac.uk/download/pdf/46712853.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Richard Lacayo, A War Against the Earth, Time, Feb. 4, 1991, at 28. URL : <https://time.com/archive/6716997/environment-a-war-against-the-earth/> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Створена російськими терористами катастрофа на Каховській ГЕС не зупинить Україну й українців – звернення Президента Володимира Зеленського.

Із моменту зайняття збройними силами Росії Каховської ГЕС 24 лютого 2022 року і до підриву її 6 червня 2023 року захоплені території відповідно до Гаазьких положень 1907 року (стаття 42)¹ та Женевських конвенцій 1949 року (стаття 2)² перебували під режимом окупації, а на Росію як на державо-окупанта поширювалися зобов'язання, передбачені міжнародним гуманітарним правом. Незважаючи на докази, Росія заперечує свою причетність до підриву греблі Каховської ГЕС. Зокрема, згідно з аналітичним звітом, підготовленим ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень», «Україна. П'ята ранку», а також Ресурсно-аналітичним центром «Суспільство і довкілля»³, звичайні боєприпаси не могли б спричинити руйнування даної греблі. Крім того, обставини підриву й незалежні експертні дослідження вказують на факт підриву греблі Каховської ГЕС зсередини. Показовим також є факт прийняття урядом РФ (за тиждень до підриву греблі Каховської ГЕС, а саме 30 травня 2023 року) постанови №873, яка скасовувала дію деяких федеральних законів про безпеку на гідротехнічних спорудах на тимчасово окупованих територіях України⁴. Вбачається, що вказана обставина,

Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/news/stvorena-rosijskimi-teroristami-katastrofa-na-kahovskij-ges-83449> (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Regulations: Art. 42. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907/regulations-art-42> (дата звернення: 05.12.2024).

² Article 2 - Application of the Convention - Conflicts not of an international character. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-2> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків : аналіт. звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку»; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень»; Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». Київ, 2023. 16 с.; С. 4-5. URL : https://yur-gazeta.com/content/UserFiles/Docs_new/de3b65fbd486fc8d9178d019f6832987.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Iryna Balachuk Russia decided accidents at hazardous facilities would not be investigated shortly before blowing up Kakhovka Hydroelectric Power Plant. Ukrainians

хоч і побічно, але свідчить про підготовку до підриву, який мав катастрофічний негативний вплив на стан навколишнього середовища Азовсько-Чорноморського регіону. Варто додати, що незалежні OSINT-дослідники прирівняли екологічні й економічні наслідки від підриву та руйнування Каховської ГЕС до наслідків використання тактичної ядерної зброї 5–10 кілотонн (але без радіаційного забруднення)¹.

Вражають і наслідки: через руйнацію греблі Україна втратила 18 мільярдів кубічних метрів води, до річі, такого обсягу води достатньо було б, аби все населення Землі забезпечити прісною водою упродовж 2 днів². Крім того, до річки Дніпро й частково до Чорного моря потрапило понад 150 тонн машинного масла та велика кількість органічних відходів. Руйнування дамби також призвело до зменшення обсягу води, що надходить до Північно-Кримського каналу (основного джерела прісної води для Кримського півострова). Як видно із супутникових знімків, ці канали вже пересихають³. Більш того, через відсутність водопостачання (ще один наслідок втрати дамби) понад 1 млн гектарів сільськогосподарських угідь у Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській областях можуть стати непридатними для використання (сільськогосподарські угіддя, які більше не зрошуються та не обробляються, стануть вразливішими до

Pravda, 6 June 2023. URL : <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/06/6/7405523/> (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Дослідники прирівняли наслідки підриву Каховської ГЕС до тактичної ядерної зброї. ЕкоПолітика. URL : <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/doslidniki-pririvnyali-naslidki-pidrivu-kahovskoi-ges-do-taktichnoi-yadernoi-zbroi/> (дата звернення: 05.12.2024).

² Як війна впливає на довкілля України та Європи: Міндовкілля з партнерами презентувало перше інфографічне дослідження. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-viina-vplyvaie-na-dovkillia-ukrainy-ta-ievropy-mindovkillia-z-partneramy-prezentuvalo-pershe-infografichne-doslidzhennia> (дата звернення: 05.12.2024).

³ NASA Earth Observatory. Canals in Ukraine are drying up. 2023. URL : <https://earthobservatory.nasa.gov/images/151622/canals-in-ukraine-are-drying-up>. (дата звернення: 05.12.2024).

ерозії ґрунту та опустелювання)¹. Фактично без води опинилися зрошувальні системи сільгоспугідь, на яких вирощувалося близько 2 млн тон зерна на рік, що становило 70% від експортованого у 2022 році Україною зерна до Африки². Також було затоплено понад 75 тис. га земель, у результаті цього станом на 12 червня 2023 року постраждало понад 64 000 га лісів у Херсонській та Миколаївській областях, а в цілому було завдано шкоди 333 тис. га природоохоронних територій. Вказані наслідки вплинули на 59 природоохоронних зон, зокрема, 10 територій Смарагдової мережі та 5 водно-болотних угідь, включених до Рамсарської конвенції, а також біосферний заповідник «Асканія-Нова», який перебуває під егідою ЮНЕСКО. Підрив Каховської греблі спричинив масштабні екологічні наслідки, які виходять далеко за межі постраждалих регіонів України (підрив та подальші наслідки вже завдали значної шкоди узгодженості та екологічному зв'язку Пан'європейської екологічної мережі (PEEN), частиною якого було Каховське водосховище³).

Таким чином, за останні 70 років підрив Каховській греблі став наймасштабнішим актом екоциду. За даними Міндовкілля, загальні збитки лише від цього теракту перевищують 146 млрд грн (3,8 млрд євро)⁴. Важливо наголосити, що, підірвавши греблю

¹ Sergatskova K. Aftermath of the Kakhovka Dam collapse. Wilson Center; 2023. URL : <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/aftermath-kakhovka-dam-collapse>. (дата звернення: 05.12.2024).

² Загальні збитки довіклію України сьогодні складають 55,6 млрд євро. – Денис Шмигаль. Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. Публікація від 20 жовтня 2023 року. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytky-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denyshmyhal> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків : аналіт. звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку»; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень»; Ресурсноаналітичний центр «Суспільство і довіклія». Київ, 2023. 16 с.; С. 7. https://yur-gazeta.com/content/UserFiles/Docs_new/de3b65fbd486fc8d9178d019f6832987.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Загальні збитки довіклію України сьогодні складають 55,6 млрд євро. – Денис Шмигаль. Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади

Каховської ГЕС, Росія порушила низку зобов'язань, передбачених такими міжнародними договорами, як: Конвенція 1977 року про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція ENMOD) (ст. 1, 4)¹; Конвенція 1992 року про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (ст. 2, 3)²; Конвенція ООН 1982 року з морського права (UNCLOS)³; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року та Протокол до неї про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря 2007 року⁴; Протокол щодо води та здоров'я 1999 року до Конвенції 1992 року про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (ст. 1, 4)⁵; Конвенція 1971 року про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція)⁶; Конвенція про охорону біологічного різноманіття

України. Публікація від 20 жовтня 2023 року. <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytku-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denys-shmyhal> (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD). United Nations Office for Disarmament Affairs. URL : <https://disarmament.unoda.org/enmod/> (дата звернення: 05.12.2024).

² Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. United Nations Economic Commission for Europe. URL : <https://unece.org/environment-policy/publications/convention-protection-and-use-transboundary-watercourses-and> (дата звернення: 05.12.2024).

³ United Nations Convention on the Law of the Sea. URL : https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Convention and Protocols. The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. URL : <http://www.blacksea-commission.org/Official%20Documents/The%20Convention/Full%20Text/> (дата звернення: 05.12.2024).

⁵ Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, London 17 June 1999. URL : <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-1999-5525-45290-64816> (дата звернення: 05.12.2024).

⁶ Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl

1992 року (ст. 8, 10, 14)¹; Рамкова конвенція ООН 1992 року зі зміни клімату (ст. 4)²; Конвенція 1994 року про ядерну безпеку³. Крім того, дії Росії можуть бути кваліфіковані як порушення звичаєвих принципів міжнародного екологічного права, наприклад, принципу попередження спричинення транскордонної екологічної шкоди⁴, закріпленого в Декларації Ріо 1992 року.

Слушним буде додати, що абсолютну більшість українців турбують наслідки бойових дій в Україні для довкілля – про це свідчать результати травневого опитування (2022), проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Проекту АПЕНА 2 за фінансової підтримки Євросоюзу⁵. Серед критичних наслідків для довкілля нашої держави українці переважно виокремлюють: (1) можливе радіаційне забруднення через обстріли атомних електростанцій; (2) мінування сільськогосподарських земель і лісових насаджень; (3) викиди небезпечних речовин від обстрілів нафтобаз, газових сховищ й об’єктів хімічної

Habitat Ramsar, Iran, 2.2.1971 as amended by the Protocol of 3.12.1982 and the Amendments of 28.5.1987. URL : https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/current_convention_text_e.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

¹ The Convention on Biological Diversity 1992. URL : <https://www.cbd.int/convention/text> (дата звернення: 05.12.2024)

² United nations framework convention on climate change 1992. URL : <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Convention on Nuclear Safety 1994. International Atomic Energy Agency. URL : <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc449.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків : аналіт. звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку»; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень»; Ресурсноаналітичний центр «Суспільство і довкілля». Київ, 2023. С. 8. URL : https://jur-gazeta.com/content/UserFiles/Docs_new/de3b65fbd486fc8d9178d019f6832987.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ Думки і погляди населення України щодо екологічних наслідків війни: травень 2022 року. Аналітичний звіт. Київським міжнародним інститутом соціології в рамках регулярного «Омнібусу», виконано на замовлення Проекту АПЕНА2, який фінансується ЄС. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3503732-dumki-i-pogladi-naselenna-ukraini-sodo-ekologichnih-naslidkiv-vijni-traven-2022-roku.html> (дата звернення: 05.12.2024).

промисловості. За аналітичними даними, *по-перше*, «практично всі респонденти вважають, що є ті чи інші критичні екологічні наслідки через повномасштабну війну» і, *по-друге*, «на думку респондентів, топ-критичним наслідком для України в цілому чи їх особисто є радіаційне забруднення через обстріл атомних електростанцій (56% вважають критичним для країни в цілому, а 51% – для себе особисто). До інших топ-наслідків зараховують: мінування с/г земель і лісових насаджень (39.5% для країни в цілому і 31% для себе особисто), поширення небезпечних речовин через обстріли нафтобаз тощо (відповідно, 36.5% і 27%)¹. Проаналізуємо основні загрози, які в умовах воєнного стану є небезпечними для людства й міжнародного правопорядку.

Загрози ядерній та радіаційній безпеці

Чимало різноманітних питань у світі можуть бути охарактеризовані як «важливі» чи «надзвичайно важливі», проте для всього людства саме проблема ядерної безпеки має екзистенційний характер і безпосередньо стосується його біологічного виживання². Вказане питання з огляду на значущість для сучасного світу постійно перебуває в центрі уваги як науковців, так і міжнародної спільноти. Відзначимо, що вже відбулося чотири глобальних саміти з ядерної безпеки (Вашингтон, квітень 2010 р.; Сеул, березень 2012 р.; Гаага, березень 2014 р.; Вашингтон, березень-квітень 2016 р.). Цікавим є той факт, що Вашингтонський саміт 2016 року Росія бойкотувала³. Це видається невивадковим, бо

¹ Думки і погляди населення України щодо екологічних наслідків війни: травень 2022 року. Аналітичний звіт. Київським міжнародним інститутом соціології в рамках регулярного «Омнібусу», виконано на замовлення Проекту APENA2, який фінансується ЄС. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3503732-dumki-i-pogradi-naseledda-ukraini-sodo-ekologicnih-naslidkiv-vijni-traven-2022-roku.html> (дата звернення: 05.12.2024).

² Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець XX – початок XXI століть): монографія (електронне видання) /за редакцією Кудряченка А.І., Потехіна О.В. – Київ: ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2019. 235 с.

³ Що відбулося, за словами заступника радника американського президента з національної безпеки Бена Родса, внаслідок її розбіжності зі США по ряду

вже у 2022 році РФ постійно погрожувала завдати ядерного удару по містах України. Крім того, країна-агресор захопила й здійснила обстріли атомних електростанцій. Наведене дозволяє розглядати дії російської армії як прояв «ядерного тероризму», який визнано «однією з найбільших загроз міжнародній безпеці» (Комюніке Вашингтонського Саміту з фізичної ядерної безпеки, 2010)¹.

Мова йде про: а) 35-денну окупацію (з 24 лютого до 31 березня) Чорнобильської атомної станції²; б) облаштування позицій на

питань, в тому числі, по Україні. Див.: У Білому домі пояснили відмову РФ від участі в саміті з ядерної безпеки розбіжностями зі США щодо України. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/u-bilomu-domi-pojasnili-vidmovu-rf-vid-uchastiv-samiti-z-jadernoji-bezpeki-rozbizhnostjami-v-ukrajini-107225.html> (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Комюніке Вашингтонського саміту з фізичної ядерної безпеки (2010). URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/u-bilomu-domi-pojasnili-vidmovu-rf-vid-uchastiv-samiti-z-jadernoji-bezpeki-rozbizhnostjami-v-ukrajini-107225.html> http://www.ntc.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=122&catid=36&lang=uk&Itemid=104 (дата звернення: 05.12.2024).

² Серед наслідків російської окупації ЧАЕС окремо виділимо: а) знищення унікальної лабораторії ДСП Екоцентр як єдиного й функціонального комплексу; б) пошкодження споруд та об'єктів ЧАЕС із подальшим розкраданням Офісу та лабораторії Інституту проблем безпеки АЕС; в) заподіяння ряду пошкоджень системі фізичного захисту КВ «Вектор» (Див. дет.: Повернення у Чорнобильську зону. частина 2. Державне агентство України з управління Зоною відчуження. URL : <https://dazv.gov.ua/ua/news/42>); г) викрадення та пошкодження 133 джерел сумарною активністю порядку 7 млн. Беккерелів, що можна порівняти із 700 кг радіоактивних відходів із наявністю бета та гамма випромінювання; д) порушення, з подальшою втраатою, зв'язку із постами моніторингу автоматизованої системи радіаційного контролю, порушення передачі даних (нині відновлено Автоматизовану систему контролю радіаційного стану (АСКРС), а більшість із 39 детекторів, що надсилають дані з зони відчуження (30 км навколо АЕС), видно на карті IRMIS. Окремо відзначимо, що 6 червня МАГАТЕ, вперше з початку бойових дій, отримало дані з детекторів (Див. дет.: Update 80 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. International Atomic Energy Agency. URL : <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-80-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>); е) знищення лісових масивів Зони відчуження (за даними супутникових знімків за місяць російського вторгнення та окупації Зони відчуження

радіоактивно-забруднених землях у «Рудому лісі»; в) окупацію Запорізької АЕС, територія якої використовується як військова база¹; г) ракетні удари по території Харківського фізико-технічного інституту, де розташований ядерний дослідницький реактор «Джерело нейтронів»²; д) постійні ракетні обстріли території України з боку РФ, яка, ігноруючи можливі ризики і катастрофічні наслідки, скеровує їх у напрямку атомних електростанцій³.

там було виявлено понад 30 осередків великих загорянь площею близько 10 287 га. Остання велика пожежа була площею 176 га) тощо. - Див. дет.: Н. Anisimova, O. Donets, O. Shynkarov, R. Shchonkin, I. Skliar Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects. April 2023 Sigurnost 65(1): 1-23 DOI:10.31306/s.65.1.1 https://www.researchgate.net/publication/369782415_Contemporary_challenges_and_threats_to_national_securitySuvremeni_izazovi_i_prijetnje_nacionalnoj_sigurnosti_environmental_and_legal_aspectsokolisni_i_pravni_aspekti#:~:text=Key%20words:%20environmental%20safety;%20civil%20liability%20for%20environmental%20damage;%20environmental (дата звернення: 05.12.2024).

¹ У ніч з 3 на 4 березня 2022 р. відбулося перше у світовій історії силове захоплення атомної електростанції – Запорізької АЕС, внаслідок обстрілів якої збройні сили російської федерації створили безпрецедентні загрози для ядерної безпеки станції, що може призвести до катастрофи планетарного масштабу. – Див. дет.: Відкрите звернення Виконуючого обов'язки Голови Держатомрегулювання до МАГАТЕ. URL : <https://sstc.ua/news/vidkrite-zvernennya-vikonuyuchogo-obov-yazki-golovi-derzhatomregulyuvannya-do-magate> (дата звернення: 05.12.2024).

² Згідно з інформацією, наданою експлуатуючою організацією (ННЦ ХФТІ), вже виявлені такі ушкодження ЯПУ «Джерело нейтронів» за результатами обстрілу майданчика російськими військами 26.03.2022: значні пошкодження теплоізоляційної обшивки будівлі ЯПУ «Джерело нейтронів»; часткове осипання матеріалів облицювання в експериментальній залі установки. Крім того, ситуація на «Джерелі нейтронів» залишається в глибокому підкритичному стані (режим «тривалий зупин»), в який було переведено 24 лютого, а персонал контролює стан в обмеженому об'ємі. Радіаційна обстановка на майданчику (за показниками переносного дозиметра) знаходиться в межах норми. Разом із тим, імовірність нових пошкоджень ядерної установки «Джерело нейтронів» залишається високою через постійні обстріли російськими військами Харкова.

³ Див. дет.: Н. Anisimova, O. Donets, O. Shynkarov, R. Shchonkin, I. Skliar Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects.

Нині в Україні 5 АЕС, а саме Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька, Чорнобильська АЕС й найбільша в Європі Запорізька АЕС із встановленою потужністю 6 млн кВт, яка також має сховище відпрацьованого ядерного палива. На них експлуатується 15 енергоблоків, з яких 13 – з реакторами типу ВВЕР-1000 і 2 – ВВЕР-440 із загальною встановленою потужністю 13 835 МВт, що дорівнює 26,3% сумарної потужності всіх електростанцій України¹. Крім того, у 2021 році прийнято стратегічне рішення про будівництво нових енергоблоків АЕС в Україні за технологією AP1000 американської компанії Westinghouse (5 енергоблоків планується побудувати на діючих майданчиках АЕС: енергоблоки 5 і 6 на Хмельницькій АЕС, по одному на інших АЕС; 4 енергоблоки можуть бути збудовані на нових перспективних майданчиках)². Маємо констатувати, що вперше у світовій історії повномасштабні бойові дії ведуться в країні із такою кількістю ядерних реакторів і тисячами тонн високорадіоактивного відпрацьованого палива. Жодна з українських АЕС, як і будь-яка АЕС у світі, не розрахована на те, щоб бути в епіцентрі бойових дій, а отже, наслідки від аварії на будь-якій з них будуть катастрофічними як для України, так і для ЄС, оскільки зроблять значну частину європейського континенту непридатною для життя на багато десятиліть, і можуть

April 2023 Sigurnost 65(1): 1-23 DOI:10.31306/s.65.1.1 https://www.researchgate.net/publication/369782415_Contemporary_challenges_and_threats_to_national_securitySuvremeni_izazovi_i_prijetnje_nacionalnoj_sigurnosti_environmental_and_legal_aspectsokolisni_i_pravni_aspekti#:~:text=Key%20words:%20environmental%20safety;%20civil%20liability%20for%20environmental%20damage;%20environmental (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Сайт з питань ядерної безпеки, радіаційного захисту та нерозповсюдження ядерної зброї. URL : <https://www.uatom.org/ru/obschie-svediniya> (дата звернення: 05.12.2024).

² 31 серпня 2021 р. між Енергоатомом та Westinghouse у м. Вашингтон було підписано Меморандум про будівництво 5 таких енергоблоків. А 2 червня 2022 р. сторони підписали угоду про збільшення їхньої кількості з 5 до 9. – Див. дет.: Будівництво нових енергоблоків АЕС. Енергоатом. URL : <https://old.energoatom.com.ua/atomic-possibilities/adjustment-production.html> (дата звернення: 05.12.2024).

перевищувати викиди від Чорнобиля і Фукусіми¹. Для прикладу, аварія на Запорізькій АЕС буде в 6–10 разів сильнішою за наслідками, ніж спричинила Чорнобильська АЕС². Експерти зазначають, що у разі катастрофи площа потенційної зони відчуження складе до 30 тис. км² (що, до речі, дорівнює 10 Чорнобильських зон відчуження), а Запорізька область фактично буде втрачена для проживання й господарства. При цьому площа потенційної забрудненої території може сягати 2 млн км², а ступінь зараження інших територій України й Європи, РФ та Білорусії залежатиме від вітру.

Враховуючи все вищенаведене, слушно зауважити на основних пунктах міжнародного гуманітарного права в сфері забезпечення енергетичної та ядерної безпеки в умовах збройного конфлікту. Так, згідно з Женевськими конвенціями³, установки і споруди, які містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, не повинні ставати об'єктами нападу, навіть якщо ці об'єкти є військовими цілями, якщо такий напад може призвести до вивільнення небезпечних сил і, як наслідок, до серйозних втрат серед цивільного населення. За загальним правилом, атомні електростанції – важливі цивільні об'єкти, які забезпечують стабільне постачання електроенергії і не вважаються військовою цілю. Принципи

---

¹ Н. Anisimova, O. Donets, O. Shynkarov, R. Shchonkin, I. Skliar Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects. April 2023 Sigurnost 65(1): 1-23 DOI:10.31306/s.65.1.1 https://www.researchgate.net/publication/369782415_Contemporary_challenges_and_threats_to_national_securitySuvremeni_izazovi_i_prijetnje_nacionalnoj_sigurnosti_environmental_and_legal_aspectsokolisni_i_pravni_aspekti#:~:text=Key%20words:%20environmental%20safety;%20civil%20liability%20for%20environmental%20damage;%20environmental (дата звернення: 05.12.2024).

² Якросія загрожує світові ядерною катастрофою. Чим небезпечно захоплення Запорізької атомної електростанції окупаційними військами? Економічна правда. 4 березня 2022. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/4/683230/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Article 56 - Protection of works and installations containing dangerous forces. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=> (дата звернення: 05.12.2024).

недоторканності цивільних об'єктів знайшов своє відображення у ст. 52 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Крім того, потрібно пам'ятати, що знищення об'єктів електро-, водо- та теплопостачання може мати критичні наслідки для виживання цивільного населення. У такому контексті дії, спрямовані на руйнування цих об'єктів, можна також вважати порушенням ст. 54 Додаткового протоколу I, який забороняє напади на критичну інфраструктуру, необхідну для виживання цивільного населення¹. Узагальнюючи норми міжнародного гуманітарного права, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, закликає сторони збройних конфліктів до укладення додаткових угод для забезпечення додаткового захисту об'єктів, що містять небезпечні сили, зокрема атомних електростанцій. Це може бути, наприклад, угода про встановлення демілітаризованої зони – захід, який можна вжити як у мирний час, так і після початку бойових дій². Відзначимо, що заклики щодо створення відповідної зони навколо Запорізької АЕС лунають постійно³.

Окремо слід згадати прийняття Резолюції Ради керуючих МАГАТЕ GOV/2022/17 від 3 березня 2022 року «Наслідки ситуації

---

¹ Article 54 - Protection of objects indispensable to the survival of the civilian population. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977?activeTab=> (дата звернення: 05.12.2024).

² Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Збройний конфлікт й атомні електростанції: як застосовується гуманітарне право. URL : <https://blogs.icrc.org/ua/2022/09/last-update/5724/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Для прикладу, наглядовий орган ООН з ядерної енергетики закликав створити «зону захисту безпеки» навколо утримуваної Росією Запорізької електростанції. Крім того, на засіданні Ради Безпеки Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш також закликав РФ та Україну до припинення бойових дій навколо Запорізької АЕС та домовитися про «демілітаризований периметр». Див. дет.: U.N. nuclear watchdog calls for a 'security protection zone' around the Russian-held Zaporizhzhia power plant. URL : <https://www.nbcnews.com/news/world/un-nuclear-watchdog-calls-security-protection-zone-russian-held-zapori-rcna46446> (дата звернення: 05.12.2024).

в Україні для безпеки, фізичного захисту та гарантій»¹, відповідно до якої рф повинна негайно припинити всі дії, спрямовані проти ядерних об'єктів в Україні, і повернути контроль над усіма захопленими ядерними установками українській стороні. Разом із тим Росія відмовилася виводити свої війська, техніку й персонал «Росатому» з території захопленої Запорізької АЕС². Маємо констатувати, що своїми діями рф демонструє відверту зневагу до міжнародних інституцій та міжнародних норм і правил, зокрема, до «7 стовпів ядерної безпеки», визначених МАГАТЕ для України в умовах збройного конфлікту³.

Проблеми забезпечення радіаційної безпеки населення в умовах збройного конфлікту, відображені у Програмі миру Президента України В. Зеленського, так само, як і питання ядерної безпеки, посідають перше місце серед пріоритетних задач забезпечення

---

¹ IAEA board passes resolution calling on Russia to leave Zaporizhzhia. <https://www.reuters.com/world/europe/iaea-board-passes-resolution-calling-russia-leave-zaporizhzhia-2022-09-15/> (дата звернення: 05.12.2024).

² Росія відмовляється виконувати резолюцію МАГАТЕ та виводити свої сили із ЗАЕС. URL : <https://zn.ua/ukr/POLITICS/rosija-vidmovljajetsja-vikonuvati-rezoljutsiju-mahate-ta-vivoditi-svoji-sili-iz-zaes.html> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Агентство з ядерної енергії ОЕСР (NEA) повністю підтримало пропозиції генерального директора МАГАТЕ Рафаеля Маріано Гроссі щодо забезпечення збереження семи стовпів ядерної безпеки в Україні. А саме: 1) фізична цілісність об'єктів, будь-то реактори, паливні ставки або сховища радіоактивних відходів, повинна бути збережена; 2) усі системи безпеки та обладнання мають бути повністю справними в будь-який час; 3) обслуговуючий персонал повинен бути в змозі виконувати свої обов'язки з безпеки та захисту та мати здатність приймати рішення без надмірного тиску; 4) має бути безпечне зовнішнє електропостачання з мережі для всіх ядерних об'єктів; 5) повинні бути безперебійні логістичні ланцюжки поставок і транспортування на об'єкти і назад; 6) повинні існувати ефективні системи радіаційного контролю на місці та за його межами, а також заходи з готовності до надзвичайних ситуацій та реагування на них; 7) має бути надійний зв'язок з регулятором. Див. дет.: NEA supports the IAEA 7 pillars of nuclear security and safety. URL : https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_66360/nea-supports-the-iaea-7-pillars-of-nuclear-security-and-safety (дата звернення: 05.12.2024).

миру як в Україні, так і в цілому світі¹. У зв'язку із цим в Україні вже закладено правову основу задля створення інтегрованої автоматизованої системи моніторингу радіаційних аварій, яка буде синхронізована з Європейською платформою обміну радіологічними даними (EURDEP), що дозволить швидко виявляти та реагувати на загрози радіоактивного забруднення². Крім того, у 2022 році виконано роботи з відновлення автоматизованої системи збору даних у Зоні відчуження Чорнобиля, а також підключено місцеві станції моніторингу до Міжнародної системи інформації про радіаційний моніторинг (IRMIS)³. Звернемо також увагу на завершення першого етапу створення незалежної мережі реального часу для моніторингу радіації (громадськими організаціями Safecast і SaveDnipro встановлено 25 сенсорних блоків RADNOTE, які забезпечують автономний моніторинг радіаційного фону)⁴.

Позитивним також вбачається розробка і прийняття низки нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію положень Директиви Європейського Союзу про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених

---

¹ Балюк Г.І., Позняк Е.В. Адаптація законодавства України щодо радіаційного захисту та інформування населення у разі радіаційної аварії до законодавства Європейського Союзу. *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. Електронне наукове видання. 2024. № 4 (2024): Аналітично-порівняльне правознавство Розділ 6. Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. С. 239. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310982/302261> (дата звернення: 05.12.2024).

² Уряд затвердив стратегію створення автоматизованої системи радіаційного контролю до 2024 року. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3472251-government-approves-strategy-for-automated-radiation-monitoring-system-until-2024.html> (дата звернення: 05.12.2024) .

³ Update 80 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. International Atomic Energy Agency. URL : <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-80-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Our independent realtime radiation monitoring network in Ukraine is now up and running! URL : <https://safecast.org/our-independent-realtime-radiation-monitoring-network-in-ukraine-is-now-up-and-running/> (дата звернення: 05.12.2024).

впливом іонізуючого випромінювання¹. Мова йде про закони: «Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»² (яким запроваджується інститут експерта з радіаційного захисту); «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії»³, а також «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання»⁴, який: а) визначає ключові поняття у сфері радіаційної безпеки, зокрема: «аварійна ситуація»; «еквівалентна доза»; «ліміт дози» тощо; б) встановлює граничні дози в ситуації планового опромінення та ліміти ефективної та еквівалентної дози для персоналу та населення; в) окреслює основні заходи захисту й безпеки при медичному опроміненні. Разом із тим в Україні досі не розроблені радіаційно-гігієнічні регламенти, що не дозволяє замінити норми радіаційної безпеки, зокрема НРБУ-97. У зв'язку із чим Г. І. Балюк та Е. В. Позняк наголошують на синхронізації роботи над розробкою нових норм радіаційної безпеки, які мають встановити нові радіаційно-гігієнічні

¹ Council Directive 2013/59/Euratom of 5 December 2013 laying down basic safety standards for protection against the dangers arising from exposure to ionising radiation, and repealing Directives 89/618/Euratom, 90/641/Euratom, 96/29/Euratom, 97/43/Euratom and 2003/122/Euratom. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/59/oj> (дата звернення: 05.12.2024)

² Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»: Закон України від 16.11.2022 № 2762-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 52. Ст. 150. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2762-20#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 16.11.2022 № 2755-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 52. Ст. 143. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-20#n7> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 23.08.2023 № 3344-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 92. Ст. 358. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3344-20#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

регламенти як для практичної діяльності, так і при втручанні, зокрема, при радіаційній аварії¹.

*Критичні наслідки мінування сільськогосподарських земель
і лісових насаджень*

Передусім наголосимо, що забруднення землі такими залишками конфлікту, як міни, касетні боєприпаси та інші вибухонебезпечні пристрої, у доктрині права визнано подальшим прямим впливом на навколишнє середовище, і спадком конфліктів навіть після того, як вони закінчилися². Додамо, що знищена військова техніка і боєприпаси, а також розірвані ракети й авіабомби забруднюють ґрунти, ліси й підземні води хімічними речовинами, зокрема, важкими металами. Так, відповідно до статистичної інформації, оприлюдненої на ЕкоЗагроза – офіційному ресурсі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на 5 грудня 2024 року в Україні знищено 94 370 одиниць ворожої техніки, утворивши при цьому 1 458 032 т відходів³. Як наслідок, до ґрунтів, водних об'єктів й атмосферного повітря потрапила ціла низка небезпечних речовин, як-от: азоту діоксид, аміак, вуглецю діоксид, свинець і його неорганічні сполуки, ртуті оксид, миш'як, неорганічні сполуки, нікелю оксид, бензапірен та ін., що призводить до деградації екосистем, порушення біосферної рівноваги. Крім того, природні території з деградованими екосистемами стають небезпечними для проживання громадян, а ведення на них економічної діяльності ризикованим і малоефективним. Виходячи з цього, у подальшому вони потребують відновлення.

---

¹ Баллок Г.І., Позняк Е.В. Адаптація законодавства України щодо радіаційного захисту та інформування населення у разі радіаційної аварії до законодавства Європейського Союзу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2024. № 4 (2024): Аналітично-порівняльне правознавство. Розділ 6. Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. С. 244. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310982/302261> (дата звернення: 05.12.2024).

² Постконфліктні протимінні дії. Національний університет біоресурсів та природокористування. URL : <https://nubip.edu.ua/node/107513> (дата звернення: 05.12.2024).

³ ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 05.12.2024).

Забруднення і засмічення природних ресурсів і комплексів, поширення міграційних процесів у соціумі, блокування доступу до життєво важливих ресурсів (сільськогосподарських угідь, вод, лісових ресурсів тощо) через замінювання територій, прискорення деградаційних процесів, руйнування зв'язків в екосистемах і порушення їх природного балансу – це не повний перелік наслідків забруднення землі та інших природних об'єктів бойових дій в Україні. Саме тому одним із завдань, яке стоїть зараз перед Україною, є очищення території від залишків війни (мін, авіабомб, касетних боєприпасів та інші вибухонебезпечних об'єктів, а також зруйнованої військової техніки та інших об'єктів).

Для чіткого уявлення про обсяги небезпечних предметів і речовин принагідно навести ще деякі цифри. Як відомо, через першу хвилю російської збройної агресії проти України у 2014 році очищення потребувало близько 16 000 км² Луганської та Донецької областей. У квітні 2022 року цифри сягнули вже відмітки 80 000 км² території України¹, після трьох місяців бойових дій близько 300 000 км² території України потребувало гуманітарного розмінування через велику кількість боєприпасів, залишених окупантами. Крім того, за даними Управління ООН з координації гуманітарних питань, «понад 30% сільськогосподарських полів в Україні не будуть використовуватися для посадки пшениці, ячменю, соняшника та кукурудзи. Військові дії, що продовжуються, можуть викликати глобальну продовольчу катастрофу: 36 країн залежать від експорту України та Росії»². Маємо констатувати, що частина земель сільськогосподарського призначення, яка на цей час уже залучена у господарській обіг, також потребує розмінування

¹ Заява МЗС України з нагоди Міжнародного дня просвіти з питань мінної безпеки та допомоги в розмінуванні. URL : <https://egypt.mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-mizhnarodnogo-dnya-prosviti-z-pitan-minnoyi-nebezpeki-ta-dopomogi-v-rozminuvanni> (дата звернення: 05.12.2024).

² ОНА Ukraine у Твіттері: «Up to 30% of agricultural fields in #Ukraine won't be used to plant wheat, barley, sunflowers, and corn this year. Ongoing hostilities may trigger global food catastrophe, as 36 out of 55 countries with food crises depended on Ukraine and Russian exports. URL : <https://t.co/2Rbe4cpzw7>» / Твіттер (twitter.com) (дата звернення: 05.12.2024).

через постійні обстріли. Відзначимо, що за даними програми ЮНЕП зі згортання використання вибухової зброї у населених пунктах (EWIPA), наша держава стала в один ряд з Афганістаном, Іраком, Сирією, де населення, міське і природне середовище зазнали величезних втрат і руйнувань внаслідок застосування вибухової зброї у населених пунктах¹. Варто додати, що один день активних бойових дій на певній території дорівнює одному місяцю, необхідному на знешкодження й очистку землі від мін, нерозірваних боєприпасів та інших «подарунків»².

Окремо потрібно звернути увагу на існування екологічних загроз від утилізації боєприпасів, особливо шляхом підриву, що негативно впливає на людей і довкілля. Наголосимо, що Всеукраїнська екологічна ліга оприлюднила свою офіційну позицію проти планів Міноборони щодо утилізації боєприпасів шляхом їх підриву, в якій категорично заперечує цей надзвичайно небезпечний для довкілля метод³. Серед загроз, пов'язаних із знешкодженням вибухових пристроїв шляхом їх підриву, потрібно виокремити: руйнацію значної частини ландшафту; суттєве забруднення ґрунтів токсичними хімічними речовинами; тривалий негативний вплив на стан водних ресурсів, що може призвести до зникнення води у колодязях прилеглих населених пунктів; забруднення атмосферного повітря небезпечними хімічними речовинами; абсолютне знищення природних екосистем у місцях підриву, а також втрату унікальних видів флори та фауни. Крім того, у процесі такої діяльності виникають серйозні загрози для геологічного середовища, оскільки струси від вибухів можуть викликати руйнування шарів нестійких геологічних порід на

---

¹ Environmental legacy of Explosive Weapons in Populated Areas. URL : <https://www.unep.org/es/node/30417> (дата звернення: 05.12.2024).

² Обережно, міни: коли Україна позбавиться небезпечних «подарунків» Що має зробити держава й у кого варто повчитися. URL : <https://mind.ua/openmind/20244823-oberezhno-mini-koli-ukrayina-pozbavitsya-nebezpechnih-podarunkiv> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Офіційна позиція Всеукраїнської екологічної ліги щодо утилізації боєприпасів методом підриву. URL : https://www.ecoleague.net/images/pronas/Pizicia_boepripasy.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

значних глибинах¹. Безумовно, така позиція еколого-захисної організації скерована на досягнення забезпечення екологічної безпеки довкілля, попередження нових екологічних ризиків і загроз, але її дотримання є маловірним із урахуванням сучасних умов і площі території України, яка підлягатиме розмінуванню.

Виходячи з наведеного, видається цілком логічним те, що національними інтересами України у сфері протимінної діяльності (ст. 4 ЗУ «Про протимінну діяльність в Україні»), поряд із забезпеченням безпеки населення та його життєдіяльності, визнано мінімізацію негативного впливу вибухонебезпечних предметів на довкілля й господарську діяльність, їх знешкодження, видалення, знищення й утилізацію². Основними цілями протимінної діяльності в Україні є: 1) зменшення ризиків, які можуть виникати внаслідок підриву вибухонебезпечних предметів, до безпечного для життя і здоров'я населення рівня, що дасть змогу використовувати природні ресурси очищених від вибухонебезпечних предметів територій у господарських цілях; 2) мінімізація й відвернення загроз настання нещасних випадків від несанкціонованого поводження з вибухонебезпечними предметами; 3) зниження соціальної напруженості серед населення, яке проживає на територіях або поблизу територій, забруднених вибухонебезпечними предметами; 4) збереження і забезпечення відтворення унікальних екосистем у межах територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, без залучення додаткових інвестицій (ст. 3 ЗУ «Про протимінну діяльність в Україні»).

Додамо, що відповідно до імplementованих в Україні Міжнародних стандартів протимінної діяльності «IMAS» заходи протимінної діяльності у межах своїх повноважень реалізує Міжрегіональний центр гуманітарного розмінування та швидкого реагування ДСНС України³. Так, згідно з вказаними

---

¹ Офіційна позиція Всеукраїнської екологічної ліги щодо утилізації боєприпасів методом підриву. URL : https://www.ecoleague.net/images/pronas/Pizicia_boeripasy.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

² Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Про прийняття міжнародних стандартів з протимінної діяльності як національних нормативних документів України: наказ Українського науково-

Стандартами «національні органи та організації, що займаються розмінуванням, несуть відповідальність не лише за безпечне, ефективне та раціональне проведення операцій розмінування, але й за мінімізацію впливу на природне середовище. Необхідно залишити природне середовище в такому ж, або навіть кращому стані, ніж воно було до проведення операцій розмінування, та забезпечити можливість запланованого використання землі після завершення операцій розмінування»¹. Зауважимо, що Стандарт МСМІД (IMAS) містить рекомендації щодо основних заходів із захисту природного середовища, спрямованих на захист довкілля від деградації внаслідок робіт з обстеження й очищення/розмінування, та його придатності до запланованого використання після завершення розмінування. Підсумовуючи, вкажемо, що протимінна діяльність завжди передбачає взаємодію з навколишнім середовищем в прямій або опосередкованій формі, а отже, за певних обставин може мати значний негативний вплив.

*Небезпеки внаслідок викидів небезпечних речовин
від обстрілів нафтобаз, газових сховищ
та об'єктів хімічної промисловості.*

Сучасні виклики та загрози кліматичній безпеці

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало причиною подальшого стрімкого погіршення вже існуючих екологічних проблем. За словами Яна Ентоні – директора Європейської програми безпеки (SIPRI) Стокгольмської міжнародної ініціативи з дослідження миру, «Україна до 2014 року вже була країною, яка зіткнулася з екологічними викликами. Перша агресія Росії у 2014 році загострила проблеми. Друга агресія поширила деякі проблеми на інші частини

дослідного і навчального центру проблем стандартизації, сертифікації та якості від 08.08.2016 № 230. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0230774-16#Text>; Міжнародні стандарти протимінної діяльності IMAS. https://www.mineactionstandards.org/fileadmin/uploads/imas/Standards/Ukrainian/IMAS_08.30_Ed.2_Am.5_Uk.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

¹ МСМІД (IMAS) 10.70 Перше видання Поправка 3, червень 2013 р. Служба ООН з питань протимінної діяльності (UNMAS, ЮНМАС). URL : https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2010.70_ua.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

України, а не лише на Донбас»¹. Вбачається, що дане твердження не повною мірою відповідає дійсності, оскільки забруднення довкілля в Україні, спричинене російською агресією, не просто поширилося на інші частини нашої держави, а й загострило деякі проблеми. Більш того, воно не лише має критичний негативний вплив на усі екосистеми нашої держави, а й значно впливає на довкілля країн, які мають спільні з нами кордони (транскордонна дія). Це певною мірою може зірвати досягнення цілей із уповільнення зміни клімату чи навіть поставити під загрозу саму здатність світу адаптуватися до кліматичних змін, про що заявив Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш на конференції з питань зміни клімату². До речі, на даній обставині акцентували також і делегати від України на COP27, наголошуючи, що збройний конфлікт спричиняє величезні викиди CO₂ екв. до атмосферного повітря (еквівалент додаванню майже 16 мільйонів автомобілів на дорогах Великої Британії протягом двох років)³. У той саме час згідно з аналізом викидів парникових газів у чотирьох ключових напрямках, які безпосередньо викликані російською агресією Росії в Україні, за сім місяців повномасштабної війни вони становлять щонайменше 100 млн тон CO₂ (еквівалентно річним викидам такої країни як Бельгія)⁴.

Усе викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що збільшення показників забруднення атмосферного повітря є результатом:

---

¹ Harriet Alice Taberner *Ukraine's Environment in Time of Conflict: Damage, Data and the Rule of Law*. Environmental Change and Security Program Woodrow Wilson International Center for Scholars. URL : <https://www.newsecuritybeat.org/2023/01/ukraines-environment-time-conflict-damage-data-rule-law/> (дата звернення: 05.12.2024)

² *Ukraine war threatens global heating goals, warns UN chief*. URL : <https://www.theguardian.com/environment/2022/mar/21/ukraine-war-threatens-global-heating-goals-warns-un-chief> (дата звернення: 05.12.2024).

³ *COP27: War causing huge release of climate warming gas, claims Ukraine*. BBC. URL : <https://www.bbc.com/news/science-environment-63625693> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ *Вплив російської війни в Україні на клімат. Проміжна оцінка викидів парникових газів (1 листопада 2022)*. С. 4. URL : <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/vplyv-ros-viyny-na-klimat-promizh-otsinka-parn-haziv.pdf> (дата звернення: 05.12.2024).

1) *постійних обстрілів і бомбардування України*: фахівці відзначають суттєве зростання концентрації дрібнодисперсних частинок через бомбардування й пожежі, що виникли внаслідок руйнувань¹. Наприклад, у Києві концентрація дрібнодисперсних частинок 19 березня 2022 року, тобто менш ніж через місяць після початку російського вторгнення, у 27,8 разів перевищувала рекомендовані норми Всесвітньої організації охорони здоров'я², а вже через два роки, а саме 20 вересня 2024 року, Київ посів друге місце серед найбільш забруднених міст у світі, і лише Кіншаса в Демократичній Республіці Конго випереджала його. Вкажемо, що в цей день Київ мав рейтинг 156 за шкалою 0-500, який класифікується як «нездоровий». Рівень забруднення в дев'ять разів перевищував щорічне рекомендоване ВООЗ значення якості повітря (згідно із Індексом якості повітря IQAir)³. Відзначимо, що російські ракети, дрони й артилерійські снаряди також пошкодили водну інфраструктуру, знищили енергетичні об'єкти і зрівняли з землею цілі міста, наприклад, Маріуполь, Попасну, Рубіжне, Щастя, Кременіну, Бахмут, Вугледар, Мар'янку, Вовчанськ тощо. Обстріли, нерозірвані боєприпаси й міни зробили непридатними для використання значні площі сільськогосподарських земель (станом на квітень 2023 року приблизно 174 000 км² української території (29%) були забруднені

¹ Mears MJ, Aslaner DM, Barson CT, et al. Health effects following exposure to dust from the World Trade Center disaster: an update. *Life Sci.* 2022;289:120147. URL : <https://doi.org/10.1016/j.lfs.2021.120147>; Звіт «Якість атмосферного повітря в Україні до та під час повномасштабного вторгнення». Київ, 2023. 67 с. URL : https://www.savednipro.org/wp-content/uploads/2023/10/zvit_doslidzhennya_101723.pdf (дата звернення: 05.12.2024).

² Daniel Hryhorczuk, Barry S. Levy, Mykola Prodanchuk, Oleksandr Kravchuk, Nataliia Bubalo, Alex Hryhorczuk, Timothy B. Erickson The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 2024. № 19:1 С. 3ю URL : <https://doi.org/10.1186/s12995-023-00398-y> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Kyiv 2nd worst in world's air quality amid fires in region. URL : <https://kyiv-independent.com/kyiv-air-pollution/>; Air quality in the world. <https://www.iqair.com/world-air-quality> (дата звернення: 05.12.2024)

наземними мінами, встановлення яких зафіксовано в 11 із 27 областей України)¹;

2) *знищення нафто- і газосховищ*: за перші 13 місяців війни було знищено 36 паливних сховищ, у тому числі 17 нафтобаз. Це призвело до викидів забруднюючих речовин від згоряння 108 000 тон нафти, нафтопродуктів і бензину². Наведемо деякі приклади. Так, за процесуального керівництва Рівненської обласної прокуратури розпочато досудові розслідування за фактами екоциду й порушення законів і звичаїв війни (ст. 441, ч.1 ст. 438 КК України), а саме завдання ракетного удару по території нафтобази у Рівненському районі ввечері 28 березня 2022 року, результатом чого є знищення резервуару з паливом нафтобази³. Також ракетами знищено Кременчуцький нафтопереробний завод проектною потужністю 18,6 млн тон, виробництво палива на якому до війни забезпечувало 15–20% потреб українського ринку нафтопродуктів⁴. За попередніми оцінками екологічні збитки тільки від однієї пожежі на нафтобазі у с. Крячки в Київській області сягають вісімсот десять мільярдів гривень⁵. Пожежі, спричинені авіавлучаннями

¹ Doyle G, Huang H, Gu J. What lies beneath. Reuters; 2023. URL : <https://www.reuters.com/graphics/UKRAINE-CRISIS/LANDMINES/myvmgnqbavr/index.html>. (дата звернення: 05.12.2024).

² Як війна впливає на довкілля України та Європи: Міндовкілля з партнерами презентувало перше інфографічне дослідження. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-viina-vplyvaie-na-dovkillia-ukrainy-ta-ievropy-mindovkillia-z-partneramy-prezentuvalo-pershe-infografichne-doslidzhennia> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Ракетний обстріл нафтобази на Рівненщині – розпочато розслідування. URL : <https://pro.gov.ua/raketnyy-obstril-naftobazy-na-rivnenshchyni-rozpochato-rozsliduvannya> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Окупанти разрушили Кременчугский нефтеперерабатывающий завод. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/04/2/685132/> ; Від 8 до 12 російських ракет вдарили по Кременчуку: влучили в НПЗ та інші об'єкти. URL : https://24tv.ua/vid-8-do-12-rosiyskih-raket-vdarili-po-kremenchuku-vluchili-npzh_n1978349 (дата звернення: 05.12.2024).

⁵ Пожежа на нафтобазі під Васильковом завдала 810 мільярдів гривень збитків. Ecopolitic. URL : <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pozhezha-na-naftobazi-pid-vasilkovom-zavdala-810-milyardiv-griven-zbitkiv/> (дата звернення: 05.12.2024).

в нафтобазі, супроводжуються неконтрольованими викидами в атмосферу, завдаючи локального впливу на прилеглі місцевості¹. Доречно зазначити, що пожежі, спричинені авіавлучаннями в нафтобазі, супроводжуються неконтрольованими викидами в атмосферу, завдаючи локального впливу на прилеглі місцевості. Наслідком згорання нафтопродуктів у великих об'ємах є виділення чадного газу (він може призвести до смертельного отруєння людини), бензапірену – потужного канцерогену і мутагену, сірчистого і сірчаного ангідриду, оксиду вуглецю (IV), оксидів азоту, газоподібних й твердих продуктів неповного згорання палива, сполуки ванадію, солей натрію, кислотних газів та ін. Крім того, внаслідок згорання нафтопродуктів з'являються ароматичні сполуки, альдегіди, кетони, також небезпечні для людини, як і сажа – найнебезпечніший канцероген, що трапляється в побуті. Наслідки ж для довкілля потребують окремого оцінювання шкоди, оскільки тільки один діоксид сірки, або сірчистий ангідрид, є особливо шкідливим для зелених насаджень і лісів: наслідком його дії є хлороз (пожовтіння або знебарвлення листя) і карликовість. Плюс продукти горіння нафтопродуктів потрапляючи до ґрунтів та водних об'єктів завдають непоправної шкоди усім складовим екосистеми, наприклад, як це сталося 11 квітня під час розлиття дизельного палива в результаті розгерметизації внаслідок вибуху нафтопродуктопроводу «Самара-Західний напрямок» на території Овруцької громади в с. Рудня, що на Житомирщині;

3) *атак на промислові об'єкти*: згідно з даними Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів в Україні зареєстровано понад 24 тис. об'єктів, до них входять промислові підприємства, магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи, шахти, кар'єри, гідротехнічні споруди, вузлові залізничні станції, місця

---

¹ Див. дет.: Н. Anisimova, O. Donets, O. Shynkarov, R. Shchonkin, I. Skliar Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects. April 2023 Sigurnost 65(1): 1-23 DOI:10.31306/s.65.1.1 URL : https://www.researchgate.net/publication/369782415_Contemporary_challenges_and_threats_to_national_securitySuvremeni_izazovi_i_prijetnje_nacionalnoj_sigurnosti_environmental_and_legal_aspectsokolisni_i_pravni_aspekti#:~:text=Key%20words:%20environmental%20safety;%20civil%20liability%20for%20environmental%20damage;%20environmental (дата звернення: 05.12.2024).

збереження небезпечних речовин, накопичувачі й полігони промислових відходів та ін., і це все розташовано на території країни, де проводяться бойові дії, що становить щоденну небезпеку для населення й довкілля. Крім того, атаки на промислові підприємства, такі як заводи з виробництва добрив і азотної кислоти, призвели до викидів токсичних речовин, включаючи азотну кислоту й аміак. На підтвердження вкажемо, що станом на кінець серпня 2022 року, тобто за 6 перших місяців повномасштабного вторгнення, зареєстровано понад 570 інцидентів на 250 промислових об'єктах України (приблизно 60 % стали результатом прямого фізичного ушкодження). Варто також відзначити, що з жовтня 2022 року Росією завдано понад 1000 ударів по об'єктах енергетики України, унаслідок яких значних втрат зазнали генерації електроенергії. За попередніми оцінками, прямі збитки енергетичного сектору України станом на травень 2024 року становлять понад 16,1 млрд доларів. Найбільші збитки спричинили руйнування об'єктів генерації електричної енергії (\$8,5 млрд), магістральних ліній передачі електроенергії (\$2,1 млрд), а також нафтогазової інфраструктури (\$3,3 млрд)¹. Однак загальні потреби відновлення енергетичного сектору України попередньо оцінені аналітичною командою KSE в розмірі 50,5 млрд дол., включно з фінансовою потребою на відбудову

¹ Під час повномасштабного вторгнення було окуповано понад 18 ГВт електрогенеруючих потужностей, зокрема, найбільшу в Європі атомну електростанцію – Запорізьку. До того ж були повністю зруйновані Каховська та Дніпровська ГЕС, а також Зміївська і Трипільська ТЕС. Критичних пошкоджень (понад 80%) зазнали приватні теплоелектростанції, серед яких Ладижинська, Бурштинська, Добротвірська, Курахівська, Криворізька та Придніпровська ТЕС. Пошкоджено близько половини високовольтних підстанцій передачі електроенергії. Російські війська фактично знищили всі нафтопереробні заводи на території України та значну частку інфраструктури зі зберігання нафти та нафтопродуктів. Див. дет.: Збитки та втрати енергетичного сектору України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії перевищили \$56 млрд – оцінка KSE Institute станом на травень 2024 року. Kyiv School of Economics. URL : <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-ta-vtrati-energetichnogo-sektoru-ukrayini-vnaslidok-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosiyi-perevishhili-56-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-traven-2024->

у повному обсязі зруйнованої та пошкодженої енергетичної інфраструктури із врахуванням принципу «Відбудувати краще, ніж було» (48,5 млрд дол.)¹. Беручи до уваги складну ситуацію в енергетичній галузі України, у жовтні 2024 року президент Європейського інвестиційного банку Надія Кальвіньо представила міністрам фінансів ЄС План порятунку енергетики України², який передбачає до 600 мільйонів євро фінансування за підтримки ЄС критичних енергетичних проєктів у державному й приватному секторах для задоволення нагальних потреб України в опаленні й електроенергії під час збройного конфлікту. Крім того, План також підтримуватиме нові ініціативи щодо «зеленої» енергетики, зокрема, стосовно енергоефективності й відновлюваних джерел енергії, щоб допомогти відновити енергетичну інфраструктуру України й наблизити країну до Європейського Союзу;

4) *переміщення військової техніки*. Як відомо, масштабне переміщення військової техніки, включаючи танки, артилерію, броньовані машини та вантажівки, супроводжується утворенням великої кількості пилу, а також викидів від спалювання викопного палива. Крім того, викиди парникових газів додатково сприяють глобальному потеплінню. Не можна не згадати і руйнівний вплив

roku/#:~:text=%D0%92%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BA%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A0%D0%A4%20%D0%BD%D0%B0,%2C%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C%20%2450%2C5%20%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4. (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Збитки і втрати енергосектору України внаслідок обстрілів Росії перевищили \$56 мільярдів. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3873421-zbitki-i-vtrati-energosektoru-ukraini-vnaslidok-obstriliv-rosii-perevisili-56-milardiv-kse.html> (дата звернення: 05.12.2024).

² Energy rescue plan approved to finance EU-backed emergency heating and power projects for Ukraine ahead of winter season. European Investment Bank. URL : <https://www.eib.org/en/press/all/2024-363-energy-rescue-plan-approved-to-finance-eu-backed-emergency-heating-and-power-projects-for-ukraine-ahead-of-winter-season> (дата звернення: 05.12.2024).

на ландшафти та природні середовища існування переміщення військової техніки та активних бойових дій;

5) *руйнування будівель* (житлових і інших), що призводить до вивільнення токсичних залишків від вибухів, а також небезпечного пилу і токсичних речовин, таких як лужний пил, частинки цементу, скло, азбест, свинець та інші важкі метали, органічних речовин, включаючи поліциклічні ароматичні вуглеводні¹. За попередніми даними, зафіксовано понад 158 000 пошкоджених або зруйнованих житлових будівель, понад 3 200 навчальних закладів і 806 закладів охорони здоров'я тощо². Разом із тим «тільки від однієї застарілої п'ятиповерхівки утворюється в середньому 3000 м³ відходів³. До цього потрібно ще додати відходи від нового будівництва, проведення ремонтних робіт, реконструкції тощо. Таким чином, маємо констатувати, що за сучасних обставин в Україні прослідковується значне збільшення кількісних показників утворення відходів руйнації, зокрема, їх накопичення на стихійних звалищах⁴.

---

¹ United Nations Environment Programme. The toxic legacy of the Ukraine war. URL : <https://www.unep.org/news-and-stories/story/toxic-legacy-ukraine-war>; Mears MJ, Aslaner DM, Barson CT, et al. Health effects following exposure to dust from the World Trade Center disaster: an update. *Life Sciences*, 2022. Volume 289. <https://doi.org/10.1016/j.lfs.2021.120147> URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0024320521011346?via%3Dihub> (дата звернення: 05.12.2024).

² Київська школа економіки. \$147,5 млрд – загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України через війну, станом на квітень 2023 року. URL : <https://kse.ua/about-the-school/news/147-5-billion-the-total-amount-of-damages-caused-to-ukraine-s-infrastructure-due-to-the-war-as-of-april-2023/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження КМУ від 08.11.2017 № 820-р. Офіційний вісник України. 2017. № 94. С. 61. Ст. 2859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Анісімова Г. В., Донець О. В. Правові аспекти забезпечення безпековості поведіння з відходами будівельно-ремонтних робіт в умовах воєнного стану. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2022 (травень). № 14-15. С. 154.

б) *лісових пожеж*. Так, у 2022 році лісових пожеж було у 25 разів більше, ніж у 2021¹. Понад 183 000 гектарів українських лісів і насаджень було знищено вогнем за 2022–2023 роки². У 2024 році в Україні вирували численні лісові пожежі, які завдали значних збитків: із початку року пожежі охопили 2450 гектарів українських лісів, завдавши державі збитків на понад 20 млн грн. Наголосимо, що за 9 місяців 2024 року виникло понад 46 тис. пожеж в екосистемах, а це вдвічі більше, ніж торік, а 4800 з них – саме внаслідок російських атак³. Для прикладу, тільки по Харківській області протягом тижня (9–15 вересня 2024 р.) зафіксовано 405 пожеж у природних екосистемах, з яких 22 були лісовими. Вогнем знищено 530 гектарів сухої рослинності та хвойної підстилки⁴. Зауважимо, що суттєве збільшення кількості лісових пожеж в Україні, спричинених бойовими діями і змінами клімату, призвело до колосальних втрат у природних екосистемах і серйозного забруднення повітря. Зокрема пожежі сприяють викидам у повітря великої кількості парникових газів, таких як монооксид вуглецю й метан, що загострює проблему глобального потепління.

---

¹ The consequences of Russia's war on Ukraine for climate action, food supply and energy security. Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/09/consequences-russias-war-ukraine-climate-action-food-supply-and-energy-security/02> (дата звернення: 05.12.2024).

² Як війна впливає на довкілля України та Європи: Міндовкілля з партнерами презентувало перше інфографічне дослідження. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-viina-vplyvaie-na-dovkillia-ukrainy-ta-ievropu-mindovkillia-z-partneramy-prezentovalo-pershe-infohrafichne-doslidzhennia> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Лісові пожежі завдали Україні збитків на понад 20 млн грн. Zaxid.net новини. URL: https://zaxid.net/lisovi_pozhezhi_zavdali_ukrayini_zbitkiv_na_ponad_20 mln_grn_n1594374 (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Головне управління ДСНС України у Харківській області. Оперативна інформація. URL: <https://kh.dsns.gov.ua/operational-information> У Харкові та в області горять ліси: що відомо. Суспільне Харків. URL: <https://susplne.media/kharkiv/837441-u-harkovi-ta-v-oblasti-gorat-lisi-so-vidomo/> (дата звернення: 05.12.2024).

Попри небезпеку і загрози, у глобальних звітах, як правило, не враховувалися, або значно занижувалися показники викидів парникових газів до атмосфери в умовах збройних конфліктів¹ або від використання палива. Така ситуація склалася через те, що звітність про військові викиди є добровільною та непослідовною для різних країн світу. Для прикладу, серед 20 країн із найбільшими військовими витратами у 2021 році лише Німеччина повідомляла про свої викиди парникових газів від використання військового палива відповідно до основних вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату². У зв'язку із цим обсерваторія конфліктів і довкілля запропонувала схему для прозорого звітування військовими про свої викиди³, а експертна група Міжнародної військової ради з питань клімату і безпеки розглядає виклики декарбонізації у військовому секторі⁴. Однак дієвого механізму моніторингу впливу будь-якого збройного конфлікту на клімат поки що не розроблено.

Крім того, через активні бойові дії на території України, а також введені санкції проти Росії, перед країнами – членами ЄС постала нагальна потреба у заміні російського викопного палива джерелами з інших держав. Для прикладу, імпорт природного газу до ЄС з Росії скоротився майже вдвічі (до 80 млрд кубометрів) у 2022 році і впав на аналогічну частку (до 43 млрд кубометрів) у 2023 році. Отже, залежність ЄС від російського газу зменшилася з 45% у 2021 році лише до 15% у 2023 році⁵. Відповідна позитив-

---

¹ Military and conflict-related emissions: Kyoto to Glasgow and Beyond. URL : <https://transformdefence.org/publication/military-and-conflict-related-emissions-report/> (дата звернення: 05.12.2024).

² A framework for military greenhouse gas emissions reporting. Conflict and Environment Observatory. URL: <https://ceobs.org/report-a-framework-for-military-greenhouse-gas-emissions-reporting/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ A framework for military greenhouse gas emissions reporting. Conflict and Environment Observatory. URL: <https://ceobs.org/report-a-framework-for-military-greenhouse-gas-emissions-reporting/> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ World Climate and Security Report 2022. Clingendael. URL: <https://www.clingendael.org/publication/world-climate-and-security-report-2022> (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ In focus: EU energy security and gas supplies. European Commission. URL: https://energy.ec.europa.eu/news/focus-eu-energy-security-and-gas-supplies-2024-02-15_en (дата звернення: 05.12.2024).

на динаміка прослідковується завдяки плану Європейської комісії REPowerEU, започаткованому у травні 2022 року¹, який спрямовано на зміцнення енергетичної безпеки Європи шляхом економії енергії, прискорення переходу на чисту енергію й диверсифікації джерел нашого імпорту енергоносіїв. Однак, попри те, що частка відновлюваних джерел енергії в енергоспоживанні ЄС зростає і з 2004 по 2022 рік збільшилася у понад два рази, природний газ все ще становить близько чверті споживання енергії в ЄС. Альтернативою російському газу стає природний газ із Норвегії та Нідерландів, обсяги поставки якого останнім часом зростають². Крім того, деякі країни світу перейшли до практики розконсервації вугільних шахт. Для прикладу, Німеччина включила до списку на розконсервацію 16 вугільних електростанцій³, а Індія розконсервувала відразу 20 шахт, збільшивши видобуток вугілля на 33% (порівняно з 2021 роком)⁴. До відновлення вугільної енергетики приєдналися Велика Британія⁵ і Франція⁶. Остання взагалі відтер-

¹ REPowerEU Affordable, secure and sustainable energy for Europe. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en (дата звернення: 05.12.2024).

² Третій звіт про прогрес у сфері енергетичної безпеки, опублікований Міністерством економіки та захисту клімату ФРН. Berlin, 20. Juli 2022 Dritter Fortschrittsbericht Energiesicherheit Deutschland reduziert Energieabhängigkeit von Russland in hohem Tempo und bereitet sich auf eine Gasversorgungsknappheit vor. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/Energie/20220720_dritter-fortschrittsbericht_energiesicherheit.pdf?__blob=publicationFile&v=12 (дата звернення: 05.12.2024).

³ Back to black? Germany's coal power plan hits hurdles. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/back-black-germanys-coal-power-plan-hits-hurdles-2022-07-25/> (дата звернення: 05.12.2024).

⁴ Press Information Bureau Government of India. URL: <https://www.pib.gov.in/PressReleaseDetailm.aspx?PRID=1823245> (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ National Grid asks UK coal power plants to be on standby this winter. <https://www.theguardian.com/business/2022/jul/28/national-grid-asks-uk-coal-power-plants-to-be-on-standby-this-winter> (дата звернення: 05.12.2024).

⁶ France likely to restart coal-fired power plant to deal with energy crisis fueled by Ukraine war. <https://www.aa.com.tr/en/europe/france-likely-to-restart-coal-fired-pow>

мінувала свої зобов'язання відключити вугільну генерацію у 2022 році і, навпаки, продовжила строк служби двох своїх вугільних електростанцій, що залишилися, до кінця 2024 року. Прийняття відповідного рішення є «запобіжним заходом», що вживається урядом Франції «для забезпечення [надійного] виробництва електроенергії»¹. Додомо, що Нідерланди, Австрія і Німеччина скасували всі обмеження щодо вугільних електростанцій (раніше потужність обмежувалася 35%)².

Втрати біо- й ландшафтного різноманіття

Передусім варто вказати, що до 2022 року анексія Криму та окупація частини Донбасу Росією завдали першого негативного удару в сфері захисту біорізноманіття в деяких з найважливіших природоохоронних територій нашої держави. Для прикладу, майже третина природоохоронних територій Донецької та Луганської областей опинилася за лінією фронту. Пошкодженень зазнали 78 природних заповідників, заказників і ландшафтних парків Донбасу (від бойових дій та будівництва фортифікаційних укріплень постраждало 29 природоохоронних територій, від пожеж – 50, а у 6 проводився незаконний видобуток корисних копалин). У Криму шість з 19 природних заповідників МСОП ІА України опинилися під окупацією³.

Повномасштабне вторгнення Росії до України 24 лютого 2022 року спричинило ще серйозніші руйнування в ключових

[er-plant-to-deal-with-energy-crisis-fueled-by-ukraine-war/2623144](https://www.earth-plant-to-deal-with-energy-crisis-fueled-by-ukraine-war/2623144) (дата звернення: 05.12.2024).

¹ Décret n° 2023-817 du 23 août 2023 modifiant le plafond d'émission de gaz à effet de serre pour les installations de production d'électricité à partir de combustibles fossiles pris en application de l'article 36 de la loi n° 2022-1158 du 16 août 2022 portant mesures d'urgence pour la protection du pouvoir d'achat. JORF n°0195 du 24 août 2023 Texte n° 35. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000047989248> (дата звернення: 05.12.2024).

² Dutch Are Reviving Coal Power Amid Russian Gas Squeeze. Bloomberg the Company & Its Products. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-20/dutch-are-reviving-coal-power-amid-russian-gas-squeeze> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Conflict and Environment Observatory. 7. Природа, 2024. URL: <https://ceobs.org/ukraine-conflict-environmental-briefing-nature/> (дата звернення: 05.12.2024).

природоохоронних зонах, частина яких і нині залишається окупованою¹. Широка географія конфлікту, а також досить протяжна лінія фронту стали причиною значних пошкоджень ландшафтів. Особливо серйозних втрат зазнали степові екосистеми півдня і сходу України. Вказане викликає занепокоєння, оскільки Україна входить до складу «Зеленого серця Європи», яке включає рідкісні степові екосистеми, прибережні водно-болотні угіддя, альпійські луки, давні букові ліси, великі торфовища². Країна має 50 водно-болотних угідь міжнародного значення і 8 біосферних резерватів ЮНЕСКО, 4 з яких – транскордонні. Крім того, в Україні було визначено 142 ключові території біорізноманіття (59 з яких перебувають поза межами охоронних зон, а лише три з них мають повне покриття природоохоронними заходами). Незважаючи на те, що Україна займає менше 6 % території Європи, вона через важливість для мігруючих видів і географічного різноманіття володіє 35 % біорізноманіття, включаючи 70 000 видів рослин, тварин і птахів, багато з яких віднесено до рідкісних і ендемічних (тобто таких, які зустрічаються тільки в одному місці)³. Нині середовища існування даних видів через руйнування ландшафтів (спричинені риттям траншей і укріплень, масштабними військовими переміщеннями й мінуваннями), обстріли, лісові пожежі, вирубку лісів і забруднення зазнають деградації та руйнації. Крім мін і нерозірваних боєприпасів, значна частина ландшафту забруднена знищеною військовою технікою та іншими залишками війни. Така руйнівна діяльність негативно вплинула на структуру і функції наземних і водних екосистем. Через

¹ Станом на кінець 2023 року близько 2 000 природоохоронних об'єктів в Україні були або залишаються під тимчасовою окупацією. – Див. дет.: Conflict and Environment Observatory. 7. Природа, 2024. URL: <https://ceobs.org/ukraine-conflict-environmental-briefing-nature/> (дата звернення: 05.12.2024).

² World Wildlife Federation. Assessing the environmental impacts of the war in Ukraine. URL: <https://wwfcee.org/our-offices/ukraine/assessing-the-environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine> (дата звернення: 05.12.2024).

³ United Nations Development Programme. New coordination center to assess environmental impacts of the war on Ukraine. 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine/press-releases/new-coordination-center-assess-environmental-impacts-war-ukraine> (дата звернення: 05.12.2024).

постійні військові дії на місцях проживання деякі види тварин, такі як степовий орел, чорний лелека, бурий ведмідь, євразійська рись і хатній сич, перебувають на межі зникнення, а частина природоохоронних територій взагалі повністю перетворилася на мілітаризовані об'єкти. Наприклад, російські окупаційні війська оприлюднили плани використання розташованого на території Рамсарського водно-болотного угіддя міжнародного значення «Каркінітська та Джарилгацька затоки» національного природного парку «Джарилгацький» для полювання, риболовлі й туризму, а також видобутку глини і солі. Разом із тим парк був перетворений на військовий полігон (українські військові припускають, що зараз на території парку розташовані склади техніки й боєприпасів і що екологічно чутлива територія була обрана навмисно, щоб захистити її від українських атак). Крім того, супутникові знімки демонструють проведення значних земляних робіт вздовж коси, включаючи комплекси укріплень, траншей, бункерів і багато кратерів. Зрозуміло, що це негативно впливає на кореневу систему рослин, міграційні шляхи диких тварин і, враховуючи сильні вітри на острові, на ерозію. До того ж у серпні 2023 року близько 1 500 гектарів острова Джарилгач (майже його половину) охопила пожежа. Очікується, що вона суттєво вплинула на об'єкти флори і фауни, частину яких було занесено до Червоної книги України, наприклад, степову гадюку. Однак встановлення всього масштабу завданих збитків потребує проведення подальшої оцінки, чому на цей час перешкоджає триваюча військова окупація. Крім того, військові дії та окупація Росією значних територій унеможливили вжиття заходів з охорони природи.

Загрози водній безпеці

Ще до 24 лютого 2022 року на постраждалому від конфлікту сході України 3,1 мільйона людей потребували допомоги у сфері водопостачання, санітарії та гігієни, 14 % з них – діти¹. На сьогодні ці показники суттєво зросли. За даними Офісу ООН з координації гуманітарних питань, через російську агресію кількість осіб, позбавлених доступу до якісної питної води, лише з квітня по грудень

---

¹ OCHA Annual Report 2021. URL: <https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-annual-report-2021> (дата звернення: 05.12.2024).

2022 року зросла з 6 до 16 мільйонів, а 70% населення України можуть зовсім залишитися без води через регулярні обстріли¹. Варто додати, що близько 80 % водозабезпечення країни здійснюється за рахунок поверхневих вод, а тому питання якісного стану вод нашої держави набуває особливої актуальності.

Серед основних викликів і загроз, спричинених збройним конфліктом, які впливають на водну безпеку України, можна виокремити:

руйнування гідротехнічних споруд. Станом на квітень 2023 року в Україні: 1) зруйновано понад 800 км водопровідних мереж; 2) частково пошкоджено або повністю зруйновано близько 70 насосних станцій, 23 очисні споруди та 244 км каналізаційних мереж; 3) втрачено майже 812 млн м³ води через руйнування гідроспоруд²; 4) завдано низку ракетних ударів по гідроспорудах водосховищ України³. Наприклад, пошкодження гідроспоруди Оскільського водосховища призвело до втрати біорізноманіття й знищення екосистеми водосховища, що завдало шкоди РЛП «Червонооскільський» (до його складу входять 4 тис гектарів території водосховища)⁴. Ракетні удари 14–16 вересня 2022 року по гідроспоруді Карачунівського водосховища (м. Кривий Ріг) мали наслідком неконтрольоване підняття рівня води в р. Інгулець

¹ Через війну близько 5 млн українців не мають доступу до питної води, - міністр захисту довкілля на конференції ООН. URL: https://lb.ua/society/2023/03/24/549899_cherez_viynu_blizko_5 mln_ukraintsiv.html (дата звернення: 05.12.2024).

² Загарбницька війна росії порушує права українців на доступ до водних ресурсів. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/zagarbnytska-vijna-rosiyi-porushuye-prava-ukrayintsiv-na-dostup-do-vodnyh-resursiv/> (дата звернення: 05.12.2024).

³ Хасрат Арджуменд, Донець О. В. Сучасні виклики та загрози водній безпеці: еколого-правові аспекти. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародний правовий аспекти* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року, Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 514-518.

⁴ За попередніми розрахунками Державної екологічної інспекції України екосистемі водосховища було завдано збитків на суму близько 2,1 млрд грн, зокрема, загинуло близько 2 млн одиниць риби на суму 883,7 млн грн.

на 1–2 метри, спричинивши підтоплення 112 будинків і значне забруднення вод (перевищення нормативів ГДК по амонійному азоту – у 2,5 рази через забруднення води каналізаційними стоками, а по вмісту заліза в 3 рази), що завдало збитків на суму 77 млн грн¹. Найбільш катастрофічним стало знищення дамби Каховської ГЕС, що не лише впливає на водопостачання у регіоні, а й несе ядерну загрозу через порушення водопостачання для Запорізької АЕС;

забруднення та засмічення водних об'єктів України. Через спричинені масованими ракетними ударами техногенні аварії до водних об'єктів потрапляють небезпечні сполуки, зокрема, важкі метали, мастила, ракетне паливо. Крім того, водні об'єкти перетворюються на своєрідні «кладовища» знищеної військової техніки, залишків боєприпасів тощо. Наведемо статистичні дані стосовно завданих російською агресією збитків водним ресурсам України. Станом на 31 жовтня 2024 року: а) маса сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин у водних об'єктах сягає 37 280 704 кг, що спричинило 8,99 млрд грн шкоди через засмічення вод; б) маса забруднюючих речовин, що потрапили у водні об'єкти, дорівнює 2 016 т, що завдало шкоди у розмірі 40,85 млрд грн². Актуальною для України також залишається проблема забруднення ґрунтових вод, зокрема, унаслідок затоплення низки вугільних шахт на тимчасово окупованих територіях;

знищення екосистем водно-болотних угідь. Нині під контролем окупанта знаходиться низка Рамсарських водно-болотних угідь міжнародного значення, наприклад, Ягорлицька, Каркінітська та Джарилгацька затоки, східна й центральна частини затоки Сиваш, Кінбурнська коса тощо. Окупованими залишаються частини Чорноморського біосферного заповідника, Азово-Сиваський заповідник, НПП «Меотиди», біосферний заповідник «Асканія-Нова» тощо. Однак шкоду, завдану таким цінним природним

---

¹ Ракетний удар росіян по дамбі у Кривому Розі завдав збитків країні на 77 млн грн – Держекоінспекція. URL: <https://one.kr.ua/news/43977> (дата звернення: 05.12.2024).

² Завдані збитки. Водні ресурси. ЕкоЗагроза - офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/damage/water> (дата звернення: 05.12.2024).

територіям, повною мірою можна буде оцінити тільки після їх деокупації¹.

Підсумовуючи, зазначимо, що російська агресія проти України – це, перш за все, трагедія для українського народу. Крім гуманітарних катастроф і геополітичних шокових хвиль, спричинених активними бойовими діями, збройний конфлікт на території нашої держави призводить до деградації земель і екосистем, руйнації природних ландшафтів, а також забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, унаслідок чого відбувається втрата біорізноманіття й порушення екологічної рівноваги. Виходячи з цього, під загрозою опиняються життя, здоров'я і добробут як нинішнього, так і майбутніх поколінь (наприклад, за попередніми прогнозами екологів, до 2050 року кількість передчасних смертей, спричинених забрудненням повітря, може зрости на 50%²). Деградація природних ресурсів, включаючи знищення лісів і забруднення водних ресурсів, стає додатковим викликом для відновлення й сталого розвитку, адже без чистого довкілля і здорових екосистем неможливо забезпечити тривалий мир й економічну стабільність. Крім того, збройний конфлікт також посилює вразливість до зміни клімату як в Україні, так і в усьому світі; перешкоджає реалізації багатосторонніх кліматичних угод. Відтак перебіг бойових дій матиме значні стратегічні наслідки для перспектив зеленого переходу як в Україні, так і на міжнародному рівні. У зв'язку із цим важливо усвідомити той факт, що вплив бойових дій на довкілля виходить за межі національних кордонів, створюючи транскордонні екологічні ризики, які загострюють глобальні кліматичні виклики. Використання ж навколишнього середовища як інструменту війни, прикладом чого є знищення Каховської ГЕС в Україні, спричиняє екологічні катастрофи, що

---

¹ Хасрат Арджуменд, Донець О. В. Сучасні виклики та загрози водній безпеці: еколого-правові аспекти. *Закарпатські правові читання. Сталій розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародний правовий аспекти* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року, Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 514-518.

² Екологічні пріоритети післявоєнної відбудови України. EcoPolitic. URL: <https://ecopolitic.com.ua/en/news/nazvani-ekologichni-prioriteti-pislyavoiennoi-vidbudovi-ukraini-2/> (дата звернення: 05.12.2024).

порушують не лише національні, але й міжнародні норми охорони довкілля. З огляду на це сучасний правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в умовах збройного конфлікту потребує удосконалення, щоб більш ефективно враховувати транскордонні наслідки для екосистем і природних ресурсів. Отже, стримування, пом'якшення й ліквідація впливу на навколишнє середовище є важливою частиною реагування на збройні конфлікти та відновлення після них. Крім того, охорона навколишнього середовища повинна бути частиною стратегій запобігання конфліктам, підтримки й розбудови миру, оскільки не може бути тривалого миру, якщо природні ресурси й екосистеми, від яких залежить населення, будуть знищені.

РОЗДІЛ 2

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ ВИМІР

Становлення екологічної безпеки тісно пов'язане з природоохоронним і екологічним рухом. Як відомо, ще в давніх Китаї, Індії, Перу й Римській імперії викликав занепокоєння вплив забруднення ґрунту, повітря та води на життя окремої людини та суспільства в цілому. Ще в ті часи люди намагалися вивчити його наслідки. Згодом привід задуматися про заходи забезпечення здоров'я населення дали епідемічні захворювання в Європі наприкінці XIV – у середині XVI століття. Проте згадані побоювання, хоч і пов'язувалися з проблемою забезпечення громадської безпеки, не викликали масової активності, що цілком логічно в умовах панування авторитарних політичних режимів.

Виникненню і становленню екологічного руху передувало зародження природоохоронного руху в Європі і Північній Америці наприкінці XIX ст. Представники останнього спочатку переймалися переважно збереженням місцевих ресурсів і мальовничих місць, парків і лісів, але згодом до їх поля зору потрапили проблеми токсичного забруднення, біорізноманіття, захисту й запобігання глобальним змінам клімату. Підтвердженням цьому є той факт, що на початку XX ст. соціальні реформатори виступали з попередженням стосовно того, що нерегульований економічний розвиток знищує природні ресурси. Крім того в них викликало тривогу й те, що перенаселеним містам загрожувала криза громадської охорони здоров'я. Наукові експерти, міські реформатори й жіночі групи просували політику щодо скорочення захворювань й очищення повітря, землі й води, а також закликали уряд створювати національні парки у США.

Екологічні організації аж до середини XX ст. переважно лобіювали інтереси середнього класу, який виявляв певну занепокоєність проблемами збереження навколишнього середовища, захистом дикої природи та забрудненням води,

повітря та ґрунту, що виникли внаслідок промислового розвитку та урбанізації¹.

Ситуація змінюється в 1960-х роках, коли природоохоронні рухи почали набувати політичного виразу, про що свідчить створення численних «зелених» політичних рухів у формі неурядових організацій і політичних партій енвайронменталістського спрямування. Об'єднуючим началом для цих численних і різноманітних структур стали цілі політичної екології²: захист довкілля, низова демократія, соціальна справедливість і ненасильство. Прискорення екологічного активізму й підвищення екологічної свідомості американського суспільства у 1950-х – 1960-х роках були зумовлені сукупністю факторів, насамперед безпрецедентним достатком повоєнної Америки, що дозволило мільйонам сімей середнього класу переїхати до передмість у пошуках ідилічних пейзажів й якості життя. Забруднення повітря, води і землі сильно зачепило робітничий клас, бідні й небілі громади, що, зрештою, сприяло виникненню руху за екологічну справедливість, який виступав за об'єднання цивільних і трудових прав, а також підвищення екологічної свідомості³.

Громадський тиск і низовий активізм забезпечили включення питань, пов'язаних із захистом навколишнього середовища, до ліберального порядку денного США під час адміністрацій Кеннеді та Джонсона, які зробили кілька кроків у напрямі підвищення значущості екології як політичного питання⁴. Для ліберальних інте-

---

¹ Elliott, L. History of the environmental movement. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/environmentalism/History-of-the-environmental-movement>.

² Політичні екологи припускали, що відносини влади мають основне значення для пояснення складних взаємозв'язків між соціальними, політичними та екологічними процесами. На відміну від аполітичних екологічних досліджень, політична екологія політизує екологічні проблеми й явища.

³ Origins of the Environmental Movement. URL: https://michiganintheworld.history.lsa.umich.edu/environmentalism/exhibits/show/main_exhibit/origins.

⁴ Йдеться про конференцію з охорони навколишнього середовища в 1962 р.; 5-денний тур Дж. Кеннеді у 1962 р. з лекціями по 11 штатах, щоб донести ідею збереження до загальнонаціональної аудиторії; виступ Л. Джонсона на церемонії вручення дипломів в університеті Мічигану 22 травня

лектуалів і політиків екологія стала частиною нового лібералізму. У суспільстві поступово зростало відчуття того, що вплив людства на природу має місце як на локальному, так і на національному і навіть глобальному рівнях, торкаючись всього довкілля¹.

Перші у світі зелені партії – загальнонаціональна Партія цінностей у Новій Зеландії й Об'єднана Тасманійська група, організована в австралійському штаті Тасманія, – були засновані на початку 1970-х рр., вперше явно зелений депутат був обраний членом національного законодавчого органу у Швейцарії в 1979 р.; а в 1981 р. чотири зелені отримали місця в законодавчому органі Бельгії. Найуспішнішою екологічною партією стала Німецька партія «зелених», заснована 1980 р. Вона увійшла до складу Бундестагу в 1983 та 1987 рр., отримавши 5,6 % та 8,4 % голосів виборців відповідно. Уже в 1998 р. вона сформувала правлячу коаліцію із Соціал-демократичною партією, а її лідера, Й. Фішера, було призначено міністром закордонних справ країни.

Якщо спочатку політичну екологію цікавили наслідки реалізації масштабних проєктів щодо освоєння ресурсів в орієнтованих на натуральне господарство спільнотах на Глобальному Півдні, то

1964 р., в якому він закликав до нового підходу уряду і громадян до побудови Великого суспільства, де «людина може відновити контакт з природою»; 24 і 25 травня 1965 р. президент Л. Джонсон, який не відчував особистого інтересу чи ентузіазму стосовно цієї теми, але розумів політичне значення екологічної проблеми, провів «Конференцію у Білого дому з природної краси» у Державному департаменті, де обговорювали роль Великого суспільства у відновленні краси американського ландшафту, і навіть екологічні проблеми сучасності. У 1965 р. Об'єднана профспілка працівників автомобільної промисловості організувала конференцію «Об'єднані дії за чисту воду» в Детройті, де президент профспілки Ройтер закликав до «великого цивільного хрестового походу» для боротьби за чисте повітря та чисту воду на додаток до програм захисту цивільних прав і боротьби з бідністю «для створення загального довкілля, гідного вільних людей»; кілька ліберальних демократів у Конгресі спонсорували та виступали за новаторське екологічне законодавство, таке як Закон про національну екологічну політику 1969 р.

¹ Вивчення посилань індексу New York Times показує, що словосполучення «довкілля» зовсім не використовувалося в 1955 р, але в 1970 р. воно з'явилося в покажчику 86 разів.

згодом вона розширила коло своїх інтересів, включивши до нього аналіз екологічної політики та соціально-екологічної деградації в міських, індустріальних умовах, а також опрацювання таких проблем, як ядерна енергія, токсичні відходи, кислотні дощі, будівництво доріг тощо¹.

Не менш значущим стало й те, що на рівні політики національної безпеки екологічний вимір вперше привернув увагу військових. Війна у В'єтнамі (1955–1975 рр.), а згодом у Перській затоці (1991 р.) продемонстрували, що завдання шкоди доквіллю може виступати як самостійний навмисний інструмент агресії². Вказані війни переконливо довели, що екологічне здоров'я та стабільність автоматично не відновлюються з припиненням воєнних конфліктів, оскільки екологічна шкода, заподіяна під час війни, проявляє себе і в постконфліктний період³. Американські військові аналітики почали розглядати екологічні проблеми, а згодом і проблеми, пов'язані із зміною клімату, як своєрідний «мультиплікатор загроз», що посилює ризики і погіршує їхні наслідки для національної та регіональної безпеки. При цьому загроза походить не від екологічних і кліматичних проблем, оскільки вони самі по собі не викликають конфліктів, а від того, що вони можуть діяти як збудники нестабільності чи конфліктів⁴. Як наслідок, екологічна і кліматична безпека поступово стали сприйматися як одні з основних компонентів прийняття рішень у галузі національної безпеки.

Остаточне визнання політичного значення екології не лише у США, а й в Європі відбулося в 1970-ті роки, коли екологічні питання із суто академічних дебатів про наслідки впливу екології

---

¹ Jason, R. (2020). Political ecology. In *The Open Encyclopedia of Anthropology*, edited by Felix Stein. Facsimile of the first edition in The Cambridge Encyclopedia of Anthropology. Online: <http://doi.org/10.29164/20polieco>.

² Klubnikin, K., Causey, D. (2002). Environmental Security: Metaphor for the Millennium. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*. Summer/Fall. С. 104-133.

³ Там само. С. 108-109.

⁴ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 43. С. 343. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>.

на майбутнє планети перейшла на рівень національної політики. У 1969 р. міністерство внутрішніх справ ФРН ініціювало прийняття невідкладної програми із захисту навколишнього середовища, а у 1974 р. розпочався процес формування екологічного законодавства. У цей період було прийнято федеральні закони про контроль якості атмосферного повітря (1974 р.), про охорону природи (1976 р.), про плату за скидання стічних вод (1976 р.), в якому вперше закріплено принцип «забруднювач платить» й екологічні платежі.

Екологізація політичної свідомості в цей період спостерігалася і у Франції. Так, у 1970 р. президент Франції Ж. Помпиду під час виступу у Чиказькому французькому альянсі заявив: «Панування людини над природою стало настільки повним, що спричиняє ризик знищення самої природи. Природа все менше і менше здається нам жахливою силою, яку люди намагалися освоїти на зорі цього століття, але дорогоцінною та тендітною структурою, яку необхідно захищати, щоб земля залишалася придатною для життя людства»¹.

У свою чергу, президент США Р. М. Ніксон 1 січня 1970 р. підписав Закон про національну політику в галузі довкілля (NEPA), який містив Декларацію національної екологічної політики², а у Посланні про становище країни в 1970 р. зазначив: «національне занепокоєння станом довкілля досягло безпрецедентного рівня інтенсивності»³.

Зауважимо, що позиція президента США стосовно легалізації екологічного виміру національної безпеки мала надзвичайно важливе значення, адже для того, щоб нові ідеї або наукові концепції закріпилися, зазвичай потрібні десятиліття, а іноді й більш тривалий строк. Прискорення процесу зміни наукових парадигм, їхнє вкорінення значною мірою залежать від позиції

---

¹ Pompidou G. Speech On The Environment. Chicago, February 28, 1970. URL: <http://www.swans.com/library/art17/xxx145.html>.

² What is the National Environmental Policy Act? URL: [https://www.epa.gov/nepa/what-national-environmental-policy-act#:~:text=The%20National%20Environmental%20Policy%20Act%20\(NEPA\)%20was%20signed%20into%20law,actions%20prior%20to%20making%20decisions.](https://www.epa.gov/nepa/what-national-environmental-policy-act#:~:text=The%20National%20Environmental%20Policy%20Act%20(NEPA)%20was%20signed%20into%20law,actions%20prior%20to%20making%20decisions.)

³ Luce H. (1970). A letter for the publisher. *Time*. 95 : 5. 5.

державної влади, санкціонування нею основних її положень¹. Тому не дивно, що вказані кроки президента Р. Н. Ніксона відкрили «десятиліття довкілля» у США. У 1970 р. у Сполучених Штатах вперше було проведено День Землі, а 26 лютого 1971 р. Генеральний секретар ООН У. Тан підписав спеціальну декларацію, присвячену цій події, після чого святкування стало регулярним в багатьох країнах Заходу і навіть СРСР².

На легалізації екологічної безпеки як відособленого виміру національної безпеки позитивно позначилося визнання екологічних прав людини як самостійної категорії. Ідея французького юриста К. Вазака про «третє» покоління прав людини (1972 р.) означала усвідомлення принаймні академічною спільнотою того факту, що людство підійшло до тієї межі, за якою стає актуальною проблема створення для людини і людства в цілому умов для виживання³. Примітно, що Декларація Стокгольмської конференції з навколишнього середовища людини (1972 р.) вже містила наступне положення: «Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в середовищі, що її оточує, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону і покращення навколишнього середовища на благо нинішнього та майбутніх поколінь»⁴. Це засвідчило визнання на рівні міжнародного права екологічних прав як окремої категорії прав людини, а також те, що екологічна безпека стала четвертою серйозною проблемою порядку денного Організації Об'єднаних Націй.

---

¹ Jägerskog A., Lundqvist J. (2022). Water wars, conflict and cooperation – how the virtual water concept helped change the discourse. *Water International*. Vol. 47(6)/ P. 901. DOI: 10.1080/02508060.2022.2118388.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С.23.

³ Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. С. 138.

⁴ Stockholm Declaration, 1972. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf>.

Крім того, визнання екологічних прав людини поставило на порядок денний питання, чи є потреба розглядати діяльність держави з охорони довкілля як нове завдання, що за аналогією з соціальною державою надає державі історичного типу, який був би відмінним від уже існуючих? У «Маніфесті-72 про соціальне ринкове господарство» Л. Ерхардт і А. Мюллер-Армак, відповідаючи на це питання, зазначили, що концепція соціального ринкового господарства повністю сприйняла екологічну політику як власне завдання, а отже, немає потреби в доповненні екологічною складовою концепції демократичної, соціальної, правової держави¹.

Першим свідченням сприйняття міжнародною спільнотою ідеї екологічної безпеки стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Всесвітньої хартії природи (1982 р.)². Головним є те, що в Хартії закріплено принцип збереження, яким мають керуватися держави й особи, а також оцінюватися будь-яка поведінка людини, що впливає на природу. Крім того, він фактично визначає загальні контури політики як держав, так і всього міжнародного співтовариства у сфері екологічної безпеки. Загальновизнаною є думка про те, що Хартія і сьогодні залишається найсильнішим документом у сфері екологічної безпеки, порівняно навіть з більш пізніми міжнародними актами³.

Під час публічних дискусій 1980-х років стосовно взаємозв'язку між довкіллям і безпекою широку підтримку отримала теза, відповідно до якої погіршення стану довкілля безпосередньо загрожує безпеці.

Слід вказати, що піонерами багатьох ініціатив у сфері інтеграції екологічної безпеки до національної вважаються Сполучені Штати. Проблеми екологічної безпеки були офіційно окреслені урядом США у Стратегії національної безпеки 1991 р. Пентагон

¹ Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. С. 138.

² World Charter for Nature, Adopted by the General Assembly in its Resolution 37/7 of 10 October 1982. URL: <http://www.un-documents.net/wcn.htm>.

³ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С.24.

почав налагоджувати відносини у сфері оборони й навколишнього середовища з 1994 р.

Відправною точкою в концептуалізації екологічної безпеки стали, по-перше, позиція науковців та експертів, які вважали, що «економічна безпека, екологічна безпека, безпека особистості, соціальна безпека і військова безпека є різними формами безпеки, а не принципово різними концепціями»¹, а, по-друге, позиція урядів багатьох держав, які почали розглядати екологічну безпеку як елемент національної й регіональної безпеки. Так, звіт Державного департаменту Сполучених Штатів за 2001 р. містив наступне положення: «Екологічна безпека є елементом регіональної та національної безпеки. Він охоплює пом'якшення і запобігання енергетичним загрозам, включно із загрозами джерелам і лініям постачання, а також екологічні ризики і пов'язані з ними стреси, які безпосередньо сприяють політичній та економічній нестабільності або конфліктам у зарубіжних країнах або регіонах, важливих для Сполучених Штатів. Крім того, в ньому розглядаються окремі проблеми в галузі енергетики, довкілля та пов'язані з ними проблеми національної безпеки, які прямо суперечать зовнішній політиці Сполучених Штатів». Важливо відмітити, що у Звіті зроблено висновок про те, що такі загрози «не обов'язково можуть завдати прямої шкоди території США», а скоріше мають непрямий вплив на стратегічні інтереси або глобальну економіку².

Відповідно, як елементи структури національної безпеки стали розглядатися військова, економічна, екологічна, енергетична, продовольча та інші виміри. При цьому автономність окремих вимірів є умовною, оскільки різні сектори національної безпеки між собою тісно переплетені внаслідок того, що загрози і виклики безпеці часто набувають комплексного характеру.

Попри те, що інтеграція екологічного виміру до національної безпеки, як уже наголошувалося раніше, почалася ще в 1970-х роках, ця концепція набула більшого значення після публікації

---

¹ Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*. 23: 5–26.

² Environmental Security Threat Report. October 2001. URL: <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rpt/2001/5882.htm#:~:text=It%20encompasses%20the%20mitigation%20and,importance%20to%20the%20United%20States>.

схваленої Генеральною асамблеєю ООН Доповіді Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» (1987 р.). Так, у Доповіді зазначалося, що національні уряди не можуть займатися захистом навколишнього середовища окремо від відповідних криз у сфері економіки та енергетики¹.

Таке зближення екологічної й національної безпеки частково було зумовлене закінченням «холодної війни». Посилення глобальної взаємозалежності країн відкрило простір для нових способів розгляду взаємодій безпеки. Ця тенденція також була пов'язана зі зростаючим глобальним усвідомленням серйозності змін у навколишньому середовищі.

Крім того, протягом 1980-х років актуальності набули питання запобігання або усунення військової шкоди довкіллю, оцінки ризику нестабільності через дефіцит ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища або біологічні загрози. У 1990-х роках інтеграція цих проблем була тісно пов'язана з очищенням закритих військових баз часів «холодної війни» й утилізацією ядерної зброї.

Не можна не згадати й Монреальського протоколу (1987), підписаного 198 країнами, який закликав до захисту озонового шару шляхом поступової відмови від шкідливих хімікатів. Показово, що саме дослідження під керівництвом ВПС США й інновації допомогли визначити способи скорочення використання озоноруйнівних речовин і, зрештою, знайти заміники для більшості видів. У цілому Протокол став результатом надзвичайного процесу наукового вивчення, переговорів між представниками ділових й екологічних спільнот і міжнародною дипломатією².

Екологічні проблеми посіли постійне місце у порядку денному міжнародної політики після проведення XV Паризького саміту

---

¹ Яковюк, І., Анісімова, Г., Трагнюк, О. Європеїзація екологічного права держав-членів Європейського Союзу. *Проблеми законності*. 2022. №158. С.84. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.263248>.

² The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer. URL: [https://www.state.gov/key-topics-office-of-environmental-quality-and-transboundary-issues/the-montreal-protocol-on-substances-that-deplete-the-ozone-layer/#:~:text=The%20Montreal%20Protocol%2C%20finalized%20in,%2Ddepleting%20substances%20\(ODS\)..](https://www.state.gov/key-topics-office-of-environmental-quality-and-transboundary-issues/the-montreal-protocol-on-substances-that-deplete-the-ozone-layer/#:~:text=The%20Montreal%20Protocol%2C%20finalized%20in,%2Ddepleting%20substances%20(ODS)..)

G-7 (1989 р.), який значною мірою був присвячений аналізу глобальних екологічних проблем. У підсумку на рівні політичної і правової свідомості починає утверджуватися думка про те, що екологічні конфлікти можуть вписуватися в усталені моделі міждержавних конфліктів. Додамо, що відтоді проблема довілля постійно висвітлюється у ЗМІ.

Згодом людство стало свідком стрімкого зростання кількості дипломатичних ініціатив і міжнародних конференцій, особливе місце серед яких посів саміт Землі у Ріо-де-Жанейро (1992). Як наслідок, фахівці зі стратегічного аналізу змушені були визнати, що «невійськові виміри безпеки тепер [зайняли] дуже важливе місце в поведінці держав»¹.

Поступово проблеми довілля перетворилися на обов'язків вимір політичного життя на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях. При цьому держава розглядається як неодмінний або навіть головний суб'єкт вирішення сучасних екологічних і кліматичних проблем. Це пояснюється тим, що рішення щодо використання природних ресурсів, нових форм біотехнологій, зміни клімату, біорізноманіття, використання й зберігання ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, прийняті національним урядом, стосуються не лише сучасних людей, а й майбутніх поколінь як власних громадян, так і громадян сусідніх держав².

Акти, прийняті як на національному, так і міжнародному рівнях наприкінці ХХ ст., стали правовим підґрунтям для перегляду концепції національної безпеки в частині розширення її структури за рахунок нових секторів, а також визначення не лише інтересів, загроз і викликів, а й можливих рішень стосовно їх попередження чи нейтралізації³.

Зауважимо, що наприкінці ХХ ст. була переглянута усталена парадигма національної безпеки, що було зумовлено передусім

---

¹ David Ch.-Ph. (1989). Introduction : la crise des études stratégiques. *Études internationales*. Vol. 20, issue 3, 1989, Pp. 512. DOI: 10.7202/702535ar.

² Muravyova S. Legal protection of Germany's national interests in the field of environmental security: the evolution of approaches. *Problems of legality*. 2021. Issue 159. С. 302-320. DOI: 10.21564/2414-990X.154.239069.

³ Mathews J. T. (1989). Redefining Security. *Foreign Affairs*. Vol. 68, No. 2. Pp. 162-177. <https://doi.org/10.2307/20043906>.

геополітичними факторами, наслідками чого стало мирне завершення протистояння двох військово-політичних блоків, руйнації соціалістичного табору і його ядра – Радянського Союзу.

Однак, попри суттєве зменшення військової складової в загрозах національній безпеці, у цей час відбувається значне зростання внутрішньодержавних конфліктів, загострення екологічних і кліматичних проблем, світом шириться епідемія ВІЧ/СПІД, на що треба швидко реагувати. Як виявилось, традиційні підходи до формування політики національної безпеки нездатні адекватно відповісти на виклики і загрози нової епохи міжнародних відносин. Ця ситуація прискорила процес розширення концепції національної безпеки за рахунок включення до неї секторів безпеки, пов'язаних з невійськовими загрозами.

Важливу позитивну роль у перегляді парадигми національної безпеки відіграли американські дослідники. Протягом 1970-х – початку 1990-х років було опубліковано низку статей (Schultze C. L. (1973 p.)¹, Ullman R. H. (1983 p.)²; Mathews J. T. (1989 p.)³; Myers N. (1989 p.)⁴; Rowlands I. (1991 p.)⁵, Sorensen T. C.⁶, Walt S. M. (1991 p.)⁷, Tonelson A. (1993 p.)⁸), які стали своєрідним викликом

---

¹ Schultze, C. L. (1973). The Economic Content of National Security Policy. *Foreign Affairs*, 51(3), 522–540. <https://doi.org/10.2307/20037998>.

² Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129–153. <https://doi.org/10.2307/2538489>.

³ Mathews, J. T. (1989). Redefining Security. *Foreign Affairs*, 68(2), 162–177. <https://doi.org/10.2307/20043906>.

⁴ Myers, N. (1990). The biodiversity challenge: Expanded hot-spots analysis. *Environmentalist*, 10, 243–256. <https://doi.org/10.1007/BF02239720>.

⁵ Rowlands, I. (1991). The Security Challenges of Global Environmental Change. *Washington Quarterly*, Vol. 14, No. 1, 99–114.

⁶ Rowlands, I. (1992). Environmental Issues in World Politics, In Rengger, N. J. and John Baylis (eds.): *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*. Oxford: Oxford University Press.

⁷ Sorensen, T. C. (1989). Rethinking national security. *Foreign Affairs*, 69, 1.

⁸ Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211–239. <https://doi.org/10.2307/2600471>.

⁸ Tonelson, A. (1993). Defining National Security: The Nonmilitary Aspects. *Issues in Science and Technology*, 9(4), 80–85.

ідеям військово-державного центризму (визначення якості безпеки винятково через військову міць створює хибний образ проблеми, тим самим ігноруючи ще більш потенційно небезпечні чинники, і заохочує мілітаризацію в міжнародному масштабі, яка насправді сприяє зміцненню глобальної небезпеки, а не безпеки). Науковці наголошували на необхідності усунення диспропорції в розподілі ресурсів, що виділяються на військові та невійськові виміри безпеки¹, переконуючи читачів у тому, що доквілля – це сектор політики, рівноправний з іншими секторами, які повинні бути захищені традиційними засобами.

Аналогічні тенденції стосовно розширеного сприйняття структури національної безпеки спостерігалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть і в Європі, зокрема в Німеччині. Так, уряд канцлера Г. Шредера у звіті перед Бундестагом «*Gerechtigkeit im Zeitalter der Globalisierung schaffen – für eine Partnerschaft in Verantwortung*» (29 жовтня 2002 р.) презентував «концепцію розширеної безпеки», яка полягала в забезпеченні безпеки життя і здоров'я німецького суспільства від війни і злочинів; матеріальної, соціальної й культурної безпеки як умови збереження національної ідентичності; безпеки закону, а також захисту від інших ризиків для життя. У звіті констатовалося, що лише суспільство, яке може забезпечити таку всебічну безпеку, здатне жити у стані добросусідства й мирного співробітництва із навколишнім світом².

За підсумками широких дебатів про національну безпеку було обґрунтовано припущення, відповідно до якого потенціал насильницького конфлікту, спричиненого екологічним стресом, нависає над суспільством, і ця концепція відрізняється від традиційних загроз. Фактично наприкінці ХХ ст. відбулася зміна у сприйнятті сучасного ландшафту національної безпеки: якщо за часів «холодної війни» конфлікти й міждержавні союзи формувалися майже винятково з політичних (ідеологічних) мотивів, то нині більше уваги почали приділяти проблемам, що

---

¹ Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129–153. <https://doi.org/10.2307/2538489>.

² Muravyova S. Legal protection of Germany's national interests in the field of environmental security: the evolution of approaches. *Problems of legality*. 2021. Issue 159. C. 306. DOI: 10.21564/2414-990X.154.239069.

виникають унаслідок загострення конкуренції за основні ресурси й погіршення стану довкілля¹.

Крім того, у XXI ст. на рівні ООН було визнано, що ризики, пов'язані з кліматичними катастрофами, не є сценарієм якогось віддаленого майбутнього. Вони вже є реальністю для мільйонів людей у всьому світі – і нікуди не подінуться. Попри значущість, нагальність вирішення, питання про те, чи є зміна клімату проблемою, яку має вивчити орган ООН з питань миру й безпеки, уже тривалий час є предметом суперечок. Деякі держави-члени вважали, що це втручання в роботу структур ООН, яким безпосередньо доручено взяти на себе провідну роль у соціальному й економічному розвитку чи захисті навколишнього середовища. Однак наведена позиція не залишилася незмінною. Перше засідання Ради Безпеки ООН, на якому розглядався зв'язок між зміною клімату й відсутністю безпеки, відбулося у квітні 2007 р.; у березні 2017 р. було прийнято Резолюцію № 2349, в якій наголошувалося на необхідності усунення кліматичних ризиків для вирішення конфлікту в басейні озера Чад; а у липні 2018 р. відбулися дебати на тему «Розуміння та усунення ризиків безпеки, пов'язаних із кліматом»².

Продовжуючи висвітлення питання, зауважимо, що залежно від уявлень людей, пануючої в суспільстві політичної та правової культури безпеки³, сприйняття дійсності термін «безпека» набуває різного звучання: «національна безпека», «загальна безпека», «ко-

¹ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С.27. Galgano F. A., Rose E. P. F. (2021). Military Geoscience. In *Encyclopedia of Geology* (Second Edition); Editor(s): D. Alderton, S. A. Elias, Academic Press, Vol. 6. Pp. 648-659. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09141-7>.

² Climate change recognized as 'threat multiplier', UN Security Council debates its impact on peace. URL: <https://www.un.org/peacebuilding/fr/news/climate-change-recognized-%E2%80%98threat-multiplier%E2%80%99-un-security-council-debates-its-impact-peace>.

³ Ломака В. С. Правова культура безпеки та її значення для забезпечення національної безпеки. Національна безпека України в умовах нових викликів і загроз : зб. наук. статей за матеріалами Наук. практ. конф., м. Харків, 19 травн. 2023 р. / редкол.: С. Г. Сербогіна, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2023. С. 19-23.

лективна безпека», «спільна безпека», «безпека людини», «безпека на основі співпраці» тощо, що свідчить про відсутність загального консенсусу щодо його обсягу і конкретного змісту¹. Попри це, вчені дійшли згоди стосовно того, що «національна», «регіональна», «міжнародна» і «глобальна» безпека – це взаємопов'язані, але автономні політико-правові явища, які охоплюють відмінні масиви питань, а їх витoki лежать урізних історичних і філософських контекстах².

До сказаного додамо, що пошуки у сфері безпеки поглибилися в ХХІ ст., як результат, пожвавилася дискусія з приводу того, яка з двох моделей безпеки є пріоритетною, якій з них і за якої умови слід надавати перевагу, які закони і політичні рішення вони повинні викликати і, що особливо важливо, хто повинен вирішувати ці питання³:

– традиційна, або антагоністична, модель безпеки трактує національну безпеку як «постійну здатність держави продовжувати розвиток свого внутрішнього життя без серйозного втручання або загрози втручання з боку іноземних держав»⁴. Відповідно до цієї моделі мета національної безпеки полягає у захисті національних інтересів з використанням воєнної сили. Стратегія держави із забезпечення національної безпеки полягає у захисті однієї групи від інших – «нас» від «них». Держава і суспільство, які надають

---

¹ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С.27.

² Sheehan, M. (2005). *International Security. An Analytical Survey*. London. Lynne Rienner Publishers. 201 p.

³ Olúfémí O. Táíwò. Don't Treat Climate Change as a National Security Risk. The last thing the warming world needs is for rich nations to double down on self-interest. February 1, 2021. URL: <https://newrepublic.com/article/161183/dont-treat-climate-change-national-security-risk>.

⁴ Framework document 05/2011 the evolution of the concept of security. 2011. URL: https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_marco/2011/DIEEEM05-2011_EvolutionConceptSecurity_ENGLISH.pdf.

⁴ Framework document 05/2011 the evolution of the concept of security. 2011. URL: https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_marco/2011/DIEEEM05-2011_EvolutionConceptSecurity_ENGLISH.pdf.

перевагу цій моделі, спрямовують свої зусилля на підтримання ефективності власних збройних сил, а також конкурентних переваг над існуючими та уявними суперниками. Силовий блок держави є основним інструментом забезпечення безпеки. Цей підхід як і раніше залишається затребуваним в сучасних умовах, а російська агресія проти України, напруження у відносинах між Китаєм і Тайванем, а також військовий конфлікт на Близькому Сході об'єктивно сприятимуть популяризації цієї моделі безпеки в найближчій перспективі;

– спільна, або кооперативна, модель безпеки реалізується у спільнотах з колективним імунітетом: кожен суб'єкт забезпечений захистом, який поширюється й на інших. Держава і суспільство, які надають перевагу цій моделі, працюють над створенням мереж соціального й екологічного захисту, тобто реалізують політики, які приносять користь спільноті, а також здатні зменшити тиск і попередити або мінімізувати антигромадські настрої, які насамперед спричиняють шкоду й провокують насильство. Дана модель передбачає посилення довіри не лише між державами, а й до інших недержавних суб'єктів. Кооперативна безпека заохочує залучення недержавних акторів, міжнародних організацій і навіть держав з іншою ідеологією до забезпечення стабільної безпеки через неофіційні форуми й платформи. У рамках цієї моделі стабільна безпека може бути забезпечена за умови, що дії й результати в дипломатичній, інформаційній, військовій, економічній, політичній сферах координуються. Враховуючи досить широку й неоднорідну групу нових загроз, безпеку можна забезпечити, лише збалансувавши всі наявні в розпорядженні національного уряду інструменти.

Слід зазначити, що спроба протиставити антагоністичну модель безпеки моделі спільної безпеки носить штучний характер, оскільки остання не виключає, а доповнює першу в рамках політики національної безпеки. У такий спосіб національні уряди не лише «захищають» національні інтереси від конкурентів і суперників, а й працюють заради досягнення спільного блага.

Виходячи з цього, вбачається, що спільне забезпечення безпеки – це єдино можливий підхід до реалізації екологічної безпеки, оскільки екологічні проблеми і зміна клімату мають глобальний характер, попри те, що їхні наслідки проявляються нерівномірно.

Намагання представити забруднення довкілля проблемою однієї країни на планеті, де ми живемо разом, носять ілюзорний характер: екологічні й кліматичні проблеми неможливо розв'язати в межах окремо взятої держави. Тому в національних інтересах кожної держави, щоб усі інші суб'єкти (інші держави та бізнес) дотримувалися своїх зобов'язань в рамках екологічної політики. Ці міркування є одним з аргументів на користь віднесення екологічної безпеки не лише до національного, а й до регіонального і навіть глобального рівня¹.

Однак не будь-яка екологічна політика може бути віднесена до моделі спільної безпеки. Пояснимо висловлене. На наше переконання, зусилля окремих держав, спрямовані на пом'якшення шкоди, завданої екологічними кризами й зміною клімату, імітують модель антагоністичної безпеки. Насправді ж, багато країн продовжує захищати свої національні інтереси від конкурентів, а не співпрацювати заради спільного блага. Очевидно, що політика національного егоїзму порушує принцип екологічної справедливості: на всі разом взяті країни Африки припадає всього 3 % глобальних викидів, попри це вони потерпають від циклонів і втрати орних земель, а малі острівні держави стикаються з екзистенційною кризою через підвищення рівня моря².

Не можна оминати й того, що на цей час у ідеї розширення змісту національної безпеки за рахунок невійськових вимірів, зокрема екологічного, досі залишаються противники, на думку яких, погіршення стану довкілля не є реальною загрозою національній безпеці, оскільки навряд чи стане причиною війни³. Однак позиція прихильників такої точки зору небездоганна: в історії можна віднайти чимало прикладів конфліктів, зокрема військових, пов'язаних з водою. Як відомо вода відіграє ключову роль у

---

¹ Martin, C. (2022). Climate Change and Global Security: Framing an Existential Threat. *AJIL Unbound*, 116: 248-253. doi:10.1017/aju.2022.39.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 30.

³ Deudney, D. (1990). The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security. *Millennium*, 19(3), 461–476. <https://doi.org/10.1177/03058298900190031001>.

досягненні сталого розвитку, забезпечуючи суспільне й екологічне благополуччя. Прісна вода як ресурс і пов'язана з нею водна інфраструктура визнаються одними з найуразливіших секторів під час збройних конфліктів. Водозбори перетинають політичні кордони, а отже, забруднюючі речовини, що викидаються в довкілля внаслідок збройних конфліктів, можуть поширюватися через національні кордони. Це зумовлює підвищену увагу до, з одного боку, ролі води як рушійної сили конфліктів, з другого – впливу збройних конфліктів на воду й водні системи. Як свідчать дані спостережень за 4500 років, вода виступала або як «спусковий гачок» (контроль або доступ до води призводять до насильства), або як «зброя» (вода використовується як зброя під час конфлікту), або як «жертва» (прямий напад на водні системи) насильства. За останнє десятиліття кількість зареєстрованих конфліктів стрімко зростає, особливо коли вода використовувалася як спусковий гачок та/або жертви конфлікту¹.

Так, в основі арабо-ізраїльського, індо-пакистанського конфліктів, конфліктів між країнами Центральної Азії лежить, зокрема, водний фактор², а в основу збройних конфліктів у басейні озера Чад виступають соціально-гідрологічні фактори³. Більш того, серед причин російської агресії проти України дослідники вказують забезпечення Криму прісною водою («спу-

---

¹ Shumilova O. et al. Impact of the Russia–Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure. *Nature Sustainability*. 2023. Vol. 6. Issue 5. P. 578-586.

² Peña-Ramos J.A., José López-Bedmar R., Sastre F.J. and Martínez-Martínez A. (2022). Water Conflicts in Sub-Saharan Africa. *Front. Environ. Sci.* 10:863903. doi: 10.3389/fenvs.2022.863903. Aljefri, Y. M., Fang, L., Hipel, K. W., & Madani, K. (2019). Strategic analyses of the hydropolitical conflicts surrounding the grand Ethiopian renaissance dam. *Group Decision and Negotiation*, 28, 305-340. Allouche, J. (2011). The sustainability and resilience of global water and food systems: Political analysis of the interplay between security, resource scarcity, political systems and global trade. *Food Policy*, 36, S3-S8. Gleick, P. H. (1994). Water, war & peace in the Middle East. *Environment: science and policy for sustainable development*. 36(3), 6-42.

³ Galli N. et al. Socio-hydrological features of armed conflicts in the Lake Chad Basin. *Nature Sustainability*. 2022. Vol. 5. Issue 10. P. 843-852.

сковий гачок»)¹. Підрив російськими військами греблі Каховської ГЕС, а також завдання шкоди іншим водним об'єктам України зумовило виникнення проблем із водопостачанням у Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях, а також завдало суттєвої шкоди таким природоохоронним паркам, як: «Нижньодніпровський», «Кам'янська Січ», «Білобережжя Святослава», Чорноморському біосферному заповіднику, створило небезпеку для функціонування Запорізької АЕС (вода виступила і як зброя, і як жертва)².

Варто наголосити, що у структурі національної безпеки сучасних держав важливе місце посідають невійськові виміри. Це пояснюється тим, що окремі події та процеси, що відбуваються в політичній, військовій, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах суспільного життя, можуть потенційно становити загрозу національній безпеці. Слід також зважити на те, що багато з них можуть бути пов'язаними між собою, як наслідок, ризик в одному вимірі національної безпеки може істотно позначитися на ситуації в іншому, а більшість ризиків і викликів безпеці в одному регіоні світу також є спільними для прилеглих територій³.

До сказаного додамо, що в дискусіях про гуманітарну безпеку серед невійськових вимірів екологічна безпека утримує провідні позиції. Це пояснюється тим, що, оскільки багато з очікуваних наслідків від екологічних криз і змін клімату діятимуть у довгостроковій перспективі, існує небезпека того, що постійні зусилля з приводу захисту й збереження довкілля будуть раз за

---

¹ Kitowski I., Sujak A., Drygaś M. (2023). The water dimensions of Russian – Ukrainian Conflict. *Ecohydrology & Hydrobiology*. <https://doi.org/10.1016/j.ecohyd.2023.05.001>; Jägerskog A., Lundqvist J. (2022). Water wars, conflict and cooperation – how the virtual water concept helped change the discourse. *Water International*. 47(6): 901–904. DOI: 10.1080/02508060.2022.2118388.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 31.

³ Braun H. Essay 2. The non-military threat spectrum. *Sipri yearbook 2003. Armaments, disarmament and international security*. P. 33. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/033-44%20Essay%202.pdf>.

разом відкладатися заради досягнення цілей короткострокового розвитку та зростання¹. Вбачається, що така політика окремих держав неприпустима, оскільки, як уже зауважувалося, екологічні проблеми й зміни не мають політичних кордонів і загрожують здоров'ю й процвітанням сусідніх держав. Саме тому було запропоновано ширший підхід до визначення національної безпеки, відповідно до якого загроза національній безпеці існує як «дія або серія подій ... в межах держави, що погіршують якість життя населення або зменшують спектр засобів втручання, доступних уряду і внутрішньодержавним приватним суб'єктам»². Підтвердженням висловленому слугує той факт, що в рамках дебатов із приводу уточнення структури національної безпеки виникла ідея щодо розробки концепції екологічної безпеки³.

Слід зауважити, що проблема екологічної безпеки пов'язана також із питанням реалізації державного суверенітету. Так, Р. Міше з цього приводу висунув наступні тези⁴:

– відповідно до ресурсного суверенітету держави претендують на право експлуатації природних ресурсів у межах власних кордонів, однак державний суверенітет не містить дозволу ставити під загрозу функціонування природних систем, навіть якщо відповідна діяльність провадиться в межах національних територій;

– світ політично розділений на численні держави, але планета Земля екологічно об'єднана в інтерактивні екосистеми й біорегіони. Кожен біорегіон є лише відносно самоокупним. Деякі функ-

---

¹ Braun H. Essay 2. The non-military threat spectrum. *Sipri yearbook 2003. Armaments, disarmament and international security*. P. 38. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/033-44%20Essay%202.pdf>

² Ullman R. (1983). Redefining Security. *International Security*. Vol. 8, issue 1, Pp. 129-153; Getman A.P., Yakoviyk I. V. (2019). The Strategy of the National Security of Ukraine: History of Reforms? *Problems of Legality*. Вип. 147. P. 8–22. doi: 10.21564/2414-990x.147.186338.

³ Hampson F. O. (1990). Peace, Security and New Forms of International Governance. In de Constance Mungall, Digby J. McLaren (Ed.), *Planet Under Stress: The Challenge of Global Change*, New York, Oxford University Press, Pp. 301-317; Mische, P. (1994). Peace and Ecological Security. *Peace Review*. 6 (3), 275-84.

⁴ Mische P. M. Ecological Security and the Need to Reconceptualize Sovereignty. *Alternatives*. 1989. 14(4), P. 424-425. <https://doi.org/10.1177/030437548901400402>.

ції тісно пов'язані з виживанням всіх, а тому можуть потребувати централізації або об'єднання багатьох суверенітетів;

– екологічні загрози не можуть бути усунені зусиллями однієї держави – забезпечення екологічної безпеки в окремих випадках передбачає застосування біорегіональних підходів до розробки політики, а також створення екологічних (біорегіональних) альянсів (прикладом реалізації ефективних багатосторонніх заходів державами в межах одного біорегіону може бути Середземноморський план дій (МАР) і Програма регіональних морів UNEP)¹;

– екологічна безпека потребує створення, навчання й інституціоналізації ціннісної бази (система екоцінностей сталого розвитку складається із наступних елементів: благоговіння перед усім живим; цінування іншого, включаючи всі інші форми життя; концепція універсальної шкоди; справедливість між поколіннями; повага до різноманітності тощо)², оскільки екологія є новим феноменом, який вимагає формування та розвитку нової культури екологічної відповідальності³.

Вказане свідчить про те, що екологічна безпека виступає об'єктом дослідження природничих, соціальних, юридичних та інших наук, оскільки вона охоплює комплекс взаємозв'язків людини з довкіллям, що ускладнює вироблення уніфікованого її визначення й виокремлення ознак. Аналіз концептуальних підходів до визначення змісту екологічної безпеки (W. Kitler⁴,

---

¹ Yeroulanos, M. (1982). The Mediterranean Action Plan: a success story in international cooperation. *Ekistics*, 49(293), 175–179.

² Bioregional Plan PLAN 2030: Ecological Transitions for the Amazon Sacred Headwaters of Ecuador Perú. URL: https://cuencasagradas.org/wp-content/uploads/2021/10/ENG_PLAN-BIOREGIONAL_10_2021.pdf.

³ Dyer, H. C. (1996). Environmental security as a universal value. *The Environment and International Relations*, 22. Pp. 24–43.

⁴ Fraj, E., & Martinez, E. (2006). Environmental values and lifestyles as determining factors of ecological consumer behaviour: an empirical analysis. *Journal of consumer marketing*, 23(3), 133–144.

⁴ Kitler W. (2021). Model of the National Security System: Selected Problems. *European Research Studies Journal*. Vol. XXIV, Issue 3B, Pp. 1027–1040.

В. І. Андрейцев¹, С. М. Романко²) дозволяє виокремити наступні її ознаки:

– наявність специфічних екологічних викликів і ризиків, які мають як природне, так і техногенне походження;

– спрямованість на попередження екологічно ризикованих дій, станів і процесів, здатних завдати суттєвої шкоди міжнародній спільноті, інтеграційному об'єднанню, державі, суспільству чи окремій особі. Дана вимога зумовлена тим, що екологічна безпека неподільна: жодна держава не має привілеїв щодо забезпечення екологічної безпеки на власну користь і на шкоду іншим державам;

– врахування законів природи, за якими розвиваються екологічні об'єкти;

– системність. Екологічна безпека, що виступає складовою національної і міжнародної безпеки, водночас являє собою систему, елементи якої (екологічна безпека у сфері спеціального природокористування; екологічна безпека і діяльності збройних сил, екологічна безпека сільськогосподарської продукції; екологічна безпека у тваринництві; екологічна безпека транспорту тощо) співвідносяться з нею як частка і ціле;

– цілісність системи, яка має подвійний характер. У кожній країні існує чимало державних органів і організацій, які виконують певні завдання у сфері забезпечення як національної, так і екологічної безпеки. Забезпечення національної безпеки, як і її підсистем, зокрема екологічної, вимагає взаємодії всіх причетних до цієї діяльності структур, що виконують завдання в цій сфері. Тому стратегія національної безпеки й секторальні стратегії потребують узгодженості, не повинні містити взаємовиключних цілей і завдань, спрямовувати діяльність компетентних органів й організацій на зміцнення співробітництва й координацію дій з метою досягнення повної цілісності системи та її підсистем;

– комплексний характер екологічної безпеки, яка охоплює як власно сферу екології, так і інші пов'язані з нею сфери. Також вона

---

¹ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.

² Романко С. М. Поняття та ознаки екологічної безпеки сільськогосподарської продукції. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2008. Вип. 20. С. 162–165.

має враховувати зовнiшнi й внутрiшнi, вiйськовi й невiйськовi аспекти безпеки, а також рiзнi рiвнi її органiзацiї – вiд центрального до рiонального i далi до мiсцевого;

– характеризується специфiчним (мiжгалузевим) нормативно-правовим забезпеченням. Вiдправною точкою правового регулювання виступають зобов'язання держави, взятi нею вiдповiдно до широкого за обсягом масиву мiжнародно-правових актiв;

– пов'язанiсть iз станом розвитку правовiдносин i соцiально-правових зв'язкiв уповноважених на екологiчну безпеку i зобов'язальних суб'єктiв;

– наявнiсть системи державно-правових та iнших соцiальних засобiв запобiгання виникненню рiзноманiтних загроз шляхом регулювання екологiчно небезпечної дiяльностi;

– екологiчна безпека має вiдповiдати вимогам ефективностi й економностi. Про ефективнiсть безпеки можна говорити тодi, коли її мета i завдання досягнутi. Система екологiчної безпеки повинна бути здатна безперервно виконувати свої завдання i досягати цiлей в будь-яких станах (мирний, кризовий, воєнний) i умовах функцiонування держави. Це потребує розробки вiдповiдних процедур, визначення ролi, компетенцiї та завдань всiх державних органiв i органiзацiї¹.

Головна проблема, з якою стикаються дослiдники пiд час формулювання визначенням екологiчної безпеки, – це його обсяг, оскiльки iснує ризик, що трактування може виявитися надто широким через його мiждисциплiнарний характер i розмiйття передумов i мотивiв, якими керуються законодавцi та науковцi. Iнтерпретацiї концепцiї екологiчної безпеки також залежать вiд того, яким чином змiна докiлля ставить пiд загрозу нацiональну безпеку i безпеку людини, яким вона може бути чинником насильницьких конфлiктiв.

Пiдтвердженням цьому є те, що в наукових джерелах i полiтичних документах змiст екологiчної безпеки визначається у доволi широкому дiапазонi. Скористаємося аналiзом дефiнiцiй екологiчної безпеки, проведеним Army Environmental Policy

---

¹ Муравйова С. В. Забезпечення нацiональних iнтересiв України в сферi екологiчної безпеки : дис. ... д-ра фiлософ. за спецiальнiстю 081 «Право». Харкiв, 2024. С. 37.

Institute (1998). Визначення наводяться у порядку спадання сприйнятої корисності.

1. Екологічна безпека – це відносна захищеність населення від екологічної небезпеки, спричиненої природними або антропогенними процесами через незнання, нещасний випадок, неправильне управління або проектування, що виникають у межах або за межами національних кордонів.

2. Екологічна безпека – це стан динаміки взаємовідносин між людиною та довкіллям, що включає відновлення довкілля, пошкодженого внаслідок військових дій, а також подолання дефіциту ресурсів, деградації довкілля та біологічних загроз, які можуть призвести до соціальних заворушень і конфліктів.

3. Екологічна безпека – це підтримання фізичного оточення суспільства для задоволення його потреб без зменшення природних запасів.

4. Екологічна безпека – це свобода від соціальної нестабільності через погіршення стану навколишнього середовища.

5. Екологічна безпека – це кругообіг природних ресурсів у продукти, відходи, природні ресурси у спосіб, що сприяє соціальній стабільності¹.

У працях окремих авторів можна зустріти альтернативні не ранжовані визначення:

1. Екологічна безпека – це проактивна мінімізація антропогенних загроз функціональній цілісності біосфери і її взаємозалежної людської складової². Щоправда, у більш пізніх своїх дослідженнях Barnett J. зазначав, що під екологічною безпекою слід розуміти загрози національній державі, а не навколишньому середовищу як такому, іншим державам чи окремим особам³.

2. Стан екологічної безпеки – це стан, за якого соціальні системи взаємодіють з екологічними системами сталими способами, всі

---

¹ Glenn, J. C., Gordon, T.J. and Perelet, R. (1998). Defining Environmental Security: Implications for the U.S. Army. Atlanta, P. 15-19. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA593191.pdf>.

² Barnett, J. (1997). Environmental Security: Now What?, Seminar, Department of International Relations, UK: Keele University. Vol. 4.

³ Barnett J. (2009). Environmental Security. In *International Encyclopedia of Human Geography*. Editors-in-Chief: R. Kitchin and N. Thrift. P. 553-557.

люди мають справедливий і розумний доступ до екологічних благ, існують механізми для вирішення екологічних криз і конфліктів¹.

3. Екологічна безпека – це стан цільової групи (індивідуальної, колективної чи національної), систематично захищеної від екологічних ризиків, спричинених невідповідним екологічним процесом через незнання, нещасний випадок, неправильне управління або проектування².

4. Екологічна безпека – це відносна захищеність суспільства від екологічних небезпек, зумовлених природними причинами, економічною діяльністю або військовими діями. Він включає усунення дефіциту ресурсів, деградації навколишнього середовища та біологічних загроз, які можуть призвести до конфлікту³.

5. Екологічна безпека – це свобода від соціальної нестабільності через погіршення стану довкілля, що, у свою чергу, означає відносну захищеність суспільства від екологічної небезпеки, спричиненої природними або людськими процесами через незнання, нещасний випадок, неправильне управління або проектування, що виникають у межах або за межами національних кордонів⁴.

Визначення екологічної безпеки можна зустріти і в працях вітчизняних авторів. На думку В. І. Андрейцева, екологічна безпека – «це складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших

---

¹ Glenn, J. C., Gordon, T.J. and Perelet, R. (1998). Defining Environmental Security: Implications for the U.S. Army. Atlanta, P. 15-19. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA593191.pdf>.

² Там само.

³ Glenn, J. C., Gordon, T.J. and Perelet, R. (1998). Defining Environmental Security: Implications for the U.S. Army. Atlanta, P. 15-19. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA593191.pdf>.

⁴ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 38.

наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві»¹. У свою чергу, О. С. Заржицький під екологічною безпекою пропонує розуміти комплексний стан певних властивостей довкілля, що створені цілеспрямованою діяльністю людей, з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують збереження життєдіяльності людини². Екологічну безпеку А. А. Махмуд трактує як «стан, за якого всі складові природного оточення, за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природо-культурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації»³.

Аналіз вказаних та інших трактувань екологічної безпеки дає підстави зробити висновок, що визначення екологічної безпеки має враховувати такі аспекти:

- безпека населення від екологічних небезпек, викликаних природними процесами чи людською діяльністю через незнання, нещасний випадок, неправильне управління чи дизайн;
- подолання дефіциту природних ресурсів;
- підтримка здорового навколишнього середовища, його сталий розвиток;
- зменшення екологічної деградації, яка загрожує здоров'ю людей, доступності ресурсів і нормальному функціонуванню природних систем;
- попередження соціальних розладів і конфліктів, сприяння соціальної стабільності⁴.

---

¹ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.

² Заржицький О. С. Правові аспекти регіональної екологічної політики : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. С. 32.

³ Махмуд А. А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2000. С. 7.

⁴ Glenn, J. C., Gordon, T.J. and Perelet, R. (1998). Defining Environmental Security: Implications for the U.S. Army. Atlanta, P. 19. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA593191.pdf>.

З урахуванням вищезазначеного можна запропонувати наступну дефiнiцiю: екологiчна безпека – це свiдомо виокремлена iнтегрована в структурi нацiональної безпеки пiдсистема, що являє собою дiяльнiсть внутрiшньо скоординованих i взаємопов'язаних нацiональних суб'єктiв (органiв влади й державного управлiння, мiсцевого самоврядування, неурядових органiзацiй та громадян), якi за потреби у взаємодiї з компетентними органами iнших держав i мiжнародними органiзацiями на пiдставi норм мiжнародного i нацiонального права реалiзують комплекс заходiв стосовно прогнозування, монiторингу, запобiгання чи компенсацiї настання негативних екологiчних подiй та явищ природного i техногенного характеру в усiх станах функцiонування держави (нормальний, кризовий, надзвичайний)¹.

---

¹ Муравйова С. В. Забезпечення нацiональних iнтересiв України в сферi екологiчної безпеки : дис. ... д-ра фiлософ. за спецiальнiстю 081 «Право». Харкiв, 2024. С. 41.

РОЗДІЛ 3

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Для українського суспільства, яке належить до суспільств перехідного типу, різноманітні кризи чи конфлікти є настільки характерними, що «здається, ніби держава не виходить з них»¹, а тому український уряд особливу увагу приділяє виробленню комплексної ефективної політики у сфері національної безпеки, яка охоплювала б найважливіші сторони суспільного життя.

Як зазначалося у попередніх підрозділах, провідні країни світу наприкінці ХХ ст. усвідомили той факт, що національна безпека – це складне системне явище, у структурі якого існують як військовий, так і невійськові виміри (економічний, енергетичний, екологічний, продовольчий, інформаційний та інші), які, будучи відносно автономними, все ж знаходяться у певному взаємозв'язку. Україна, яка здобула незалежність у 1991 р., у питанні оновлення власної парадигми національної безпеки, на жаль, відстає не лише від країн Заходу, а й країн Балтії та Східної Європи². Зауважимо, що такий стан певною мірою пояснюється геополітичним розташуванням України; повільним позбавленням стереотипів радянської доби в безпековій сфері; непрофесіоналізмом і недостатньою обізнаністю з питань національної безпеки відповідальних суб'єктів як на рівні органів державної влади (парламенту, уряду і безпекових структур), так і на рівні вітчизняної науки. У цій ситуації мали місце непоодинокі випадки, коли посилення протидії одному

---

¹ Якібчук О. В. Особливості екологічної безпеки України в системі національної безпеки. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління. 2014. Вип. 1. С. 100.

² Так, за період з 1999 по 2003 роки в Чеській Республіці було прийнято три стратегії безпеки.

джерелу небезпеки призводило до зростання негативних впливів на безпеку держави з боку інших джерел. Так, приватизація державних підприємств у 1990-х роках призвела до підвищення екологічних загроз; проведення земельної реформи не супроводжувалося, як би це мало бути, здійсненням екологічного контролю за належним використанням земель, збереженням їхньої родючості і стимулюванням до екологізації виробництва¹. Негативно позначилася на процесі інституціоналізації екологічної безпеки затримка із розробкою та прийняттям безпекового законодавства. Як відомо, Закон про Основи національної безпеки України було прийнято лише у 2003 р.

Перешкождала українському уряду своєчасно вирішувати завдання щодо одночасної протидії багатьом викликам і загрозам у різних сферах національної безпеки обмеженість фінансових, матеріальних, кадрових та інших ресурсів держави. Як наслідок, реагування і відповідь на екологічні й кліматичні виклики і загрози досить рідко опинялася серед пріоритетів уряду – екологічна складова національної безпеки реалізовувалася переважно в контексті потреб національної економіки й соціально-політичної сфери².

Виправдати такий підхід доволі важко, адже українське суспільство в цілому сприймає загально визнані екологічні цінності. Як зазначає Н. Андрусевич, Україна й Європейський Союз сьогодні перебувають в єдиному ціннісному екологічному просторі: охорона довкілля – особливо важлива громадянам як України, так і ЄС (понад 90 % респондентів це вказують під час

---

¹ Кравчук О. Екологічна ціна земельної реформи в Україні. URL: <http://rosalux.org.ua/ua/publications/226-ekologichna-tsina-zemelnoji-reformi-v-ukrajini>.

² Азаров С. І., Литвинов Ю. В., Сидоренко В. Л. Екологічна безпека як складова національної безпеки України. Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. (2012). (2), 73. С. 142–146; Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія. 2009. 272 с.; Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. Київ : ДП «НБУ» «Євроатлантикінеформ», 2007. 592 с.

опитування). Щоправда, під час захисту екологічних цінностей українці демонструють значно нижчі показники екологічного виміру своєї політичної і правової культури¹, ніж європейці².

У той саме час те, що екологічна безпека посідає важливе місце в системі національної безпеки України, яка турбується про майбутнє нації, сьогодні не потребує спеціального доведення³. Відтак, вона і її забезпечення визнаються не тільки науковою, а й насамперед важливою політичною проблемою, а її вирішення набуває актуальності для нашої країни, оскільки інтеграція України до Європейського Союзу неможлива без проведення екологічних реформ, які за своєю суттю і змістом мають відповідати загальноєвропейським підходам. Звісно, це потребує певних змін в екологічній свідомості українців, які бачать вирішення екологічних проблем у посиленні контролю державних органів, тоді як громадяни ЄС надають перевагу інвестиціям у науку й дослідження⁴. Виходячи зі сказаного, вважаємо, що, попри воєнний стан, не може відкладатися на майбутнє проведення урядом екологічних реформ, на це, до речі, звернули увагу наші європейські партнери під час роботи Ukraine Recovery Conference (4–5 липня 2022 р.). У Декларації Лугано, що стала підсумковим документом URC 2022, сформульовано сім «Принципів Лугано», які є керівними засадами процесу відновлення в Україні. Зокрема, принцип «Відновлення довкілля» передбачає забезпечення «зеленого» переходу України. Він складається з наступних стовпів: архітектура

¹ Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження, квітень 2021. С. 22. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf>.

² Андрусевич Н. Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/24/7087297/>.

³ Getman A.P., Yakoviyk I. V. (2019). The Strategy of the National Security of Ukraine: History of Reforms? *Problems of Legality*. Вип. 147. Р. 8–22. doi: 10.21564/2414-990x.147.186338.

⁴ Андрусевич Н. Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/24/7087297/>.

і фінанси управління кліматом; чиста енергія й зелені будівлі; нова зелена економіка; збережене довкілля і розвинене біорізноманіття¹.

Продовжуючи висвітлення питання, спробуємо відповісти на питання: яке з двох понять, йдеться про національну й екологічну безпеку, ширше, а яке вужче; яке з них є родовим, а яке видовим? Це сприятиме також розкриттю співвідношення між невійськовими секторами безпеки (економічною, енергетичною, технологічною, екологічною, продовольчою, інформаційною та ін.).

Правову основу політики у сфері національної безпеки будь-якої країни, зокрема й України, становлять конституція, чинне законодавство й міжнародні договори. Передусім зауважимо, що питання співвідношення національної та екологічної безпеки, як, зрештою, й з іншими секторами, у Конституції України не розкрито. Щоправда, такий саме підхід властивий і конституційній практиці інших європейських держав. Однак це не заважає формуванню саме на конституційному рівні ключових засад культури екологічної безпеки, під якою розуміють «особливий прояв поведінки в навколишньому середовищі, що ґрунтується на системі знань, переконань і визнаних цінностей, які полягають у повазі до всього живого і природи»².

У той саме час у статті 50 Конституції України закріплено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. У свою чергу, обов'язок із забезпечення екологічної безпеки і підтримання

---

¹ On 4-5 July 2022, Switzerland jointly with Ukraine hosted the international Ukraine Recovery Conference (URC 2022) in Lugano. URL: <https://www.urc-international.com/urc-2022>. Environmental recovery. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62bd020b4b6cf255d85115aa_ENG_Environmental%20Recovery_URC.docx.pdf.

² Cichy, D. (2002). Kultura w edukacji środowiskowej, [w:] *Podstawy kultury ekologicznej*, J.M. Dołęga (red.), Zeszyty Naukowe Komitetu Człowiek i Środowisko przy Prezydium PAN, vol. 32. P. 13; Ciszek M. (2016). Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach Wydział Humanistyczny Bezpieczeństwo ekologiczne (środowiskowe) i kultura bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego). *Kultura Bezpieczeństwa*. Nr 5. P. 19.

екологічної рівноваги згідно зі статтею 16 покладається на уряд¹. При цьому слід зазначити, що вітчизняна конституційна теорія не сприйняла поширену в європейських державах практику правового упорядкування зв'язку між екологічною безпекою і принципом сталого розвитку (однак даний зв'язок був відображений у Законі України «Про основи національної безпеки України» (ст. 1)). Наведемо приклади європейських країн. Так, у статті 5 Конституції Польщі наголошується, що держава «... забезпечує охорону навколишнього середовища, керуючись принципом сталого розвитку»². Під сталим розвитком слід розуміти соціально-економічний розвиток, який відбувається із збереженням екологічної рівноваги і стійкості основних природних процесів, для задоволення основних потреб нинішнього і майбутніх поколінь³. Зв'язок між національною безпекою і сталим розвитком істотно впливає на формування політики національної безпеки та її втілення на місцевому, регіональному й національному рівнях, а також на глобальному рівнях. Як показує аналіз приписів Основного Закону, подібна оцінка ролі культури екологічної безпеки впливає зі статей 16, 85, 92, 106, 119, 138 Конституції України⁴.

Не викликає сумнівів і те, що для забезпечення бажаного стану екологічної безпеки в державі має існувати високий рівень суспільної культури екологічної безпеки (проблемі підвищення рівня екологічної культури суспільства присвячена ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»⁵), інакше держава не зможе гарантувати високого рівня як екологічної, так і національної безпеки. На нашу думку, окремий індивід і

---

¹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>.

³ Ciszek, M. (2017). Bezpieczeństwo ekologiczne – ważny czy żywotny interes narodowy? (perspektywa całościowa). *Studia Ecologiae et Bioethicae*. 5, 2: P. 16-17. <http://doi.org/10.21697/seb.2017.15.2.01>.

⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

⁵ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

суспільство в цілому мають на рівні свідомості сприйняти думку про те, що необхідно не лише цінувати природу, а й бути готовими захищати її, а також поважати пов'язану з природою систему цінностей, причому не лише через їхню корисність¹. Отже, очевидно, що культура екологічної безпеки має тісні зв'язки з екологічною етикою, яка аналізує екологічні проблеми в аксіологічному й моральному аспектах, а також з екологічною освітою, що поширює цінності й імперативи, встановлені на етичних засадах².

На переконання О. Л. Верніка, сьогодні, завдяки екологам, громадським активістам і екологічним психологам, в державах, які характеризуються як екологічні, на рівні суспільної свідомості панує ідея про те, що кожна людина має нести відповідальність за боротьбу з екологічною кризою, за майбутнє планети, її природу, флору, фауну тощо. При цьому дослідник зазначає, що «...природоцентричний сенс екологічної кризи на індивідуальному рівні передбачає ситуацію конфлікту, пов'язану з постійно діючою загрозою, яка може бути інтерпретована в контексті покарання». Як наслідок, будь-яка дія людини може нести загрозу і погіршувати стан довкілля. Основними недоліками ситуації конфлікту з покаранням, вважає О. Л. Вернік, є підвищений рівень напруги, тенденція до ухиляння й, основне, тотальність бар'єру як обмежувача свободи дії³.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що культура екологічної безпеки безпосередньо пов'язана і з культурою безпеки здоров'я людини як складовою загальної культури суспільства. У той саме час безпека здоров'я прямо залежить від стану охорони навколишнього середовища: без здорового довкілля марно сподіватися на виживання як окремого індивіда, так і нації в

---

¹ Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження, квітень 2021. С. 16. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf>.

² Ciszek M. (2016). Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach Wydział Humanistyczny Bezpieczeństwo ekologiczne (środowiskowe) i kultura bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego). *Kultura Bezpieczeństwa*. Nr 5. P. 13, 20.

³ Вернік О. Л. Екологічна криза як ресурс екологізації життєдіяльності особистості. Актуальні проблеми психології. 2016. Т. VII, вип. 41. С. 55–56.

цілому. Виходячи з наведеного, не видається дивним те, що в сучасних умовах забезпечення екологічної безпеки сприймається як життєво важливий національний інтерес¹. Це пояснює, чому екологічна безпека визнається неодмінним структурним елементом національної безпеки, конкуруючи за значенням подекуди навіть з економічною безпекою.

У пошуках відповіді на питання про співвідношення національної і екологічної безпеки звернемося до аналізу чинного безпекового законодавства. Закон України «Про основи національної безпеки України» (ст. 1), який втратив чинність у 2018 р., визначав національну безпеку як «... захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах ... використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища»².

Отже, вітчизняний законодавець відніс національні інтереси в екологічній сфері поряд з іншими національними інтересами до життєво важливих, захист яких становить зміст національної безпеки. На відміну від України, у Стратегії національної безпеки Польщі національні інтереси утворюють ієрархічну структуру, а тому захист навколишнього середовища визнається важливим інтересом, що перевершує навіть інші значущі аспекти національної безпеки, але не дорівнюють життєво важливим національним інтересам, які мають найвищий ранг³.

---

¹ Ciszek M. (2016). Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach Wydział Humanistyczny Bezpieczeństwo ekologiczne (środowiskowe) i kultura bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego). *Kultura Bezpieczeństwa*. Nr 5. P. 19–20; Kardasz A. (2019). Systemowe rozwiązania w korelacjach między bezpieczeństwem ekologicznym i bezpieczeństwem zdrowotnym Polski. *Spoleczeństwo i Polityka*. Nr 2 (59). P. 127–138.

² Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

³ Ciszek M. (2017). Bezpieczeństwo ekologiczne – ważny czy żywotny interes narodowy? (perspektywa całościowa). *Studia Ecologiae et Bioethicae*. 5, 2: 14. <http://doi.org/10.21697/seb.2017.15.2.01>.

Вiднесення екологiчних iнтересiв до життєво важливих нацiональних iнтересiв означає те, що вони конкретизують вищi стратегiчнi цiлi держави, мають прiоритет iз точки зору свого захисту i не пiдлягають градацiї¹. Разом з тим Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) екологiчну безпеку визначає вужче, а саме як такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погiршення екологiчної обстановки й виникнення небезпеки для здоров'я людей².

Принагiдно додати, що автономiзацiя екологiчної безпеки у структурi нацiональної безпеки була досягнута в Законi України «Про основи нацiональної безпеки України» шляхом виокремлення екологiчної сфери як окремої предметної сфери, яка акумулює специфiчнi загрози нацiональним iнтересам i нацiональнiй безпецi (ст. 7). Показовим, на наш погляд, є те, що в Законi серед основних напрямiв державної полiтики з питань нацiональної безпеки з усього перелiку її невiйськових вимiрiв лише економiчна, екологiчна й iнформацiйна сфери отримали своє належне вiдображення (ст. 8)³.

Висновок про автономнiсть екологiчної безпеки як сектору нацiональної безпеки впливає з аналізу й iнших законодавчих актiв, а саме:

– Закону «Про наукову i науково-технiчну дiяльнiсть» (1991 р.; втратив чиннiсть у 2016 р.). Так, стаття 32 Закону мiстила норму про те, що додержання вимог екологiчної безпеки визнано принципом державного управлiння та регулювання наукової дiяльностi⁴;

---

¹ Ciszek M. (2017). Bezpieczeństwo ekologiczne – ważny czy żywotny interes narodowy? (perspektywa całościowa). *Studia Ecologiae et Bioethicae*. 5, 2: 14. <http://doi.org/10.21697/seb.2017.15.2.01>.

² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

³ Про основи нацiональної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

⁴ Про наукову i науково-технiчну дiяльнiсть : Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-12#Text>.

– Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» (2002), статтю 3 якого передбачається, що основними завданнями машинобудування в цій сфері є, наприклад, сприяння підвищенню рівня технологічних процесів й екологічної безпеки, а відповідно до п. 4 статті 6 до компетенції уряду віднесено реалізацію науково-технічної політики у вітчизняному машинобудуванні для агро-промислового комплексу, вжиття заходів із впровадження сучасних технологій у виробництво, підвищення екологічної безпеки¹;

– Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, підготовленої Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (2018 р.)².

Слід зазначити, що розробники Закону України «Про основи національної безпеки України» сприйняли і відтворили на рівні вітчизняного законодавства основні підходи Копенгагенської школи міжнародної безпеки. Стрижнем останньої, як відомо, крім концепції сек'юритизації у структурі безпеки, є також концепція секторальної безпеки, на що вказує поділ усіх загроз безпеці на п'ять секторів, а саме: політичний; військовий; економічний; соціальний та екологічний³.

Кожен сектор у структурі безпеки забезпечує ідентифікацію специфічних типів взаємодії і виступає інструментом, який обмежує площину дослідження до більш керованих пропорцій, зменшуючи кількість змінних у дослідженні, допомагає досягти спрощення й ясності. Це, у свою чергу, дозволяє краще оцінити

---

¹ Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу : Закон України від 17.02.2002 № 3023-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text>.

² Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2018. 483 с. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Natsionalna-dopovid-pro-stan-navkolyshnogo-prirodnoho-seredovyshha-v-Ukrayini-u-2018-rotsi_.pdf.

³ Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (1998). Security: a new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers, Inc. 239 p.

специфіку й спільні риси різних загроз. Розпочинається секторний аналіз шляхом розкладання цілого на окремі частини (політичну, військову, економічну, соціальну і екологічну), однак у підсумку він має бути завершений збиранням частин в одне ціле, щоб побачити, як вони пов'язані між собою¹.

Виокремлення певного сектору (виміру) безпеки як відносно автономного елемента в структурі національної безпеки потребує визначення референтного об'єкта, його масштабу. Особливістю референтного об'єкта екологічної безпеки є те, що він складається з самого навколишнього середовища і зв'язку між людською цивілізацією й довкіллям. Обидві складові взаємодіють між собою, але їхній зв'язок важко охарактеризувати як гармонійний².

Виокремлення референтного об'єкта екологічної безпеки здійснюють суб'єкти сек'юризації (президент, парламент, уряд) і суб'єкти, які впливають на динаміку сектору, наприклад, екологічні громадські організації і рухи, наукові установи, компанії-забудовувачі та інші.

В Україні президенту, парламенту й уряду не потрібно переконувати суспільство в тому, що екологічні кризи і зміни клімату становлять екзистенціальну загрозу, унаслідок чого державній владі необхідно вжити певних конкретних заходів. Проте переміщення проблеми екологічної безпеки з політичного порядку денного до сфери національної безпеки відбулося не відразу після аварії на ЧАЕС в 1986 р.³, а лише після розпаду СРСР й утворення суверенної держави Україна. Це пояснюється прагненням радянської влади приховати небезпечні на-

---

¹ Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (2005). *Bezpečnost : nový rámeček pro analýzu*. Translated by Ivo Lukáš. 1. vyd. Brno: Centrum strategických studií, S. 17; Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Inc. C. 7-8.

² Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Inc. P. 6, 7, 76.

³ До 1991 року рушійною силою сек'юризації екологічної сфери виступали переважно осередки українського громадянського суспільства, становлення якого було пов'язане, зокрема, з проблемою забезпечення екологічної безпеки.

слідки аварії та уникнути відповідальності за завдану шкоду¹.

Варто додати, що екологічний сектор безпеки – це система правових відносини з приводу збереження локальної та планетарної біосфери, від стану якої залежать всі інші людські структури². Виходячи з цього, можна констатувати, що екологічна безпека – це доволі специфічний сектор національної безпеки, оскільки навколишнє середовище являє собою систему, елементи якої пов'язані тисячами взаємодій як між собою («все з усім споріднене»), так і з багатьма елементами інших сфер (військовою, економічною, енергетичною, демографічною, продовольчою, інформаційною). Кризові явища в екологічній сфері невідворотно позначаються й на інших сферах.

Якщо зв'язок екологічної безпеки з іншими невійськовими секторами національної безпеки не потребує доведення, то зв'язком з військовою безпекою вітчизняна наука приділила не виправдано мало уваги³. Аналогічна ситуація існує і на законодавчому рівні. Так, у статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» серед загроз національним інтересам в екологічній сфері було вказано лише «неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності»⁴. Додаток до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (Розподіл відповідальності складових сектору безпеки і оборони України за організацію планування, реагування на загрози та під час виконання завдань за призначенням) передбачає

---

¹ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 49

² Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Inc. P. 8. Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. 2d ed. Boulder: Lynne Rienner; Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf. P. 19-20.

³ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та міське самоврядування : зб. наук. пр. 2022. Вип. 43. С. 342–363. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>.

⁴ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

надання допомоги органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування у запобiганнi й лiквiдацiї наслідкiв надзвичайних ситуацiй природного i техногенного характеру (пожежi й вибухи, зокрема, у природних екологiчних системах)¹.

Ще однією особливiстю даного феномена є iснування наукового й полiтичного порядкiв денних, якi частково перетинаються передусiм у матерiалах засобiв масової iнформацiї, публiчних дебатах i впливають на формування один одного. Науковий порядок денний формується поза межами полiтики науковою спiльною, наприклад, на рiвнi екологiчної доктрини², визначаючи перелiк екологiчних проблем, якi становлять ризик для досягнутого рiвня цивiлiзацiї через можливiсть втратити здобутки. Полiтичний порядок денний за своєю природою є урядовим i мiжурядовим; вiн стосується: поiнформованостi держави i суспiльства з приводу питання наукового порядку денного – наскiльки вiн визнається полiтиками, iх електоратом та посередниками – ЗМi; прийняття полiтичної вiдповiдальностi за вирiшення цих питань; управлiнськi питання, що виникають (проблеми мiжнародного спiвробiтництва та iнституцiоналiзацiї, зокрема, ефективнiсть

---

¹ Про рiшення Ради нацiональної безпеки i оборони України вiд 4 березня 2016 року «Про Концепцiю розвитку сектору безпеки i оборони України»: Указ Президента України вiд 14.03.2016 № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>.

² Анісімова Г. Сучасні законодавчі засади і доктрина екологічної безпеки суверенної України: виклики і перспективи. Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення (до 30-ї річниці Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та до 20-ї річниці Закону України «Про нафту і газ»): матеріали Всеукр. наук.-практ.конф. (м. Київ, 28 січня 2022 р.). Наук. ред. В. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф. 2022. С. 37-48. Блавацька Д. А. Реформування екологічного законодавства України—провiдний напрямок державної екологiчної полiтики. Теорiя i практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_16. Туниця Ю. Ю. Еколого-економiчна доктрина в сучаснiй економiчнiй теорiї. Науковий вiсник НЛТУ України, 2002. Т. 12. № 6. С. 131–137. Галушкiна Т.П. Нацiональна екологiчна доктрина в умовах трансформацiйних екологiчних зрушень. Економiчнi iнновацiї: 36. наук. пр. Одеса: ИПРЕЕД НАН України, 2010. Вип. 40. С. 63-75.

односторонніх національних ініціатив, розподіл витрат і вигод, проблеми правозастосування тощо)¹.

Особливість політичного порядку денного полягає в тому, що він формується урядом, який перебуває під впливом осередків громадянського суспільства та ЗМІ; в цілому він пов'язаний з короткостроковими інтересами, які є реакцією на відповідні події.

Невипадково В. В. Ладиченко наголошує на тому, що оперативний доступ до екологічної інформації має велике практичне значення як для суспільства, так і для нормотворчих органів, покликаних нормативно забезпечити сталий розвиток і вдосконалення практичної діяльності громадянського суспільства². Вирішального значення набуває не те, наскільки конкретні загрози довіллю є реальними чи спекулятивними, а те, чи є їх передбачувана нагальність політичним питанням³: у підсумку в схвалюваних урядами безпекових діях часто домінуватимуть безпосередні загрози довіллю на зразок Бхопальської катастрофи (1984), аварії на ЧАЕС (1986) та аварії на АЕС у м. Фукусіма (2011), підриву дамби Каховської ГЕС російськими військовими (2023)⁴.

Було б неправильним вважати, що політичний порядок денний спирається передусім на сенсаційні та емоційні прояви екологічних проблем. У демократичних, соціальних, правових державах питання вирішення екологічних проблем і протидії змінам клімату виступає складовою поточної політики держави. Екологічна проблематика в європейських державах зазвичай відображена у програмах провідних

¹ Buzan, B., Wæver, O. and Wilde, de J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Inc. P. 72-73.

² Ladychenko, V., Melnychuk, O., Kanaryk, O. Y. J. (2019). International Mechanism of the Environmental Information Access and Cooperation Framework for Climate Change Protection. *European Journal of Sustainable Development*, 8(4), 131-139. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n4p131>.

³ Wilde, de J. (1994). The Power Politics of Sustainability, Equity and Liveability, in Phillip B. Smith, Samuel E. Okoye, Jaap de Wilde and Priya Deshingkar (eds.), *The World at the Crossroads: Towards a Sustainable, Liveable and Equitable World*. London: Earthscan, Pp. 159–176.

⁴ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 51.

політичних партій. В Україні ситуація інша. Так, за результатами соціологічних досліджень на парламентських виборах 2012 р. із 22 політичних партій 40,9 % у своїх програмах не передбачали жодної згадки про екологічні питання, 22,7 % партій містили мінімальну кількість тез довкілля і лише програми 36,4 % партій містили достатньо ґрунтовні положення з екологічних питань¹. На виборах до органів місцевого самоврядування у 2015 р. частка політичних партій, що у своїх програмах мали екологічну складову, становила лише 39,4 %².

Принагідно додати, що на політичний порядок денний у сфері екологічної безпеки в демократичних державах відчутно впливає наукова спільнота, хоча інколи це має не чітко виражений характер. Більш чітко такий вплив можна простежити в ситуації, коли політичний порядок денний держави є складовою глобального політичного порядку денного з екологічних і кліматичних питань, який формується на таких міжнародних заходах, як Стокгольмська конференція ООН з проблем середовища, оточуючого людину (1972), Конференція ООН з питань сталого розвитку (2012), кліматичні саміти у Парижі (2015) та Глазго (2021). Позиції наукової спільноти на міжнародних заходах такого рівня, зазвичай, включені до національних практик формування екологічної політики³

---

¹ Екологічна складова передвиборних програм політичних партій та кандидатів у депутати на виборах до Верховної Ради України у 2012 році : Аналітичний документ. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/176/files/environmentinelectionsparliament2012released.pdf>.

² Екологічна складова програм політичних партій, що беруть участь у місцевих виборах в Україні у 2015 році : Аналітичний документ, 21 жовтня 2015р. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/227/files/localelections2015parties.pdf>.

³ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2018. 514 с. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf>; Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 2018. 483 с. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Natsionalna-dopovid-pro-stan-navkolyshnogo-prirodnoho-seredovyssha-v-Ukrayini-u-2018-rotsi_.pdf; Зелена книга. Проблеми та можливості створення єдиної інформаційно-комунікаційної системи сфери охорони навколишнього природного

і враховуються під час проведення міжурядових переговорів.

Продовжуючи висвітлення питання, зупинимось ще на одному моменті. Процес сек'юритизації сучасної екологічної сфери є наслідком не катастроф і криз, а результатом їх передбачення науковими й експертними спільнотами, які успішно мобілізують суспільну стурбованість можливістю настання екологічних і кліматичних криз. Коли ці суспільні настрої відчуються урядом, політичними партіями, екологічними рухами і ЗМІ, екологічні й кліматичні проблеми політизуються, утворюючи підпрограму в рамках ширшого політичного контексту.

Стратегія національної безпеки України, яка мала бсприяти розвитку екологічного сектору, була затверджена Указом Президента у 2007 р. Однак слід визнати, що це завдання було вирішене частково: екологічний сектор, на відміну від секторів економічної, енергетичної, продовольчої та інформаційної безпеки, у Стратегії не розглядався як автономний. Екологічні аспекти були включені до структури енергетичної безпеки (п. 4.3.4.), а також широко представлені у ключових завданнях політики національної безпеки у внутрішній сфері стосовно створення безпечних умов для життєдіяльності населення (4.3.7.)¹.

Під час розробки Стратегії національної безпеки України зразка 2015 р. було враховано вказаний недолік, екологічну безпеку виокремлено як автономний сектор у структурі національної безпеки (п. 3.9. та 4.14.), хоча окремі його компоненти знову було закріплено в секторі енергетичної безпеки (4.10.)².

Важливою віхою на шляху законодавчого оформлення сектору екологічної безпеки, а також розкриття співвідношення з національною безпекою стало прийняття у 2018 р. Закону

середовища та сталого розвитку. Київ: ГО «Фундація «Відкрите Суспільство», 2018. 30 с.

¹ Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#-Text>.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України №287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.

«Про національну безпеку України». Показово, що розділ II Закону «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов» розпочинається з аналізу екологічних загроз. У розділі I «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки» наголошується, що одним із напрямів забезпечення пріоритетів, зокрема, захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, а отже, і екологічних прав (п. 5), є «забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема, на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту» (п. 6). Цілком закономірно, що у розділі III «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» (п. 56) визнано, що «Екологічна безпека, зокрема, безпека середовища життєдіяльності людини, – один із найвищих пріоритетів». Значення екологічної безпеки підсилюється включенням її елементів до положень Стратегії, що регламентують економічну й енергетичну безпеку (п. 53, 54), що підкреслює відносну автономність усіх секторів національної безпеки, оскільки має місце взаємопроникнення і взаємодія¹.

Вагомого значення для констатації акту автономності екологічної безпеки й розкриття її співвідношенні з національною безпекою набувають:

– частина 4 статті 3 Закону «Про національну безпеку України», в якій закріплено, що державна політика здійснюється у сферах національної безпеки і спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями;

– заключні положення (п. 66) Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020 р.), у яких зазначено: «Стратегія є основою для розроблення таких документів

---

¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації: ... Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату»¹.

З аналізу положень вказаних нормативних актів випливає наступне:

- екологічна безпека є однією зі сфер (секторів, підвидів, вимірів) національної безпеки;
- вона рівнозначна іншим секторам національної безпеки (воєнній, громадській, економічній, енергетичній та іншим);
- її автономність у складі національної безпеки відносна, оскільки її елементи включені в забезпечення інших сфер національної безпеки, що передбачає їхнє взаємопроникнення і взаємодію;
- екологічна безпека – це важливий новий вимір міжнародної та національної безпеки².

---

¹ Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: затв. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки: дис. ... ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 54.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ТЕОРІЇ ПРАВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Національні інтереси й безпека набувають першочергового значення для держави з позицій її існування. При цьому національні інтереси становлять першооснову національної безпеки, оскільки остання виступає фактично системою гарантій захисту життєво важливих інтересів держави, суспільства та особистості від довгострокових і короткострокових загроз і небезпек¹.

Виходячи з цього, формування пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики безпосередньо пов'язано із необхідністю забезпечення національних інтересів та безпеки. В епоху інформації, в яку увійшло людство, коли технологічна й інформаційна революції суттєво змінюють природу державної влади, а також реалізацію конституційних принципів демократичної, соціальної, правової держави, національні інтереси також трансформуються. Донедавна вважалося, що небагато загроз національній безпеці епохи «холодної війни» зберегло своє значення у ХХІ ст. Щоправда, російська агресія змусить політиків і науковців переглянути цей висновок у найближчому майбутньому².

Існування небезпеки, як правило, набагато легше усвідомлюється у разі існування військових або економічних загроз, тоді як сприйняття загроз національним інтересам в

¹ Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. Київ : Текст, 2006. 600 с. Дзьобань О. Національні інтереси як основа національної безпеки: світоглядно-методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 124, 125.

² Яковюк І. В., Білоусов Є. М. Національна безпека України в умовах нових викликів європейській та євроатлантичній солідарності : монографія. Харків : «ФО-ПрубанВ.В.», 2022. 148 с.

екологічній, технологічній, інформаційній, культурній та інших сферах може викликати труднощі.

Протягом останніх десятиліть частішають прогнози, згідно з якими передбачаються стрімке зростання кількості екологічних лих і катастроф, а також подальші зміни клімату. При цьому слід зважати на висновки дослідників, на думку яких, значна частка екологічних проблем і кліматичних змін має кумулятивний характер, вони часто є ніби невидимими, не завжди поступальними¹. Як наслідок, вони частіш за все сприймаються суспільством як невід’ємний елемент буденної реальності, що ускладнює забезпечення екологічної безпеки, своєчасне і адекватне реагування на них.

Зважаючи на значущість й нагальність вирішення окресленого питання, додамо, що положення про національні інтереси традиційно містить безпекове законодавство. Найбільш розвиненим слід визнати безпекове законодавство США², ФРН³, Польщі⁴, Словаччини⁵, Угорщини⁶ та Чехії⁷.

---

¹ Climate Change 2013: The Physical Science Basis: Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. P. 61; Curry J. The Global Warming Statistical Meltdown. *The Wall Street Journal*, October 9, 2014. URL: <http://online.wsj.com/articles/judith-curry-the-global-warming-statistical-meltdown-1412901060>

² National Security Strategy. The White House, October 12, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.

³ Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.

⁴ Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. 12 maja 2020 r. Poz. 413. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20200000413/O/M20200413.pdf>.

⁵ Bezpečnostna Strategia Slovenskej Republiky, 2021. URL: https://www.mosr.sk/data/files/4263_210128-bezpecnostna-strategia-sr-2021.pdf.

⁶ Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról, 1163/2020. (IV. 21.). URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A20H1163.KOR&txrefere=00000001>.

⁷ Bezpečnostní strategie České republiky, 2015. URL: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/brs/dokumenty/bezpecnostni-strategie-2015.pdf>.

Вартовказати, що у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) нині точаться дискусії з приводу національних інтересів. Це пов'язано з появою нових викликів і загроз національній безпеці, а також із поглибленням процесів інтеграції в рамках ЄС, наднаціональні інститути якого певною мірою конкурують з національними урядами держав-членів за право прийняття політичних рішень¹. Це, у свою чергу, зумовлює потребу у співставленні національних інтересів як по горизонталі (між державами – членами ЄС), так і по вертикалі – між наднаціональним, національним і регіональним рівнями влади, оскільки постає питання про верховенство якого рівня влади йтиметься під час визначення й задоволення національних інтересів².

Розглянемо, яка ситуація в нашій державі. Про значення національних інтересів для забезпечення національної безпеки країни можна судити з норм Конституції України³, Закону України «Про національну безпеку»⁴, Стратегії національ-

---

¹ Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 19–31; Яковюк І. В. Принцип лояльної співпраці Європейського Союзу і держав-членів: загальна характеристика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 300–303; Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. Харків : Право, 2006. № 12. С. 121–128; Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 22–30.

² Kratochvil P. (2009). *Návrat k normativitě: Národní zájem jako teoretická kategorie. Politologicky Časopis / Czech Journal of Political Science*. Vol. 1. P. 13. Bytyak Y., Yakovyuk I., Tragniuk O., Komarova T., Shestopal S. (2017). The State Sovereignty and Sovereign Rights: The Correlation Problem. *Man In India*. №97. Pp. 577–588.

³ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

ної безпеки¹ та секторальних стратегій безпеки. Так, у чинному безпековому законодавстві України закріплені приписи, в яких виокремлюються фундаментальні національні інтереси; наголошується, що державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси потребують захисту як від воєнних, так і невоєнних загроз; зазначається, що національні інтереси є об'єктом поточних і прогнозованих загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру; проголошується, що система національних інтересів формується відповідно до пріоритетів, а також те, що з урахуванням національних інтересів будуються стратегічні відносини й прагматичне співробітництво з іншими державами й міжнародними організаціями; передбачається, що реалізація прав і свобод людини може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки; держава визначає механізми захисту національних інтересів та ін.

Попри пильну увагу й значущість категорії «національний інтерес», характеристика наукових підходів до її визначення різна: від максимальної автаркії (американські ізоляціоністи) до максимальної економічної та іншої взаємозалежності (функціоналісти в теорії інтеграції або теоретики складної взаємозалежності); від максимальної незалежності (класичні реалісти) до повної політичної інтеграції (європейські федералісти); від максимізації військової могутності (класичні реалісти) до обмеження військової сили на користь економічної (ліберали)². Вбачається, що така розбіжність методологічних підходів об'єктивно ускладнює формулювання загально визнаного визначення національних інтересів.

Саме вказане пояснює той факт, що і в літературі з безпекової проблеми не сформувалося універсального бачення національних інтересів. Одні автори ототожнюють національний інтерес із

---

¹ Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

² Kratochvíl P. Národní zájem a jeho legitimita. Hledána Českých zajmu: Vnitřní rozmanitost a vnější akceschopnost. Praha 2010. P. 24.

владою¹, для чого немає жодних підстав. Існують дослідники, які розглядають їх як аналітичний інструмент² або як інструмент політичної дії³. Так, розкриваючи природу національних інтересів, J. Frankel виокремлює прагматичний, операційний і пояснювально-полемічний рівні даного явища⁴.

Ускладнює завдання стосовно формулювання дефініції поняття «національні інтереси» та невизначеність, яка існує з приводу змісту поняття «національний»: терміни «нація» і «національний» можуть використовуватися як у значенні етнічної нації, так і у розумінні політичної нації, яка утворює державу⁵. У цьому зв'язку слід підтримати позицію О. Дзьобаня, на думку якого національні інтереси генетично пов'язані з етнічною підставою, оскільки первісно вони формуються на національно-етнічній базі, але не зводяться до неї і не детермінуються нею⁶. Цей підхід, до речі, сприйнятий у більшості демократичних держав світу, а також у сучасній українській політичній і правовій культурі.

Спираючись на наведене, видається, що спробу зарубіжних авторів розмежувати поняття «державний» і «національний інтерес» за сферою їх застосування (внутрішня і зовнішня політика відповідно, слід визнати невдалою), оскільки чітко відокремити їх

---

¹ Morgenthau, H. (2012). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 6th edn. Revised by Kenneth W. Thompson. Kalyani Publishers. 419 p. Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Berkeley: Addison-Wesley. 129 p.

² National Interest. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. URL: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/national-interest>.

³ Rosenau, J. (1968). National Interest, in Sills D (ed), *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York Crowell Collier and Macmillan. T.11, Pp.34–40.

⁴ Frankel, J. (1970). National Interest. London : Palgrave Macmillan. P. 31-33, 35. URL : <https://doi.org/10.1007/978-1-349-00942-8>.

⁵ Petřík L. Existuje národní zájem? CER: Newsletter, srpen–září 2006. URL: <http://cepin.cz/docs/newslettery/2006-09.pdf>.

⁶ Дзьобань, О. (2010). Національні інтереси як основа національної безпеки: світоглядно-методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*, (3), 124–136.

один від одного неможливо, вони корелюють і впливають один на одного¹.

Зауважимо, що з огляду на те, що національна безпека та її виміри зумовлені національними інтересами, важливого значення набуває питання критеріїв їх виокремлення з-поміж інших інтересів. Досить виваженим треба визнати підхід Р. Kratochvíl, на думку якого національний інтерес – це політика, яка: або суттєво впливає на зовнішнє і/чи внутрішнє функціонування суспільства; або суттєво змінює фундаментальні характеристики політики держави; або зумовлює виникнення нових важливих прав та обов'язків².

Зміст феномену «національні інтереси» можна розкрити за допомогою наступних його ознак³:

---

¹ Hyndman, J. E. (1971). National Interest and the New Look. *International Journal*, 26(1), 5–18. URL : <https://doi.org/10.1177/002070207102600102>.

² Aidu, A. G. (1981). US Policy towards India: A National Interest Model. *India Quarterly*, 37(1), 24–35. URL : <https://doi.org/10.1177/097492848103700102>.

³ Petřík L. Existuje národní zájem? CER: Newsletter, srpen–září 2006. URL: <http://cepin.cz/docs/newsletter/2006-09.pdf>.

² Kratochvíl P. Národní zájem a jeho legitimita. Hledana Českých zajmu: Vnitřní rozmanitost a vnější akceschopnost. Praha 2010. P. 26.

³ Kratochvíl P. Národní zájem a jeho legitimita. Hledana Českých zajmu: Vnitřní rozmanitost a vnější akceschopnost. Praha 2010. P. 26; Raja Sh. H. What is National Interest? How is it Determined? Nov 15, 2021. URL: <https://shahidhreja.medium.com/what-is-national-interest-how-is-it-determined-f41333abfbab>; National interest: Criteria for Defining National Interest. URL: https://www.zeeopedia.com/read.php?national_interest_criteria_for_defining_national_interest_&b=100&c=6; Deighton A. «National interest» – what do we mean? URL: <https://blog.politics.ox.ac.uk/national-interest-mean/>; Hyndman, J. E. (1971). National Interest and the New Look. *International Journal*, 26(1), 5–18. <https://doi.org/10.1177/002070207102600102>; Frankel, J. (1969). National Interest: A Vindication. *International Journal*. 24(4), 717–725. <https://doi.org/10.1177/002070206902400406>; Гай–Нижник, П. П., & Чупрій, Л. В. (2014). Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*, (84), 465-471.

– національний інтерес зазвичай стосується обмеженого кола цілей, цінностей і стратегій, що спираючись на які і в яких вони визначаються, одночасно¹;

– національні інтереси є предметом загальнонаціональної політики². В основі національних інтересів лежить припущення, що певна політична громада має спільні інтереси на відміну від інтересів інших політичних спільнот³. На думку Ж.-Ж. Руссо, «...Те, що є спільним для цих різних інтересів, утворює соціальний зв'язок; і якби не було якоїсь точки, в якій усі інтереси збігаються, жодне суспільство не могло б існувати. Отже, виключно з огляду на цей спільний інтерес суспільство повинно управлятися»⁴. Таким чином, національні інтереси відрізняються як від міжнародних і наднаціональних, так і від субнаціональних і галузевих;

– національним інтересам властива стабільність, оскільки вони пов'язані з дотриманням базових цінностей суспільства⁵

---

¹ Стратегія національної безпеки ФРН містить положення, відповідно до якого німецька зовнішня політика та політика безпеки побудовані на основі цінностей та інтересів; фундаментальним національним інтересам Німеччини відповідає захист системи цінностей; національні інтереси, встановлені на основі системи цінностей. Див.: Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.

² «Національні інтереси – це інтереси нації в цілому, що розглядаються як незалежна сутність, відокремлена від інтересів підпорядкованих областей або груп, а також інших націй або наднаціональних груп». Див.: Nationalinterest. Merriam-Webster.comDictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/national%20interest>.

³ Beard, C., Smith, G. H. E. (1934). *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*, New York: The Macmillan Company. P 157.

⁴ Rousseau, J. J. (2002). *Contract and The First and Second Discourses*. Edited and with an Introduction by Susan Dunn. New Haven and London :Yale University Press. P. 179.

⁵ На думку PadelfordN. J. iLincolnG. A. «Концепції національних інтересів зосереджені на основних цінностях суспільства, які включають добробут нації, безпеку її політичних переконань, національного способу життя, територіальну цілісність і її самозбереження». Див.: Padelford, N. J. and Lincoln, G. A. (1962). *The Dynamics of International Politics*. New York: Macmillan Co., 1962. xvi, 634 p.

і реалізацією його довготривалих цілей¹, завдяки цьому вони не втрачають актуальності протягом тривалого часу;

– національні інтереси визначаються на основі об'єктивної оцінки реальності й мають бути пропорційними ресурсам держави щодо їх забезпечення;

– національним інтересам примає системність, завдяки чому вони не повинні конфліктувати між собою. Кожна політика, спрямована на задоволення відповідного інтересу, має бути складовою цілого, що створює так званий синергетичний ефект;

– реалізація національних інтересів пов'язана з дотриманням норм міжнародного права;

– національні інтереси є відображенням інтересів більшості суспільства, виражених через його представників у парламенті, обраних демократичним шляхом; у недемократичних державах національні інтереси підміняються інтересами політичної, етнічної, класової, релігійної або расової меншини;

– національний інтерес накладає розумні обмеження на політику уряду, щоб унеможливити зловживання консенсусним документом, в якому викладено національний інтерес, шляхом неправильного тлумачення якоїсь його частини для отримання політичної переваги перед опозицією або для просування інтересів великих корпорацій, які намагаються підмінити національні інтереси власними;

– громадяни та інститути громадянського суспільства апелюють до національних інтересів як критеріїв оцінки загальнодержавних політичних рішень, що ухвалюються урядом;

– державний суверенітет є необхідною умовою для реалізації й захисту національних інтересів²;

Якщо певні цінності не можуть бути якимось чином обгрунтовані серйозним аргументом як «національні інтереси», суспільна підтримка може бути відсутня або бути нестабільною. Див.: Frankel, J. (1969). National Interest: A Vindication. *International Journal*, 24(4), 717-725.

¹ Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.

² Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за

– нормативне закрiплення державою своїх нацiональних iнтересiв свiдчить про її зовнiшньополiтичнi намирi, зокрема, про готовнiсть до співробiтництва з iншими державами в питаннi забезпечення спiльних нацiональних iнтересiв, а також свою готовнiсть їх захищати.

У наукових джерелах наводиться чимало визначень поняття «нацiональнi iнтереси». У переважнiй бiльшостi дефiнiцiй акцент робиться на: загальнiй довгостроковiй i постiйнiй метi, якiй служать держава, нацiя й уряд; життєво важливих iнтересах, вiд задоволення яких залежить виживання держави; виживаннi, захистi фiзичноi, полiтичноi та культурноi iдентичностi вiд посягань iнших держав¹.

У правових системах суверенних держав нацiональнi iнтереси знаходять прояв у полiтичнiй та правовiй свiдомостi, праворозумiннi, полiтичних й правових переконаннях, яким належить конституююча роль, зважаючи на їх цiннiсно-нормативне значення, яке здебiльшого визначає iсторичний змiст правовоi системи та її елементiв². Даний висновок зумовлений тим, що в основу правового регулювання покладено правову iдеологiю, в якiй втiлюються цiнностi, цiлi й прiоритети екологiчноi полiтики держави, що, у свою чергу, впливає на оцiнку екологiч-

---

матерiалами наук. конф., м. Харкiв, 24 трав. 2016 р. Харкiв, 2016. С. 25–29; Yakoviyk I. V., Shestopal S. S., Baranov P. P., Blokhina N. A. (2018). State sovereignty and sovereign rights: EU and national sovereignty. *Opcion*. 34(87-2). Pp. 376–385.

¹ Lerche, C. and Said A. (1963). *Concepts of International Politics*. New Jersey: Prentice-Hall. Morgenthau, H. J. (1951) *In Defense of the National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy*. New York: Knopf; National interests and diplomacy. URL: <https://www.dawn.com/news/846325/national-interests-and-diplomacy%2010%20March%202016>.

² Ломака В. С. Європеїзація правової культури: дослідницький нарис. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 192–211. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.160.273873>; Ломака В. С. Розвиток правової культури суспільства в контексті визначення зовнішньополітичних пріоритетів України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2022. Вип. 43. С. 364–379. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-364>; Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. № 13. С. 3–16.

ної обстановки в державі та визначення завдань з її покращення¹, тобто йдеться про систему офіційних поглядів на форми, методи взаємодії індивіда й людських спільнот із природою, які залежать від конкретно-історичного періоду і рівня розуміння політичною елітою країни, бізнес-середовищем, юристами, науковцями, екологічними активістами і суспільством в цілому значення природного середовища в житті людини².

Продовжуючи розгляд питання, наголосимо, що алгоритм процесу формулювання й проведення політики національної безпеки добре ілюструє місце і роль національного інтересу: існування об'єктивних потреб суспільства; формування національного інтересу в наслідок їхнього усвідомлення суспільством; трансформація національного інтересу в конкретні цілі держави, що досягаються різними засобами, наявними в її розпорядженні; аналіз ресурсів держави на предмет оцінки їх достатності для досягнення визначених цілей; оцінка стану підтримки та протидії діяльності держави, спрямованої на досягнення поставлених цілей, з боку суб'єктів як всередині держави, так і за її межами; безпосередня діяльність держави з досягнення проголошених цілей; оцінка отриманого результату³.

Попри майже столітню історію розробки проблеми національних інтересів у країнах Заходу, недоліком усіх напрацювань і висунутих концепцій є недостатня увага до класифікації національних інтересів. Поділ національних інтересів зустрічаються насамперед у наукових дослідженнях. Розглянемо їх.

За географічною спрямованістю національні інтереси поділяють на: глобальні, регіональні, локальні, а залежно від характеру

---

¹ І. О. Кресіна з цього приводу зазначає, що національна свідомість є універсальним вираженням національних інтересів, їх генератором і центром осмислення. Див.: Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Київ: Вища школа., 1998. С. 116.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 65.

³ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 65.

відносин між державами на конфронтаційні, розбіжні, спільні. Так, прагнення України вступити в ЄС і НАТО можна розглядати як приклад конфронтаційних інтересів у рамках відносин Україна – Росія і водночас як спільні інтереси в рамках відносин Україна – держави – члени ЄС або Україна – країни – члени НАТО, за винятком відносин Україна – Угорщина, в рамках яких вступ України в НАТО буде скоріше прикладом розбіжності інтересів, зважаючи на промосковську позицію уряду В. Орбана.

Наведені класифікації майже не використовуються у безпековому законодавстві держав, а для дослідників інтерес становлять насамперед ті класифікації, які набули нормативного закріплення.

За ступенем важливості й сталості розрізняють¹:

– постійні інтереси, пов’язані з довгостроковими інтересами держави, а тому їм властиві дуже повільні зміни. Прикладом таких інтересів є забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, сталий розвиток, збереження своїх сфер впливу тощо;

– змінні інтереси, які визнаються життєво важливими для національного блага за конкретних зовнішньополітичної та внутрішньополітичної ситуацій. У цьому сенсі вони можуть розходитися з постійними інтересами. Залежно від ситуації, насамперед геополітичної чи геоекономічної, такі національні інтереси можуть бути предметом торгу, особливо при задоволенні життєво важливих інтересів держави.

У контексті обговорення питання класифікації національних інтересів на особливу увагу заслуговує звіт Комісії з національних інтересів Америки за 2000 р., в якому викладено наступну ієрархію національних інтересів США²:

– життєво важливі інтереси – це умови, які об’єктивно необхідні для захисту та покращення виживання і добробуту у вільній і безпечній нації. До них належать: запобігання, стримування та

---

¹ National Interest: Meaning, Components and Methods. URL: <https://www.yourarticlelibrary.com/international-politics/national-interest-meaning-components-and-methods/48487>.

² American National Interests. A Report from the Commission on America’s National Interests. July 2000. 57 p. URL: <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/amernatinter.pdf>

зменшення загрози нападів із використанням ядерної, біологічної та хімічної зброї; забезпечення виживання союзників та їх активна співпраця у формуванні міжнародної системи, в якій ми можемо процвітати; запобігання появі ворожих великих держав або невдалих держав на своїх кордонах; забезпечення життєздатності і стабільності основних глобальних систем (торгівля, фінансові ринки, постачання енергії та навколишнє середовище); встановлення продуктивних відносин, що відповідають власним національним інтересам, з державами, які можуть стати стратегічними противниками;

– надзвичайно важливі інтереси – це умови, які, якщо їх порушити, завдадуть серйозної шкоди, але сильно не зашкодять здатності уряду захищати та підвищувати добробут народу у вільній і безпечній країні. До них відносять: запобігання, стримування та зменшення загрози використання ядерної, біологічної чи хімічної зброї будь-де; запобігання регіональному поширенню й доставці систем засобів масового знищення; сприяння прийняттю норм міжнародного права і розробленню механізмів мирного врегулювання суперечок; запобігання появі регіонального гегемона у життєво важливих регіонах; сприяння добробуту союзників і друзів, їхній захист від зовнішньої агресії; сприяння демократії, процвітання та стабільності у Західній півкулі; запобігання, контроль та, якщо це можливо за розумну ціну, припинення великих конфліктів у важливих географічних регіонах; збереження лідерства в ключових військових та інших стратегічних питаннях, зокрема технологіях та інформаційних системах; запобігання масовій, неконтрольованій імміграції через власні кордони; придушення тероризму, транснаціональної злочинності та торгівлі наркотиками; запобігання геноциду;

– важливі інтереси – це умови, які, якщо їх поставити під загрозу, матимуть значні негативні наслідки для спроможності уряду для захисту й підвищення добробуту нації у вільній і безпечній країні. До них належать: перешкоджання масовим порушенням прав людини за кордоном країни; стратегічне сприяння розвитку плюралізму, свободи та демократії у важливих державах настільки, наскільки це можливо без дестабілізації; запобігання та, якщо це можливо з невеликими витратами, припинення конфліктів у

стратегічно менш значущих географічних регіонах; захист життя й благополуччя власних громадян, які взяті в заручники терористичними організаціями; зменшення економічного розриву між багатими та бідними націями; запобігання націоналізації власних активів за кордоном; збільшення внутрішнього виробництва в ключових стратегічних галузях промисловості; збереження переваг в міжнародному поширенні інформації, щоб гарантувати, що власні цінності продовжуватимуть позитивно впливати на культури інших народів; сприяння міжнародній екологічній політиці, яка відповідає довгостроковим екологічним вимогам; максимізація зростання власного ВВП за рахунок міжнародної торгівлі та інвестицій;

– менш важливі (другорядні) інтереси – це важливі й бажані умови, але такі, що мають незначний прямий вплив на здатність уряду захищати й підвищувати добробут у вільній і безпечній нації. Вони включають: збалансування дефіциту двосторонньої торгівлі; розширення демократії всюди заради неї самої; збереження територіальної цілісності інших держав; збільшення експорту окремих галузей економіки.

Схожу класифікацію національних інтересів можна зустріти у Стратегії безпеки Чеської Республіки (2015), у якій виокремлено¹:

– життєво важливі інтереси: забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності Чеської Республіки; збереження всіх вимог функціонування демократичної, правової держави, включаючи гарантію захист основних прав і свобод населення;

– стратегічні інтереси (безпека і стабільність, особливо в євроатлантичному регіоні; запобігання і врегулювання локальних і регіональних конфліктів, пом'якшення їх наслідків; збереження глобальної стабілізуючої ролі й підвищення ефективності ООН; зміцнення згуртованості й ефективності НАТО й ЄС; забезпечення внутрішньої безпеки і захисту населення; забезпечення економічної безпеки й посилення конкуренто-спроможності економіки; забезпечення енергетичної, сировинної та продовольчої безпеки й належного рівня стратегічних резервів; забезпечення кібербезпеки та оборони та інші), задоволення яких допомагає захистити життєво

---

¹ Bezpečnostní strategie České republiky, 2015. URL: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/brs/dokumenty/bezpecnostni-strategie-2015.pdf>.

важливі інтереси і водночас служить забезпеченню соціального розвитку і процвітання Чеської Республіки;

– інші істотні інтереси (зниження злочинності й боротьба з корупцією; посилення захисту розвідки й оборони; створення умов для толерантного громадянського суспільства, придушення екстремізму та його причин; підвищення ефективності та професіоналізму державних інституцій та судової системи; розвиток громадських об'єднань і неурядових організацій, що діють у сфері безпеки та інші), метою просування інших важливих інтересів є сприяння забезпеченню життєво важливих і стратегічних інтересів і підвищення стійкості суспільства до загроз безпеці.

Класифікацію національних інтересів, хоча більш спрощену, передбачає також Стратегія безпеки Словацької Республіки (2021)¹:

– життєво важливі (збереження незалежності, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності кордонів, побудова правової держави і демократичного конституційного устрою, а також забезпечення охорони життя і здоров'я, основних права і свободи її мешканців);

– стратегічні інтереси (захист демократичних цінностей, основних прав і свобод людини і принципів верховенства права й міжнародного права у світі; ефективне державне антикризове управління й комплексний підхід до безпеки; стійкість держави і суспільства до загроз безпеки; безпека і стабільність у євроатлантичному регіоні й сусідніх країнах; об'єднаний, процвітаючий, безпечний, відкритий і шанований у всьому світі ЄС; ефективна ООН, здатна реагувати на існуючі й нові глобальні виклики і загрози; захист навколишнього середовища, громадського здоров'я й культурної спадщини; енергетична, сировинна, екологічна і продовольча безпека; сталий розвиток і процвітання держави й суспільства, інклюзивна та стійка економіка зростання, стійкість державних фінансів, бюджетна відповідальність і прозорість та інші).

---

¹ Bezpecnostna Strategia Slovenskej Republiky, 2021. URL: https://www.mosr.sk/data/files/4263_210128-bezpecnostna-strategia-sr-2021.pdf.

У вітчизняному праві національної безпеки класифікувати національні інтереси не прийнято (аналогічний підхід зустрічаємо у Стратегії національної безпеки Німеччини (2022)¹. Зважаючи на це, навряд чи можна вважати вдалим формулювання національних інтересів, нормативно закріплених в Законі України «Про національну безпеку» (п.10, ч. 1 статті 1): «національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян»². З аналізу даної дефініції випливає, що, по-перше, будь-який національний інтерес Української держави є життєво важливим, що позбавляє сенсу спробу їх ієрархізації; по-друге, викликає сумніви позиція, відповідно до якої національними інтересами нарівні з життєво важливими інтересами суспільства і держави визнаються життєво важливі інтереси людини. На нашу думку, слід брати до уваги думку авторів, які розглядають національний інтерес як інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом³.

---

¹ Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.

² Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

³ Мала енциклопедія етнодержавознавства / упоряд.: Ю. І. Римаренко [та ін.]. Київ: Довіра: Генеза, 1996. С. 110.

РОЗДІЛ 5

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ЗАСАД ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ

Для українського суспільства, особливо з огляду на останні події, проблема екологічної безпеки є надзвичайно актуальною. Попри те, що вказане раніше, зазвичай, пояснювалося аварією на Чорнобильській АЕС, Україна насправді пережила декілька екологічних катастроф, хоч і меншого масштабу. Нагадаємо їх. Йдеться передусім про Куренівську трагедію (1961), радіоактивне зараження в Краматорську (1980-1989), фосфорну аварію під Ожидовом (2007), аварію в Горлівці (2013), викиди в Армянську (2018).

Цілком логічно і зрозуміло, що за таких умов рівень екологічної освіченості суспільства еволюціонував. Так, за даними соціологічних опитувань у 2016 р. більшість населення України екологічну складову не розглядала як невід'ємну компоненту поняття «сталий розвиток» суспільства. Громадяни останнє розуміли переважно як результат зростання економіки або ВВП (47 %). Щоправда, у 2015 р. так сутність даного терміна розуміли щонайменше 52 % опитаних. Однак частка тих, хто сприймає його саме як «врівноваження інтересів економіки, екології та суспільства», поступово зростає. Так, у 2016 р. їх вже 34 % проти 27 % у 2015 р. Однак, спираючись на результати опитування, проведеного у 2016 р., можемо стверджувати, що в українському суспільстві на той час ще не сформувалася усталена традиція захисту своїх екологічних прав нарівні із іншими правами: майже третини респондентів визнала, що нікуди не звертатимуться в разі порушення їхніх прав на здорове та безпечне довкілля (31 %)¹.

---

¹ Ставлення населення до питань охорони довкілля 26 травня 2016. URL: <https://epl.org.ua/announces/stavlennia-naselennia-do-pytan-okhorony-dovkillia/>.

Принадiдно додати, що оцiнка українського суспiльства важливостi захисту навколишнього середовища навiть пiд час російської агресiї не змiнилася. Як свiдчать данi, отриманi пiд час опитування, у жовтнi 2022 р. 87 % респондентiв зазначили, що захист довкiлля для них є важливим, або дуже важливим, тодi як у 2020 р. таких було 88,5 %¹.

У 2024 р. отримано такi цифри: 61,1 % громадян України вiдчуває особисту вiдповiдальнiсть за боротьбу зi змiною клiмату, 27,4 % – повнiстю погоджуються, що боротьба зi змiною клiмату – iх особиста вiдповiдальнiсть, але 35,4 % українцiв не погоджуються з таким твердженням. Крiм того, як пiдтверджують данi опитування, українцi пiдтримують заходи, що сприятимуть боротьбi зi змiною клiмату й адаптацiї, у процесi повоєнної вiдбудови нашої краiни. Частка тих, для кого важливою є: побудова iнфраструктури, стiйкої до наслiдкiв змiни клiмату, складає 91,6 %, збiльшення використання вiдновлюваних джерел енергiї – 90,7 %, впровадження жорстких вимог до енергоефективностi будiвель, шкiл, лiкарень – 82,9 %. Разом з тим 69,1% громадян нашої держави змiну клiмату вважають серйозною проблемою, тодi як цей показник в ЄС становить в середньому 77%.²

Слiд визнати, що рiвень екологiчної свiдомостi українського суспiльства значною мiрою формується пiд впливом екологiчної культури вiтчизняних журналістiв i полiтиків. Так, за результатами опитування Комiсiї з журналістської етики й Центру екологiчних iнiцiатив «Екодiя» (2021) українські медiвники бажають висвiтлювати тему екологiї (так вiдповiло 87 %), але вiдчувають брак знань iз питань екологiї та змiн клiмату (iх 83 %), а 64 % вважають, що вiтчизнянi ЗМi придiляють недостатньо уваги проблемам екологiї³.

---

¹ Опитування: якi екологiчні проблеми найчастiше хвилюють українцiв. URL: <https://rubryka.com/2023/01/29/opytuvannya-yaki-ekologichni-problemy-najchastishe-hvylyuyut-ukrayintsv/>.

² Змiна клiмату та мешканцi України: особливостi громадської думки та комунiкацiї. Аналітична записка. URL: <https://rac.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/racse-climate-change-and-citizens-of-ukraine-ukr.pdf>.

³ 87 % медiйникiв хочуть висвiтлювати тему екологiї, але вiдчувають брак знань – опитування. URL: <https://detector.media/community/article/194313/2021113>

Як уже наголошувалося в попередньому розділі, станом на 2015 р. лише декілька партій мали комплексне бачення екологічної ситуації і пропонували детальний план дій з питань охорони довкілля. Незначна кількість політичних партій торкалася в своїх програмах спеціальних екологічних питань, що стосуються якоїсь певної групи проблем, наприклад, сільського господарства. Проте в більшості випадків у програмах політичних партій присутні лише декларативні положення у формі гасел і роздумів на тему, які не дають уявлення про можливу діяльність і прагнення партії у сфері охорони довкілля¹.

Принагідно додати, що проблема екологізації конституції активно розробляється в усьому світі, а піонерами у розробці екологічної конституції Землі були українські правники Ю. Туниця², Ю. Шемшученко³, М. Костицький. Їхні наукові пошуки були узагальнені в колективній монографії «Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади» (2011)⁴. Незважаючи на це, на сьогодні окреслена проблема, на жаль, не привернула належної уваги вітчизняних науковців.

Наголосимо, що науковий доробок українських дослідників став відправною точкою для висунення й обґрунтування в

087mediynykivkhochutvysvitlyuvatytemuekologiiavidchuvayutbrakznanoptyuvannya/.

¹ Екологічна складова програм політичних партій, що беруть участь у місцевих виборах в Україні у 2015 році :Аналітичний документ, 21 жовтня 2015 р. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/227/files/localelections2015parties.pdf>.

² Tunytsya Y. Ecological Federalism in the Context of Regional and World Development. *Contributions in Political Science*. No. 357. GREENWOOD PRESS Westport, Connecticut, London, 1995. P. 296–303. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади. Вісник НАН України. 2005. № 11. С. 32–42.

³ Шемшученко Ю. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. Вісник НАН України. 2007. № 9. С. 3–7.

⁴ Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / за ред. Ю. Ю. Туниці. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. 440 с.

подальшому ідей прав природи (К. Pietari¹, В. Борейко², Н. Оніщенко³); екологічної («зеленої») держави (N. Low⁴, Г. Анісімова⁵, Н. Крестовська⁶, О. Павлова⁷); екологічного конституціоналізму (Програма ООН з навколишнього середовища⁸, L. Collins⁹, L. Muñoz-Ávila та M. A. Lozano-Amaya¹⁰, A. Gomez-Velasquez¹¹,

---

¹ Pietari K. Ecuador's Constitutional Rights of Nature Ecuador's Constitutional Rights of Nature: Implementation, Impacts, and Lessons Learned. *Willamette Environmental Law Journal*. 2016. P. 37–94

² Борейко В. Є. Права природи і права тварин / Київ. Екологокульт. центр. Київ : Логос, 2017. 56 с. (Серія «Охорона дикої природи». Вип. 81).

³ Оніщенко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права. Юрист України. 2011. №. 2. С. 5-10.

⁴ Low N. The Green State, Rethinking Democracy and Sovereignty. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2005. Vol. 29, issue 3. P. 706–707. https://doi.org/10.1111/j.14682427.2005.00616_3.x.

⁵ Анісімова Г., Шинкарьов О. Екологоправова складова розвитку громадянського суспільства. *InterConf*. 2022. No 99. С. 438–445. <https://doi.org/10.51582/interconf.1920.02.2022.047>.

⁶ Крестовська Н. М., Проць О. Є. Держава, дружня до доквілля, як противага екологічним ризикам сучасності. *Часопис Київського університету права*. 2020. No 1. С. 21–26. <https://doi.org/10.36695/22195521.1.2020.02>

⁷ Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадянськості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 20 с.

⁸ New Frontiers in Environmental Constitutionalism. UN environment, 2017. 328 p. URL: <https://www.unep.org/resources/report/new-frontiers-environmental-constitutionalism>.

⁹ The Ecological Constitution: Reframing Environmental Law, by Lynda Collins Routledge, 2021, 140 pp. <https://doi.org/10.4324/9780429277320>.

¹⁰ Mucoz-Avila, L., & LozanoAmaya, M. A. La democracia ambiental y el Acuerdo de Escazú en Colombia a partir de la Constituciyn Ecolygica de 1991. *Revista Derecho del Estado*. 2021. No. 50. P. 165–200.

¹¹ Gomez Velasquez A. (2016). The «constitutionalization» process of the international environmental law in Colombia. *Revista de Derecho*. No. 45. P. 1–31.

О. Батанов¹, С. Муравйова², Г. Потапчук³, І. Яковюк⁴); екологічно-го республіканізму (J. Barry⁵, A. Fremaux⁶); екологічної демократії (J. Campos⁷, В. Борейко⁸, О. Павлова⁹); екологічного верховенства

¹ Батанов О. В. Екологічний вимір сучасного конституційного права в умовах глобалізації. Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 листопада 2022 р. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2022. С. 12.

² Муравйова С. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. Проблеми законності. 2022. №. 159. С. 129-159.

³ Потапчук Г. Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію визначення та дослідження. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. №. 128. С. 137-143.

⁴ Яковюк І. В., Купрійова О. О. «Екологічний» конституціоналізм як правова основа політики національної безпеки в ХХІ сторіччі. Актуальні питання становлення та розвитку сучасного конституціоналізму в Україні (до 26-ї річниці Конституції Укра-їни): матеріали Всеукр. наук.практ. конф. (м. Одеса, 23 черв. 2022 р.) / редкол.: М. В. Корнієнко, Є. О. Львова, М. М. Юрченко. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 46–49.

⁵ Barry J. (2021). Green republicanism and a ‘Just Transition’ from the tyranny of economic growth. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Vol. 24, issue 5. P. 725–742. <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1698134>.

⁶ Fremaux A. After the Anthropocene: Green Republicanism in a postcapitalist world. Palgrave Macmillan. 2019. <https://doi.org/10.1007/9783030111205>.

⁷ Campos, J. Z. M., Carenzo, S., Kain, J. H., Oloko, M., Reynosa, J. P., & Zapata, P. (2021). Inclusive recycling movements: a green deep democracy from below. *Environment and Urbanization*. Vol. 33, issue 2. P. 579–598. <https://doi.org/10.1177/095624782096762>

⁸ Борейко В. Экологическая демократия невозможна без соблюдения прав природы (интервью с директором Киевского эколого-культурного центра, заслуж. природоохранником Украины В. Борейко). Гуманитарный экологический журнал. 2011. №. 1. С. 1-4.

⁹ Павлова О. Вплив міжнародного законодавства на розвиток екологічної демократії в Україні. Проблеми законності. 2015. №. 128. С. 165-174.

права (S. Muhammad, X. Long¹, S. Minas², J. Ebbesson³, А. Гетьман⁴); екологічного громадянства (А. Machin та Е. Tan⁵; J. Wolf, К. Brown, D. Conway⁶) та екологічної безпеки (А. Basic⁷, R. Floyd⁸, А. Geslin⁹, М. Т. Гаврильців¹⁰, В. Г. Ярощук¹¹).

¹ Muhammad S., Long X. (2021). Rule of law and CO2 emissions: a comparative analysis across 65 belt and road initiative (BRI) countries. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123539.

² Minas S. (2020). Towards Environmental Rule of Law? Environmental Standards for Investment in the Belt and Road Initiative. Asian Infrastructure Investment Bank and BRICS New Development Bank. Rafael Leal-Arcas (ed.), *The Future of International Economic Law and the Rule of Law*. Chişinău, Eliva Press 2020.

³ Ebbesson J. (2010). The rule of law in governance of complex socio-ecological changes. *Global Environmental Change*, 20(3), 414–422.

⁴ Гетьман А. П. Верховенство права в інституті управління природокористуванням та охороною довкілля. Екологічне право України. 2017. № 1-2. С. 2-8.

Гетьман А. П. Розуміння верховенства права в системі екологічного законодавства України. *Право України*. 2017. № 5. С. 44-62.

⁵ Machin A. & Tan E. (2022). Green European citizenship? Rights, duties, virtues, practices and the European Green Deal, *European Politics and Society*. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2118984>.

⁶ Wolf J., Brown K., & Conway D. (2009). Ecological citizenship and climate change: Perceptions and practice. *Environmental Politics*. No. 18(4). P. 503–521. <https://doi.org/10.1080/09644010903007377>.

⁷ Basic A. (2008). Constitutional Basics and the Problem of Environmental Protection in Croatian and European Law. *Zb. Radova*, 45, 727.

⁸ Floyd R. *Security and the environment: Securitisation theory and US environmental security policy*. Cambridge University Press, 2010.

⁹ Geslin A. (2010). États et sécurité environnementale : états de l'insécurité environnementale. XVe Colloque AFCES : États et sécurité internationale, Association France-Canada d'Etudes stratégiques - AFCES; Centre d'Etudes sur la Sécurité Internationale et les Coopération Européennes (CESICE), Grenoble. pp.87-104.

¹⁰ Гаврильців М. Т. Конституційно-правові основи забезпечення національної екологічної безпеки в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. №1 (1). С. 100–103.

¹¹ Ярощук В. Г. (2010). Конституційно-правові аспекти екологічної безпеки. *Часопис Київського університету права*. №4. С. 267-270.

Дослідження проблеми екологічної безпеки як на міжнародному і регіональному, так і національному рівнях доводять, що втручання держави у життя суспільства за сучасних умов зберігає своє значення. Так, на початку 1970-х років J. Hardin і W. Ophuls підняли питання про необхідність застосування примусових заходів із боку держави для збереження здорового довкілля. У 1990-х роках ідея щодо посилення ролі держави в охороні навколишнього середовища почала активно просуватися¹. Пояснюється це тим, що, з одного боку, глобальні зміни довкілля і клімату зменшують здатність держав ефективно виконувати свої функції без співпраці з іншими країнами і міжнародними організаціями через зменшення їхніх адаптаційних можливостей. З другого – рішення щодо використання природних ресурсів, нових форм біотехнологій, зміни клімату, біорізноманіття, використання і зберігання ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, ухвалені державною владою, зачіпають інтереси не лише сучасних людей, а й стосуються долі майбутніх поколінь².

Крім того, завдяки певним подіям стало зрозуміло, що забруднення повітря, води і землі не знає політичних кордонів, і сьогодні ні в кого не викликає сумнівів, а тому запобігання і контроль за забрудненням природних об'єктів вимагає цілеспрямованих дій не лише в масштабах територіальних громад і субрегіонів, як вважають прихильники ідеї децентралізації³, а й в масштабах держави, окремого регіону або навіть світу в цілому.

Так, держава визначає граничні умови для сталого розвитку, безпечні рівні й норми викидів екологічно небезпечних речовин, ухвалює рішення щодо запобігання і боротьби з різними видами забруднення, здійснює неупереджену експертизу тощо. Очевидно, що лише національні держави об'єктивно здатні протистояти

---

¹ Jänicke M. Über ökologische und politische Modernisierungen. *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht*. 1993. No. 2. P. 159–175.

² Муравйова С. В. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. Проблеми законності. 2022. №159. С. 138. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.159.268292>.

³ Papa M. The Voluntary Environmentalists: Green Clubs, ISO 14001, and Voluntary Environmental Regulations (review). *Global Environmental Politics*. 2008. Vol. 8. No. 2. P. 156–158.

впливу торгівлі й промисловості, основною метою яких є постійне нарощування виробництва, збільшення прибутку і забезпечення ефективного функціонування в умовах жорсткої конкуренції. Для досягнення цих цілей окремі підприємства і навіть держави нехтують потреби захисту довкілля. Зауважимо, що держави з корпоративними механізмами прийняття рішень, як правило, мають більш далекосяжні екологічні норми й установи, ніж держави з іншими механізмами формування екологічної політики¹. Однак і в цьому випадку має місце певний зсув у балансі сил на користь промислових інтересів, що зумовлено необхідністю враховувати посиленням конкуренції в глобальній економіці².

Провідна роль держави у вирішенні екологічних проблем пояснюється прагненням запобігти контрпродуктивній конкуренції між підприємствами. Очевидно, що підприємства, які дотримуються екологічних стандартів, можуть опинитися в патовій ситуації: вони ризикують бути витісненими з ринку через більш високі ціни на свою продукцію, порівняно з тими підприємствами, які не дотримуються екологічних стандартів, а отже, мають нижчі виробничі витрати, а їхня продукція на ринку дешевша. У результаті виробники, які дотримуються екологічних стандартів, можуть бути покарані споживачем, якщо екологічно чистий продукт не набуває для них вирішального значення³.

Наведені аргументи, поява нових викликів і загроз національній безпеці в екологічній сфері сприяли тому, що наприкінці 1980-х рр. прийшло усвідомлення потреби в модернізації чинної моделі

¹ Kronsell A., Khan J., Hildingsson R. Actor relations in climate policymaking: Governing decarbonisation in a corporatist green state. *Environmental Policy and Governance*. 2019. No. 29. P. 399–408. <https://doi.org/10.1002/eet.1867>. Duit A. The four faces of the environmental state: Environmental governance regimes in 28 countries. *Environmental Politics*. 2016. Vol. 25. Issue 1. P. 69–91. <https://doi.org/10.1080/09644016.2015.1077619>.

² Crouch C. Neocorporatism and Democracy. In C. Crouch, & W. Streeck (Eds.). *The diversity of democracy: Corporatism, social order and political conflict*. Aldershot: Elgar, 2006. P. 46–70.

³ Муравйова С. В. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. Проблеми законності. 2022. №159. С. 139. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.159.268292>.

державності. Удосконалення усталеної моделі демократичної, правової, соціальної державності з позицій вимог екологічної безпеки відбувалося в процесі жвавих дискусій між послідовниками різних теоретичних підходів й інтелектуальних традицій¹. Окремі з них, зокрема, неомарксистські теорії та теорії деіндустріалізації, були відкинуті внаслідок їх контрпродуктивності. У той саме час вироблені під час дискусій підходи й інструменти екологічної модернізації державності виявилися корисними не тільки для проведення наукового аналізу, а й розробки екологічної політики провідних країн Заходу. Слід підкреслити, що позитивний досвід останніх певною мірою змогли використати країни, в яких ще об'єктивно не склалися необхідні умови для становлення сучасних екологічних інститутів². Як наслідок, потреба в екологізації конституційно-правового регулювання була визнана навіть екоанархістами й екомарксистами, які спочатку виступали її критиками³.

Варто додати, що екологічна модернізація конституційного ладу відіграє позитивну роль у наданні нестійким політичним порядкам додаткової стійкості. Виходячи з цього, «екологічний конституціоналізм» слід розглядати як спосіб об'єднання відданості екологічним правам людини, процедурних демократичних прав і права на участь, а також політичного регулювання економіки для досягнення екологічних, а не лише економічних цілей⁴. Це, у свою чергу, вимагатиме від національних урядів коригування змісту стратегій як розвитку національної екологічної політики, так

¹ Schlosberg D. Ecological modernisation, American style. *Environmental Politics*. 2008. Vol. 17. Issue 2. P. 254–275. <https://doi.org/10.1080/09644010801936206>. Barry J. and Doran P. Refining green political economy: from ecological modernisation to economic security and sufficiency. *Analyse and kritik*. 2006. Vol. 28. Issue 2. P. 250–275.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 75.

³ Vanek D. (2001-2002). Interview with Murray Bookchin. *Harbinger, A Journal of Social Ecology*. Vol. 2 issue 1. URL: <https://social-ecology.org/wp/2001/10/harbinger-vol-2-no-1-%E2%80%94murray-bookchin-interview/>.

⁴ Ekeli K. S. Green Constitutionalism: The Constitutional Protection of Future Generations. *Ratio Juris*. 2007. Vol. 20. No. 3. P. 378–401.

i економiчної безпеки, а також дотримання всiма зацiкавленими суб'єктами вимог законностi.

Усе наведене вище дає пiдстави стверджувати, що екологiчний конституцiоналiзм – це полiтико-правовий феномен, який виникає на стику конституцiйного й екологiчного права нацiональних держав, а також мiжнародного права i мiжнародного права прав людини. Цей термiн введено для обгрунтування потреби в юридично пiдвищенiй охоронi докiлля на рiвнi Основного закону держави. У сучасних умовах екологiчний конституцiоналiзм є важливою парадигмою: як концепцiя i структура в аналітичному значеннi, так i як нормативна програма¹. При цьому слiд зважати на те, екологiзацiя конституцiйного права є, безумовно, наслiдком транснацiонального дiалогу: полiтики, якi намагаються втiлити цю iдею, вивчають конституцiйну теорiю рiзних країн, практику їхньої адаптацiї до нацiональних умов, а також те, як вищi судовi органи iнтерпретують i застосовують екологiчнi положення основних законiв².

Звiсно, iдея конституцiоналiзацiї екологiчного права /виникла у зв'язку iз розробленням екологiчної полiтики³, яку розглядали як вiдповiдь на «екологiчне питання»⁴, яке тiсно переплiталося з проблемою виживання людства в технологiзованому свiтi. На рiвнi суспiльної свiдомостi виникають сумнiви в унiверсалiстських

---

¹ Venter, F., Kotzé, L. J. (2017). Chapter 10: The methodology of environmental constitutional comparison. In *Research Methods in Environmental Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Pp. 237–264. <https://doi.org/10.4337/9781784712570.0017>.

² Daly, E., Kotzé, L., May J. R. (2017). Introduction to Environmental Constitutionalism. 200. *New Frontiers in Environmental Constitutionalism*. UN environment, 2017. P. 34. URL: <https://www.unep.org/resources/report/new-frontiers-environmental-constitutionalism>.

³ La constitutionnalisation du droit de l'environnement, in Mathieu B. (dir.), Cinquantième anniversaire de la Constitution française, Dalloz, 2008. Prieur M., Droit de l'environnement, Précis, Dalloz, 6e éd., 2011. 1190 p.

⁴ Glasbergen P. The question of environmental governance //Co-operative Environmental Governance: Public-private agreements as a policy strategy. Dordrecht : Springer Netherlands, 1998. C. 1-18. Guber D. L. Environmental concern and the dimensionality problem: A new approach to an old predicament. *Social science quarterly*. 1996. P. 644-662.

уваленнях про технічний прогрес, сучасний спосіб життя й проекти наукового оволодіння природою. Це змусило вдатися до формування нових поглядів на існуючий порядок речей: природа стає політичною категорією, а екологічна криза – ключем до сучасного розуміння світу.

Історія становлення й розвитку екологічного права – це, насправді, історія еволюції людських уподобань, а саме екологічне право – це побічний продукт змін у суспільній свідомості, що розпочалися, як уже відмічалось раніше, у 1960-х рр. і тривають до сьогодні¹. Поширеною є думка, що становлення політичної екології відбувалося у 1970-ті роки і пов'язано з інтелектуальною діяльністю осередків громадянського суспільства, яка провадилася поза межами європейських парламентів² і дала імпульс багатьом новим політичним і екологічним акціям. Однак насправді історія конституціоналізації екологічного права європейських країн більш давня³. Так, ще стаття 150 Веймарської конституції поклала на уряд обов'язок захищати не лише пам'ятки мистецтва та історії, а й піклуватися про пам'ятки природи та ландшафт⁴.

¹ Fisher E. Towards Environmental Constitutionalism: a different vision of the resource Management Act 1991. P. 2. URL: <https://www.rmla.org.nz/wp-content/uploads/2016/09/lfisher.pdf>.

² Винятком з цього висновку можна вважати ФРН. Дискусія щодо конституціоналізації охорони довкілля в Західній Німеччині розпочалася у 1970-х рр. і активізувалась у 1980-х рр. Наслідком вказаних дискусій стали політичні ініціативи про закріплення екологічної мети в Основному законі, з якими виступили Партія зелених та СДПН, згодом їх підтримав блок ХДС/ХСС та ВДП. Наприкінці 1980-х років вказана ініціатива була підтримана Комісією з конституційної реформи, створеної відповідно до статті 5 Договору про об'єднання ФРН та НДР (1990 р.). Вказаний Договір містив завдання щодо підвищення якості навколишнього середовища на території нових земель Східної Німеччини до рівня, принаймні рівної якості довкілля на території решти Німеччини.

³ Muravyova S. Legal protection of Germany's national interests in the field of environmental security: the evolution of approaches. *Problems of legality*. 2021. Issue 154. С. 302–320. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.239069>.

⁴ Die Verfassung des Deutschen Reichs («Weimarer Reichsverfassung») vom 11. August 1919. URL: https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf.

Слід зазначити, що в Німеччині між публічним і конституційним правом, з одного боку, й екологічним правом – з другого, у II половині XX ст. з'явилися точки дотику, які підтримуються протягом усього «життєвого циклу» екологічного права¹. Йдеться, зокрема, про те, що у Конституції ФРН (1949) закріплювалися екологічні положення, хоча і непрямо: у п. 3 статті 75 зазначалося, що Федерація має право видавати приписи з питань, пов'язаних із мисливською справою, охороною природи і підтримкою ландшафтів, а у п. 3 статті 89 наголошувалося на тому, що при управлінні водними шляхами, їх розширенні й будівництві повинні враховуватися вимоги використання й охорони природних ресурсів і водного господарства за погодженням із землями². Показово, що Конституція Східної Німеччини (1968) у п. 2 статті 15 також визначала охорону довкілля як окремий напрям діяльності держави³.

Сприйняття німецькою конституційною теорією ідеї закріплення екологічних положень значною мірою було зумовлено конституційною теорією окремих західнонімецьких земель, які користуються певною автономією у правовому регулюванні екологічної сфери на конституційному рівні. Зокрема, захисні застереження містили конституція:

Баварії (1946), у стаття 141 якої наголошувалося: «(1) Пам'ятки мистецтва, історії та природи, а також ландшафт користуються громадською охороною та піклуванням з боку держави, муніципалітетів та громадських формувань. ... (2) Німецький ліс, характерні міські ландшафти та місцеві види тварин і рослин мають бути захищені та збережені, наскільки це можливо»⁴;

---

¹ Pedersen, Ole W. (2019). Environmental Law and Constitutional and Public Law. In Emma Lees, and Jorge E. Viñuales (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Environmental Law*, Oxford Handbooks. <https://doi.org/10.1093/law/9780198790952.003.0047>.

² Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. URL: [https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*\[%40attr_id%3D%27bgbl149001.pdf%27\]#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl149001.pdf%27%5D__1689320610691](https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*[%40attr_id%3D%27bgbl149001.pdf%27]#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl149001.pdf%27%5D__1689320610691).

³ Конституція ГДР, 1968. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=787>.

⁴ Verfassung des Freistaates Bayern, vom 2. Dezember 1946 in Kraft getreten am 8. Dezember 1946. URL: <http://www.verfassungen.de/by/verf46-i.htm>.

– Баден-Вюртемберга (1953), у статті 3(а) якої містилося наступне положення: «Держава захищає природні основи життя в рамках конституційного ладу через законодавство та відповідно до закону і справедливості через виконавчу владу та правосуддя»¹.

Окремі федеральні землі Західної Німеччини йшли попереду федерації також і в питанні створення у структурі органів виконавчої влади профільних міністерств та інших органів. Так, в Баварії міністерство з охорони навколишнього середовища з'явилося в 1970 р, тобто на 16 років раніше, ніж на рівні ФРН. Розмежування повноважень між федеральними й земельними органами влади, а також між регіонами й органами місцевого самоврядування у ФРН здійснювалося на основі принципу субсидіарності².

У цілому відносини між екологією й політикою слід розглядати з двох точок зору: або як екологізацію політики, або як політизацію екології. «Озеленення» політики означає сприйняття суспільством екологічних проблем як політичних; це, звісно, потребує відповідних змін в державі з метою адаптації до кризових ситуацій нового типу. Вказане можливе лише за умови, що політичні інститути шукатимуть засоби запобігання й регулювання криз, що відповідають екологічним потребам³.

У 1969 р. після формування в Бонні коаліційного уряду СДПН/СвДП Міністерство внутрішніх справ ФРН ініціювало прийняття невідкладної програми із захисту навколишнього середовища. У 1970 р. федеральний уряд Німеччини випустив надзвичайну програму, в якій була задекларована наступна мета: «Федеральний уряд готовий надати мільярди в найближчі роки, щоб приборкати зростаюче забруднення повітря та води, захистити громадян

---

¹ Verfassung des Landes Baden-Württemberg vom 11. November 1953. URL: https://www.landtag-bw.de/files/live/sites/LTBW/files/dokumente/rechtliche_grundlagen/Landesverfassung.pdf.

² Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 22–30.

³ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2024. С. 78.

вiд наслiдкiв пiдвищення рiвня шуму для здоров'я i позбутися багатства смiття»¹. Окремо наголошувалося на тому, що заходи з охорони довкiлля мають не тiльки перетинати кордони мiж федеративними землями, вони також повиннi координуватися на мiжнародному рiвнi.

У 1971 р. федеральний уряд ухвалив Надзвичайну програму «Захист довкiлля», що враховувала як економiчнi, так i соцiально-полiтичнi, а також конституцiйнi аспекти захисту навколишнього середовища. Цей крок символiзував початок епохи полiтичної вiдповiдальностi за антропогеннi змiни в природi й навколишньому середовищi, а також прагнення дозволити громадянам Нiмеччини брати участь в обговореннi екологiчних питань у полiтичному дискурсi. Вбачається, що згадана програма пiдняла екологiчну проблему на найвищий рiвень, як наслiдок, вона набула соцiального вимiру. Кроки нiмецького уряду були не лише негайною реакцiєю на поточнi екологiчнi проблеми, а й мостом до мiжнародної екологiчної полiтики, що формувалася, кульмiнацiєю якої стала Конференцiя ООН з навколишнього середовища в 1972 р.²

Продовжуючи висвiтлення питання, зауважимо, що процес переходу вiд неузгоджених земельних законiв про збереження природи i 12 федеральних законiв, якi регулювали лише окремi пiдсфери захисту навколишнього середовища, до планового формування екологiчного законодавства ФРН розпочався з 1974 р. Наприклад, було прийнято Федеральний закон про контроль якостi атмосферного повітря (1974), Федеральний закон про охорону природи (1976), Федеральний закон про плату за скидання стiчних вод (1976) та iн.

Аналогiчнi процеси в цей перiод вiдбувалися i у Францiї. Так, у 1970 р. за дорученням прем'єр-мiнiстра Ж. Шабан-Делмаса група експертiв пiдготувала звiт «Cent mesures pour l'environnement»³,

---

¹ Sofortprogramm für den Umweltschutz. URL: https://www.zobodat.at/pdf/nat-land_1971_3_0065-0066.pdf.

² Martinez G. 50 Jahre Umweltprogramm. 1971 legt das erste Umweltprogramm der Bundesrepublik den Grundstein für eine Umweltpolitik. URL: <https://www.ecologic.eu/de/18306>.

³ Les «100 mesures pour l'environnement» de 1970. URL: <https://www.vitae-lyon.fr/wp-content/uploads/2020/10/fascicule-100-mesures.pdf>.

в якому пропонувалося закріпити на рівні Конституції право людини на здорове навколишнє середовище¹. Поступово проблема охорони навколишнього середовища стала складовою більшості політичних програм Франції (наприклад, у 1972 р. Французька федерація товариств охорони природи прийняла «Хартію природи»², у 1978 р. уряд Франції за ініціативи президента В. Ж. д'Естен ухвалив Хартію якості життя, яка не мала нормативної сфери, а її метою було надихнути уряд на дії), а провідними державними діячами була ретрансльована ідея конституціоналізації екологічного права. Так, у 1974 р. під час передвиборчої президентської кампанії екологічна проблема стала предметом дебатів В. Ж. д'Естена і Ф. Міттерана. Якщо В. Ж. д'Естен запропонував розвивати природоохоронні заходи, то Ф. Міттеран висунув ідею доповнення преамбули Конституції посиланням на «Хартією основних прав і свобод», яка включала б право людини на здорове довкілля. У 1976 р. міністр юстиції Франції Ж. Леканюе заявив: «Визнання права на якість життя стає найважливішою вимогою нашого суспільства. Через свій життєво важливий, невід'ємний і невідчужуваний характер це право схоже з основними правами особистості»³.

У статті 1 французького закону про архітектуру (1977) зазначено, що в інтересах французького суспільства треба здійснювати інтеграцію будівель у навколишнє середовище й забезпечувати повагу до природних або міських ландшафтів. Органи, уповноважені видавати дозвіл на будівництво, повинні при розгляді заяв зважати на цей інтерес. На законодавчому рівні в середині 1980-х років було закріплено положення, відповідно до якого збереження водного середовища, розвиток і захист

¹ Prieur M., *Droit de l'environnement, Précis*, Dalloz, 6e éd., 2011. P. 60.

² La «Charte de la nature». *Revue juridique de l'Environnement* 1982. № 2. Pp. 120-124..

³ Hutten N. (2003). *Les nouveaux fondements constitutionnels du droit de l'environnement. Les apports de la Charte de l'environnement à l'ordre juridique interne. Mémoire de DEA de Droit de l'environnement*. 152 s.; Prieur M. (2014). *Promesses et réalisations de la Charte de l'environnement. Nouveaux cahiers du conseil constitutionnel N° 43 (Le Conseil Constitutionnel et L'Environnement)*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/promesses-et-realizations-de-la-charte-de-l-environnement>.

лiсiв, берегової лiнii становить загальний iнтерес, а самотутнiсть i специфiчнi характеристики гiр визнаються нацiєю¹.

Ухвалення в 2005 р. Хартii з навколишнього середовища зумовило проведення Конституцiйною радою Францii перевiрки проєктiв законiв та нормативних актiв на предмет iх вiдповiдностi праву на здорове навколишнє середовище².

Екологiзацiя конституцiйного права Сполучених Штатiв вiдбувалася iнакше, аниж в краiнах Європи. На початку ХХI ст. конституцiйне екологiчне право вже розглядалося як iнституцiоналiзована специальнiсть у межах екологiчного права, що стало можливим завдяки взаємодii мiж Конституцiєю та федеральним екологiчним законодавством, яка виходить за звичайнi конституцiйнi основи федерального адмiнiстративного права США. Американське конституцiйне екологiчне право сьогоднi пропонується розглядати в контекстi позицii Конгресу США, вiдповiдно до якої захист довкiлля є справою кожного громадянина. Конгрес розширив пiдстави для подання позовiв у сферi цивiльного права, щоб дозволити окремим громадянам i приватним органiзацiям сприяти дотриманню екологiчного законодавства.

Вiдповiдно до моделi кооперативного федералiзму американськi закони про охорону довкiлля регулюють комплекс вiдносин мiж федеральними агентствами, федеральними судами, агентствами штатiв, судами штатiв, суб'єктами господарювання, власниками майна i громадянами, створюючи новi межi конституцiйних кордонiв, охоплюючи всi конституцiйнi питання, що виникають, коли громадяни й суб'єкти господарювання взаємодiють з федеральними органами в рамках класичних процедур адмiнiстративного права³.

---

¹ Droit international et compare de L'environnement. Cours n°5 Les Principes Generaux du droit de L'environnement. P. 3-4. URL: https://foad-mooc.auf.org/IMG/pdf/module_5.pdf.

² The Charter of the Environment : loi constitutionnelle No 2005-205 du 1er mars 2005. URL: http://www.riritrends.res-agera.eu/uploads/28/2004_Charte_environnement_EN.pdf.

³ Craig, R. K. (2019). Constitutional environmental law, or, the constitutional consequences of insisting that the environment is everybody's business. *Environmental Law*, 49(3), 703–736.

Разом із тим слід визнати, що процес екологізації американської конституції гальмується через позицію федеральних судів. Справа в тому, що Конституція Сполучених Штатів не закріплює екологічних прав людини, а американські суди, попри аргументацію окремих вчених¹, категорично не сприймають практику тих держав, які використовують напіввітнєву конституціоналізацію права на чисте і здорове довкілля шляхом розширеного тлумачення права на життя або поширення права на рівний захист, передбаченого V та XIV поправками, на навколишнє середовище². Так, Апеляційний суд США для округу Колумбія чітко визначив, що конституційні екологічні права, які випливають з конституцій штатів³, не створюють прав, передбачених Конституцією США⁴.

Важливого значення в процесі екологізації конституцій і становлення екологічної безпеки набуло закріплення екологічних прав людини. Першими право на здорове довкілля

¹ Eurick, Janelle P. (2001). The Constitutional Right to a Healthy Environment: Enforcing Environmental Protection Through State and Federal Constitutions' (1999-2001) 11 *International Legal Perspectives* 185. P. 210-222.

² In The Supreme Court of the United States. On Petition For A Writ Of Certiorari To The United States Court Of Appeals For The Sixth Circuit. URL: https://www.supremecourt.gov/DocketPDF/19/19-205/126791/20191226173647179_39264%20pdf%20Murdoch.pdf; Craig, R. K. (2004). Should There Be a Constitutional Right to a Clean and Healthy Environment? *Environmental Law Reporter*. Vol. 34. Pp. 11013–11024. National Ass'n of Home Builders v. Babbitt, 130 F.3d 1041, 1065, 28 ELR 20403 (D.C. Cir. 1997).

³ У 1971 р. вперше в історії американського конституціоналізму Конституцію штату Пенсільванія було доповнено § 27 наступного змісту: «Люди мають право на чисте повітря, чисту воду та на збереження природних, мальовничих, історичних та естетичних цінностей навколишнього середовища. Державні природні ресурси Пенсільванії є загальним надбанням всіх людей, включаючи майбутні покоління. Як піклувальник цих ресурсів, Співдружність повинна зберігати та підтримувати їх на благо всіх людей». Див.: Constitution of the Commonwealth of Pennsylvania. URL: <https://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/CT/HTM/00/00.HTM>.

⁴ Del. Riverkeeper Network v. Fed. Energy Regulatory Comm'n, 243 F. Supp. 3d 141, 152–53 (D.D.C. 2017) (holding that environmental rights created under the Pennsylvania Constitution do not create federal due process rights), aff'd, 895 F.3d 102, 108–10 (D.C. Cir. 2018).

на конституційному рівні закріпили Португалія (1976)¹ й Іспанія (1978)². Показово, що Португалія не лише визнала право на здорове й екологічно збалансоване довкілля, а й закріпила обов'язки держави стосовно його реалізації, тоді як Конституція Іспанії містила лише декларацію наміру захищати й відновлювати навколишнє середовище в рамках колективної солідарності.

Починаючи з середини 1970-х рр. понад сто країн надали екологічним правам конституційний статус. Так, у статті 50 Конституції України закріплено право кожної людини «... на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена». У статті 41, у свою чергу, зазначено: «Використання власності не може завдавати шкоди ..., інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі»; стаття 66 містить наступний імператив: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки»³.

Конституційне визнання екологічних прав відбувалося швидше, ніж будь-яких інших категорій прав людини. Станом на 2013 р. статистика процесу включення до текстів конституції прямих посилань на екологічні права та/або екологічну відповідальність виглядала наступним чином: до 1970 р. – 5 країн; 1970–1979 рр. – 18; 1980–1989 рр. – 22; 1990–1999 рр. – 68; 2000–2009 рр. – 27; 2010–2013 рр. – 9. Якщо протягом 1970-х р. цей процес охопив переважно Західну Європу (Швейцарія, Греція, Папуа-Нова Гвінея, Португалія та Іспанія), в 1980-х рр. – Латинську Америку і Західну Європу, то в 1990-х рр. – Африку і Східну Європу⁴.

---

¹ Constituição da República Portuguesa, 1976. URL: <https://www.parlamento.pt/Parlamento/Documents/CRP1976.pdf>.

² Constitución Española. 1978. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229#top>.

³ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

⁴ Boyd D. R. Paper № 4: The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations. P. 6-7. URL: <https://davidsuzuki.org/wp-content/>

Попри відсутність у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1959) екологічних прав, починаючи з 1990-х років заявники намагаються подавати позови до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) про порушення прав людини відповідної категорії. ЄСПЛ вирішив цю проблему шляхом тлумачення ЄКПЛ як «живого інструменту»¹. Суд виніс рішення щодо більш ніж 300 справ, пов'язаних із доквіллям, застосувавши при цьому такі поняття, як «право на життя», «свобода слова» й «сімейне життя», до широкого кола питань, включаючи забруднення, техногенні чи стихійні лиха і доступ до екологічної інформації². Певним недоліком залишається відсутність діалогу між ЄСПЛ і Судом справедливості ЄС з питань екологічних прав³.

Позитивними наслідками закріплення права людини на здорове доквілля є: зміцнення правових підстав для розвитку і посилення екологічного законодавства і політики на національному рівні; утвердження принципу екологічної справедливості; створення рівних правових умов для реалізації екологічних прав поряд із соціальними й економічними правами; позитивний вплив на інтерпретаційно-правову і правозастосовну діяльність; більш активна участь людей і їх спільнот у розробці екологічних рішень і контролі за їх виконанням; підвищення відповідальності усіх зацікавлених суб'єктів; створення рівних правових правил гри для господарюючих суб'єктів⁴.

<https://www.echr.coe.int/Uploads/2013/11/status-constitutional-protection-environment-other-nations.pdf>.

¹ Mowbray A. (2005). The Creativity of the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*. 5(1). P. 57. DOI:10.1093/hrlrev/ngi003.

² Environment and the European Convention on Human Rights. October, 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Environment_ENG.

³ Protecting the environment using human rights law. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment>.

⁴ Cenevska, I. (2016). A Thundering Silence: Environmental Rights in the Dialogue between the EU Court of Justice and the European Court of Human Rights. *Journal of Environmental Law*, Vol. 28. Issue 2. Pp. 301–324. <https://doi.org/10.1093/jel/eqw013>.

⁴ Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 81.

Принадiдно додати, що дослiдження 95 країн показало наступне: конституцiйне закрiплення екологiчних прав позитивно вплинуло на розвиток екологiчного законодавства в 78 з них, проявом цього є уточнення змiсту екологiчних прав, надання гарантiй доступу до екологiчної iнформацiї й участi в прийняттi рiшень, а також доступу до правосуддя, усунення прогалин в чинному екологiчному законодавствi. Така тенденцiя простежується незалежно вiд того, у країнiх якого рiйону це вiдбувалося: країнi Схiдної Європи – 19 iз 19; країнi Захiдної Європи – 8 iз 9; Латинської Америки та Карибського басейну –16 iз 18; Азiї –12 iз 14; країн Африки – 23 iз 35¹. У таких країнiх, як Аргентина, Бразилiя, Колумбiя, Коста-Рiка, ПАР, Португалiя, Фiлiппiни та Францiя конституцiйне право на здорове довкiлля стало об'єднуючим принципом, який виступає ядром всiєї системи екологiчного права й полiтики вiд нацiонального до рiйонального (насамперед Європейський Союз) рiвнiв.

В окремих державах судовi рiшення мiстять: рекомендацiї щодо прийняття норм, якi захищатимуть, наприклад, рибальство i зменшуватимуть забруднення повітря, або роз'яснення того, що дотримання екологiчного законодавства є важливим елементом виконання урядом екологiчних обов'язкiв (Коста-Рiка, Непал), або пропозицiї, якi, хоча й не змушують уряд вживати конкретних заходiв, але радше впливають на них (Индiя, Уганда, Шрi-Ланка)².

Наголосимо, що конституцiйне закрiплення екологiчних прав людини створює юридичнi переваги для забезпечення екологiчної безпеки, якi полягають у тому, що воно здатне запобiгти майбутньому послабленню екологiчного законодавства³, зокрема, «регуляторним

---

¹ Виключення, як правило, становлять окреми країн Африки, а також країнi, охопленi громадянською вiйною та iншими соцiальними, економiчнi чи полiтичними кризами.

² Boyd, D. (2018). Catalyst for Change: Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment. In J. Knox & R. Pejan (Eds.), *The Human Right to a Healthy Environment*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 17-41. doi:10.1017/9781108367530.002. Boyd D. R. The Effectiveness of Constitutional Environmental Rights : Yale UNITAR Workshop, April 26/27, 2013.

³ Friedman, L. (2021). Court Voids a 'Tortured' Trump Climate Rollback. Jan. 19, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/01/19/climate/trump-climate-change.html>.

відкатам» (тобто дії щодо скасування, демонтажу чи іншого послаблення дії закону або постанови екологічного спрямування)¹, із мотивів нібито перевищення попередніми урядами своїх юридичних повноважень, що завдали шкоду бізнесу). Так, проведений Гарвардською школою права і Колумбійською школою права аналіз свідчить, що за президентства Д. Трампа було скасовано 98 законодавчих актів і політик у сфері клімату та інші правила, що регулюють чисте повітря, воду, дику природу й токсичні хімічні речовини, і ще 14 перебували в процесі скасування².

Хоча принцип, відповідно до якого одного разу визнане право людини, зокрема екологічне, не може бути обмежене або скасоване, закріплений в міжнародних договорах з прав людини, регресія (дерегулювання) в екологічному праві є проблемою, яка проявляє себе як на національному, так і регіональному (Європейський Союз) й міжнародному рівнях. Науковці виокремлюють наступні загрози політиці у сфері екологічної безпеки³:

– політичні: демагогічні прагнення до спрощення законів ведуть до дерегулювання або навіть скасування природоохоронного законодавства через зростаючу кількість національних і міжнародних екологічних стандартів;

– економічні: економічні кризи роблять популярними заклики до скорочення правових екологічних зобов'язань, які, нібито, перешкоджають економічному розвитку;

---

¹ Bomberg, E. (2021). The environmental legacy of President Trump. *Policy Studies*, 42(5-6), 628-645; MacNeil, R. (2014). Canadian environmental policy under conservative majority rule. *Environmental Politics*, 23(1), 174-178; Fiorino, D. J. (2006). The new environmental regulation. Mit Press. 304 p.; Environmental – Regulatory Rollback—And Pushback. URL: <https://www.crowell.com/en/insights/publications/environmental-regulatory-rollback-and-pushback>; Jermyn, C., Bloomer, L. (2021) How to Undo the Environmental Regulatory Rollbacks. URL: <https://eelp.law.harvard.edu/2020/04/how-to-undo-the-environmental-regulatory-rollbacks/>.

² Regulatory Tracker. URL: <https://eelp.law.harvard.edu/portfolios/environmental-governance/regulatory-tracker/>; The Trump Administration Rolled Back More Than 100 Environmental Rules. Here's the Full List. Jan. 20, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/climate/trump-environment-rollbacks-list.html>.

³ Prieur M. (2012). Non-Regression in Environmental Law. *S.A.P.I.E.N.S.* Vol.5. Issue 2 - IUCN Commissions. P. 53.

– психологічні: значний обсяг екологічних стандартів робить їх складними для розуміння нефахівцями, що спонукає до прийняття менш суворих екологічних законів.

Законодавча регресія може проявляти себе по-різному. Так, на міжнародному рівні вона може знаходити прояв у відмові держави приєднатися до універсальних договорів про охорону довкілля, бойкоту їх виконання або навіть їх денонсації¹; на рівні Європейського Союзу регресія може мати місце під час перегляду профільних директив; на національному – у зміні процедур під приводом спрощення; скасуванні або зміні природоохоронних правил, що послаблюють засоби захисту або роблять їх неефективними; призупиненні судами дії статусу території, що охороняється (як винаток)².

У «екологічних державах» судами сформульовано принцип, заснований на праві на здорове довкілля, відповідно до якого екологічні закони є правовим стандартом, який можна покращити, але не послабити³ (так званий принцип «non regression»)⁴ (Франція)

---

¹ Так, США підписали, але не ратифікували Протокол; Канада у 2011 р. прийняла рішення денонсувати Кіотський протокол під час Конференції сторін Конвенції про зміну клімату в Дурбані.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 83.

³ Так, в останні місяці президентства Д. Трампа, федеральний апеляційний суд Сполучених Штатів по округу Колумбія скасували план з ослаблення обмежень епохи Б. Обама на викиди вуглекислого газу електростанціями, що працюють на вугіллі і природному газі, стверджуючи, що Агентством з охорони навколишнього середовища допустило «фундаментально неправильне тлумачення» Закону про чисте повітря для зменшення вуглецевого забруднення. Див.: Friedman, L. (2021). Court Voids a 'Tortured' Trump Climate Rollback. Jan. 19, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/01/19/climate/trump-climate-change.html>.

⁴ Gallier, C., Sturm, B. (2021). Theratcheteffectinsocialdilemmas. JournalofEconomic Behavior & Organization. Vol. 186. Pp. 251–268. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.03.022>.

або standstill¹ (Бельгія², Угорщина, ПАР, країни Латинської Америки), або ефект «ratchet effect»). Нормативне закріплення принципу «non regression» підтримують не усі країни. Так, через позицію США, Канади, Японії та інших країн у п. 20 підсумкового документа «The Future We Want» конференції «Rio+20» (2012 р.) його було замінено на «do not backtrack»³, хоча у п. 97 Резолюції Європейського Парламенту від 29 вересня 2011 р. був згаданий саме принцип «non regression»⁴.

Своєрідною реакцією на сказане є те, що інститути громадянського суспільства, зокрема, Гарвардська школа права, створили федеральний трекер екологічної справедливості, що містить актуальну інформацію про зобов'язання чинної адміністрації президента США в галузі екологічної справедливості та прогресу, досягнутого у виконанні цих зобов'язань⁵, а також ресурси: «Відстеження порядку денного Байдена-Харріс в галузі клімату та навколишнього середовища»⁶, «Ресурси для участі у нормотворчості агенції»⁷ та інші інформаційні ресурси, пов'язані з

---

¹ Зміст принципу полягає у забезпеченні незворотного мінімального стандарту за рахунок виключення нових або додаткових обмежень. Див.: Scott, D. N. (2017). *The Environment, Federalism, and the Charter*. In Peter Oliver, Patrick Macklem & Nathalie Des Rosiers, eds, *The Oxford Handbook to the Canadian Constitution*. New York: Oxford University Press, P. 493–509.

² Конституція Бельгії (ст. 23) закріпила право вести життя відповідно до людської гідності, яка, зокрема, включає право на охорону здорового довкілля. Останнє включає принцип standstill.

³ The future we want. URL: https://www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf.

⁴ European Parliament (2011, 29 September). Resolution on on developing a common EU position ahead of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20). Document no. P7_TA-PROV(2011)0430. URL: <http://www.europarl.europa.eu/portal/en/>.

⁵ Federal Environmental Justice Tracker. URL: <https://eelp.law.harvard.edu/ejtracker/>.

⁶ Tracking the Biden-Harris Climate & Environmental Agenda. URL: <https://eelp.law.harvard.edu/portfolios/environmental-governance/biden-climate-environmental-tracker/>.

⁷ Resources for Participating in Agency Rulemaking. URL: <https://eelp.law.harvard.edu/ej-public-participation/>.

правовим регулюванням в екологічній сфері, з метою недопущення «відкатів».

Зауважимо, що дотримання принципу «non regression» не означає «заморожування» екологічного законодавства, а акцентує увагу на недопущенні ухвалення рішень, які підірвуть прогрес у політиці захисту довкілля. На думку М. Prieur та G. Mainguu, щоб оцінити, чи є нове правило або зміни до старого регресивними, у дослідженні впливу законопроекту чи постанови має бути спеціальна глава, що демонструє відсутність регресу з урахуванням відповідних показників стану довкілля, включаючи правові індикатори¹.

На переконання критиків конституційного закріплення прав цієї категорії, зміст конституційних екологічних прав залишається досить розпливчастим; розвиненість екологічного законодавства робить зайвим конституційне закріплення екологічних прав; закріплення екологічних прав на рівні основного закону держави надає індивідам право подавати численні позови до судів, що становить загрозу демократії; загострюється конфлікт між економічними й екологічними інтересами².

У 1970-х роках розпочався процес переосмислення концепції національної безпеки у зв'язку із розширенням меж її застосування за рахунок економічної безпеки, а вже у 1980-х років він зачепив також ресурсний, екологічний та демографічний виміри безпеки. Це пов'язано з тим, що традиційне бачення безпеки відображало надто вузький підхід не лише до безпекової сфери як такої, а й до доступних засобів боротьби з новими загрозами й викликами безпеці³.

---

¹ Prieur M. (2012). Non-Regression in Environmental Law. *S.A.P.I.E.N.S.* Vol.5. Issue 2 - IUCN Commissions. Pp. 55.

² Муравйова С. В. Забезпечення національних інтересів України в сфері екологічної безпеки : дис. ... д-ра філософ. за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. С. 81.

³ Stephenson C. (1992). 'New Conceptions of Security and Their Implications for Means and Methods', in Tehranian K. and Tehranian M. (eds). *Restructuring for World Peace. On the Threshold of the Twenty-First Century*, Cresskill, NJ: Hampton Press. Pp. 47–61; Myers N. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, № 74, Pp. 23–41; Mathews J. T. (1989). Redefining Security. *Foreign Affairs*, Vol. 68, N 2.

У ході доволі гострих дискусій з приводу двох питань, які підривали легітимність предмета правового регулювання – визначення поняття «екологічна безпека» і причинно-наслідковий зв'язок між довкіллям та безпекою – була усвідомлена необхідність сприйняття екологічної безпеки як відносно автономного сектору національної, регіональної та глобальної безпеки¹. Відносно легке сприйняття екологічної безпеки як окремого сектору національної безпеки пояснюється успіхами у процесі конституціоналізації екологічної сфери.

Зауважимо, що зміст політики, яку проводять сучасні екологічні держави, не обмежується збереженням довкілля, біорізноманіття й боротьбою зі зміною клімату. Політика таких держав значно змістовніша – вона спрямована на забезпечення «... «сталого розвитку», який, серед іншого, передбачає забезпечення основних прав людини, зменшення соціально-економічної нерівності, викорінення екологічної несправедливості (у межах національних держав і в глобальному масштабі, а також між поколіннями)

Pp. 162–177. <https://doi.org/10.2307/20043906>; Ullman R. (1983). Redefining Security. *International Security*, Vol. 8, № 1, Pp. 129–153; Brown L. (1984). An Untraditional View of National Security», dans J. Reichart et S. Sturm (dir.), *American Défense Policy*, 5e édition, Baltimore, *The Johns Hopkins University Press*, pp. 21–25.

¹ Tennberg M. (1995). Risky Business: Defining the Concept of Environmental Security. *Cooperation and Conflict*. Vol. 30, issue: 3, Pp. 239-258. <https://doi.org/10.1177/0010836795030003002>; Conca, K. (1994). In the Name of Sustainability: Peace Studies and Environmental Discourse, in Käkönen J. (ed.) *Green Security or Militarized Environment*, Aldershot: Dartmouth, pp. 7–24; Dalby, S. (1992). Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse. *Alternatives*. 17(1): 95–134; Finger, M. (1992). New Horizons for Peace Research: The Global Environment. in Käkönen J. (ed.) *Perspectives on Environmental Conflicts and International Relations*, London: Pinter, Pp. 5–30; Ornäs, A. H. af and Krokfors, C. (1992). Environment and International Security., in *Lodgaard S. and Ornäs A. H. af (eds) The Environment and International Security*, PRIO Report no. 3, May. Oslo: PRIO. pp. 9-18; Buzan, B. (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs*. (67(3): 431-451; Intriligator, M. D. (1991). Challenges of Defining Security. Defining «Global Security». *Disarmament*. 14(4): 59-72; Deudney D. (1990). The Case against Linking Environmental Degradation and National Security. *Millennium*. 19(3): 461-476.

i забезпечення того, щоб потреби людської економiки не перевищували iдновлювальних можливостей екосистем, вiд яких ця економiка залежить»¹.

Разом з тим варто зазначити, що такого широкого трактування екологiчної полiтики дотримуються не всi науковцi. Окремi автори висловлюють сумнiви з приводу того, а чи варто на рiвнi конституцiйних законiв здiйснювати захист прав майбутнiх поколiнь?². Однак позицiї таких дослідників не заперечують в цiлому думки про те, що «зелений» конституцiоналiзм позитивно позначається на забезпеченнi сталого розвитку суспiльства.

Крiм того, конституцiйно-правове регулювання сучасних держав має враховувати зобов'язання перед нинiшнiми й майбутнiми поколiннями людей i в такий спiсiб захищати основнi цiнностi суспiльства i нацiональнi екологiчнi iнтереси вiд полiтичних коливань урядiв, якi, як показує практика, можуть надавати прiоритет короткостроковим економiчним або полiтичним вигодам перед довгостроковою екологiчною стiйкiстю. Конституцiї i засноване на них чинне законодавство оформлюють факт створення стабiльного полiтичного суб'єкта, який покликаний протистояти рiзного роду загрозам i викликам протягом тривалого часу, а отже, забезпечувати нацiональну безпеку. Це створює, зокрема, правовi пiдстави для визнання того, що навколишнє природне середовище виступає належним предметом захисту на конституцiйно-правовому рiвнi, а також у судовому порядку³.

Варто додати, що екологiчна конституцiя, як правило, кодифiкує наступнi принципи, пов'язанi з забезпеченням екологiчної безпеки: стiйкостi; мiжпоколiнської справедливостi та доктрини суспiльної довiри; екологiчних прав людини (права на сприятливе

---

¹ Barry J. (2008). Towards a Green Republicanism: Constitutionalism, Political Economy, and the Green State. *The Good Society*. Vol. 17. issue 2. P. 3–4. <https://doi.org/10.1353/gso.0.0040>.

² Ekei K. S. Green Constitutionalism: The Constitutional Protection of Future Generations. *Ratio Juris*. 2007. Vol. 20. No. 3. P. 379.

³ Муравйова С. В. Забезпечення нацiональних iнтересiв України в сферi екологiчної безпеки : дис. ... д-ра фiлософ. за спецiальнiстю 081 «Право». Харкiв, 2024. С. 87.

або здорове довкілля; на інформацію, участь, і доступ до правосуддя з екологічних питань); обережності та неповернення; обов'язків, пов'язаних зі здоровим довкіллям¹.

Безумовно, вказане бачення конституції можна вважати ідеалістичним, оскільки чинні основні закони «зелених» держав втілюють, як правило, лише окремі з наведених принципів. Так, на сьогодні зобов'язання гарантувати і захищати право на здорове довкілля на конституційному й законодавчому рівнях закріпили понад 150 держав, але суди лише біля 20-ти країн визнали, що право на здорове довкілля є найважливішим елементом конституційного права на життя². Значна увага сьогодні приділяється конституційному імперативу екологічної стійкості. Приблизно половина держав світу покладає на громадян відповідний обов'язок захищати довкілля. Поступово зростає кількість країн, конституційно-правове регулювання яких забезпечує реалізацію спеціальних процесуальних прав з екологічних питань³. Екологічні процесуальні права зазвичай включають вимоги щодо екологічної оцінки, доступу до інформації або дотримання права на петиції або права на участь.

Не можна оминати й того, що національні інтереси у сфері екологічної безпеки формуються відповідно до національних цінностей (безпека не існує поза світом цінностей)⁴, викладених

¹ Collins L. *The Ecological Constitution: Reframing Environmental Law*. Routledge, 2023. 140 p.

² Потапчук Г. Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію визначення та дослідження. *Scientific Collection «Inter Conf»*. 2022. (128), 137–143.

³ Birgit P. (2018). Unpacking the Diversity of Procedural Environmental Rights: The European Convention on Human Rights and the Aarhus Convention. *Journal of Environmental Law*, Vol. 30, Issue 1. Pp. 1–27, <https://doi.org/10.1093/jel/eqx023>.

⁴ Так, у Стратегії національної безпеки Республіки Польща передбачено, що реалізація національних інтересів у сфері національної безпеки здійснюється відповідно до цінностей, до яких належать: незалежність і суверенітет держави, безпека громадян, права і свободи людини і громадянина, людська гідність, справедливість, національна ідентичність і спадщина, демократія, верховенство права, солідарність, міжнародний порядок, заснований на принципах міжнародного права та охорони навколишнього середовища. Див.: *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: Postanowienie Prezydenta*

передусім в конституції і чинному законодавстві держави¹. Сучасні конституційні механізми покликані забезпечувати екологічні права людини², а також досягнення сталого розвитку³.

Rzeczypospolitej Polskiej. 12 maja 2020 r. Poz. 413. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20200000413/O/M20200413.pdf>.

¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

² З аналізу статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» випливає, що громадяни України мають наступні екологічні права на: безпечне для життя і здоров'я довкілля; об'єднання в громадські природоохоронні організації; вільний доступ до інформації про стан довкілля (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у проведенні громадських експертиз; участь у публічних слуханнях чи відкритих засіданнях з проєктування і будівництва з питань впливу на довкілля; участь в обговоренні питань екологічної безпеки; подання до суду позовів про відшкодування шкоди заподіяної здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на довкілля; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; одержання екологічної освіти. Див.: Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

Крім того, слід зважати на те, що існує категорія прав, що мають екологічний характер і закріплені іншими законами. Наприклад, законами «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань»; Лісовим кодексом України та іншими, а також екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах. Див.: Кобринський В. Ю. Камінський А. І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. Право і суспільство. 2012. № 2. С. 56.

³ Судейский colloquium по Цели 16 в области устойчивого развития: роль судебной системы в содействии обеспечению верховенства права в вопросах окружающей среды. Совещание Сторон Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды Рабочая группа Сторон Двадцать третье совещание Женева, 26–28 июня 2019 года Пункт 3 с) предварительной

Національні цінності здатні об'єднувати державні структури й індивідуальні правові механізми для просування індивідуальних або колективних норм і політик; можуть застосовуватися для захисту місцевих інтересів, таких як доступ до свіжої їжі, води чи повітря, або вирішення глобальних проблем, як-от збереження біорізноманіття й боротьба зі зміною клімату, що мають елементи як прав людини, так і захисту довкілля.

Таким чином, можемо констатувати, що екологічний конституціоналізм є варіативним і проявляється у матеріальних і процесуальних правах, директивній політиці, взаємних обов'язках або комбінації цих та інших атрибутів¹. При цьому слід пам'ятати, що екологічна конституція лише вказує шлях, яким усі гілки влади йти у відповідних сферах правового регулювання заради вирішення екологічних проблем і забезпечення безпеки. Суди, у свою чергу, втручаються лише тоді, коли вони зроблять висновок, що уряд з якихось причин не дотримується цього курсу².

Як зазначалося раніше, українські правники стояли у витоків розробки теорії Екологічної конституції Землі, проте в питанні обґрунтування екологічного конституціоналізму вітчизняна юридична наука відстає від розробок зарубіжних вчених. Разом з тим упродовж останніх років в дослідженні екологічної держави досягнуто певного прогресу завдяки працям В. Гайдамаки³, Н. Дашковської⁴, К. Маш-

---

повестки дня Вопросы существа: доступ к правосудию. ECE/MP.PP/WG.1/2019/8. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/wgp/WGP-23/ODS/ECE_MP.PP_WG.1_2019_8_R.pdf.

¹ May, J. R. and Daly E. (2017). Judicial handbook on Environmental Constitutionalism. United Nations Environment Programme. P. 1.

² Kidd M. (2017). Transformative constitutionalism and the interface between environmental justice, human rights and sustainable development. *New Frontiers in Environmental Constitutionalism*: Edited by Erin Daly, Louis Kotze, James May and Caiphaz Soyapi. p.118.

³ Gaydamaka V. Environmental, welfare state: conceptualization problems. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. ReOS. 2021. №5. P. 4-12.

⁴ Дашковська Н. К. Правова природа та сутність екологічної держави: загальнотеоретична характеристика. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2022. Вип. 59.

ненкова¹, О. Павлової²). Власне проблематика екологічного конституціоналізму на сьогодні розробляється О. Батановим³, С. Муравйовою⁴, Г. Потапчук⁵ та І. Яковюком⁶.

Точкою відліку для становлення екологічного конституціоналізму в Україні стало прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.⁷, яка містила розділ VII «Екологічна безпека», що, однак, не розкривав змісту цього поняття. Особливий наголос було зроблено на екологічній безпеці громадян від загроз антропогенного походження. При цьому загрози природного характеру, попри їх поширеність і значущість для українського суспільства, у Декларації не згадувалися. Визнання

¹ Машненков К. Концепт екологічна держава в контексті сучасного державотворення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. (2). С. 21–28.

² Павлова О. В. (2015). Екологічна держава як вимога сьогодення в контексті сталого розвитку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. 5 (2). С. 77–81.

³ Батанов О. В. Екологічний вимір сучасного конституційного права в умовах глобалізації. Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 листопада 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. С. 12.

⁴ Муравйова С. В. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. Проблеми законності. 2022. №159. С. 129-159. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.159.268292>

⁵ Потапчук Г. Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію визначення та дослідження. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. 128: 137–143; Потапчук Г. В. Екологічний конституціоналізм: теоретико-нормативні підходи до розуміння та становлення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. №2. С. 116–130.

⁶ Яковюк І. В., Купрійова О. О. «Екологічний» конституціоналізм як правова основа політики національної безпеки в XXI сторіччі. Актуальні питання становлення та розвитку сучасного конституціоналізму в Україні (до 26-ї річниці Конституції України) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 черв. 2022 р.). Одеса, ОДУВС, 2022. С. 46–49.

⁷ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

людини основним об'єктом екологічної безпеки означало, що політика у сфері екологічної безпеки України, на відміну від політики СРСР, носитиме людиноцентристський характер.

Після підписання Декларації український парламент 19 червня 1991 р. вніс зміни до п. 4 статті 119 Конституції Української РСР, які відкорегували повноваження уряду, до яких було віднесено «... створення загальнодержавних фондів розвитку, фондів для ліквідації наслідків стихійного лиха та катастроф, проведення політики в галузі охорони природи, екологічної безпеки і природокористування»¹. Вказане повноваження отримало відображення у п. 3 статті 116 Конституції (1996) «Кабінет Міністрів України ... забезпечує проведення ... політики у сферах ... охорони природи, екологічної безпеки і природокористування»². Аналіз статті 116 та п. 6 статті 92 Конституції («Виключно законами України визначаються: ... основи... екологічної безпеки») ³ дає змогу зробити висновок, що вітчизняний законодавець сприймає екологічну безпеку як відносно автономний сектор безпекової політики.

Конституціоналізація політики у сфері екологічної безпеки викликала неоднозначну реакцію в наукових колах. Опоненти переконані, що розгляд цієї політики на одному рівні з політиками у сфері природокористування й охорони навколишнього середовища є безпідставним⁴. Прихильники цієї конституційної новації, навпаки, вказують на її відповідність європейській конституційно-правовій теорії та практиці⁵.

¹ Конституція (Основний Закон) України, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР IX скликання, 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>.

² Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁴ Ярошук В. Г. Конституційно-правові аспекти екологічної безпеки. Часопис Київського університету права. 2010. №4. С. 268.

⁵ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки :навч. та наук.-практ. посібник. Київ :Знання-Прес, 2002. С. 12-13.

Для легітимації екологічної безпеки в рамках політики національної безпеки важливого значення набувають стаття 3 Конституції, в якій безпека людини визнана найвищою соціальною цінністю, і стаття 50, що закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право кожного на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення такої інформації¹. Аналіз підходів зарубіжних дослідників до вирішення цього питання свідчить, що насправді не існує непереборних перешкод для ефективної реалізації цих конституційних прав, їхня конституціоналізація є абсолютно легітимною, а їх конституційне закріплення сприятиме просуванню екологічної справедливості в суспільстві².

На нашу думку, проведення в Україні політики екологічної безпеки легітимізує насамперед стаття 16 Конституції³. Інтерпретація змісту статей 3, 17, 18, 32, 34, 36, 39, 41, 44, 92, 106, 116 Конституції дає підстави зробити висновок про те, що законодавець саме на рівні Основного Закону формулює загальне уявлення про організацію безпеки в державі: вона забезпечується в межах національної безпеки, структура якої складається з певних секторів (державна, громадська, економічна, екологічна, інформаційна), які мають однаково важливе значення для забезпечення функціонування держави, нації, суспільства і окремих індивідів⁴; мають віднос-

¹ Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Jeffords, Ch., Gellers, J. C. (2017). Constitutionalizing Environmental Rights: A Practical Guide. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 9. Issue 1. Pp. 136–145. <https://doi.org/10.1093/jhuman/hux001>; Hayward, T. (2004). *Constitutional Environmental Rights*. Oxford, online edn, Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/0199278687.001.0001>.

³ Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁴ Ступінь важливості підвидів національної безпеки розкривається порізно: якщо, наприклад, з екологічною безпекою пов'язане збереження генофонду Українського народу, то забезпечення економічної та інформаційної

но автономний характер. Особливістю Конституції України є те, що на відміну від теорії екологічного конституціоналізму США і більшості країн Західної Європи, екологічні цінності, як випливає з аналізу вітчизняного Основного Закону, мають пріоритет перед економічними¹.

безпеки визнано найважливішими функціями держави (статті 16, 17 Конституції України).

¹ Відповідно до ч. 7 статті 41 Конституції «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі». Аналіз п. 54 «Економічний розвиток і безпека неможливі без стійкого розвитку енергетики» Стратегії національної безпеки України також засвідчує пріоритетність екологічної безпеки перед економічною і енергетичною безпекою, як її складовою: «підвищити енергоефективність, упровадити суцільний облік виробництва, передачі та використання енергетичних ресурсів, упровадити загальнодержавний енергетичний баланс, забезпечити подальший розвиток паливно-енергетичного сектору на умовах сталого розвитку та екологічної безпеки». Див.: Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

РОЗДІЛ 6

ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ

У контексті зростаючих екологічних викликів сучасного світу концепт «екологічної держави» набуває актуальності. Поняття екологічної держави відображає зміну фокусу від традиційних державних парадигм, де економічний та промисловий розвиток були основною метою економічного зростання, до моделі, яка надає пріоритет екологічній рівновазі та сталому розвитку як навколишнього природного середовища, так і суспільства.

Історично, ідея екологічної держави бере свій початок у ширшому екологічному русі, який набув популярності у XX столітті.

Починаючи з 1980-х років новий дискурс екологічної модернізації почав оспорювати відсутність припущень щодо взаємовідносин між економічним зростанням і захистом довкілля новим дискурсом екологічної модернізації¹. Основна ідея, що економічні та екологічні міркування можуть синергічно поєднуватися, стала центральною для більш розповсюдженого дискурсу політики сталого розвитку, який здобув світову популярність після публікації «Наше спільне майбутнє» Всесвітньою комісією з довкілля та розвитку (WCED) у 1987 році². Ця доповідь визначається як одна з парадигмальних заяв екологічної модернізації, де дебати про сталий розвиток слугували як «перша глобальна дискурсивна коаліція в екологічній політиці». При цьому захист довкілля може, за відповідних умов, стимулювати подальші технологічні

---

¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). 306.

² Модернізація України визначення пріоритетів реформ (Проект до обговорення) / Мережа підтримки реформ / відп. ред. Ігор Коліушко, Ігор Бураковський, Олександр Сушко, Євген Захаров та Євген Бистрицький. Київ, 2009. С. 112.

інновації, більше економічне зростання та вищі рівні добробуту¹.

У центрі цього стратегічного обґрунтування екологічної модернізації знаходиться поняття про те, що економічне зростання і погіршення стану довкілля можуть бути розмежовані шляхом досягнення більш екологічного зростання, а не його уповільненням.

Під «більш екологічним зростанням» зазвичай мається на увазі економічне зростання, яке використовує менше енергії та ресурсів, виробляє менше відходів на одиницю валового внутрішнього продукту і прагне до постійних технологічних інновацій у методах виробництва та дизайні продуктів, які є менш енерго- і матеріаломісткими².

Захист довкілля виник як додаткове, ідентифіковане, але допоміжне завдання держави добробуту в 1970-х роках, щоб згодом бути проголошеним у 1980-х і 1990-х роках як більш значуща (хоча все ще не основна) задача, яку потрібно інтегрувати з економічним розвитком, а не витіснити ним³/

Так, М. Савард піддавав критиці перспективи екологічної демократичної держави, у аспекті здатності сучасної держави систематично пріоритезувати сталий розвиток. Історично захист державної території, експлуатація природних ресурсів та навколишнього середовища з метою національного економічного розвитку та національної безпеки широко розумілися як першочерговими імперативами всіх держав і складовими самої форми держави⁴. Дійсно, експлуатація природних ресурсів на території держави (енергетичні ресурси, ліс, мінеральні ресурси, ко-

---

¹ Andrew Linklater, *The Transformation of Political Community, - Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era. Univ of South Carolina Press, 1998 Poetry. P. 11.*

² Ulrich Beck, *Ecological Enlightenment: Essays on the Politics of the Risk Society*, trans. by Mark A. Ritter (Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, 1995). 159 p.

³ James Meadowcroft, *From welfare state to ecostate*, in John Barry and Robyn Eckersley, eds., *The State and the Global Ecological Crisis (Cambridge: MIT Press, 2004).* pp.3-24

⁴ Saward, Michael. *Green state/democratic state. Contemporary Politics. 1998. 4(4): p. 345*

рисні копалини тощо) іноді виправдовувалася як діяльність, яка направлена на розбудову держави або тісно пов'язана з національною безпекою без врахування раціонального управління.

На думку М. Саварда, виживання людства може залежати від радикальної та всеосяжної зміни політичної перспективи від звичайного шкідливого для довілля бізнесу до стійкості. Проте не варто розглядати екологічну державу, як відокремлене явище від демократичної держави. Основною вимогою є внутрішня узгодженість, а саме, демократична держава є теоретично та практично узгодженим явищем, яка може дати відповідь на ряд екологічних викликів та забезпечити сталий розвиток¹.

Замість створення принципово нової екологічної держави, що є складним процесом, М. Савард пропонує вдосконалювати та коригувати існуючу правову демократичну державу. Учений припускає, що зосереджуючись на уявній доцільності реформ, а не на реальних суттєвих змінах у нинішній системі, зберігається ризик того, що екологічна держава буде неефективною². Не погоджуючись з цією точкою зору, зазначаємо, що поняття «екологічна держава» не може бути повністю пояснене через правову демократичну державу, оскільки вони мають спільні риси, взаємодіють, але не виключають одне одного.

У підтримку цієї думки Дж. Баррі висловив, що «можливо, найбільший виклик, з яким стикається теорія екологічної політики, це детальніше окреслити, як виглядала б екологічна держава». Інституціоналізацію еко-цінностей у колективному екологічному управлінні слід розглядати в термінах «управління», а не «врядкування»³. Тобто, хоча держава відіграє важливу роль у створенні та підтримці сталого і етично обґрунтованого метаболізму з навколишнім середовищем, вона не є єдиною чи найважливішою інституцією.

---

¹ Saward, Michael. Green state/democratic state. *Contemporary Politics*. 1998.4(4): p. 347.

² Saward, Michael. Green state/democratic state. *Contemporary Politics*. 1998. 4(4). p. 345-351.

³ Barry, John (1996) Green political theory: nature, virtue and progress. - PhD thesis. - submitted in fulfilment for PhD in Political Theory. Department of Politics. University of Glasgow. April, 1996. p. 143-144.

Деякі пропозиції щодо «екологічної держави», як наприклад М. Джейкобса, розглядають інституцію держави як нейтральний механізм, який можна безперешкодно використовувати для просування екологічної політики, а в деяких випадках і її нормативних програм. Однак більшість прихильників «екологічної держави» є прагматиками, які визнають, що держава є інституцією, без якої еко-пропозиції не можуть бути реалізовані¹. Тобто, більшість тих, хто наголошує на ролі держави в рамках «екологічного управління», вважають її однією з основних інституцій, які мають спроможність і легітимність здійснювати, прямо чи опосередковано, той тип змін, на яких наполягають екологи.

На межі ХХ – ХХІ століття концепт екологічної держави окреслюється у більш чіткі рамки визначені критеріями конституційної держави. Р. Штейнберг у своїх дослідженнях використовує поняття «конституційна екологічна держава» як новий етап розвитку державності. Особливості німецької юридичної термінології відзначають поняття сучасної держави не просто як «staat» (нім.) – звичайний вжиток поняття держави (як гаранта впевненості й безпеки суспільства), у той час як «Verfassungsstaat» (нім.) – конституційна держава, оскільки зміни в суспільстві невпинно впливають на зміст та функції конституції країни, коли вони потребують правового вираження². Природа конституційної держави зумовлена зростанням потреб громадянського суспільства. Спочатку це захист та територіальна цілісність, потім – суверенітет, соціальний пріоритет, демократичність та верховенство права, а зараз однією з таких вимог є «екологічність» держави.

На думку вченого, еволюція конституційної держави триває. Нові загрози навколишньому природному середовищу, викликані глобалізаційними процесами та надмірним використанням природних ресурсів, стали каталізатором нових відповідей конституційної держави – формування екологічної держави як

---

¹ Jacobs M. Markets, Governance and Sustainability: *Steering Ecological Restructuring*. 1995 paper presented to the 'Planning Sustainability' Conference, Sheffield, 8-10 September.

² Steinberg, R. (1998). *Der ökologische Verfassungsstaat*. I. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, С. 41.

нового елементу державності. Загрози виникають у результаті порушення сприятливого довкілля для населення¹.

З часом це призвело до усвідомлення, що держави повинні відігравати проактивну роль в екологічному управлінні, що сприяло теоретичному розвитку екологічної держави.

Правові основи екологічної держави тісно пов'язані з концепціями в рамках Теорії Екологічного права (Green Law Theory). Теорія Екологічного права кидає виклик традиційним правовим структурам, які часто надають пріоритет економічному зростанню над захистом довкілля. Натомість, виступає за правові системи, які докорінно переорієнтовані на стійкість, визнаючи обмеження централізованих державних регуляцій у вирішенні екологічних криз². Цей підхід стверджує, що необхідно створити соціальні, економічні та політичні інститути, засновані на екологічних принципах, які здатні трансформувати ставлення суспільства до природи та мають певну автономію у забезпеченні.

Ключовий теоретичний внесок у концепцію екологічної держави зроблено політичною екологією, яка досліджує складні взаємодії між політичними, економічними та екологічними системами. Політична екологія критикує владні динаміки, які часто призводять до екологічної експлуатації, і закликає до більш справедливої і стійкої управління природними ресурсами³ Такий погляд на динаміку взаємодій різних сфер держави є невід'ємним для розуміння, яким чином держави можуть еволюціонувати екологічні держави, вирішуючи основні проблеми екологічної деградації, шляхом встановлення міжсистемних причино-наслідкових зв'язків, не обмежуючись виключно екологією.

У продовження думки, щодо тісного поєднання екологічної держави та політичної думки, під «екологічною державою» Р. Екерслі розуміє не просто ліберально-демократичну

---

¹ Steinberg, R. (1998). *Der wkologische Verfassungsstaat*. I. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, С. 127-128.

² M'Gonigle, M. (2020). Green(ing) legal theory: Social logics and their reformation . In *From Environmental to Ecological Law*. pp. 180–190.

³ «Veronica Membrive and Madalina Armie, Eco-Politics: History and Policy Frameworks» offers a historical perspective on the development of ecological political thought. *Industry, Innovation and Infrastructure*. pp.279-290.

державу, якою керує уряд екологічної партії з певним набором програмних екологічних цілей, хоча можна очікувати, що така держава, найімовірніше, розвинеться з ліберальних або соціал-демократичних держав. Швидше, мається на увазі демократична держава, чії регулятивні ідеали та демократичні процедури формуються екологічною демократією, а не ліберальною демократією. Таку державу можна розуміти як постліберальну, оскільки вона виникає з іманентної (екологічної) критики, а не з повного відхилення ліберальної демократії¹.

На думку Р. Екерслі, кінцевий успіх екологічної демократичної держави має вимірюватися не лише зовнішнім виглядом конституційних оновлень і демократичних процедур, а і змінами в економіці та суспільстві, яким вона допомогла та сприяла².

Держава має активний вплив на суспільні перетворення, історичні та політичні процеси як універсальної політико-управлінської системи, яка діє в інтересах суспільства. За рахунок чого, зміни, які відбуваються у суспільстві, у тому числі актуалізація екологічних проблем, впливають на діяльність держави.

Співзвучною є думка, що екологічна держава також базується на принципах екологічної модернізації, яка припускає, що економічний розвиток і екологічний сталий розвиток не є взаємовиключними, а можуть досягатися одночасно через інновації та прямий вплив держави³. Теорія екологічної модернізації стверджує, що держава відіграє ключову роль у сприянні переходу до стійкого суспільства шляхом впровадження політики, яка сприятиме зеленим (екологічним) технологіям і практикам.

У цьому аспекті К. Мело-Ескриуела зазначає, що екологічна держава прагне поєднати моральні та практичні аспекти екологічного руху, використовуючи сучасні теорії держави,

¹ Eckersley, Robyn, *The green state : rethinking democracy and sovereignty* / Robyn Eckersley. MIT Press, 2004. p.2

² Eckersley, Robyn, *The green state : rethinking democracy and sovereignty* / Robyn Eckersley. MIT Press, 2004. p.245.

³ Michael M'Gonigle and Louise Takeda, *The Liberal Limits of Environmental Law: A Green Legal Critique*, 30 *Pace Env'tl. L. Rev.* 1005 (2013). DOI: <https://doi.org/10.58948/0738-6206.1730>. Available at: <https://digitalcommons.pace.edu/pelr/vol30/iss3/4/>

демократії та справедливості¹. А саме, шляхом висвітлення слабких сторін державної політики, яка не враховує тісний взаємозв'язок економічного зростання та врахування сталого розвитку навколишнього природного середовища, яке прямо впливає на суспільне благо.

На думку Р. Екерслі, запропонована критика екологічної політики розширює межі суспільства, розглядаючи людину як невід'ємну частину природного середовища².

Такий підхід також зазнавав критики. Так, Б. Черняк, зі свого боку, критикує ідею поєднання моральних і суспільних інтересів з екологічною політикою в сучасній державі, вказуючи, що такі підходи не завжди є раціональними. Якщо екологічність не є невід'ємною частиною держави і не відображає традиції екологічної політичної доктрини, то така суверенна держава, у кращому випадку, буде відігравати суперечливу роль в управлінні довкіллям, де відбуватиметься як сприяння руйнуванню довкілля, так і його захист, а у гіршому випадку – призведе до екоциду³.

Вказані підходи до розуміння екологічної держави підкреслюють необхідність трансформацій в управлінні державними аспектами для забезпечення сталого розвитку та зрушень у питаннях, які стосуються екологічної безпеки. Традиційні екологічні правовідносини, які відбуваються у межах існуючих економічних і політичних структур, вважаються недостатніми для ефективного вирішення проблематики екологічної кризи. Натомість, «екологічна держава» представляє нову парадигму, в якій захист навколишнього природного середовища є центральною метою існування держави.

---

¹ Carme Melo-Escrihuela. (2015) Should ecological citizenship advocates praise the green state? // Forthcoming in *Environmental, Values*. – Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, South Korea. *Environmental Values* 24 (3): p. 321-344

² Eckersley, R. (2004). *The green state : rethinking democracy and sovereignty*. Massachusetts Institute of Technology, p. 243.

³ Cherniak, B. *Critiquing the Role of Deliberative Democracy in EE and ESD: The Case for Effective Participation and Pragmatic Deliberation*. – Uppsala University, Department of Earth Sciences. – Master Thesis E, in *Sustainable Development*. Printed at Department of Earth Sciences, Geotryckeriet, Uppsala University, Uppsala, 2012. p. 21-22.

Таким чином, концепт «екологічної держави» досліджуваного періоду представляє собою значну трансформацію у політичній та правовій думці, відображаючи усвідомлення того, що екологічний сталий розвиток повинен бути невід'ємним елементом державного управління. Інтегруючи в собі ідеї Теорії Екологічного (Зеленого) права, політичної екології та екологічної модернізації, екологічна держава пропонує рамки для переосмислення ролі держави у ХХІ столітті, підкреслюючи необхідність правових та політичних систем, які надаватимуть пріоритет навколишньому природному середовищу та здоров'ю майбутніх поколінь.

Можемо виокремити одним з основних завдань екологічної держави стратегічне реформування та управління, з метою забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища для життя, екологічної безпеки та рівноваги, а також інших вимог сталого розвитку на основі принципів справедливості.

Концепт «екологічної держави» поруч зі структурами демократичної, соціальної та правової держави, а також у парадигмі соціальної ринкової економіки на сьогодні постає як рівноправна теоретико-правова конструкція. У той час, як раніше вона була у розумінні науковців відгалуженням чи, навіть, похідною від демократичної держави за рахунок більш ліберальних підходів до впливу громадськості та громадських екологічних формувань на державну політику.

Історично розвиток сучасної держави тісно пов'язаний із процесами колонізації, суверенітету та затвердження односторонньої влади, яку французький філософ Жак Дерріда описав як «іпсеїті» — силу, що надає сама собі свої закони. Це поняття іпсеїті лежить в основі ліберального порядку і пов'язаних із ним правових структур, включаючи екологічне право, яке, хоч і має на меті захист довкілля, в основному діє в межах державного порядку, що сприяє капіталістичному зростанню та економічному розвитку¹.

Концепція екологічної держави виникає з критики традиційного ліберального порядку. Екологічна держава, на відміну від своєї ліберальної попередниці, прагне закріпити правову та політичну

---

¹ M'Gonigle, M. (2020). Green(ing) legal theory: Social logics and their reformation . In *From Environmental to Ecological Law* (pp. 180–190)

владу на принципах сталого розвитку. Цей перехiд необхiдний, оскiльки лiберальна держава, з її зосередженiстю на абстрактнiй рацiональностi, iндивiдуальнiй автономiї та екoномiчному зростаннi, призвела до нинiшнiх екoлогiчних криз, зокрема клiматичної кризи та поширеного знищення навколишнього середовища.

У демократичнiй, соцiальнiй, правовiй державi роль права полягає не лише в регулюваннi суспiльства, але й у забезпеченнi процвітання всiх його членiв, включаючи майбутнi поколiння. Це вимагає переосмислення вiдносин мiж правом та докiллям, переходу вiд системи, яка сприймає докiлля як ресурс для управлiння в межах iснуючого правового порядку, до такої, що визнає невидiмнi права природи та потребу в правовiй системi, яка пiдтримує екoлогiчну стiйкiсть.

Бiльше того, концепцiя соцiально-ринкової екoномiки, яка прагне збалансувати принципи вiльного ринку iз соцiальним благополуччям, також має бути переосмислена в контекстi екoлогiчної держави. Це переосмислення передбачає визнання того, що екoномiчна дiяльнiсть повинна здiйснюватися в межах екoлогiчних обмежень планети, i що держава несе вiдповiдальнiсть за забезпечення того, щоб екoномiчна дiяльнiсть не пiдривала екoлогiчну стiйкiсть.

Отже, обґрунтування екoлогiчної держави в ширшому контекстi демократичної, соцiальної, правової держави та соцiально-ринкової екoномiки полягає в необхiдностi вирiшення недолiкiв лiберального порядку, особливо його нездатностi запобiгти екoлогiчному занепаду. Екoлогiчна держава представляє собою перехiд до правового та полiтичного порядку, який ставить екoлогiчну стiйкiсть та здоров'я соцiально-екoлогiчних систем у центр уваги, забезпечуючи тим самим, щоб держава служила не тiльки своїм громадянам, але й екoлогiчним спiльнотам, вiд яких вони залежать, створюючи так звану «екoлогiчну демократiю».

Екoлогiчну демократiю слiд вiдрiзняти вiд правової демократiї усуненням узгоджених традицiйних полiтичних кордонiв мiж державними й приватними iнтересами, вiтчизняними та мiжнародними правовими доктринами, виокремлення власної цiнностi та цiнностi iнституцiй громадянського суспiльства

на вимоги сьогодення. При цьому основною сферою впливу екологічної демократії є ствердження того, що потенційні екологічні ризики повинні мати можливість бути усвідомлено представлені у визначенні екологічної політики або значимих рішень, які також можуть створювати ризики¹.

Держава постійно змінюється разом із громадянським суспільством, удосконалюючись і видозмінюючись відповідно до вимог часу. У сучасній демократичній, правовій, соціальній державі окрема людина, її права та свободи визнаються найвищою цінністю і, за загальним правилом, мають пріоритет над загальними чи державними інтересами². Цей принцип відображено у ст. 3 Основного Закону України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави»³.

Ми вважаємо, що екологічна держава є елементом державного ладу, що є актуальним на сьогоднішній день поряд із політичним, соціальним та демократичним принципами.

У правовій державі, за думкою О. Скрипнюка, верховенство права виступає гарантією її забезпечення, оскільки право проникає в суспільну свідомість і культурне життя, утворюючи специфічні форми, такі як правова культура і правосвідомість, і є виключно інструментом задоволення потреб людини, що сприяє мирному співіснуванню, безпеці та зростанню добробуту громадян⁴. Таким чином, можна стверджувати, що норми екологічного права, особливо конституційні, суттєво впливають на формування екологічної свідомості як елементу правосвідомості у громадянському суспільстві.

---

¹ Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. С. 75.

² Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. С. 36.

³ Конституція України / Верхов. Рада України ; Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴ Скрипнюк О. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі. Право України. 2010. № 7. С. 5

З огляду на багатовiкову традицiю правотворення та державотворення, С. І. Ішук i В. Б. Ковальчук зазначають, що право i держава є результатом тривалого пошуку консенсусу мiж людьми, який має на метi створення справедливого суспiльства, де права особи надiйно захищенi. Ця мета знайшла своє вiдображення в дiяльностi сучасної конституцiйної держави¹.

Як справедливо зауважує Л. Р. Наливайко, незважаючи на тривалий час формування та дослiдження пiдходiв до спiввiдношення понять правової, соцiальної та демократичної держави, основною проблемою залишається правомiрнiсть вiднесення до сутнiсних ознак одного поняття характеристик iншого². Взаємозв'язок цих понять дослiджували такi науковцi, як В. Бабкiн, Р. Гринюк, Ф. Рудич, О. Скрипнюк, В. Сухонос та iншi³; ⁴; ⁵; ⁶; ⁷; ⁸. У загальному контекстi ця дискусiя оформилася як проблема спiввiдношення формальної та матерiальної

---

¹ Ковальчук В. Б. Правовi засади взаємодiї громадянського суспiльства та державної влади в процесi демократичної легiтимациї : монографiя / В. Б. Ковальчук, С. І. Ішук. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академiя», 2013. С. 23.

² Наливайко Л. Р. Принцип правової держави як принцип державного ладу України. Соцiологiя права. 2011. № 2. С. 37.

³ Бабкiн В. Д. Вiд правової до соцiально-правової держави. Правова держава : щорiчник наукових праць Інституту держави i права iм. В. М. Корецького НАН України. 2001. Вип. 12. С. 270–281.

⁴ Бабкiн В. Д. Соцiальна держава та захист прав людини. Правова держава : щорiч. наук. праць Ін-ту держави i права iм. В. М. Корецького НАН України. 1998. Вип. 9. С. 3–11.

⁵ Гринюк Р. Ф. Идея правової держави: теоретико-правова модель i практична реалiзацiя. Київ : Ін Юре, 2004. 388 с.

⁶ Громадянське суспiльство в сучаснiй Україні: специфіка становлення, тенденцiї розвитку / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та iн.] ; Ф. М. Рудич (заг. ред.) Київ : Парлам. вид-во, 2006. С. 47–75.

⁷ Скрипнюк О. В. Правова, соцiальна держава в Україні: конституцiйнi основи та тенденцiї розвитку. Правова держава. 2001. Вип. 12. С. 186–197.

⁸ Сухонос В. В. Динамiка сучасного державно-полiтичного режиму в Україні. Суми : ВТД «Унiверситет. кн.», 2003. 320 с.

інтерпретацій правової держави¹, адже одним із головних аргументів прихильників формального підходу була теза про необхідність визначення конкретного переліку ознак, притаманних саме правовій державі, а не запозичених із теорії соціальної держави, теорії демократії або інших державно-правових концепцій².

На думку В. Я. Тація, правова культура виступає синтезуючим фактором формування правової держави. Вона включає якісний рівень юридичної охорони та захисту основних прав і свобод людини й громадянина, ступінь впровадження в суспільне та державне життя принципу верховенства права, рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, наявність узгодженої системи законодавства, стан законності в суспільстві, ефективність роботи правоохоронних органів та розвиток юридичної науки³.

У свою чергу, О. С. Головащенко підкреслює, що з розвитком громадянського суспільства змінюються вимоги до держави, що призводить до розширення ознак правової держави та оновлення їх змісту. Реалізація цих ознак є важливим фактором успішного розвитку громадянського суспільства та необхідною умовою забезпечення і гарантування основоположних прав і свобод людини й громадянина. Дослідник вважає, що правова держава є закономірним продуктом розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство має пріоритетне значення щодо правової держави, воно функціонує на основі власних механізмів, а виникнення та еволюція правової держави обумовлені саме його потребами⁴.

Як слушно зауважує В. Селіванов, у конкретних випадках колізії інтересів особи та загальних інтересів можуть розв'язуватися на користь загального блага. Приватний інтерес (як індивідуальний, так і колективний) потребує не лише захисту з боку держави і

---

¹ Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ : Ін Юре, 2004. С. 184–195.

² Наливайко Л. Р. Принципи правової держави як принцип державного ладу України. Соціологія права. 2011. № 2. С. 37–38.

³ Тацій В. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії. Вісник Академії правових наук. 2008. № 2 (53). С. 8–9.

⁴ Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. С. 8-9.

суспільства, але й забезпечення його суспільної спрямованості та соціальної відповідальності¹. Тому екологічний інтерес громадськості також вимагає гарантування його реалізації та захисту через визнання необхідності його здійснення.

Екологічна держава, у аспекті пріоритезації охорони навколишнього природного середовища та сталого розвитку у державному управлінні є важливим результатом розвитку у сучасному розуміння функцій і відповідальності перед прийдешніми поколіннями держави, який і матиме на меті забезпечення та реалізацію екологічного інтересу громадськості.

У демократичній державі інтеграція екологічних принципів є важливою, оскільки вона узгоджується з демократичними ідеалами забезпечення добробуту всіх громадян, як теперішнього, так і майбутніх поколінь². Тим самим це стимулює розробку та впровадження політик, які збалансовують економічний розвиток зі сталим навколишнім природним середовищем, що відображає прихильність до довгострокового суспільного інтересу.

У сучасному світі визнання та ефективне забезпечення всього спектру прав і свобод людини та громадянина є ключовим критерієм, що дозволяє класифікувати державу як демократичну та цивілізовану. Чим більший обсяг прав і свобод гарантує держава, тим вищою є її соціальна цінність. Тому однією з основних ознак соціальної держави вважається гарантування, особливо на конституційному рівні, окрім захисту та забезпечення соціально-економічних, культурних, також екологічних прав і свобод. Соціальна держава прагне уникнути економічного або культурного пригнічення, а також значного обмеження прав будь-яких верств чи груп населення, ведучи боротьбу з цими негативними явищами та намагаючись їх подолати³.

---

¹ Селіванов В. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права в системі права України. *Право України*. 1996. № 12. С. 33.

² Sands, Philippe. (2003). *Principles of International Environmental Law*. Cambridge University Press. p. 3-4.

³ Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару, м. Харків, 14 жовтня 2016 року. Харків, 2016. С. 28.

У соціальній державі захист довкілля стає соціальною відповідальністю, де держава відіграє активну роль у пом'якшенні екологічних ризиків, які непропорційно впливають на вразливі верстви населення. Принцип соціальної справедливості розширюється до екологічної справедливості, визнаючи, що деградація довкілля часто посилює соціальну нерівність. Тому держава повинна забезпечувати, щоб екологічна політика сприяла справедливому доступу до чистого та здорового навколишнього природного середовища.

Як підкреслює О. Головащенко, спільне використання термінів «соціальна» та «правова держава» вказує на їхню функціональну єдність, що дозволяє визнати особливий характер взаємодії між ними. Єдність соціальної правової держави полягає в тому, що як правова держава вона забезпечує організацію суспільного і державного життя на засадах права, гарантує правопорядок, сприяє розвитку самостійності й відповідальності особи за свої дії, раціональній обґрунтованості юридичних рішень та стабільності правової системи. Як соціальна держава вона визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну підтримку особам у складних життєвих обставинах з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні ресурси відповідно до принципу соціальної справедливості та бачить своє завдання у забезпеченні гармонії та єдності в суспільстві¹. Тим самим підкреслюючи, що вказані постулати об'єднують у собі у пріоритеті аспекти сталого розвитку та благополуччя людини та середовища, у якому вона проживає. І довкілля у цьому аспекті впливає безпосередньо на гідний рівень життя та забезпечення соціальних потреб.

Правова держава зобов'язана забезпечувати, щоб екологічні норми були прозорими, послідовними та дотримувалися за допомогою судового нагляду та механізмів виконання. Ця правова структура повинна підтримувати право на здорове навколишнє природне середовище, яке все частіше визнається як фундаментальне право людини в міжнародному праві. Таким чином, екологічна держава розширює відповідальність правової

---

¹ Головащенко О.С. Соціальна та правова держави: аналіз співвідношення моделей. Форум права. 2010. № 1. С. 53.

та соціальної держави за захист індивідуальних прав, включаючи колективні екологічні права.

Екологічну державу можна визначити як політико-правовий аспект державного устрою, що спрямований на забезпечення екологічних інтересів громадянського суспільства та покладання на державу обов'язку їх дотримання. Як принцип державного устрою, екологічна держава може бути безпосередньо закріплена в конституції або формуватися шляхом тлумачення норм, що зобов'язують державу забезпечувати екологічні права та інтереси суспільства, охорону довкілля, збереження біорізноманіття тощо¹.

Соціальна ринкова економіка, яка прагне поєднати економічну ефективність із соціальною справедливістю, стикається з унікальним викликом у парадигмі екологічної держави. Традиційний акцент на економічному зростанні повинен бути переоцінений на користь сталого розвитку². У цьому контексті держава повинна врегулювати ринки для запобігання екологічній шкоди, одночасно сприяючи розвитку зелених технологій та сталих бізнес-практик. Це відображає ширше розуміння ринку як інструменту не лише для економічного процвітання, але й для екологічного управління.

У той час, як традиційна економіка підтримує ідею безкінечного зростання, екологічна економіка передбачає стабільну економіку на оптимальному рівні. Адаптивне управління, яке передбачає зміну наших політик відповідно до змін умов та набуття нових знань, повинно бути керівним принципом. Дійсно, сама екологічна економіка є прикладом адаптивного управління у відповідь на проблеми, які виникають під час переходу від «порожньої» до «повної» планети³.

Перехід до екологічної держави вимагає переосмислення функцій держави, де охорона навколишнього природного середовища розглядається як основна мета державного управління.

---

¹ Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017 С. 46.

² Bosselmann, K. (2016). *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*. Routledge. London. Routledge. 272 p.

³ Herman E. Daly, Joshua Farley (2011). *Ecological economics: Principles and applications*. 2nd Edition, Island Press, Washington DC. p.23, 417.

Ця трансформація підтримується еволюцією правових доктрин та міжнародних норм, які все більше підкреслюють обов'язок держави захищати довкілля. Однак реалізація екологічної держави залежить від інтеграції екологічних міркувань у всі аспекти державної політики, включаючи економічну та соціальну політику.

Таким чином, екологічна держава представляє собою певний послідовний етап у розвитку демократичної, соціальної та правової держави, де стійкість довкілля інтегрована в основні функції державного управління. Екологічна держава підкреслює виклик, який полягає у гармонізації економічних та соціальних цілей з екологічними імперативами; це завдання, яке вимагає інноваційних правових надбудов, відданості політичної волі сталому розвитку та активної участі громадськості.

Конституційне регулювання взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах становлення української державності відповідно до вимог європейського конституційного розвитку набуває особливого значення¹. Екологічна держава як елемент конституційної держави сприятиме реалізації сталого розвитку, особливо у взаємодії з громадянським суспільством в екологічному та соціальному напрямках.

За думкою П. Стецюка, сучасний тип держави є конституційним, у його основу покладено «народний суверенітет, поділ влади та права людини»². Досліджуючи конституційну державу, Р. Штайнберг відзначає, що на початковому етапі розвитку концепту конституційної держави складалася з трьох елементів: по-перше, держава є гарантом впевненості й безпеки кожного члена суспільства; по-друге, це права держава; по-третє, наявність демократичного порядку здійснення державної влади; четвертим стає соціальна держава³. Нині, наступним етапом розвитку концепту конститу-

---

¹ Тодька Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики : монография. Харьков : Факт, 2000. С. 273.

² Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання). Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко : зб. ст. та тез міжнар. міждисципл. симпозиуму (м. Львів, 20-21.09.2014 р.). Львів, 2015. С.18.

³ Steinberg, R. (1998). Der wkoologische Verfassungsstaat. I. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, p.126.

ційної держави стає виокремлення четвертого елементу – екологічної держави.

У цьому контексті важливо відзначити думку Л. Р. Наливайко, що всі принципи державного ладу існують у постійній взаємодії, і їхнє відособлене формування буде неефективним для країни. Наприклад, принцип соціальної держави має лише відносну самостійність, його зміст не може бути усвідомлений поза системою інших конституційних засад. Тому сучасна теорія і практика конституціоналізму вимагають аргументованого аналізу принципу соціальної держави як елементу єдиної концепції демократичної, соціальної, правової держави¹. У цьому ж контексті слід розглядати принцип екологічної держави, який не є ізольованим від інших, а навпаки, може покращити їх реалізацію в тандемі.

Науковці^{2, 3, 4} інтерпретують поняття екологічної держави через функції, які вона виконує, правові зобов'язання щодо забезпечення екологічних інтересів суспільства, як новий етап державотворення тощо.

Досліджуючи екологічну функцію держави, В. М. Адам відзначає, що основною відмінністю забезпечення цієї функції від інших є взаємозалежність життя та здоров'я людини і всього суспільства від її якості. Тому інтерпретація цієї функції відбувається через значущість завдань, що стоять перед правовою, соціальною, демократичною державою⁵.

---

¹ Наливайко Л. Р. Принцип соціальної держави як принцип державного ладу України. Право і суспільство. 2011. № 4. С. 11.

² Steinberg, R. (1998). *Der wkologische Verfassungsstaat*. I. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 480 p.

³ Наливайко Л. Р. Принцип соціальної держави як принцип державного ладу України. Право і суспільство. 2011. № 4. С. 8–12.

⁴ Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання). Права людини і довілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко : зб. ст. та тез міжнар. міждисципл. симпозіуму (м. Львів, 20-21.09.2014 р.). Львів, 2015. С. 17–27.

⁵ Адам В. М. Екологічна функція Української держави (в контексті 8 статті Європейської Конвенції з прав людини). Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 1. С. 6.

Вчений визначає екологічну державу як модель організації самої держави на рівні з правовою, соціальною, демократичною державою, де основна увага приділяється належному виконанню екологічної функції, з акцентом на відповідальність перед сучасними та майбутніми поколіннями. Суб'єктами, що забезпечують контроль за виконанням цієї моделі, він визначає: 1) органи державної влади; 2) об'єднання громадян; 3) міжнародні інституції¹. Така позиція у певній мірі обмежує суб'єктний склад забезпечення екологічної держави, тому його варто доповнити загальним поняттям «громадськість», яка включає: 1) громадян (як суб'єктів захисту екологічних інтересів або доступу до екологічної інформації); 2) громадські об'єднання; 3) осіб без громадянства; 4) територіальні громади та інших². Тим самим, підкріплюється суспільна значимість розвитку екологічної держави.

Важливість визначення держави як екологічної можна сформулювати крізь призму громадянського суспільства та правової, демократичної, соціальної держави як нового етапу розвитку державності.

Як зазначає М. Савенко, для правової держави вирішальне значення має не лише факт встановлення прав і свобод людини і громадянина в законі, але й їхнє забезпечення, тобто формальна фіксація цих прав не є показником їхньої реальності³. Ми погоджуємося з цією думкою, але також вважаємо важливим як факт нормативного закріплення положень, так і гарантії їх реалізації, те ж саме стосується і принципу екологічної держави як елементу державного ладу.

Серед способів утвердження екологічної держави можна виділити такі: 1) пряме закріплення поняття у конституційних нормах; 2) створення окремого нормативно-правового акта, який визначатиме механізми реалізації; 3) включення цього поняття до

---

¹ Адам В. М. Екологічна функція Української держави (в контексті 8 статті Європейської Конвенції з прав людини). Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 1. С. 6.

² Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. 222 с. С. 41

³ Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції. Право України. 1999. № 2. С. 3.

національної правової доктрини через тлумачення законодавчих норм, що відносяться до ознак «екологічної держави».

Враховуючи досліджені концепти екологічної держави, до узагальнених ознак варто виокремити такі: 1) визначення в правових нормах, зокрема в конституції, положень, що закріплюють екологічну функцію держави (тобто підтримання та забезпечення екологічних інтересів суспільства) або включення поняття «екологічна держава» до характеристик держави; 2) екологізація громадянського суспільства (розвиток екологічної культури, екологічної свідомості як складової правової свідомості через державні програми, діяльність громадських організацій, екологічні ініціативи, екологічне виховання, включаючи відповідальність перед майбутніми поколіннями); 3) наявність екологічної демократії як основи сталого розвитку; 4) пріоритет екологічних інтересів у правовідносинах; 5) закріплення в національному законодавстві екологічних прав та обов'язків як суспільства, так і держави (у законах, підзаконних актах тощо); 6) сформована та офіційно затверджена екологічна політика держави¹.

Вважаємо за доцільне дослідити більш детально правові засади екологічного конституціоналізму у аспекті екологічної держави.

Екологічний конституціоналізм представляє інтеграцію принципів охорони навколишнього середовища в конституційні рамки різних юрисдикцій, визнаючи критичну важливість навколишнього середовища для добробуту нинішніх і майбутніх поколінь. Цей концепт ґрунтується на ідеї, що навколишнє природне середовище повинно бути захищене на найвищому правовому рівні, аналогічно іншим фундаментальним правам і свободам.

Варто виокремити, що екологічна держава зважаючи на усі аспекти концепту може бути е лише прямо визначена як такою у конституції країни, а і розкривати екологічні правовідносини, визначати суб'єктно-об'єктний їх склад, та ін.

Екологічний конституціоналізм, згідно з підходом Г. Потапчук, є складним, системним і соціально-нормативним явищем, що має як внутрішньодержавну, так і міжнародну політико-нормативну

---

¹ Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. С. 51-52.

складову. Це явище формується на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини та екологічного права. Воно передбачає, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах у всьому світі¹.

Екологічний конституціоналізм, як сучасний напрямок правової думки, об'єднує питання охорони довкілля з конституційним правом, наголошуючи на необхідності закріплення екологічних прав у конституціях держав. Доктринальні підходи до визначення цього явища розрізняються в залежності від наукової школи, але загалом можна виокремити кілька основних напрямів.

Екологічний конституціоналізм є досить новим напрямком, який інтегрує екологічні принципи та цінності у конституційні тексти та практику їхнього тлумачення. Цей напрямок зосереджується на забезпеченні екологічної стійкості через правові механізми та конституційні гарантії. Одним із ключових аспектів є визнання права на здорове навколишнє природне середовище як основоположного права людини, що може бути включене до конституцій держав. У цьому контексті важливо звернути увагу, окрім України, на досвід таких країн, як Чорногорія, Франція, Португалія, Еквадор, Бразилія та ін.

Доктринальні підходи до визначення екологічного конституціоналізму різняться в залежності від контексту і юридичних традицій. Вони можуть включати формалізацію екологічних прав у конституціях, закріплення обов'язків держави щодо охорони навколишнього середовища, а також розширення правового тлумачення вже існуючих прав у контексті екології та захисту навколишнього природного середовища.

Екологічну державу можна охарактеризувати крізь призму конституціоналізму як форму конституційної держави, визначену в Основному Законі екологічною функцією, яка сприяє екологізації громадянського суспільства, забезпеченню екологічної демократії як основи сталого розвитку, та пріоритету екологічних інтересів шляхом закріплення в національному законодавстві екологічних прав і обов'язків та офіційної екологічної політики держави.

---

¹ Потапчук Г. Екологічний конституціоналізм: до питання про методологію пізнання (розуміння, визначення та дослідження). Публічне право. 2022. № 4 (48). С. 38-53.

Досліджуючи питання формування та реалізації національної доктрини конституційної держави, П. Стецюк, підкреслює поняття екологічної держави як додаткову конституційну характеристику, що сформувалася внаслідок еволюції змісту конституційної держави¹.

Взаємодія елементів державного ладу є виправданою, але концепція сталого розвитку визначає, що екологічний аспект є повноправним чинником забезпечення гармонійного розвитку країни, не лише стосовно суспільства, а й держави загалом.

Екологічний конституціоналізм є багатовимірним феноменом, який поєднує правові, соціальні, економічні та екологічні аспекти для забезпечення сталого розвитку. Його доктринальні підходи ще потребують глибшого теоретичного обґрунтування, але вже сьогодні вони стають важливим інструментом у забезпеченні екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях. У цьому аспекті екологічна держава є ключовим виміром екологічного конституціоналізму, тим самим варто дослідити як саме країни визначають екологічну державу як окрему правову категорію чи кризь призму визначення екологічних прав у конституції країн.

Згідно з даними Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) станом на 2017 рік, 150 країн мають екологічні положення у своїх національних конституціях, які найчастіше виражаються як індивідуальне право або обов'язок держави². Крім того, сім країн прямо залучили до своїх конституцій питання зміни клімату³.

При цьому окрім екологічних прав, одна країна визнала себе екологічною державою⁴.

Екологічний конституціоналізм може охоплювати одне або декілька з наступного: сутнісні екологічні права, відповідні

---

¹ Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 4/5. С.66-67.

² UNEP, Environmental Rule of Law: First Global Report (2019). p. 156.

³ James May and Erin Daly, 'Global Climate Constitutionalism and Justice in the Courts' in Jordi JariaManzano and Susana Borràs (eds) Research Handbook on Global Climate Constitutionalism (Elgar 2019). 240 p.

⁴ Constitution of Montenegro// Official Gazette of Montenegro 01/07 of 25 October 2007. Access mode : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=187543/

обов'язки держави та/або окремих осіб щодо захисту довкілля, процедурні екологічні права, а також визнання конкретних прав, пов'язаних з водою, природою, стійкістю, зміною клімату або майбутніми поколіннями¹. Сутнісні екологічні права визнають автономне право на певний рівень екологічної якості, наприклад, право на «адекватне», «безпечне», «чисте», «здорове» та «стале» довкілля². Сутнісні екологічні права також можуть включати вже існуючі права, такі як право на гідність, життя, здоров'я або притулок, які явно пов'язані з охороною довкілля або за судовою інтерпретацією, що «озеленює» ці права³. Екологічні обов'язки можуть визначати обов'язки окремих осіб щодо захисту та охорони довкілля або обов'язки уряду щодо конкретних аспектів довкілля, включаючи природу, тварин, майбутні покоління та клімат⁴. Процедурні екологічні права – до яких належать права на інформацію, участь та доступ до правосуддя в екологічних справах – часто спрямовані на забезпечення прийняття вдалих екологічних рішень та захист сутнісних екологічних прав⁵. Конституційно або юридично визнані права природи визнають, що екосистеми або елементи природного середовища мають внутрішню цінність та важливість незалежно від їхньої корисності або вигоди для людини⁶.

З іншого боку, Дж. Мей та Е. Дейлі наголошують на важливості інтерпретаційного підходу, який дозволяє національним судам застосовувати екологічні стандарти навіть за відсутності прямих

---

¹ James May and Erin Daly, *Global Judicial Handbook on Environmental Constitutionalism* (3rd edn, UNEP 2019). p. 19.

² James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge University Press. 2014. P. 64.

³ David Boyd, *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment*. *UBC Press*. 2011. P. 35.

⁴ James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. *Cambridge University Press*. 2014. P. 75

⁵ James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. *Cambridge University Press*. 2014. P.77.

⁶ UNEP, *Environmental Rule of Law: First Global Report* (2019). P. 141-142. URL : <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report#:~:text=NAIROBI%E2%80%942024%20January%202019%20%E2%80%93%20The,over%20the%20last%20four%20decades>

конституційних норм¹. Тим самим шляхом судочинства буде наявна можливість реалізовувати завдання екологічної держави навіть за відсутності прямих конституційних норм.

На думку О. Келлехер, конституційні екологічні права крізь призму конституції Ірландії є недосконалим, але стратегічно необхідним інструментом для захисту та просування інтересів тих, хто найбільше вразливий до наслідків зміни клімату та деградації довкілля. Конституціоналізація екологічних прав не буде панацеєю для вирішення будь-якої з цих криз, але вона все ж може надати корисний важіль для потужного та тривалого виклику існуючому соціальному порядку з високим рівнем викидів вуглецю. Наприклад, якщо конституційне екологічне положення може бути використане для підтримки досягнення, а можливо навіть і посилення, цілей щодо скорочення викидів, встановлених Законом про дії щодо клімату та розвиток з низьким рівнем вуглецю 2015 року (із змінами) – у спосіб, що захищає права/інтереси найбільш вразливих груп – це може стати трансформаційним правовим дискурсом².

Протягом усієї історії людства і в різних куточках світу люди певний час жили у конфлікті з природою, а іноді — в гармонії з нею, почергово змінюючи та шануючи навколишнє природне середовище³. Це певною мірою привернення уваги до навколишнього природного середовища як до об'єкту спадщини усього народу. Так, у справі *Балуканкулама, та шість ін. проти Міністерства Індустріального розвитку та 7 ін. No 884/99 на Шрі-Ланці*, суд посилався на «системи зрошення давньої Шрі-Ланки, філософію неприпустимості того, щоб хоча б одна крапля води потрапила в море, не принісши користі людству,»⁴ і наголошував, що протягом

---

¹ James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge University Press. 2014. p.17.

² Orla Kelleher. *Environmental Constitutionalism: A Transformative Legal Discourse?* *Irish Judicial Studies Journal*. 2023. Vol 7(3). pp. 47-77. p.50-51, 76.

³ James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge University Press. 2014. p.17.

⁴ *Bulankulama and Six Others v. Ministry of Industrial Development and Seven Others*. S.C. Application No 884/99 (F.R.) (Supreme Court of the Democratic Socialist Republica of Sri Lanka), published in *South Asian Environmental Reporter* 7(2) (June, 2000).

кількох тисячоліть сталий розвиток вже успішно практикувався в Шрі-Ланці¹.

Перші випадки закріплення екологічних прав у національних конституціях можна простежити в 1970-х роках, зокрема у конституціях Португалії (1976)² та Іспанії (1978)³. Ці ранні прийняття встановили прецедент для інших країн, включивши охорону навколишнього середовища в основний закон держави та визнавши внутрішню цінність навколишнього середовища.

Досліджують приклади конкретних країн, де екологічні права вже закріплені у конституціях. Наприклад, Конституція Еквадору 2008 року⁴ вперше серед країн світу надала природі статус суб'єкта права, що стало важливим прецедентом для розвитку екологічного конституціоналізму на міжнародному рівні⁵. Конституція Еквадору спрямована на те, щоб пріоритизувати та закріпити ключові питання, пов'язані зі справедливістю між людьми та між людьми і природою, а також сприяти новому розумінню природи (так званої «Пача Мама»). У цьому сенсі конституційний захист прав було розширено на користь природи, яка тепер розглядається як правовий суб'єкт і носій певних прав, що підлягають захисту⁶.

---

¹ James R. May, Erin Daly. *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge University Press. 2014. p.17.

² CONSTITUIÇÃO DA REPÚBLICA PORTUGUESA. UUURL : <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>

³ Constitución Española. – El Congreso de los Diputados iniciy la publicaciyn de este portal temático con ocasiyn del 25 aniversario de la Constituciyn de 1978. Access mode : <http://www.congreso.es/consti/>.

⁴ Ecuador's Constitution of 2008ю URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2008.pdf

⁵ Paola Villavicencio Calzadilla, Louis J. Kotzé. Environmental constitutionalism and the ecocentric rights paradigm: the rights of nature in Ecuador and Bolivia// United Nations Environment Programme (UN Environment) May 2017. *New Frontiers in Environmental Constitutionalism* pp. 175-189.

⁶ Patricio Carpio Benalcázar “El Buen Vivir, más allá del desarrollo. La nueva perspectiva Constitucional en Ecuador” in Alberto Acosta and Esperanza Martínez (eds) *El Buen Vivir. Una vía para el desarrollo* (Abya-Yala, 2009). p. 133.

Екологічний конституціоналізм проявляється через чіткі конституційні положення, які або надають суттєві екологічні права, або покладають обов'язки на державу та окремих осіб щодо охорони навколишнього природного середовища. Ці положення різняться за обсягом та деталями, але загалом мають спільну мету: охорона навколишнього природного середовища повинна розглядатися як фундаментальний правовий обов'язок. Наприклад, Конституція Південної Африки 1993 року¹ визнає право на навколишнє природне середовище, яке не є шкідливим для здоров'я чи добробуту, а також право на захист навколишнього середовища в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь.

Екологічний конституціоналізм розглядається, у тому числі, як інструмент забезпечення сталого розвитку. Так, Д. Р. Бойд², стверджує, що конституційне закріплення екологічних прав сприяє досягненню балансу між економічним розвитком та збереженням природних ресурсів. Він також підкреслює, що такі права повинні бути обов'язково враховані при прийнятті будь-яких державних рішень, що стосуються довкілля.

Зрештою, екологічний конституціоналізм є важливим напрямком сучасного правового розвитку, який має на меті інтеграцію екологічних цінностей у конституційні рамки держав, забезпечуючи тим самим збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Прикладом прямого закріплення в конституціях є Конституція Чорногорії, де в ч. 2 ст. 1 зазначено, що «Чорногорія є громадянською, демократичною, екологічною державою, заснованою на принципах соціальної справедливості та верховенства права»³. У ст. 23⁴ деталізується «екологічність» через надання прав на

---

¹ South. African Government]. URL : <https://www.gov.za/documents/constitution/chapter-2-bill-rights>

² Boyd, David R. (2011). *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment*. *UBC Press*. 468 p.

³ Constitution of Montenegro// Official Gazette of Montenegro 01/07 of 25 October 2007. Access mode : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=187543/

⁴ Constitution of Montenegro// Official Gazette of Montenegro 01/07 of 25 October 2007. Access mode : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=187543/

безпечно доквілля, доступ до інформації про нього та обов'язок держави забезпечувати ці права. Конституції інших держав часто деталізують власну екологічну функцію.

Конституція Франції є прикладом утвердження «екологічної держави» через тлумачення норм, оскільки в її преамбулі зазначено, що відповідно до ст. 34 Конституції охорона навколишнього середовища визнана одним із основних принципів. Особливістю є те, що інші права та обов'язки щодо захисту довкілля визначені в окремому документі, який відповідно до преамбули Конституції є її невід'ємною частиною. Цим документом є Хартія навколишнього середовища 2004 року (далі – Хартія), що містить 10 статей. Відповідно до ст. 2 Хартії кожна людина зобов'язана брати участь у збереженні та поліпшенні навколишнього середовища¹. Аналіз положень цих документів дозволяє зробити висновок, що Франція декларує себе як екологічну державу.

Конституція Іспанії відносить забезпечення екологічних прав своїх громадян до соціальної категорії. Так, відповідно до ст. 45, усі мають право користуватися сприятливим для розвитку особистості довкіллям і зобов'язані його охороняти². Водночас державні органи повинні забезпечувати раціональне використання природних ресурсів для захисту та поліпшення якості життя, охорони та відновлення навколишнього середовища³.

Варто виокремити шлях екологічного конституціоналізму в Україні, враховуючи концепт екологічної держави.

Так, П. Стецюк вказує, що Україна перебуває в незворотному процесі екологізації сучасного конституціоналізму, підтвердженого прямими приписами Основного Закону, які визначають

---

¹ Constitution de la République française. – Constitution du 4 octobre 1958. – (Version mise a jour en janvier 2015). Assemblée Nationale. Access mode : <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>.

² Constitución Española. – El Congreso de los Diputados inició la publicación de este portal temático con ocasión del 25 aniversario de la Constitución de 1978. Access mode : <http://www.congreso.es/consti/>.

³ Павлова О. В. Екологічна держава як вимога сьогодення в контексті сталого розвитку в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. № 5/2015. С. 77–81.

екологічність країни¹, а саме – забезпечення реалізації екологічних інтересів громадян.

Україна закріплює екологічні норми у Конституції, зокрема, у ст. 16, яка покладає на державу обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу на території України, долати наслідки Чорнобильської катастрофи та зберігати генофонд українського народу. Стаття 50 визначає право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права².

З метою напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції України, на основі узагальнення практики реалізації Основного Закону України, з урахуванням досягнень і тенденцій розвитку сучасного конституціоналізму, а також забезпечення залучення провідних учених, представників громадянського суспільства та різних політичних сил, Указом Президента України від 17.05.2012 р. № 328/2012 була створена Конституційна Асамблея³. Однак у 2015 р. Указом Президента України від 03.03.2015 р. № 119/2015 замість Конституційної Асамблеї було створено Конституційну Комісію⁴.

На четвертому засіданні Конституційної Асамблеї 21.06.2013 р. було розглянуто проєкт оновленого Основного Закону України, де пропонувалося доповнити ст. 1 поняттям «екологічна держава», що є інноваційною моделлю суспільного та державного розвитку⁵]

---

¹ Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання). Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко : зб. ст. та тез міжнар. міждисципл. симпозиуму (м. Львів, 20-21.09.2014 р.). Львів, 2015. С.27.

² Конституція України / Верхов. Рада України ; Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

³ Про Конституційну Асамблею / Президент України ; Указ, Положення, Склад колегіального органу від 17.05.2012 р. № 328/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 39. Ст. 1449.

⁴ Про Конституційну Комісію / Президент України ; Указ, Положення від 03.03.2015 р. № 119/2015. Офіційний вісник Президента України. 2015 р. № 7. Ст. 464.

⁵ Стенограма четвертого засідання Конституційної Асамблеї. Конституанта. 21.06.2013 р. URL : http://constituanta.blogspot.com/2014/02/2013_5765.html.

У проєкті Концепції внесення змін до Конституції України поняття «екологічна держава» закріплено в преамбулі¹.

Як наголошує В. В. Коваленко, автори Концепції внесення змін до Конституції України погодилися щодо необхідності доповнення переліку політико-правових орієнтирів, визначених положеннями, що стосуються зміцнення соборності та єдності України і констатації Української держави як частини світової та європейської спільноти, з прагненням розвивати екологічну державу та громадянське суспільство². Визначення України як екологічної держави викликало дискусію на засіданні конституційної асамблеї, де В. Л. Федоренко зазначає необхідність обґрунтування поняття «екологічна держава», тоді як Г. К. Крючков не погоджується принципово з включенням поняття «екологічність» до інституційних положень держави³. Враховуючи оприлюднену інформацію, можна зробити висновок, що в напрацюваннях робочих груп не було використано напрацювання стосовно екологічної держави.

За думкою П. Стецюка, надання сучасній конституційній державі статусу «екологічної» (незалежно від підходів до розуміння природи цієї дефініції) видається не тільки об'єктивним процесом, але й єдино правильним в умовах глобалізації сучасного світу та загроз, пов'язаних із кліматичними змінами. З об'єктивних причин сучасна конституційна держава неминуче набуватиме ознак «екологічної держави» у недалекому майбутньому. Затвердженню конституційної екологічної держави сприятиме внесення відповідних змін до національних конституцій⁴.

---

¹ Проєкт рішення Конституційної Асамблеї від 21.06.2013 р. № 14 /URL Про проєкт Концепції внесення змін до Конституції України. : <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/6/20/93050.htm>.

² Коваленко В. В. Конституція України та перспективи її модернізації. Конституційна асамблея. 23.07.2013 р. URL : <http://cau.in.ua/ua/news/id/konstitucija-ukrajini-ta-perspektivi-ji-modernizaciji-765/>

³ Стенограма четвертого засідання Конституційної Асамблеї / Конституанта. 21.06.2013 р. URL : http://constituanta.blogspot.com/2014/02/2013_5765.html.

⁴ Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання). Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко : зб. ст. та тез міжнар. міждисципл. симпозіуму (м. Львів, 20-21.09.2014 р.). Львів, 2015. С. 26-27.

Включення до Конституції України положення про екологічну державу стимулюватиме виконання обов'язків, покладених на державні органи влади, а громадянське суспільство отримає важелі впливу для забезпечення дотримання цих вимог.

Реалізація екологічного конституціоналізму стикається з низкою викликів, включаючи протиріччя між економічним розвитком і охороною навколишнього середовища, складність екологічних питань і необхідність ефективних механізмів забезпечення дотримання законодавства. Незважаючи на ці виклики, екологічний конституціоналізм продовжує розвиватися, завдяки зростаючому визнанню внутрішньої цінності навколишнього природного середовища та необхідності його захисту на рівні Основного Закону. Тим самим, буде розвиватися та реалізовуватися концепт екологічної держави. Екологічний конституціоналізм представляє собою значний зсув у правовому мисленні, визнаючи навколишнє природне середовище як об'єкт конституційного захисту. Цей підхід прагне інтегрувати екологічні проблеми в основні правові системи, забезпечуючи, щоб охорона навколишнього природного середовища розглядалася як фундаментальне право та обов'язок на рівні держави.

РОЗДІЛ 7.

СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПЕКОВОЇ ФУНКЦІЇ

У сучасних глобалізаційних умовах та процесах, пов'язаних із зростанням антагонізму між матеріальним виробництвом, що пов'язаний із інтенсифікацією використання природних ресурсів, зростанням економічного потенціалу світових держав, з одного боку, та деградацією довкілля й виникненням екологічних ризиків, обумовлених загрозами ядерної та радіаційної безпеки, погіршенням кліматичної ситуації, знищенням біорізноманіття, збільшенням викидів забруднюючих речовин та небезпечних відходів, з іншого, людська цивілізація потребує виважених спільних рішень міжнародної спільноти, національних урядів та корпорацій, інтеграція яких має бути спрямована на високий рівень соціально-економічного розвитку без заподіяння шкоди довкіллю та його компонентам.

Під впливом модернізації сучасної реальності, соціум та державно-політичні суб'єкти дійшли до виваженого компромісу, що трансформація сучасної цивілізації повинна будуватися на постулатах не протистояння економічних й політичних перетворень та необхідності забезпечення екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища, а їх синергії, що, передусім, спрямоване на забезпечення екологічної безпеки, збереження життя та здоров'я людини, її майбутніх поколінь як найвищої соціальної цінності в демократичній, правовій та соціальній державі. Про це свідчить низка проведених міжнародних конференцій, форумів, самітів, круглих столів, на якому лідери країн світу обговорюють пошук оптимального механізму збалансування між потребами економічного добробуту та потребами у збереженні чистого та здорового для життя людини довкілля.

Національна екологічна політика за сучасних умов розвитку державо-творчих процесів є значущим інтегрованим

чинником соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження еколого збалансованої системи природокористування. Водночас, актуальний стан екологічної безпеки в Україні, високий ступінь промислового забруднення лісових, водних та земельних екосистем свідчить про недостатню ефективність заходів правового регулювання екологічних праводіносин.

Кризовий стан екологічної безпеки в Україні обумовлюється факторами суб'єктивного характеру, які пов'язані із споживацьким, недбалим ставленням людини, суспільства та держави до навколишнього природного середовища, та факторами об'єктивного характеру, які є наслідком природних катастроф і явищ (повені, землетруси, лісові пожежі, кліматичні зміни тощо).

Законом України від 28 лютого 2019 р. затверджені Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року¹, у яких законодавець задекларував основні першопричини екологічних проблем, серед яких: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через нерегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища.

Загостренню екологічної кризи на теренах України сприяють й мілітарні чинники, адже військові дії призводять до руйнування

---

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. №2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. №28. С. 29. Ст. 980.

інфраструктури, забруднення ґрунтів і водойм, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, знищення лісових екосистем. Новітні системи військових технологій передбачають використання палива та матеріалів, що спричиняють суттєве забруднення довкілля, втрату біорізноманіття та погіршення стану природно-ресурсного потенціалу України через викиди вуглекислого газу, шкідливих хімічних речовин та радіаційних випромінювань. За даними Державної екологічної інспекції України за 2023 рік розраховано збитків, заподіяних довкіллю державою-агресором у розмірі 496 млрд 301 млн 949,9 тис. грн, з них тільки 374 млрд 341 млн 332,6 тис. грн. за забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами, іншими нафтопродуктами та засмічення земельних ресурсів внаслідок ракетно-бомбових уражень. Загалом збитки з початку збройної агресії станом на 31 грудня 2023 року, становлять 2 трлн 186 млрд 720 млн 448 тис. 790 гривень¹. Програма ООН з навколишнього природного середовища (UNEP) у звіті щодо оцінки наслідків війни на стан довкілля резюмує, що країна та регіон ризикують бути обтяжені токсичною спадщиною ще довго після закінчення військових дій на її території².

Проте, усвідомлення екологічних проблем та факторів їх виникнення недостатньо для подолання негативних змін у стані довкілля, сприяння у відновленні природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, а вимагає розробки та впровадження у всі сфери державного та суспільного життя, секторальної економіки сукупності правових, організаційних, фінансово-економічних, світоглядних, освітньо-виховних та інших заходів.

Концепт екологічної держави, як модель політико-правового регулювання впливу соціуму на довкілля та здійснення його адміністративно-управлінського менеджменту, втілюється крізь призму впровадження та реалізації екологоорієнтованого правового механізму регуляції відносин, вектор яких корегуються

---

¹ Публічний звіт т.в.о. Голови Державної екологічної інспекції України за 2023 рік. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2834>.

² United Nations Environment Programme (2022). *The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review*. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/40746>.

на врахування потреб сталого розвитку, дотримання вимог щодо охорони природних ресурсів та комплексів, збереження екосистем, раціонального природокористування, покращення кліматичної ситуації, мінімізацію екологічних ризиків, а також забезпечення вимог екологічної безпеки.

Визначення правового змісту екологічної держави передбачає характеристику чотирьох аспектів, якими вона представлена в правовому просторі: як система правового регулювання, як адміністративний апарат, як сукупність ідей та експертних знань, а також як майданчик для вирішення конфліктів та прийняття рішень щодо складних екологічних питань¹.

Правові механізми забезпечення екологічної безпеки та досягнення сталого розвитку, як глобальної ідеології ХХІ століття, мають різноаспектний характер імплементації, але основним засобом державного регулювання праввідносин у суспільстві залишається реалізація законотворчої функції держави шляхом прийняття законів, підзаконних нормативно-правових актів, стратегій, планів та концепцій у сфері охорони довкілля, а також синергія державної екологічної політики та галузевими політиками держави.

Сьогодні досить популярною є думка про те, що особливістю «екологічної держави» є сприйняття екологічної функції як одного з основних державних імперативів². Мета екологічної функції держави в новому глобалізованому вимірі повинна полягати в підпорядкуванні суспільства екологічному імперативу, трансформація на цій основі сутності держави з абсолютною цільовою та функціональною спрямованістю всієї діяльності на реалізацію цього імперативу при збереженні умов життєдіяльності людства з одночасним вирішенням комплексу завдань національного й міжнародного характеру³.

---

¹ Andreas Duit, Peter H. Feindt & James Meadowcroft Greening Leviathan: the rise of the environmental state?, *Environmental Politics*, 2016. 25:1, p. 1-23 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644016.2015.1085218> (дата звернення 03.07.2024).

² .Paterson M. (2016). *Political Economy of the Greening of the State*. The Oxford Handbook of Environmental Political Theory Edited by T. Gabrielson, Ch. Hall, J. M. Meyer, and D. Schlosberg. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199685271.013.34.

³ Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 128. С. 145–153.

Екологізація є динамічним процесом оновлення моделі сучасної ринкової економіки на засадах екологоорієнтованої комерційної діяльності суб'єктів господарювання, яка спрямована на забезпечення відповідності стандартам екологічної безпеки, забезпечення життя та здоров'я людини й реалізацію конституційного права кожного на чисте та безпечне довкілля, збереження природних ресурсів, сприяння їх відновлення на засадах раціонального використання природно-ресурсного потенціалу України.

Категорія «екологізація» є багатоаспектною та у міжгалузевій правовій доктрині за відсутності узгодження консенсусу щодо її розуміння розглядають екологізацію права, законодавства, виробничо-господарської діяльності, екологізація як принцип права тощо¹.

З іншого боку, процес екологізації характеризується багатоступеневістю й тому, що впровадження еколого-правових норм відбувається як на макрорівні національної економічної та екологічної політик держави, так і мікрорівні, який детермінується реалізацією комплексу заходів регулювання технологічних параметрів виробництва, моніторингу та контролю господарської діяльності на рівні локалітету – окремого виробничого підприємства, діяльність якого має або може мати вплив на навколишнє природне середовище та стан забезпечення екологічної держави у національному або транснаціональному вимірі.

Серед основних принципів екологізації матеріального виробництва залежно від напрямку або сфери діяльності підприємства принагідно визначити такі:

послідовний підхід до екологізації виробництва;

складність цього процесу, який передбачає, що впроваджені підприємством зміни повинні бути повністю послідовними у функціональному і часовому аспектах їх реалізації та враховувати існуючі виробничі зв'язки, природу та масштаби потенційних побічних ефектів від впровадження відповідних заходів підприємством та його впливу на довкілля;

---

¹ Курман Т.В. Екологізація традиційного сільськогосподарського виробництва як засіб забезпечення його сталого розвитку: правові аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №4. С.95-99.

відповідальність, сутність якої полягає у свідомому використанні природних ресурсів підприємством в контексті можливих наслідків їх нераціонального використання для екосистеми в цілому, держави, суспільства;

застосування наукового підходу в процесі дослідження, планування та безпосередньої реалізації заходів з екологізації суспільного виробництва;

економічна збалансованість передбачає, що реалізація процесу екологізації базується на поєднанні критеріїв екологічної та економічної ефективності;

перманентність процесу полягає в визначенні екологізації не як цільового стану виробничої системи, а як процесу постійного покращення її виробничих параметрів з метою мінімізації негативних екологічних наслідків при досягненні максимальних економічних результатів¹.

Національна правова система України розглядає екологізацію матеріального виробництва, з одного боку, як один із принципів охорони навколишнього природного середовища, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», підґрунтям якої є комплексний підхід до вирішення питань охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого провадження новітніх технологій². З іншого, екологізацію слід розглядати як комплексну, інтегральну та поліфункціональну категорію, як стратегічне завдання на шляху до забезпечення екологічно збалансованого розвитку держави.

Початок ХХІ ст. ознаменував нову віху в соціально-економічному розвитку нашої держави на інноваційних підходах кореляції із вимогами забезпечення екологічної

---

¹ Marhasova, V., Garafonova, O., Popelo, O., Tulchynska, S., Pohrebniak, A., & Tkachenko, T. (2022). Environmentalization of Production as a direction of ensuring the sustainability of production activities of enterprises and increasing their economic security. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 12(2), 159-166. <https://doi.org/10.18280/ijssse.120203> DOI: <https://doi.org/10.18280/ijssse.120203>.

² Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25.06.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41. Ст. 546.

безпеки, концепцією сталого розвитку та збереження природних екосистем для нинішнього і майбутнього поколінь. У посланні Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI ст. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» перед законодавчою та виконавчою гілками влади було поставлене завдання щодо формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві та на транспорті¹.

Своєрідним каталізатором на шляху до екологізації сфер державного та суспільного життя нашої держави стали євроінтеграційні наміри України та пов'язаний із цим феномен «європеїзації» еколого-правової доктрини та екологічного законодавства, який вітчизняні науковці розглядають як форму регіональної політичної інтернаціоналізації². Сутність європеїзації в контексті трансформації екологічних правовідносин полягає у наближенні українського законодавства до права ЄС, модернізації державної екологічної політики, її європеїзації з позицій наднаціонального впливу політики ЄС на національні владні структури, а також врахування впливу екологічних програм ЄС у галузі управління й охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки населення та територій, природокористування, адаптації до зміни клімату, переходу до принципів «зеленої економіки», підвищення рівня екологічної свідомості, еколого-громадянської компетентності тощо в контексті реалій та викликів сьогодення³.

Важливим правовим фундаментом для наближення України до системи європейських цінностей та європейської правничої системи *Acquis Communautaire*, посилення співробітництва Укра-

---

¹ Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI столітті. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.». *Урядовий кур'єр* від 28.01.2000 р.

² Яковюк І. В. Європеїзація екологічного права держав-членів Європейського Союзу / І. В. Яковюк, Г. В. Анісімова, О. Я. Трагнюк // Проблеми законності = Problems of legality : зб. наук. пр. - Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. - Вип. 158. - С. 81-109. DOI: <http://doi.org/10.21564/2414-990X.158.263248>

³ Яковюк І. В., Г. В. Анісімова, О. Я. Трагнюк Європеїзація екологічного права держав-членів Європейського Союзу. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 158. С. 81-109. DOI: <http://doi.org/10.21564/2414-990X.158.263248>

їни та ЄС у політичних, економічних, соціальних, фінансових, науковим спектрах стала Програма інтеграції України до Європейського Союзу, схвалена Указом Президента України №1072/2000 від 14.09.2000 р.¹. У цій Програмі екологізація виробництва, зменшення техногенного навантаження на довкілля, перехід до збалансованого використання і відтворення природно-ресурсних факторів життєдіяльності задекларовані як короткостроковий пріоритет у забезпеченні зростання ВВП у промисловості.

Державною програмою розвитку внутрішнього виробництва, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 р. №1130² передбачається спроба запровадження комплексного підходу до питань кореляції соціально-економічного розвитку України та охорони навколишнього природного середовища крізь призму створення сегментів «зеленої» економіки. Серед основних напрямків екологізації виробництва визначено, зокрема: розроблення економічних механізмів, спрямованих на зменшення забруднення навколишнього природного середовища; розвиток бізнесу у сфері природоохоронних технологій; запровадження економічних стимулів з метою створення нових підприємств, на яких застосовуються сучасні екологічно прийнятні технології утилізації та/або використання відходів як вторинної сировини; удосконалення методик проведення екологічної оцінки наслідків господарської діяльності, посилення екологічного моніторингу, поетапне приведення норм екологічної безпеки у відповідність із європейськими стандартами.

Фрагментарно необхідність адаптації секторів національної економіки до стандартів охорони довкілля та вимог щодо забезпечення екологічної безпеки передбачені чинним законодавством, яке регулює суспільні відносини у тій чи іншій галузі економічної діяльності. Наприклад, екологізація сфер суспільної діяльності, яка може негативно впливати на

---

¹ Програма інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України №1072/2000 від 14.09.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (дата звернення 03.07.2024).

² Державна програма розвитку внутрішнього виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. №1130. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 213 від 16.11.2011.

компоненти біорізноманіття та довкілля є одним із наскрізних завдань у процесі прийняття заходів та реалізації політики, спрямованих на зменшення негативного впливу людської діяльності на різноманіття живої природи відповідно до Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 р. №675-р.¹

Для реалізації цілеспрямованої та сталої екологічної політики щодо збереження біорізноманіття, держава впроваджує заходи, орієнтовані на створення природоохоронних територій, визначає режим дозволеної, обмеженої або забороненої господарської діяльності на них, інтеграцію цих територій до Всеєвропейської екологічної мережі, здійснення ефективного управління лісовими ресурсами на засадах сталого лісового господарства, впровадження міжнародних лісових сертифікаційних стандартів, в тому числі принципів та критеріїв FSC (Forest Stewardship Council²), збереження морських і прісноводних екосистем, здійснення міжнародного співробітництва, проведення наукових досліджень та екологічного моніторингу за станом всіх природних компонентів довкілля тощо.

Критичну роль у забезпеченні продовольчої безпеки та економічного добробуту сучасного світу відіграє виробництво сільськогосподарської продукції. За даними Державної служби статистики України сільське господарство є провідною галуззю національної економіки, частка у ВВП якого складає майже 10%. Разом із тим, сучасний розвиток агросфери неможливий без врахування екологічних вимог, принципів екологічної безпеки та сталого використання природних ресурсів, що потребує оновлення державної аграрної політики в контексті перегляду традиційних (усталених) підходів до виробництва сільськогосподарської продукції.

За переконанням А.М. Статівки, концепція сталого розвитку в галузі вирішення екологічних проблем у сільськогосподарському виробництві спирається на: раціоналізацію використання всіх видів

---

¹ Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. №675-р. *Офіційний вісник України*. 2004. №38. Стор. 93.

² FSC Principles and Criteria. URL: <https://my.fsc.org/my-en/fsc-principles-and-criteria> (дата звернення 25.07.2024).

природних ресурсів з урахуванням можливості їх відновлення; створення безпечних умов для життєдіяльності людини; зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище для збереження властивостей біосфери та її компонентів з урахуванням їхньої асиміляційної здатності; орієнтацію на тривале поліпшення екологічної обстановки; врахування в планування виробничо-господарської діяльності не лише економічної складової частини, але й екологічних та соціальних її наслідків тощо¹.

Стратегія розвитку агросектору у довгостроковій перспективі має бути орієнтована на кореляцію екологічної, економічної та соціальної складової як основи сталого розвитку держави з метою, по-перше, забезпечення населення безпечною та якісною продукцією (продовольча безпека), по-друге, досягнення цільових макроекономічних показників, що включають підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції й збільшення обсягів її експорту (економічний показник), по-третє, забезпечення сталого розвитку аграрної сфери та збереження природних екосистем, виключення будь-якого негативного впливу на ґрунти, водні ресурси та атмосферне повітря, що детермінує стан екологічної безпеки держави.

Стимулювання до раціонального і ефективного використання земель сільськогосподарського призначення та підвищення рівня екологізації сільськогосподарської землекористування визначено як пріоритетний напрям у досягненні ефективного та соціально спрямованого аграрного сектору економіки відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року, що затверджене розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р.²

Зазначимо, що презентована Міністерством аграрної політики та продовольства України новітня стратегія розвитку агросектору

---

¹ Статівка А.М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України. *Проблеми розвитку аграрного та земельного права України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). К.: Обрії, 2011. С. 20-24.

² Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 886-р. *Офіційний вісник України*. 2013. №83. Стор. 23. Ст. 3088.

на період до 2030 року розроблена з урахуванням, з одного боку, змін в загальнодержавних і регіональних економічних показниках сільськогосподарського виробництва внаслідок мілітарних, політичних й соціоекономічних факторів, погіршенням стану навколишнього природного середовища, в тому числі кліматичних змін, та з іншого боку, необхідністю у короткостроковій та довгостроковій перспективі забезпечення продовольчої безпеки держави, забезпечення сталого розвитку сільського господарства та створення сприятливого стану довкілля, яке гарантуватиме реалізацію виконання екобезпекової функції держави у відповідності до ст. 16 Конституції України.

Потужним фактором погіршення стану довкілля, надмірного викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря понад встановлені екологічні та санітарні норми, що створює загрозу для життя та здоров'я людей, а також зниження рівня показників екологічної безпеки є сучасний стан транспортної галузі в Україні. Транспортний сектор відіграє одну із ключових ролей в соціально-економічному розвитку України, проте його вплив на навколишнє природне середовище за сучасних умов потребує комплексного підходу до управління, який включатиме збалансування публічних та приватних інтересів, врахування екологічного імперативу для забезпечення сталого розвитку нашої держави у довгостроковій перспективі.

Модернізація транспортного сектору в контексті забезпечення екологічної безпеки вимагає трансформації традиційних моделей управління транспортною системою шляхом інтеграції інноваційних технологій (наприклад, стимулювання переходу до електричних та гібридних транспортних засобів, створення системи моніторингу за трафіком) та розробці нових підходів та стратегій для зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Водночас, прийняття технологічних рішень та впровадження інноваційних інструментів в аспекті екологізації транспортної галузі неможливе без виваженої та ефективної політики держави, наявності уніфікованої, прозорої та зрозумілої системи нормативно-правових актів, реалізації економічних стимулів та соціальних змін у суспільстві та держави.

У 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року, серед пріоритетів якої визначив забезпечення безпечного для суспільства, екологічно чистого та енергоефективного транспорту, підвищення рівня екологічної безпеки на транспорті, в тому числі: дотримання пріоритетів екологічної безпеки, імперативності додержання екологічних нормативів, стандартів та лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської діяльності, реалізація економічних та засобів стимулювання експлуатації екологічно чистих видів транспорту в містах, впровадження комплексної системи регуляторних та фіскальних заходів, наприклад інтеграцію міжнародних екологічних норм для транспортних засобів тощо¹.

На виконання Транспортної стратегії до 2030 року, Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації ключових положень Директиви ЄС 2009/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про просування чистих та енергоефективних транспортних засобів автомобільного транспорту»² від 23.04.2009 р. та Директиви ЄС 2014/94/ЄС «Про розгортання інфраструктури для альтернативних видів палива» від 22.10.2014 р.³, які передбачають обов'язковість врахування впливу енергоресурсів на навколишнє природне середовище протягом усього терміну служби автотранспортного засобу, включаючи споживання енергії, викиди CO² та інших забруднюючих речовин з метою стимулювання та популяризації ринку чистих та енергоефективних транспортних засобів та збільшення внеску транспортного сектору в екологічну, кліматичну та енергетичну політику.

---

¹ Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. №52. Стор. 533. Ст. 1848.

² Directive 2009/33/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of clean and energy-efficient road transport vehicles. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0033> (дата звернення 01.08.2024).

³ Directive 2014/94/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the deployment of alternative fuels infrastructure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/94/oj> (дата звернення 01.08.2024).

Найбільш оптимальним концептуальним механізмом вирішення актуальних проблем кореляції державної політики розвитку транспортної галузі, державної екологічної, економічної та енергетичної політик України для досягнення екологічно збалансованого розвитку країни є застосування інтегрованого підходу, який спиратиметься на врахуванні стратегій зазначених політик та забезпечить синергію між ними. Зокрема, йдеться про: по-перше, створення міжвідомчих агентств або комісій для забезпечення координації та реалізації функціональних завдань; по-друге, стимулювання інвестицій та впровадження фінансових механізмів (податкові пільги, компенсації, кредитування тощо) для інтенсифікації використання екологічно чистого транспорту та інноваційних рішень, які сприятимуть зменшенню викидів забруднюючих речовин; по-третє, актуалізація розвитку інфраструктури зарядних станцій, водневих заправок та розширення можливостей для використання іншого новітнього палива у транспортній галузі для забезпечення екологічної безпеки; по-четверте, вдосконалення нормативно-правової бази у сфері закріплення екологічних стандартів, норм викидів забруднюючих речовин та лімітів використання природних ресурсів з урахуванням найкращих міжнародних та європейських практик; по-п'яте, підвищення рівня екологічної правосвідомості та обізнаності громадськості про екологічні та економічні переваги переходу до екологічно чистого транспорту; по-шосте, проведення наукових досліджень, які здатні генерувати інноваційно технологічні рішення у галузі забезпечення екологічної, економічної та енергетичної безпеки у транспортному секторі економіки України.

Одним із найбільш амбітних законів на шляху до забезпечення кліматичної нейтральності та зменшення викидів парникових газів в атмосферне повітря у транспортній галузі мав би стати Закон України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрзарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24.02.2023 р.¹, яким внесені зміни у низку галузевих законів.

---

¹ Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо

Проте, за результатами дослідження ефективності застосування цього закону, Агентство США по міжнародному розвитку (USAID) разом із Вестмінстерським фондом за демократію та національними експертами резюмували, що закон так і не став прогресивним в контексті розвитку ринку електромобілів та галузі електрозарядної інфраструктури¹. За таких умов, нагальною є потреба у перегляді принципів засад правового регулювання екологізації національної транспортної галузі, пошуку найкращих практик забезпечення нульового викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря від транспортних засобів, в тому числі на основі диверсифікації фінансових стимулів та заохочень, встановлення системи пільгових умов та податкових інструментів.

У контексті виконання екобезпекової функції держави, зазначимо, що трансформація екологоорієнтованої парадигми українського суспільства та ефективна реалізація сучасних напрямів діяльності екологічної держави відповідно до міжнародних стандартів і євроінтеграційної моделі розвитку державності неможлива без наявності належного, узгодженого та скоординованого організаційно-правового й функціонального механізму екологічного управління.

Управління природокористуванням та охороною навколишнім природним середовищем залишається важливим для реалізації принципу верховенства права в площині регулювання екологічних суспільних відносин². Інший аспект нагальності цього питання апелює до того, що сучасні умови, згенеровані безпрецедентною

подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів: Закон України №2956-IX від 24.02.2023. *Офіційний вісник України*. 2023. №6. С. 57.

¹ Результати дослідження ефективності застосування положень Закону України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24 лютого 2023 року №2956-IX. URL: <https://kompek.rada.gov.ua/uploads/documents/31242.pdf> (дата звернення 02.08.2024).

² Гетьман А.П. Доктрина екологічного права та законодавства України : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2019. С. 246.

ескалацією та глобалізацією екологічних проблем, диктують необхідність впровадження виваженої екологічної політики, розробленої національним парламентом, та реалізованої урядом, іншими ланками державного механізму в партнерстві та синергії з регіональною та місцевою владою, громадськістю, бізнесом та іншими зацікавленими суб'єктами.

Ключову роль у реалізації екологічної функції держави, формуванні і здійсненні національної екологічної політики, спрямованої на охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки відіграє концепт публічного екологічного управління, який включає в себе діяльність органів державної влади загальної та спеціальної компетенції, органів місцевого самоврядування щодо визначення основних напрямків державної екологічної політики, забезпечення захисту екологічних прав громадян та виконання ними своїх екологічних обов'язків, моніторингу за станом довкілля, ефективне управління природно-ресурсним потенціалом та забезпеченням екологічної безпеки держави.

Актуальним на сьогодні залишається питання реформування системи державного екологічного контролю. Серед нагальних проблем здійснення контролю за дотриманням вимог екологічного законодавства, що потребують оперативного реагування з боку держави, її політичних інституцій, громадськості та міжнародної спільноти слід детермінувати лише деякі з них.

По-перше, недостатня ефективність державного екологічного контролю. Передусім, поняття «ефективності будь-якої діяльності» має суб'єктивний характер з огляду на відсутність узгодженого та обґрунтованого доктринального чи законодавчого визначення критеріїв, якими доцільно було б керуватися у питанні оцінки ефективності здійснення державного екологічного контролю.

Управовій науці окремі вчені пропонують критеріями визначення ефективності державного екологічного контролю вважати:

- 1) кількість проведених планових та позапланових перевірок;
- 2) сума накладених штрафів;
- 3) кількість проведених перевірок об'єктів державного нагляду одним ресурсним інспектором;
- 4) відмінність між сумами розрахованих, пред'явлених та стягнутих

збитків¹. На наше внутрішнє переконання, запропоновані критерії мають здебільшого формалізований характер, який впливає із герменевтичного тлумачення приписів Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Так, згідно із ст. 34 згаданого Закону завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами².

Вважаємо, що принципово помилковою була б кореляція виключно дотримання вимог екологічного законодавства та ідейної сутності та очікуваного результату здійснення державного екологічного контролю. У цьому напрямку дослідження ми підтримуємо думку Д.І. Росохатої, яка при вимірі ефективності державного екологічного контролю керується засадами телеологічного підходу та вважає основоположним чинником такої ефективності, передусім, покращення стану довкілля та його компонентів³. При цьому, неухильне дотримання екологічного законодавства державними органами, суб'єктами господарювання та громадянами розглядається лише як інструмент досягнення покращення стану довкілля, а не як основна самоціль здійснення державного екологічного контролю. Тому, саме зазначений підхід до оцінки ефективності контролю як функції екологічного управління, на нашу думку, має підґрунтям досягнення визначених цілей та результатів діяльності Державної екологічної інспекції, як ор-

---

¹ . Кучер Л. Ю., Кучер А. В., Миц І. О. Державний екологічний контроль у системі екологічної безпеки. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2020. № 4. Т.1. С. 218. URL: https://www.researchgate.net/publication/353805186_Derzavnij_ekologichniy_kontrol_u_sistemi_ekologichnoy_bezpeki (дата звернення: 06.08.2024).

² Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року №1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

³ Росохата Д.І. Ефективність здійснення державного екологічного контролю: телеологічний контекст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 101. С. 158.

гану виконавчої влади із здійснення державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У контексті ж практичної площині, на недостатній рівень ефективності екологічного контролю вказують проведення формальних перевірок за дотриманням вимог екологічного законодавства, обмежена нормативно-правова база та фінансування органів екологічного контролю, що призводить до безсистемності проведення перевірок, наявність корупційних чинників та неналежна взаємодія з іншими державними органами та громадськістю, що у решті решт не сприяє реалізації функції екологічної держави – охороні довкілля, покращення кількісно-якісних показників стану природно-ресурсного потенціалу, раціонального використання природних ресурсів, а також забезпечення екологічної безпеки.

По-друге, превалювання парадигми карального підходу у процесі здійснення державного екологічного контролю.

За сучасних умов реалізації державної екологічної політики в контексті здійснення екологічного контролю, останній зводиться переважно до притягнення суб'єктів господарювання та громадян до юридичної відповідальності *post factum* виявлення порушень екологічного законодавства. Такий підхід має характер карального, адже орієнтований, передусім, на ліквідацію наслідків забруднення або іншої негативних наслідків довкіллю безпосередньо після їх виникнення, що не сприяє ефективності проведення екологічного контролю, ставить під загрозу стан екологічної безпеки та право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля відповідно до проголошеної у Конституції екологічної функції держави. Одним із прикладів неефективності такого підходу є загроза екологічній безпеці регіону та погіршення стану довкілля та здоров'я громадян внаслідок діяльності ПрАТ «Дніпровський металургійний завод». У серпні 2024 р. Міндовкілля доручило Держекоінспекції проведення позапланової перевірки діяльності заводу, виконання ним умов дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря лише після надходження надмірної кількості скарг жителів міста Дніпро щодо погіршення стану атмосферного повітря¹. За

---

¹ На ПрАТ «Дніпровський металургійний завод» перевіряють дотримання законодавства про охорону атмосферного повітря. URL: <https://mepr.gov.ua/>

таких умов, передчасно вести мову про ефективність екологічного контролю та констатувати про достатній рівень екологічної безпеки в державі, оскільки існуюча практика здійснення екологічного контролю не забезпечує попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей¹ згідно із проголошеною у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» дефініцією екологічної безпеки.

Враховуючи зазначене, одним із стратегічних завдань реформування системи екологічного управління є переформатування державного екологічного контролю як такого кінцевим результатом якого є притягнення до юридичної відповідальності підприємств-забруднювачів та інших осіб, які порушують природоохоронні вимоги, до такого, основним підходом якого стане попередження заподіяння шкоди довкіллю та виникнення загрози життю та здоров'ю людини, зокрема, шляхом:

1) впровадження системи постійного моніторингу за станом довкілля та дотриманням вимог екологічного законодавства та забезпечення своєчасного й оперативного реагування органів державної влади та органів місцевого самоврядування на загрози виникнення надзвичайних екологічних ситуацій. З цією метою Кабінетом Міністрів України схвалена Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля від 07.07.2023 р., яка передбачає шляхи розв'язання проблем функціонування системи моніторингу довкілля², що серед іншого передбачає децентралізацію проведення моніторингу в межах державної, регіональної та галузевих програм моніторингу довкілля, а також створення регіональних центрів такого моніторингу;

---

na-prat-dniprovskiy-metalurgijnyj-zavod-pereviryat-dotrymannya-zakonodavstva-pro-ohoronu-atmosfernogo-povitrya/. (дата звернення 27.07.2024).

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25.06.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

² Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. №610-р. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 67. Ст. 3845.Стор. 97.

2) цифровізації процесу спостереження за станом довкілля, наприклад використання геоінформаційного моніторингу та вдосконалення стандартизованих форм для автоматичного збирання й фіксування фактів про екологічні ризики та небезпеку для довкілля та людей у реальному часі за допомогою застосування інформаційних технологій та залучення штучного інтелекту;

3) підвищення кадрового потенціалу працівників суб'єктів здійснення екологічного контролю;

4) створення правових, фінансово-економічних та соціальних умов для впровадження екологічно безпечних та чистих технологій у сфері промисловості, іншої господарської діяльності та використання природних ресурсів – стимулювання використання енергоефективних технологій, державна підтримка використання альтернативних джерел енергії тощо.

По-третє, відсутність належних правових засад щодо законодавчого забезпечення здійснення ефективного державного екологічного контролю.

Правове регулювання здійснення екологічного контролю забезпечується за допомогою розгалуженої системи законодавства як загального, так і спеціального (галузевого) рівня та характеру нормативно-правового забезпечення. Загальні правові засади, які визначають завдання, види та окремі особливості процесу реалізації екологічного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища визначені розділом VIII Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 35 цього Закону державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при

---

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 №1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі та додержання операторами вимог законодавства у сфері реєстрації викидів та перенесення забруднювачів і відходів¹.

Відповідно, правові положення щодо здійснення державного екологічного контролю знаходять втілення у галузевому законодавстві, поресурсових кодексах та законах, присвячених правовому регулюванню певного виду природного об'єкту чи комплексу, таких, як: Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України про надра, Закони України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічну мережу», «Про охорону атмосферного повітря», «Про управління відходами», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» та ін.

Поряд із цим, загальні принципи та процедури здійснення державного екологічного контролю, як виду державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, передбачені Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р.² Хоча зазначений Закон і постулює вимогу пріоритетності безпеки життя і здоров'я людини та довкілля перед господарськими інтересами, проте повною мірою не розкриває особливостей здійснення державного екологічного контролю, механізмів збалансування публічних та приватних інтересів у сфері екологічних правовідносин, компетенцію та розмежування повноважень органів, уповноважених здійснювати державний екологічний контроль, не визначає достатньо чітко предмет контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, що суперечить, у свою

---

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25.06.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

² Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007. №877-V. *Офіційний вісник України*. 2007. № 44. Ст. 1771. С. 12.

чергу, принципу правової визначеності демократичної, правової та соціальної держави.

Варто звернути увагу і на гальмуванні законопроектної роботи щодо створення дієвого механізму правого регулювання здійснення державного екологічного контролю. Наприклад, для узгодження із положеннями Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. та на виконання своїх євроінтеграційних зобов'язань, які вимагають від держави-кандидата на членство в ЄС посилення державного екологічного контролю, досягнення його ефективності, спрямованої на покращення стану довкілля, розроблений проект Закону про державний екологічний контроль № 3091 від 19.02.2020 року¹, нагальність прийняття якого зумовлена потребою у комплексному та інтегрованому правовому механізмі реалізації функції екологічного контролю. Незважаючи на актуальність прийняття зазначеного закону для забезпечення чіткого, уніфікованого, узгодженого правового регулювання суспільних відносин у сфері здійснення державного екологічного контролю, усунення колізій, прогалин та суперечностей між широким спектром нормативно-правових актів, які визначають повноваження контролюючих органів, закон понад 3 роки з моменту його підготовки до другого читання у парламенті досі не прийнятий.

Реалізація положень Законопроекту № 3091 передбачає реформаторські зміни у системі екологічного управління та новаторські підходи до процедурних аспектів здійснення державного екологічного контролю. Зокрема, пропонується: алгоритм запобігання екологічних правопорушень, про який зазначалося вище у цьому підрозділі; створення центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну екологічну політику щодо здійснення державного екологічного контролю шляхом оптимізації Державної екологічної інспекції та концентрація всіх повноважень у сфері контролю та нагляду у сфері охорони довкілля в компетенції цього органу; спрямування мети здійснення екоконтролю на покращення стану довкілля;

---

¹ Про державний екологічний контроль: Проект Закону від 19.02.2020 № 3091. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186 (дата звернення 10.08.2024).

розширення заходів екологічного контролю, наприклад здійснення планових, позапланових та рейдових перевірок, патрулювання тощо. Ці новели у державній політиці здійснення екологічного управління мали б сприяти оновленню принципових аспектів здійснення державного екологічного контролю в контексті сучасних напрямів формування екологічної держави крізь призму євроінтеграційних намірів України.

Іншим концептуальним нормативно-правовим документом, який би мав був прийнятий та реалізований у державну екологічну політику, є проєкт Стратегії реформування системи державного (нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів в Україні та затвердження операційного плану заходів її реалізації у 2024–2026 роках¹. Вказана Стратегія підтверджує наміри інтеграції у межах єдиного органу виконавчої влади всіх контрольно-наглядових функцій у сфері охорони довкілля та забезпечення гармонізації із європейськими правовими стандартами, зокрема, Рекомендацією Європейського Парламенту та Ради 2001/331/ЄС щодо мінімальних критеріїв про екологічні інспекції у державах-членах ЄС².

З цього слід резюмувати, що вищезазначені та інші фактори лише поглиблюють процеси стагнації у системі організаційно-правового та функціонального механізмів охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки України. Таким чином, вектор розвитку України на шляху до концептуалізації та становлення екологічної держави неможливий без посилення інституційної спроможності України та трансформації функціонального механізму у галузі формування та реалізації державної екологічної політики, визначення її перспективних напрямків та стратегій.

Ефективний інструмент у досягненні цієї мети вбачається

---

¹ Повідомлення про оприлюднення проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/povidomlennya-pro-oprilyudnennya-proektu-rozporjadzhennya-kabinetu-ministri> (дата звернення 26.07.2024).

² Recommendation of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 providing for minimum criteria for environmental inspections in the Member States. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001H0331> (дата звернення 26.07.2024).

в оптимізації системи органів екологічного управління, чіткої диференціації повноважень та усунення дублювання між ними в контексті наглядових, контрольних, дозвільних, організаційно-правових функцій та налагодження взаємодії між всіма ланками механізму екологічного управління. Крім того, своєчасним є реформування системи екологічного контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища шляхом мінімізації або повної ліквідації наведених вище негативних чинників.

РОЗДІЛ 8

ПРАВОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ «ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО- ЕКОЛОГІЧНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасна парадигма концепції екологічної держави розвивається у світі, де дедалі більше визнається необхідність інтеграції охорони навколишнього природного середовища до основних функцій державного управління. Для України, країни, яка стикається зі значними екологічними викликами, ця зміна парадигми є особливо важливою. Концепція екологічної держави передбачає державу, в якій екологічні міркування інтегровані в усі аспекти управління, забезпечуючи економічний і соціальний розвиток в межах екологічної стійкості.

Останніми роками в Україні відбулися значні трансформації у процесах стратегічного планування та прийняття рішень у сферах секторальної політики, зокрема у галузі національної безпеки держави. На глобальні зміни все більше впливає визнання екологічного права та законодавства важливою складовою національної безпеки. Традиційно національна безпека в Україні зосереджувалася насамперед на військових та політичних загрозах. Однак зростаюче усвідомлення екологічних ризиків таких як забруднення навколишнього природного середовища, зміна клімату та вичерпання природних ресурсів призвело до зміни парадигми, коли потреби охорони довкілля тепер вважаються невід'ємною складовою національної безпеки.

Зазначимо, що сучасна державна політика у сфері національної безпеки України будується на засадах комплексного та багатовекторного спрямування. Згідно із приписами Закону України «Про національну безпеку України», напрямками державної політики у сфері національної безпеки і оборони визначені воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна,

інформаційна, екологічна безпеки, безпека критичної інфраструктури, кібербезпека України та інші напрями¹. Забезпечення ефективного соціально-економічного, політичного та соціального розвитку української державності за проголошених принципів сталого розвитку неможливе без інтеграції та координації всіх зазначених сфер у єдину парадигму національної безпеки держави.

Шлях України до екологічної держави був сформований її унікальним геополітичним, економічним та екологічним контекстом. Країна має багату природну спадщину, включаючи великі лісові масиви, родючі сільськогосподарські землі та значні водні ресурси. Однак десятиліття промислової діяльності, сільськогосподарської практики, а останнім часом і військові конфлікти призвели до серйозної деградації середовища, яка загрожує екологічній безпеці країни.

Досліджуваний нами у цьому розділі концепт екологічної держави, її безпекової функції буде неспроможний та неефективний без синергії взаємозв'язку екологічної безпеки з іншими складовими національної безпеки, оскільки, по-перше, поглиблення екологічних проблем має безпосередній вплив на інші вектори національної безпеки (економічна, соціальна, державна, воєнна). Наприклад, екологічна катастрофа здатна сприяти економічній кризі як окремого регіону, так і державі в цілому, вплинути на розвиток зовнішньополітичної ситуації або навіть зменшити оборонну спроможність держави. У цьому контексті перехід до більш інтегрованого підходу проявляється у посиленні співробітництва між Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України і Міністерством оборони України, міжвідомча співпраця яких покликана узгодити військову діяльність з екологічними цілями, гарантуючи при цьому, що оборонні стратегії не ставлять під загрозу екологічну цілісність країни.

По-друге, комплексний підхід до розробки та реалізації секторальних політик держави, стратегічного планування та прийняття рішень у сфері національної безпеки на основі інтеграції екологічних, передусім, публічних інтересів в інші напрями національної

---

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року №2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. Ст. 1903. С. 51.

безпеки є вимогою сьогодення та потужним фактором забезпечення ефективної та дієвої державної екологічної політики, як антропоорієнтованої на забезпечення права кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, так і сфокусованої на захищеності від надмірної експлуатації людиною самого навколишнього природного середовища, його природних ресурсів та комплексів.

Таким чином, сучасна парадигма концепції екологічної держави пропонує комплексну основу для вирішення екологічних проблем України та забезпечення національної екологічної безпеки. Інтегруючи екологічні міркування в усі аспекти управління, сприяючи сталому розвитку та підвищуючи стійкість до екологічних ризиків, Україна може рухатися до більш безпечного та сталого майбутнього. Однак реалізація цього бачення вимагає сильної політичної волі, ефективного управління та активної участі всіх зацікавлених сторін, включаючи уряд, громадянське суспільство та міжнародне співтовариство. Концепт «екологічної держави», попри свою амбітність, відкриває перед Україною шлях не лише до захисту природного довкілля, а й до побудови більш стійкого та процвітаючого суспільства.

В той же час практична реалізація цих стратегічних змін стикається з низкою викликів. Серед них – недостатнє фінансування екологічних ініціатив, складність інтеграції екологічної та безпекової політики, а також необхідність підвищення рівня обізнаності та залучення громадськості до екологічного врядування. Подолання цих викликів вимагатиме стійкої політичної волі, ефективного правозастосування та активної участі громадянського суспільства. У контексті зазначеної кореляції екологічної безпеки з окремими напрямками національної безпеки України, варто визначити вектори такого співвідношення крізь призму аналізу чинного законодавства України та тенденцій реалізації секторальних політик національної безпеки.

Концепт екологічної держави наголошує на інтеграції екологічних міркувань в усі аспекти управління, забезпечуючи, щоб економічна, соціальна та політична діяльність здійснювалася в гармонії з екологічними принципами. В Україні недотримання вимог сучасної екологічної політики має значні причинно-наслідкові зв'язки та далекосяжні наслідки.

Однією з основних причин недотримання сучасної екологічної політики в Україні є спадщина промислових практик радянських часів. Ці практики надавали пріоритет економічному зростанню на противагу охороні довкілля, що призвело до масштабного забруднення, вирубки лісів та деградації природних ресурсів. Продовження використання застарілої промислової інфраструктури та технологій поглиблює деградацію довкілля, що ускладнює досягнення Україною сучасних екологічних стандартів.

Наслідки недотримання сучасної екологічної політики є глибокими та багатограними. З екологічної точки зору, деградація природних ресурсів загрожує біорізноманіттю, зменшує екосистемні послуги та сприяє зміні клімату. Ці екологічні наслідки, у свою чергу, мають значні соціальні та економічні наслідки. Наприклад, втрата родючих сільськогосподарських земель через нераціональне ведення сільського господарства впливає на продовольчу безпеку та засоби до існування в сільській місцевості; забруднення повітря та водних ресурсів створює серйозні ризики для здоров'я населення, збільшуючи навантаження на системи охорони здоров'я.

З точки зору національної безпеки, недотримання вимог екологічної політики посилює вразливість. Погіршення стану довкілля може призвести до дефіциту ресурсів, що, у свою чергу, може підживлювати соціальні заворушення та конфлікти. В Україні, де окремі регіони вже є політично нестабільними, додатковий тиск екологічного стресу може дестабілізувати громади та підвищити ризик виникнення конфліктів.

Крім того, недотримання сучасної екологічної політики перешкоджає переходу України до «зеленої» економіки. Цей перехід має важливе значення для досягнення сталого розвитку та покращення довгострокових економічних перспектив країни. Без дотримання сучасних екологічних стандартів Україна ризикує втратити переваги зелених технологій, відновлюваної енергетики та сталого сільського господарства, які є ключовими рушіями економічного зростання у XXI столітті ¹.

---

¹ Колодійчук І. А., Куртяк М. Б. Соціально-економічні передумови переходу до зеленої економіки в регіонах України. *Регіональна економіка*. 2024. №2. С. 67-75

Адаптація екологічної політики України до міжнародних стандартів та зобов'язань є важливим кроком на шляху до досягнення сталого розвитку та посилення екологічної безпеки країни. Цей процес передбачає приведення національної політики у відповідність до світових екологічних норм, що дедалі більше зумовлюється необхідністю вирішення таких нагальних проблем, як зміна клімату, втрата біорізноманіття та забруднення довкілля.

Адаптація до міжнародних стандартів також відкриває шлях для економічного зростання та підвищення інвестиційної привабливості України. Глобальний перехід до зеленої економіки створює попит на екологічні продукти та послуги. Прийнявши міжнародні екологічні стандарти, український бізнес може отримати доступ до нових ринків та залучити іноземні інвестиції. Це не лише стимулює економічне зростання, а й створює робочі місця в таких галузях, як відновлювана енергетика, екотуризм та органічне сільське господарство.

Однак процес адаптації не позбавлений викликів. Україна стикається зі значними перешкодами, включаючи необхідність значних інвестицій в інфраструктуру, технології та розбудову потенціалу. Процес адаптації також вимагає комплексних правових та інституційних реформ для забезпечення ефективного впровадження та дотримання екологічної політики.

Процес адаптації також передбачає виконання зобов'язань за міжнародними екологічними угодами, такими як Паризька угода¹. Україна взяла на себе зобов'язання скоротити викиди парникових газів та підвищити свою кліматичну стійкість. Досягнення цих цілей вимагає значних інвестицій у відновлювану енергетику, енергоефективність та практики сталого землекористування. Виконуючи свої міжнародні зобов'язання, Україна не лише сприяє досягненню глобальних кліматичних цілей, а й зміцнює свою енергетичну безпеку та зменшує залежність від викопних видів палива.

Енергетична та екологічна безпека. Державна екологічна та державна енергетична політики мають інтегрувати два самостійних напрями – екологічний напрям, який спрямований на правову

---

¹ Закон України «Про ратифікацію Паризької угоди». Відомості Верховної Ради України. 2016, № 35. Ст. 595

регламентацію відносин щодо збереження природних ресурсів і зменшення шкідливих викидів, тоді як енергетичний напрям має бути зорієнтований на забезпечення енергетичних потреб суспільства на адаптаційній до вимог забезпечення екологічної безпеки основі без шкоди довкіллю та стійкості екосистем¹.

Енергетична безпека є ключовою складовою національної, економічної й екологічної безпеки кожної держави, а її забезпечення – пріоритетний вектор національної політики². Енергетична безпека крізь призму складової національної безпеки України в контексті чинного законодавства детермінується як захищеність національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та *екологічно прийнятним* способом в нормальних умовах і в умовах особливого або надзвичайного стану³.

Стратегію енергетичної безпеки, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р.⁴ та Енергетичну стратегію України на період до 2050 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 р. № 373-р.⁵ можна вважати превалюючими орієнтирами для довгострокового стратегічного планування та прийняття рішень в контексті узгодженості енергетичної

¹ Шеховцов В.В., Статівка О.О. Організаційно-правові механізми забезпечення екологічної безпеки в енергетичному секторі України. *Правова держава*. 2023. №52. С.92-103.

² Гетьман А.П., Анісімова Г.В. Сучасні проблеми законодавчого забезпечення використання й охорони природно-ресурсного потенціалу України в контексті державної інноваційної й екологічної політики. *Право та інновації*. №3 (23). 2018. С.7-21.

³ Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. №64. Ст. 4071. С. 219.

⁴ Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. №907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. №64. Ст. 4071. С. 219.

⁵ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023. № 373-р. *Офіційний вісник України*. № 89.

та екологiчної безпеки, оскiльки концепцiя сучасної державної енергетичної полiтики України спрямована не лише на забезпечення збалансованостi економiчного та соцiального, але й екологiчного вимiрiв сталого розвитку України.

Вiдповiдно до Закону України «Про Основнi засади (стратегiю) державної екологiчної полiтики України на перiод до 2030 року» вiд 28.02.2019 р. одним iз принципових векторiв забезпечення екологiчної безпеки є зменшення обсягiв викидiв парникових газiв та забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а також скидання забруднюючих речовин у водойми, чого можна досягти шляхом створення умов для декарбонiзацiї енергетичного сектору, активного впровадження технологiй енергозбереження та пiдвищення енергоефективностi, збiльшення виробництва енергiї за рахунок вiдновлювальних та альтернативних джерел, впровадження найкращих наявних низьковуглецевих, ресурсозберiгаючих технологiй виробництва, а також сучасних будiвельних технологiй з тепло- та енергозбереження¹.

Однiєю iз панiвних тенденцiй сучасного енергетичного ринку є перехiд на використання вiдновлювальних джерел енергiї, обумовлений як європейськими правовими зобов'язаннями України, так i сучасним станом енергетичного сектору, який зазнав викликiв у зв'язку iз повномасштабним вторгненням та вiйськовими дiями на теренах нашої держави. Крім того, створення належного правового забезпечення використання вiдновлювальних джерел енергiї дозволить не лише зменшити концентрацiю парникових газiв в атмосферi, що сприятиме стабiлiзацiї клiматичної системи й забезпечить сталий, безпечний i м'який перехiд до екологiчно чистої економiки, а також призведе до економiчного зростання, дасть змогу забезпечити децентралiзований доступ до енергiї та, безсумнiвно, зменшить ризик настання негативних наслiдкiв для здоров'я, до яких може привести використання викопних видiв палива i традицiйної бiомаси тощо².

---

¹ Про Основнi засади (стратегiю) державної екологiчної полiтики України на перiод до 2030 року: Закон України №2697-VIII вiд 28.02.2019. *Офiцiйний вiсник України*. 2019. №28. Ст. 980. С. 29.

² Гетьман А. П., Анiсiмова Г. В. Проблеми законодавчого забезпечення державної iнновацiйної й екологiчної полiтики у сферi використання природно-

Отже, ідея екологічно прийняттого впливу енергетики на навколишнє природне середовища полягає в оптимізації здійснення енергетичної діяльності на засадах мінімізації негативного впливу на довкілля та порушення екологічного балансу. Ефективна імплементація цих намірів включає низку правових, організаційно-функціональних, економічних, фінансових, наукових інструментів, які забезпечують інтеграцію принципів охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки в енергетичну політику України, планування та реалізацію енергетичних проєктів. Зокрема, йдеться про впровадження новітніх інноваційних технологій, які сприяють зниженню викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, зменшення використання традиційних видів палива та перехід до використання відновлюваних джерел енергії, підвищення ефективності технологій виробництва енергії з метою забезпечення енергоефективності тощо.

Одним із стратегічних прикладів реалізації феномену соціально-екологічної ринкової економіки та своєрідним дороговказом, з одного боку, і панацеєю між збалансуванням екологічних інтересів і економічним зростанням, з іншого – у цивілізованих державах світу стала концепція Green Deal¹, яка є пакетом законодавчих ініціатив щодо перебудови економіки держав на засадах сталого екологічно збалансованого розвитку й досягнення стабільності для нинішніх та майбутніх поколінь.

Провідну роль у трансформації ринкової економіки до засад «зеленої» економіки відіграє держава та її політико-правові інститути шляхом встановлення відповідних рамкових умов для існуючої моделі економічної системи. Такий перехід супроводжується оновленням нормативно-правової бази, посиленні імперативних (процедури ліцензування, дозвільні механізми використання природних ресурсів, встановлення податкових умов тощо) та диспозитивних (договірні засади) методів правового регулювання суспільних відносин, які мають бути

ресурсного потенціалу України в енергетичній галузі. Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах. Харків : Право. 2018. С. 164.

¹ The European Green Deal. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення 08.08.2024).

узгодженими, визначеними, чіткими та прозорими, позбавленими надмірної бюрократизації та наявності корупційних ризиків.

Сприяння екологічно технологічному розвитку базується на радикальних інноваціях у сталій практиці реалізації секторальних політик держави та здійсненні господарської діяльності, а тому щоб уникнути хаотичної, несистемної інтеграції екологічних вимог у сфери суспільного виробництва та забезпечити його екологізацію, держава на виконання своєї екобезпекової функції має передбачити синтез екологічної стратегії та інших функціональних стратегій.

На думку зарубіжних вчених поєднання інноваційної політики у цій сфері може спиратися на три категорії інструментів: 1) інструменти просування технологій, які сприяють отриманню наукових та прикладних знань (гранти на дослідження та розробки, патентний захист, податкові пільги); 2) інструменти стимулювання попиту, які заохочують формування нових ринків, наприклад через державні закупівлі, пільгові тарифи, квоти тощо; 3) інструменти, які підтримують функції інноваційної системи, наприклад забезпечення інфраструктури, сприяння узгодженню між зацікавленими сторонами та стимулювання розробки різних організаційних рішень¹.

Побудова соціально-екологічної ринкової економіки, яка функціонуватиме на постулатах забезпечення виваженого балансу між економічним прогресом, соціальною справедливістю та охороною довкілля, потребує державної регуляторної політики, створення законодавчого фундаменту, зміни парадигми споживацького ставлення до природних ресурсів.

Таким чином, концепція соціально-ринкової економіки, яка прагне збалансувати принципи вільного ринку із соціальним благополуччям, також має бути переосмислена в контексті екологічної держави. Це переосмислення передбачає визнання того, що економічна діяльність повинна здійснюватися в межах екологічних обмежень планети, і що держава несе відповідальність

---

¹ Soderholm P. The green economy transition: the challenges of technological change for sustainability. Sustainable Earth. 2020. No 3. URL: <https://sustainableearthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1186/s42055-020-00029-y> (дата звернення 05.08.2024).

за забезпечення того, щоб економічна діяльність не підривала екологічну стійкість.

Україна, приєднавшись до світових норм, може посилити свою екологічну безпеку, отримати доступ до міжнародного фінансування та розкрити нові економічні можливості. Однак реалізація цих перспектив вимагає подолання значних викликів через ефективне управління, інвестиції у сталі технології та активне залучення громадськості. Процес адаптації є важливим кроком на шляху України до становлення екологічної держави, здатної відповідати на екологічним викликам ХХІ століття.

РОЗДІЛ 9

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ, МІЛІТАРИЗАЦІЯ ТА ЇХНІ ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

Сьогодні науковці, громадські організації екологічного спрямування, а також військові аналітики, насамперед зі Сполучених Штатів Америки, зміну клімату сприймають як «мультиплікатор загроз», що посилює ризики і погіршує їхні наслідки як для національної, так і регіональної безпеки. З огляду на це можна вести мову про те, що в цілому досягнуто консенсусу з приводу того, що загрози походять не від зміни клімату, оскільки вони не породжують конфліктів, а від того, що вони можуть стати прискорювачем нестабільності чи конфлікту. Як наголошують фахівці, і з цим складно не погодитися, за результатами проведених досліджень не вдається встановити чіткої закономірності, наприклад, між кількістю опадів і збільшеннями кількості конфліктів, тоді як між потеплінням і зростанням конфліктів такий зв'язок виявлено: наслідком змінення температури на 1 % є підвищення ризику розв'язування громадянської війни на 4,5 %. Відтак, виходячи з поточних температурних тенденцій, експерти прогнозують збільшення збройних конфліктів до 2030 р. приблизно на 54 %, що матиме наслідком зростання загальної кількості смертей майже на 400 000 осіб¹.

Більш того, зміна клімату пов'язана як з прямими, так і непрямими загрозами й викликами для безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях. Прямі загрози небезпечні своїм впливом на критично важливу для забезпечення національної безпеки інфраструктуру, наприклад: підвищення рівня моря становитиме загрозу для цивільних і військових

¹ Voski A. (2016). The Role of Climate Change in Armed Conflicts across the Developing World and in the Ongoing Syrian War. *Carleton Review of International Affairs*. Vol. 3. P. 124.

² Burke M. B., Miguel E., Satyanath Sh., Dykema J. A. and Lobell D. B. (2009). Warming increases the risk of civil war in Africa. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 106, №. 49: 20670-20674.

об'єктів, оскільки може призвести до затоплення міст і навіть низьколежачих малих острівних держав або знизити здатність армії проводити військові операції; екстремальні погодні явища у змозі зруйнувати найважливіші енергетичні, сільськогосподарські й фінансові центри, від яких залежить забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави; підвищення температури повітря і води породжує дефіцит їжі й води, провокує поширення переносників хвороб тощо. Непрямі загрози пов'язані із здатністю зміни клімату збільшувати навантаження на критично важливі ресурси (передусім воду, продовольство й енергоресурси), що становлять матеріальну основу безпеки держави¹.

Кліматичні потрясіння, які останнім часом демонструють тенденцію до зростання як за ступенем тяжкості, так і частотою, спроможні істотно підірвати здатність держави ефективно функціонувати. Це зумовлено тим, що кліматичні зміни можуть спричиняти внутрішньодержавні й міждержавні конфлікти і війни, посилення екстремізму і насилля, збільшення кількості соціальних заворушень, які у змозі спровокувати масову міграцію населення, а за певних умов навіть призвести до знищення держави, прикладів чого багато в історії. Як свідчить практика, заради прискорення відновлення держави після стихійних лих або воєнних конфліктів, підтримання соціально-економічної та політичної стабільності в збіднілих країнах держава, інтеграційні об'єднання й міжнародна спільнота в цілому вдаються до залучення іноземних інвестицій, доставки гуманітарної допомоги².

Не можна оминати того, що зміна клімату, хоч і побічно, також впливає на стан регіональної (наприклад, Центральна Азія) або глобальної (геостратегічної) безпеки (зокрема, коли йдеться про такі геополітичні регіони, як Арктика або Південно-Китайське море). Відсутність потенціалу для управління кліматичними

---

¹ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2022. Вип. 43. С. 342–363. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>.

² U.S. Dep't of DEF, National Security implications of Climate-related risks and a changing climate 7(2015). URL: <http://archive.defense.gov/pubs/150724-congressional-report-on-nationalimplications-of-climate-change.pdf?source=govdelivery>.

ризиками може зробити країну або окремих регіон більш нестабільними і схильними до конфліктів.

Як уже наголошувалося, в останнє десятиліття інтерес до питання підвищився, з огляду на це з'явилося багато публікацій, наукових досліджень, в яких використовується значна кількість нових термінів, як-от «екологічна держава», «зелена держава», «екологічний суверенітет», «екологічний аспект державного суверенітету», «екологічна безпека», «екологічні ризики», «екологічна загроза», «глобальні екологічні перспективи», «екологічний порядок денний», ««зелена» гуманітарна інтервенція», «екологічний вектор руху антиглобалістів» та ін. Звісно, вони часто залишаються за межами традиційного категоріального апарату загальної теорії права і науки міжнародного права. Аналіз літератури з обраної для вивчення теми засвідчує, що вказані терміни далеко не завжди застосовуються авторами усвідомлено, внаслідок цього виникає певне непорозуміння, а вже через це бракує фактичних даних для пояснення тенденції до «екологізації» національних, регіональних і міжнародних відносин, «сек'юритизації» сфери екологічних відносин.

Продовжуючи висвітлення питання, вкажемо, що в сучасному світі екологічні й кліматичні проблеми з позиції права розглядаються з двох головних позицій:

– як привід для налагодження більш тісного правового співробітництва між державами на дво- чи багатосторонній основі, як важливий фактор майбутнього світобудівництва і сталого розвитку (співробітництво в екологічній сфері характеризується постійно зростаючим впливом на світову політику);

– як різновид невоєнних¹ («м'яких») загроз національній безпеці.

Як наголосила Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у своїй Резолюції 43/53 (1988), «зміна клімату є спільною проблемою усього людства, оскільки клімат є необхідною умовою, що забезпечує існування життя на Землі», а тому варто вжити необхідних і своєчасних заходів із її вирішення у глобальних

---

¹ Разом із тим не слід забувати, що деградація навколишнього середовища здатна спровокувати також і насильницькі конфлікти.

масштабах¹. Попри це, досі не розроблено механізму міжнародно-правового регулювання атмосфери й клімату, а ті міжнародно-правові акти, які існують (слід, насамперед, згадати Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979)² з протоколами до неї; Конвенцію про охорону озонного шару (1985)³ з Монреальським протоколом до неї (1987)⁴, Рамкову конвенцію Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (1992)⁵, Кіотський протокол (1997)⁶ і Паризьку угоду про зміни клімату (2015)⁷), ефективно не вирішують існуючих проблем. Враховуючи це, не дивно, що стан навколишнього середовища погіршується, незважаючи на накопичений обсяг актів із питань міжнародного правового регулювання в екологічній сфері.

Зауважимо, що сучасна міжнародна кліматична політика сформувалася після конференції у Копенгагені (2009) і являє собою стратегію «глобальної угоди», заснованої на ідеї переговорів про всеосяжний, універсальний та юридично обов'язковий договір, за яким зверху вниз реалізується загальноприйнятна політика, що провадиться на раніше узгоджених принципах. Вона була

---

¹ Protection of global climate for present and future generations of mankind : resolution / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/54234>.

² Convention on long-range transboundary air pollution. Geneva, 13 November 1979. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-1&chapter=27&clang=_en.

³ Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (with annexes and Final Act). Concluded at Vienna on 22 March 1985. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201513/volume-1513-I-26164-English.pdf>.

⁴ Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (with annex). Concluded at Montreal on 16 September 1987. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201522/volume-1522-i-26369-english.pdf>.

⁵ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.

⁶ UNFCCC (1997) Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change adopted at COP3 in Kyoto, Japan, on 11 December 1997. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.

⁷ Paris Agreement on Climate Change (2015). URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

розроблена п'ятнадцять років тому, а отже, (і це цілком зрозуміло) повною мірою вже не відповідає потребам сьогодення. Виходячи з цього, нині існує потреба у переоцінці чинного підходу до побудови кліматичного режиму.

Продовжуючи висвітлення питання, зазначимо, що протягом останнього десятиліття міжнародна кліматична політика характеризується як безперервний процес, що поєднує паралельні зусилля зі створення часткових угод щодо будівельних блоків глобального кліматичного управління. Щоправда, при цьому не втрачає гостроти проблема попередження надмірної фрагментації правового регулювання, оскільки це може привести до суто децентралізованого підходу «знизу вгору», чому прагнуть запобігти¹.

Стрімкий розвиток екологічного права Європейського Союзу у XXI ст. зумовив виокремлення в його структурі інституту протидії змінам клімату, особливістю якого є ув'язування відповідних регуляторів і приписів екологічного й енергетичного права ЄС, а також виключна роль дипломатії об'єднаної Європи у поширенні загальноєвропейських стандартів на треті країни через мережу зеленої дипломатії ЄС².

Нині політика Європейського Союзу у сфері протидії змінам клімату реалізується відповідно до Кліматичної й енергетичної політики ЄС до 2030 року³; Програми дій ЄС щодо довкілля та

¹ Falkner, R., Stephan H., Vogler J. (). International Climate Policy after Copenhagen: Towards a 'Building Blocks' Approach. *Global Policy*. Vol. 1 . Issue 3. P. 252.

² Орехов С. М. Правове регулювання охорони довкілля в Європейському Союзі : дис. ... д-ра юрид. наук; спеціальність 12.00.11. Київ, 2019. С. 367; Гуцова О.С., Яковюк І.В. Екологічна дипломатія Європейського Союзу. Юридичний електронний журнал. 2022. № 5. С. 634–637. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/153>; Яковюк І.В., Трагнюк О.Я., Бойчук Д.С., Тарасова Є.О. Неформальні угоди в теорії та практиці кліматичної дипломатії. *Forum Prava*, 2022. №72(1). С. 21–37.

³ Kulovesi K., Oberthür S. (2020). Assessing the EU's 2030 Climate and Energy Policy Framework: Incremental change toward radical transformation? *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. Vol. 29, Issue 2. Pp. 151-166; Medvedieva, M., Smirnova, X. (2019). Climate and energy governance

клімату до 2020 року¹; «Енергетика 2020: Стратегії конкурентної, екологічно чистої та безпечної енергетики»², а також Регламенту Європейського Парламенту та Ради 525/2013 (2013 р.)³. Крім того, було удосконалено законодавство щодо хімікатів. Зауважимо, що завдяки виконанню вказаних програм і дотриманню приписів законодавчих актів забруднення повітря, води та ґрунту значно зменшилось.

Разом із тим слід визнати, що внаслідок російської агресії досягнення кліматичної політики, яку провадить ЄС, опинилися під загрозою. Замість швидшого переходу до відновлюваних джерел енергії ЄС змушений вдатися до заміни частини російського газу американським, який має високий рівень викидів; Польща і ФРН збільшили використання вугілля. Європейський Парламент зробив кроки в напрямі визнання інвестицій у природний газ й атомну енергетику такими, що відповідають концепції сталого розвитку. Отже, російська агресія перешкоджає об'єднаній Європі досягти кліматичних цілей у рамках Паризької угоди.

Зведення політизованих екологічних і кліматичних проблем у ранг питань «безпеки» переводить екологічну політику на максимально високий рівень національних, регіональних і міжнародних відносин. Це, з одного боку, гарантує більш високий рівень політичної обізнаності суспільства – екологічна безпека стає предметом щоденних політичних дебатів різного рівня за участю широкого кола суб'єктів (органи державної влади, міжурядові

---

at a crossroad: Global, regional and national dimensions. *EEA - Electrotehnica, Electronica, Automaticathis*, 67(1), pp. 101–114.

¹ Decision № 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 november 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our Planet' text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D1386>.

² Energy 2020: A strategy for competitive, sustainable and secure energy. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf.

³ Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on a mechanism for monitoring and reporting greenhouse gas emissions and for reporting other information at national and Union level relevant to climate change and repealing Decision No 280/2004/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0525&rid=2>.

i неурядовi мiжнароднi органiзацiї, громадськi рух i органiзацiї тощо), породжує вiдчуття невідкладностi й нагальностi вирiшення екологiчних проблем заради забезпечення безпеки як окремого iндивiда, суспiльства i держави, так i людства в цiлому. З iншого – «сек'юритизацiя» екологiчної сфери¹ здатна обмежити дiапазон доступних засобiв для вирiшення екологiчних i клiматичних проблем.

У той саме час (i це змушує замислитися) вiйськовi багатьох провiдних країн стурбованi майбутнiми конфлiктами, викликаними масштабним перемiщенням населення та нестачею ресурсiв через посилення посух i повеней, вдаються до розробок стратегiй мiнiмiзацiї їх шкiдливих наслiдкiв², щоправда, вони мiстять недостатньо заходiв, спрямованих на пом'якшення причин таких криз. Бiльш того, саме вiйськовi були пiонерами у використаннi сонячної енергiї, транспортних засобiв з гiбридним двигуном i бiопалива, насамперед у зонах бойових дiй, оскiльки це зменшувало їхню залежнiсть вiд дизельного палива, постачання якого може стати об'єктом атаки пiд час транспортування. Однак слiд визнати, що їх iнiцiативи щодо адаптацiї до змiни клiмату переслiдують, як правило, не клiматичнi, а суто вiйськовi цiлi.

Виходячи з наведеного, варто вказати, що розгляд екологiчних проблем в контекстi нацiональної, регiональної i мiжнародної безпеки зумовлює виникнення питання, щоправда, поки що лише в окремих зарубiжних авторiв, чи призведе це до мiлітаризацiї екологiчної полiтики, або, навпаки, до демiлітаризацiї мислення у сферi безпеки.

Вбачається, що певнi побоювання видаються цiлком виправданими, оскiльки теза про те, що «мiлітаризацiя – це єдина найбільш руйнiвна, з екологiчної точки зору, дiяльнiсть людства»³,

---

¹ У програмi дiй «Порядок денний на XXI столiття», прийнятiй на Конференцiї ООН з навколишнього середовища i розвитку (Самiт Землi в Рiо-де-Жанейро, 1992), чiтко простежується фрагментацiя полiтики екологiчної безпеки.

² Так, ВМС США вживає комплекс заходiв (пiдiмає свої вiйськово-морськi бази в портах i гаванях вiд Вiрджинiї до Флориди), спрямованих на захист вiд пiдвищення рiвня моря.

³ Gould, Kenneth. 2007. The Ecological Costs of Militarization. *Peace Review: A Journal of Social Justice*. Vol. 19. Issue 4. P. 331.

не потребує спеціального доведення. Попри значущість піднятої теми, порівняльні дослідження впливу мілітаризації на навколишнє середовище, а також на рівень добробуту суспільства у країнах Заходу, нажаль, майже не проводяться, а в Україні ця проблема взагалі не вивчається науковцями, хоча на тлі останніх подій вона мала б бути у центрі уваги. Пояснимо висловлене. Загальновідомо, що війна – це історичне явищем, яке характеризується масштабним впливом на навколишнє середовище з невстановленою періодичністю. Як доводить історія, упродовж всього існування людства використання військової зброї позначалося на довкіллі, різниця полягала лише в масштабі і ступені шкідливих наслідків, які, звісно, залежали, від застосування відповідної техніки і видів озброєнь. Перший ядерний вибух, який здійснили США 16 липня 1945 р. на полігоні «Трініті» у Лос-Аламосі, ознаменував собою одночасно і початок ядерної ери, і новий етап екологічної епохи. Перехід війни від використання хімічної (вперше хімічна зброя була застосована під час Першої світової війни, але використання особливо небезпечних хімікатів почалося під час Другої світової війни) до ядерної зброї створює дедалі більше навантаження на екосистеми й навколишнє середовище.

Із 1991 по 2008 роки у світі відбулося 122 збройних конфлікти, 163 країни мають регулярні збройні сили. Лише на підготовку до війни використовувалося до 15 мільйонів квадратних кілометрів землі, на неї припадає 6 % загального споживання сировини і здійснюється до 10 % глобальних викидів вуглецю¹; вважається, що від 10 до 30 % усієї екологічної деградації у світі є прямим результатом діяльності військових у мирний час чи підчас військо-

---

¹ Harbom L, Wallensteen P. Armed conflict, 1989–2006. *Journal of Peace Research*. 2007. Vol. 44. P. 623–634.

Majeed A. The Impact of Militarism on the Environment: An Overview of Direct and Indirect Effects. Ottawa (Canada): Physicians for Global Survival. 2004.

Муравйова С. В. захист навколишнього середовища в міжнародних збройних конфліктах: проблеми міжнародно-правового регулювання. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2022. С. 236–240.

вих конфлiктiв¹. За оцiнками експертiв, землi, вiдведенi пiд воєннi цiлi, покривають вiд 1 до 6 % поверхнi сушi планети; у багатьох випадках це екологiчно важливи райони; вiйськовi вiдповiдальнi за 5,5 % всiх викидiв парникових газiв у свiтi. Попри те, що звiтнiсть про вiйськовi викиди вiдповiдно до Рамкової конвенцiї ООН про змiну клiмату, має важливе значення, її надання на цей час незадовiльне².

Для повноти висвiтлення питання вбачається за доцiльне додати, що частота, масштаб i складнiсть екологiчних впливiв пов'язанi з рiзними видами вiйн. Деякi мiжнароднi збройнi конфлiкти можуть бути короткочасними, але вкрай руйнiвними, тодi як окреми громадянськi вiйни можуть тягтися десятилiттями, проте з низькою iнтенсивнiстю. Багато сучасних конфлiктiв, якi тривають роками i супроводжуються значними за часом перiодами високоiнтенсивних бойових дiй, нiвелювали кордони³.

Як доводить iсторiя, вiйни i воєннi конфлiкти у ХХ – ХХI столiттях варiюються вiд масштабних мiждержавних конфлiктiв iз використанням всього вiйськового потенцiалу (наприклад, двi свiтовi вiйни у ХХ ст., В'єтнамська вiйна (1955–1975 рр.), росiйська агресiя проти України) до рiгiональних i громадянських вiйн за участю менш оснащених збройних угруповань (зокрема, Друга китайсько-японська вiйна (1937–1945 рр.)⁴, вiйна в Перськiй затоцi та в Ираку (1990–1991 рр.), громадянська вiйна в Руандi (1990–1994 рр.), вiйна в Косово (1998–1999 рр.)), а також насильницькi конфлiкти з участю недержавних воюючих сторiн (наприклад, С'єрра-Леоне, 1991–1996 рр.). З огляду на сказане держави, навить за мирного часу, змушенi пiдтримувати й оновлювати

---

¹ Муравйова С. В. Захист навколишнього середовища в мiжнародних збройних конфлiктах: проблеми мiжнародно-правового регулювання. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану : матерiали наук.-практ. онлайн-конференцiї (Харкiв, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харкiв : Право, 2022. С. 236–240.

² How does war damage the environment?. URL: <http://surl.li/epqjsk>.

³ How does war damage the environment?. URL: <http://surl.li/epqjsk>.

⁴ Штучно спровокован анацiоналiстичним урядом Центрального Китаю повiнь на рiчцi Хуанхе в 1938 р. Довго вважалася найбільшим актом екологiчної вiйни в iсторiї.

військову техніку матеріали, що, у свою чергу, означає постійні та масштабні витрати на їхню утилізацію, а це, звісно, має наслідки для довкілля. Таким чином, не лише ядерна й хімічна зброя створюють екологічні проблеми протягом усього свого життєвого циклу, це стосується і звичайної зброї, особливо там, де вона утилізується шляхом відкритого спалювання або детонації. Більш того, історично склалося так, що безліч надлишків боєприпасів також скидалося в море.

Усе вищенаведене пояснює той факт, що дедалі частіше аналіз впливу змін клімату на ефективність оборонного сектору держав і зворотній вплив стає предметом вивчення науковців. У розробці цього напрямку лідирують зарубіжні вчені¹, які сформуvalи новий напрям досліджень – військова екологія (Military ecology)², екологія війни (ecology of war)³, екологія (військових) конфліктів

---

¹ Altingoz M., Ali S. *Hydropolitics in the Russian – Ukrainian Conflict*. March 1, 2022. URL: <https://www.newsecuritybeat.org/2022/03/hydropolitics-russian-ukrainian-conflict/>; *Military and conflict-related emissions: Kyoto to Glasgow and Beyond* : report. Freiburg, 2022. URL: https://thefivepercentcampaign.files.wordpress.com/2022/06/military-emissions_final.pdf.; Sparrevik M., Utstøl S. Assessing life cycle greenhouse gas emissions in the Norwegian defence sector for climate change mitigation. *Journal of Cleaner Production*. 2020. Vol. 248. P. 1-8; Belcher O., Bigger P., Neimark B., Kennelly C. Hidden Carbon Costs of the «Everywhere War»: Logistics, Geopolitical Ecology, and the Carbon Boot-Print of the US Military. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 2019; Hanson T. Biodiversity conservation and armed conflict: a warfare ecology perspective. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2018. 1429(1); Clark B., Jorgenson A.K., Kentor J. Militarization and energy consumption. *International Journal of Sociology*. 2010. Vol. 40, No. 2, P. 23–43; Bailey J. J. Is it practical for defence to reduce its carbon emissions without affecting its effectiveness? *Defence Studies*. 2009. Vol. 9, Issue 1. P. 47–84.

² Gautam P. K. *Military-EcologicalInterface*. 2020. URL: <http://surl.li/fqkzes>.; Marler Th. E. Military ecology more fitting than warfare ecology. *Environmental Conservation*. 2013. Vpl. 40 (3). P. 207–208.

³ Machlis G. E., Hanson Th. Warfare Ecology. *BioScience*. 2008. Vol. 58, Issue 8. P. 729–736.

⁴anier-Graham S. D. *The Ecology of War: Environmental Impacts of Weaponry and Warfare*. Walker & Co. 1993. 185 p.

(ecologyof (military) conflicts)¹. Нажаль, вітчизняні правознавці цьому напрямку досліджень приділяють недостатньо уваги², хоча проблема зміни клімату в умовах війни турбує українців³.

На продовження наголосимо ще на одному моменті. Довкілля не безпідставно називають «мовчазною жертвою війни»⁴. Росія, провадячи екоцидну за своїм змістом воєнну політику, цілеспрямовано знищує українську природу⁵, грубо порушуючи тим самим право на безпечне для життя та здоров'я довкілля не лише громадян України, а й всього людства.

Для кращого розуміння висловленого зазначимо, що, з одного

¹ Billon P.H. L. The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography*. 2001. Vol. 20(5). P. 561–584. Gaynor K., Fiorella K. J., Gregory G., Kurz D. War and wildlife: linking armed conflict to conservation. *Frontiers in Ecology and the Environment*. 2016. Vol. 14(10). P. 533–542.

² Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2022. Вип. 43. С. 342–363. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342/>; Малько Л., Ніколаєнко Д. Воєнна екологія: новини 2022 року та оцінка екологічних наслідків агресії Росії проти України. URL: <http://surl.li/gfqmox>; Екологічні наслідки військових дій : Матеріали науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2018 р. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2018. 96 с.

³ За період з 24 лютого по 27 квітня 2022 р. про зміни клімату в ЗМІ писали трохи менше, ніж про радіаційне забруднення та підпали трави – було зафіксовано 1315 повідомлень, з яких 800 – оригінальні. Особливу увагу змінам клімату приділяли у повідомленнях щодо злочинів проти довкілля та наслідків війни. Більш детально див.: Довкілля і війна в Україні: медіамоніторинг присутності теми у ЗМІ та пошукових запитах українців (24 лютого – 27 квітня). URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkillya-i-vijna-v-ukrayini.pdf>.

⁴ Рамковий документ: Робоча група високого рівня з питань екологічних наслідків війни, 15 вересня 2023 року. 6 с. URL: <http://surl.li/htxntz>.

⁵ Станом на червень 2023 р. в Україні розслідувалося понад 200 воєнних злочинів проти довкілля та 15 випадків, які за Кримінальним кодексом України кваліфікуються як екоцид. Слід зазначити, що в системі міжнародного кримінального правосуддя раніше таких майже не існувало.

⁶ Україні розслідується 15 випадків, які кваліфікуються як екоцид – прокуратура. URL: <http://surl.li/eaaxe>.

боку, екоцид розглядається як протиправне діяння, що пов'язане із збройними конфліктами, а отже, виступає різновидом воєнних злочинів. Виходячи з тяжкості наслідків і загроз, він є предметом вивчення і пильної уваги. З другого – викликає дискусії те, чи має він місце у випадках, коли дається оцінка діям або бездіяльності певних суб'єктів, наслідком яких є завдання значної шкоди довкіллю, у контексті забезпечення екологічної безпеки.

Варто зауважити, що злочини проти довкілля з давніх часів вчинялися для забезпечення переваги на полі бою. Так, у IV ст. до н. е. мала місце масова загибель захисників міста Кіррастала внаслідок отруєння річки за наказом Солона. Отруєння води у криницях із метою знищення військ супротивника практикувалося германськими воїнами під час війни проти римлян за часів Давнього Риму. Під час Першої світової війни німецькі війська 15 квітня 1915 р. застосувала газ хлору поблизу міста Іпр (Бельгія), а 12 липня 1917 р. там саме вони використали зброю, що містила сірчаний іприт, внаслідок чого загинуло до 20 000 осіб, а також було завдано значну шкоду довкіллю. Проте найбільшого розголосу набув злочин екоциду, що мав місце під час війни у В'єтнамі, а його вчинення довело, що серйозне руйнування довкілля може бути наслідком не тільки цілеспрямованої зміни екосистем, а й широкого використання вибухових і запальних боєприпасів, подальшими лісовими пожежами¹.

З огляду на наведене питання, пов'язані із притягненням до відповідальності за екоцид², набувають актуальності і стають предметом вивчення. Звісно, увага приділяється випадкам як міжнародно-правової відповідальності, коли йдеться про суб'єктів

---

¹ Яковюк І. В., Трагнюк О. Я., Щокін Ю. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2023. № 45. С. 269-286. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-45-269>.

² Термін «екоцид» утворений з двох слів: давньогрецького «οἶκος» – «будинок», або «житло» та латинського «caedo» – знести або вбити, і буквально означає «вбивство дому, житла, помешкання, а отже, середовища існування. За словником Вебстера означає «знищення/руйнування великих площ природного середовища внаслідок діяльності людини». Див: Ecocide. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ecocide>.

міжнародного права¹, так індивідуальної кримінальної відповідальності посадових осіб і військових за вчинені воєнні злочини, зокрема, і ті, наслідком яких є завдання шкоди навколишньому середовищу. У першому випадку йдеться про відповідальність держави-порушника, з якої можна стягнути репарації на користь потерпілої сторони, тоді як у другому – про безпосередню відповідальність винних осіб перед судом.

Звернемося до конкретних прикладів. Так, відповідальність за злочин екоциду передбачає стаття 441 Кримінального кодексу України, згідно з якою екоцид – це «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу»². Включення складу цього злочину до розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» слід розцінювати як те, що йдеться про правопорушення, вчинене під час збройного конфлікту. Слід зазначити, що такий підхід щодо встановлення відповідальності застосований також у Статуті Міжнародного кримінального суду (ст. 8 (2)(b)(iv))³. Через надзвичайний контекст поняття «екоцид» пов'язується з воєнними ситуаціями, в яких першочерговою метою було знищення довкілля.

Однак тривалий час притягнення винних осіб за вчинення перерахованих дій ускладнювала невизначеність юридичного змісту терміна «екоцид». У 1972 р. J. H. E. Fried запропонував розуміти під цим терміном військовий злочин, оскільки він є безпрецедентним порушенням принципів і законів війни⁴. Розуміючи загрози від вчинення цього злочину, Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1976 р. схвалила Конвенцію про заборону вій-

---

¹ У цьому контексті як приклад можна навести, зокрема, безпосереднє притягнення до відповідальності росії як держави за неспровоковану агресію і порушення статуту ООН.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

⁴ Fried, J. H. E. (1972). War by ecocide: some legal observations. *Bulletin Peace Proposals*. 1:4.

ського або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, а підписана вона була 18 травня 1977 р. в Женеві¹. Конвенція забороняє державам-учасницям, по-перше, військове або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на навколишнє середовище шляхом навмисного управління природними процесами для зміни динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу, атмосферу або космічний простір (ст. 2), і, по-друге, погодну війну (використання методів зміни погоди з метою заподіяння шкоди або руйнування) (ст. 1)². Щоправда, у Конвенції сам термін екоцид не згадується.

Положення Конвенції 1976 р. доповнюються положеннями Додаткового протоколу I від 8 червня 1977 р. до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів³. Так, відповідно до п. 3 ст. 35 «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготривалий і серйозний збиток природному середовищу». Також забороняється заподіяння шкоди довкіллю як репресалій, оскільки вони карали б все людство в цілому.

Положення про заборону застосування методів і засобів ведення війни, що можуть заподіяти великий, довгостроковий і серйозний збиток довкіллю, закріплене і в Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (1980 р.)⁴, і у Протоколах до неї.

---

¹ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD). URL: <https://disarmament.unoda.org/enmod/>.

² Слід зауважити, що ні ця стаття Конвенції, ні жодна інша не розкривають, що ж саме розуміється під «широкими, довгостроковими або серйозними наслідками».

³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>.

⁴ The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have

У 1978 р. Підкомісія ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин за результатами проведеного дослідження ідентифікувало екоцид як міжнародний злочин. Було запропоновано додати до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього поправку, додавши злочин екоциду, який завдає «широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу»¹.

Конвенція «Про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» (1991) передбачає обов'язок держав-підписантів не вдаватися до воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля, «які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, нанесення шкоди або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці»². Слід вказати, що термін «засоби впливу на довкілля» охоплює будь-які засоби зміни динаміки, складу або структури Землі шляхом навмисного управління природними процесами, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору³.

Статут Міжнародного кримінального суду (2022)⁴ не закріплює окремим складом злочин екоциду, він відносить його до воєнних злочинів і розглядає як умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад може призвести, зокрема, до масштабної,

---

Indiscriminate Effects as amended on 21 December 2001. URL: <https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/the-convention-on-certain-conventional-weapons/CCW%2Btext.pdf>.

¹ Study of the question of the prevention and punishment of the crime of genocide / prepared by Nicodème Ruhashyankiko, Special Rapporteur. 1978. P. 128-134. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/663583?ln=en#record-files-collapse-header>.

² Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention) of February 25, 1991. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf.

³ Яковюк І. В., Трагнюк О. Я., Щокін Ю. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2023. № 45. С. 269-286. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-45-269>.

⁴ Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

довготривалої та серйозної шкоди доквіллю (наслідки мають відображатися саме у сукупності всіх трьох факторів), яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною й безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою¹.

Виходячи з наведеного, варто зупинитися на тому, що внаслідок окупації у 2014 р. Росією частини території Донецької та Луганської областей екологічна ситуація в Україні суттєво погіршилася. Критичних масштабів вона почала набувати після початку повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 р., коли військові дії охопили всю територію нашої країни. Затяжне воєнне протистояння означає, що російські війська просуваються вглиб природних територій України, займаючи ліси та території природно-заповідного фонду². Рух важкої військової техніки, будівництво численних фортифікаційних споруд, мінування територій і активні бойові дії завдають істотної шкоди ґрунтовому покриттю, що, у свою чергу, призводить до деградації рослинного покриву, посилює вітрову й водну ерозію. Крім того, російський тероризм стосовно українських АЕС³ і ядерних

---

¹ Marley Jack. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

² Так, станом на 1 березня 2022 р. російські війська вели бойові дії на території біля 900 об'єктів природно-заповідного фонду України, які охоплювали площу 12 406,6 кв.км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду держави.

³ Наслідком захоплення найбільшого в Європі ядерного об'єкта – Запорізької АЕС – стало руйнування інфраструктури станції, пошкодження всіх ліній електропередач. Через дії окупаційної адміністрації станції від початку російської агресії Запорізька АЕС пережила вісім повних і ще одне часткове знеструмлення.

⁴ Осени 2024 р. за даними «Енергоатом» поруч з українськими АЕС пролетіли понад 100 російських ракет і дронів. Влучання у підстанцію однієї з атомних електростанцій 26 серпня 2024 р. призвело до зупинки її роботи. Аварійно знеструмлена станція знаходиться в центрі країни, а інші два об'єкти – біля кордону з країнами Європейського Союзу.

об'єктів¹ може призвести до радіаційної загрози для всього Європейського континенту. Таким чином, російська агресія переконливо доводить здатність сучасної зброї спустошувати природне середовище: пожежі в лісах перетворюють їх на пустелі; осушення торфовищ створює сприятливі умови для виникнення торфових пожеж; родючі сільськогосподарські угіддя стають мінними полями², а український чорнозем випалюється внаслідок підриву ракет і снарядів; внаслідок пересування важкої військової техніки відбувається забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами; через масові поховання вбитих російських окупантів зони ведення запеклих бойових дій перетворюються на величезні могильники, внаслідок чого вирощувати сільськогосподарські культури на такій землі у найближчому майбутньому заборонено; під час детонації ракет й артилерійських снарядів утворюється низка хімічних сполук, а також велика кількість токсичної органіки, окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції; руйнування дамб і водоводів, розлив річок призводить до деградації значних територій і забруднення ґрунтів і вод, спостерігається попадання отруйних речовин у море; руйнуються природні ландшафти; певні види тварин, зокрема, занесені в Червону книгу, вимирають або вимушені змінювати місце розташування; місцева рослинність зникає. Як видно, із розвитком технологій шкода навколишньому середовищу стає все більш жорстокою і масштабною, здатною спричинити або прискорити екологічні й кліматичні кризи. Ще одним вкрай негативним наслідком російської агресії виступає невиконання Україною раніше задекларованих кліматичних цілей, адже війна забезпечує відчутний внесок у зміну клімату, а відновлення

---

¹ На думку експертів, у разі пошкодження ядерної установки «Джерело нейтронів» у Харківському фізико-технічному інституті, яка зазнає періодичних обстрілів і бомбардування з боку російських військ, можуть постраждати понад 640 тисяч людей.

² Для розмінування всієї території України знадобиться майже 35 мільярдів доларів США. Збитки України через міни та інші вибухонебезпечні предмети становлять 11,2 мільярда доларів щорічно. Див.: Мінекономіки: Україна щороку втрачає 11,2 мільярда доларів через заміновані території. URL: <http://surl.li/uookkv>.

Україні у повоєнний період неминуче буде супроводжуватися значними викидами парникових газів.

Продовжуючи висвітлення питання, вкажемо, що перехід сучасних армій на відновлювані джерела енергії з метою скорочення значних викидів вуглецю не знімає питання, що розглядається, у випадку розв'язання повномасштабної війни, яка у різні способи вкрай негативно позначається на кліматі, що, до речі, можна спостерігати на прикладі російської агресії проти України. Тому нагальним завданням слід вважати вирішення проблеми викидів від військових операцій не тільки у воєнний, а й мирний час: їхні обсяги відомі лише частково¹ і сьогодні ніхто не бере на себе відповідальності за них у контексті кліматичних цілей ООН².

Зауважимо, що Кіотський протокол обходить увагою проблему впливу на викиди довгострокових політичних криз, збройних конфліктів і переміщення біженців. Очевидно, що міжнародне співтовариство не повинно ігнорувати конфліктів, особливо враховуючи наслідки, у контексті зобов'язань країн щодо Протоколу, оскільки існуватиме невизначеності в питанні їх виконання, що негативно впливає на глобальний ринок дозволів на викиди парникових газів, передбачений Протоколом³. Паризька угода допустила відступ від суворіших правил Кіотського протоколу, про що свідчить виключення звітності з військових викидів⁴.

---

¹ Залежно від масштабів війни воєнні викиди можуть досягати сотень мільйонів тонн CO² на рік.

² Як відомо, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату не вимагає направлення запитів та опублікування достовірних даних про прямі викиди від військової діяльності та воєн, а також про непрямі викиди від військової «valuechain» та відновлення після конфліктів.

³ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук.пр. 2022. Вип. 43.С. 342–363. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>.

⁴ Military and conflict-related emissions: Kyoto to Glasgow and Beyond : report. Freiburg, 2022. URL: https://thefivepercentcampaign.files.wordpress.com/2022/06/military-emissions_final.pdf.

Додамо, Кіотський протокол передбачив «гнучкі інструменти», які надають можливість інвесторам отримати дозволи на викиди від проєктів за кордоном. Як і на товарних ринках, військово-політичні кризи у країнах-виробниках чи покупцях дозволів матимуть великий вплив на ринкові ціни. На відміну від державних облігацій, де дефолт торкається обмеженої кількості гравців, дефолт за кіотськими дозволами поставить під загрозу всю систему, засновану не на матеріальному товарі, а на штучному, створеному на основі міжнародної угоди. Зважаючи на це, пропонувалося розробити правила запобігання руйнуванню ринку через ризик визнання недійсними або значного дисконтування дозволів із регіонів, які перебувають у стані конфлікту¹.

Із 30 листопада по 12 грудня 2023 р. в Експо-сіті м. Дубай (ОАЕ) відбулася XXVIII Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, більш відома як COP28, яка стала найбільшим заходом такого роду. В її роботі взяли участь 85 000 учасників, включаючи понад 150 глав держав та урядів, представників національних делегацій, громадянського суспільства, бізнесу, корінних народів, молоді, благодійних організацій та міжнародних організацій. На Конференції було обговорено перший Глобальний інвентаризаційний звіт парникових газів. Глобальний пакт був першим в історії самітів COP28² документом, в якому прямо згадується про необхідність відмовитися від усіх видів викопного палива.

На Конференції також підведені підсумки виконання Паризької угоди з метою оцінки колективного прогресу миру в досягненні мети угоди та її довгострокових цілей. Зокрема, зазначалося, що Паризька угода активізувала кліматичні дії в усьому світі і що з моменту набуття чинності РКЗК ООН прогрес був надто повільним в усіх сферах дій з боротьби зі змінами клімату — від скорочення

---

¹ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук.пр. 2022. Вип. 43.С. 342–363. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>.

² Як відомо, Конференція COP28 проводиться щорічно (крім 2020 р. через пандемію COVID-19) з моменту підписання у 1992 р. першої кліматичної угоди ООН.

викидів парникових газів до зміцнення стійкості до змін клімату і надання фінансової та технологічної підтримки вразливим країнам. Було наголошено на тому, що необхідно зробити набагато більше, і окреслено шляхи імплементації Угоди на належному рівні. Пакт зазнав критики через відсутність чітких зобов'язань щодо відмови або скорочення використання викопного палива¹.

Крім шкідливих викидів у повітря, воєнні конфлікти завдають істотної шкоди водним ресурсам – вони здатні порушити роботу водних систем, що відіграють вирішальну роль у забезпеченні екологічного і людського благополуччя. Нажаль, проведення порівняльного аналізу з цього питання ускладнено, оскільки випадки дуже різняться щодо характеристик конфлікту й водних ресурсів, а також інших факторів.

У той саме час протягом останніх десяти років водні кризи майже щороку входять до першої п'ятірки списку глобальних ризиків Світового економічного форуму. Це пов'язано з тим, що кількість конфліктів через водні ресурси за даний період збільшилася у понад два рази порівняно з попередніми десятиліттями. Люди гинуть, як правило, не від спраги, а від забрудненої води чи конфліктів через доступ до води². За даними аналітиків, до 2030 р. близько 700 мільйонів людей можуть бути переміщені через бідність і дефіцит. Таким чином, дефіцит води/чистої води слід розглядати як фактор, що прискорює конфлікти, якщо він накладається на інші проблеми, такі як бідність, нерівність і голод.

Дослідники розглядають водні конфлікти з трьох позицій:

– як «спусковий гачок» конфлікту, коли має місце насильство, пов'язане зі суперечками про доступ до води та контроль над нею³;

– як «зброю» конфлікту, коли вода або водні системи використовуються як зброя в конфліктах, зокрема, для використання

---

¹ UN Climate Change Conference - United Arab Emirates, 30 Nov - 12 Dec 2023. URL: <https://unfccc.int/cop28..>

² Близько 40 % населення світу сьогодні страждають від відсутності доступу до води.

³ Petersen-Perlman, J. D., Veilleux, J. C., & Wolf, A. T. (2017). International water conflict and cooperation: challenges and opportunities. *WaterInternational*, 42(2), 105–120.

гребель для утримання, поливу або затоплення громади нижче за течією¹;

– як «жертву» або «мішень» конфліктів, коли під час конфлікту мішенню стають водні ресурси, очисні споруди або трубопроводи².

Під час російської агресії вода виступає і мішенню, і зброєю³:

1. Аналізуючи причини російської агресії щодо України, не всі дослідники зважають на те, що однією з причин цього став доступ до води як умова забезпечення безпеки Криму⁴. Не випадково вже 24 лютого 2022 р. була захоплена Каховська ГЕС, а 27 лютого агресор зруйнував греблю на Північно-Кримському каналі (ПКК), яка блокувала доступ води до анексованого Росією Криму. Росії для забезпечення водопостачання Криму потрібен тотальний кон-

---

¹ Українські війська 26 лютого 2022 р. підірвали частину Козаровицької дамби, що змусило потік води з Київського водосховища спуститися в Ірпінь, проти течії річки, що створило природну перепону для виходу російських військ до Мощуна. В результаті Ірпінь вийшла зі свого природного русла на 1,5-2 метри, чим ускладнила форсування річки – сприяло руйнуванню переправи, яку навели російські військові, готуючись до штурму Києва.

² Milne S. Onde a escassez de água já provocou guerras no mundo (e quais as áreas sob risco iminente). 29 agosto 2021. URL: <https://www.bbc.com/portuguese/geral-58319129>.

³ Смирнова К. В., Яковюк І. В., Щокін Ю. В. Оборонний сектор і воєнні конфлікти як загроза та виклик кліматичній політиці. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук.пр. 2022. Вип. 43.С. 342–363. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>; Altıngöz M., Ali S. Hydropolitics in the Russian – Ukrainian Conflict. March 1, 2022. URL: <https://www.newsecuritybeat.org/2022/03/hydropolitics-russian-ukrainian-conflict/>. Yıldız D. Role of water conflict in the Russia's war on Ukraine. 05.03.2022. URL: <https://www.hidropolitikakademi.org/en/article/29417/role-of-water-conflict-in-the-russias-war-on-ukraine>; Water theft: how the russians are depriving us of water resources. URL: <https://rubryka.com/en/article/russians-steal-ukrainian-water/>.

⁴ Без води з Північно-Кримського каналу площа орних земель у Криму скоротилася зі 130 000 га у 2013 р. до 14 000 га у 2017 р. У 2021 р. американські аналітики заявили, що забезпечення водопостачання Криму може стати метою можливого нападу Росії на Україну. На початковому етапі війни деякі аналітики прогнозували, що війна, розпочата Росією на сході України, триватиме до Дніпра.

троль над басейном Дніпра. Отже, підриг греблі став проміжною метою з регулювання подачі води до Криму.

2. Блокування Україною ПМК до початку агресії Росія розцінювала як покарання за включення Криму до свого складу. Це обмежувало потребу двох мільйонів кримчан у воді, порушувало їх права. З цього приводу слід зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 55 Конвенції про захист цивільного населення під час війни обов'язок із забезпечення потреб населення Криму у воді покладалася на Росію, яка анексувала Крим.

Україна, у свою чергу, ідентифікує удари російських військ по греблі Київського водосховища¹ наприкінці лютого 2022 р., пошкодження у квітні водогону Дніпро – Миколаїв, а 14 вересня нанесення удару по гідроспорудах греблі на Карачунівському водосховищі (Кривий Ріг), який викликав підйом води на 2–3 метри у річці Інгулець і міг призвести до часткового затоплення Кривого Рогу, а також 20 вересня того ж року – по дамбі Печенізького водосховища (Харківська область), як акт тероризму. Очевидно, що атаки російської армії на об'єкти цивільної водної інфраструктури України порушують міжнародні конвенції, зокрема, додаткові протоколи I та II до Женевських конвенцій.

3. Під час облоги Маріуполя російські війська перекрили місцеве водопостачання, залишивши населення без доступу до безпечної питної води та каналізації, внаслідок цього населення через три місяці опинилося у стані гуманітарної катастрофи. Також війська агресора наносили численні удари по водогонах, очисних спорудах, греблях у різних регіонах України. Як наслідок, найбільші збитки пов'язані з руйнацією очисних споруд, насосних станцій, дамб, виведенням з експлуатації обслуговуючих організацій, що займаються водопостачанням і очищенням стічних вод, які зараз потрапляють до водойм без очищення, особливо там, де велися активні бойові дії.

Наслідком руйнування інфраструктури і промислових об'єктів може стати потрапляння забруднюючих речовин до водойм. Оксиди з повітря, що виділяються під час пожеж на нафтобазах, потрапляють у хмари і потім перетворюються на кислотні дощі

---

¹ У разі прориву Київської дамби Канівська, Кременчуцька та інші дамби каскаду було б зруйновано, що могло спровокувати аварію на Запорізькій АЕС.

далеко від місця потраплення в повітря. Після вибухів на землю осідає сірка, яка після дощу перетворюється на сірчану кислоту. Все це має накопичувальний ефект: у підземних водах цих районів відзначаються вищі, ніж зазвичай, концентрації важких металів, фтору та кальцію. Це підвищує ймовірність забруднення артезіанської води.

Проблема притягнення до відповідальності країни-агресора за викиди, пов'язані з війною та окупацією територій, є надзвичайно складною. Атаки російської армії на об'єкти критичної інфраструктури відповідно до норм міжнародного права можуть кваліфікуватися як міжнародні злочини. Так, Росія порушила усі статті Глави III Частини III I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)¹, а за національним законодавством її дії містять ознаки злочину екоциду (ст. 441 Кримінального кодексу України)². Отже, існує проблема притягнення Російської Федерації та осіб, які підозрюються у вчиненні таких злочинів, до міжнародної або міжнародної кримінальної відповідальності³.

Досить проблематичним, з точки зору досягнення кліматичних цілей, виглядає повоєнне відновлення України. Якщо очікувані викиди від відновлення міст, зруйнованих під час війни в Сирії, дорівнюють річному обсягу викидів парникових газів у Швейцарії, то відновлення міст та інфраструктури в Україні може перевищити 100 мільйонів тонн CO₂, оскільки російська агресія завдає значно більшої шкоди.

Ще одним фактором, що негативно вплине на зміну клімату, стануть непрямі викиди, здійснені третіми країнами, які, хоча

---

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Трагнук О., **Яковюк І.** Деякі питання правової регламентації забезпечення екологічної безпеки на територіях, анексованих та незаконно контрольованих Російською Федерацією. Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]: матеріали Міжнар. експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С.51-56.

і не залучені безпосередньо до війни, але їх викиди можуть навіть перевищити військові викиди воюючих сторін через переорієнтацію енергетичних систем, ринкових сил чи політики.

РОЗДІЛ 10

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НА ШЛЯХ ДО БЕЗПЕКОВОСТІ ДОВКІЛЛЯ

Перші ініціативи, спрямовані на регулювання збройних конфліктів й запобігання використанню сили під час їх вирішення, були оприлюднені ще на початку ХХ століття. Мова йде про Гаазькі конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 року¹, Пакт Ліги Націй 1919 року², Паризький пакт 1928 року³ і Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року⁴. І хоча вони не змогли повністю припинити застосування зброї в міжнародних відносинах, завдяки ним було закладено основи для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права, яке прагне «гуманізації» будь-яких збройних конфліктів, а також зменшення їх руйнівних наслідків, особливо для цивільного населення. Водночас питання охорони довкілля залишалося поза увагою цих ранніх ініціатив.

Поступове усвідомлення необхідності захисту навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів, а також того факту, що шкода, завдана під час бойових дій, не обмежується лише

¹ 1907 Convention for the pacific settlement of international disputes. Adopted in The Hague, The Netherlands on 18 October 1907. URL: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/07/1907-The-Hague-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes-1.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

² The Covenant of the League of Nations. The United Nations Office at Geneva. URL: <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Kellogg-Briand Pact 1928. United States Statutes at Large Vol 46 Part 2 Page 2343. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ United Nations Charter (full text) <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

людськими втратами, оскільки значної шкоди зазнає і природне середовище, відбувається з початку ХХ століття і до середини 1970-х років¹. У зв'язку із цим під час проведення Екологічного форуму спільною заявою неурядових організацій війна була визнана «найбільшою загрозою людству та навколишньому середовищу»². У подальшому 24-м принципом Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища й розвитку було закріплено положення, що «війна неминуче має руйнівний вплив на процес сталого розвитку, тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку»³. Можемо констатувати, що питання заподіяння збройними конфліктами шкоди навколишньому природному середовищу і сьогодні викликає глибоке занепокоєння міжнародного співтовариства, що знайшло відображення в низці ухвалених документів, а саме:

1) Декларації Конференції ООН з проблем середовища, яке оточує людину (Принцип 26), а також звіті Конференції ООН з проблем середовища, яке оточує людину (Стокгольм, 5–16 червня 1972 р.)⁴;

---

¹ Своєрідним поштовхом розвитку міжнародно-правових норм, спрямованих на обмеження екологічної шкоди, спричиненої збройними конфліктами, став руйнівний вплив на довкілля Другої світової війни (1939-1945), війн у В'єтнамі (1955-1975) та Перській затоці (1990-1991), де використовувалися методи ведення війни, що спричиняли масове руйнування екосистем.

² Aaronson, Terri, 'World Priorities', *Environment*, 14 (6), July-Aug 1972. P. 12; International Environment Forum. Stockholm Conference 1972. URL: <https://iefworld.org/Stockholm1972> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Декларація Конференції ООН з проблем середовища, яке оточує людину, Принцип 26, репринт ООН, Звіт Конференції ООН з проблем середовища, яке оточує людину, Стокгольм, 5–16 червня 1972 р., UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, UN, New York, 1973, p. URL : <https://www.un.org/ru/conferences/environment/stockholm1972> (дата звернення: 05.12.2024)

- 2) Всесвітній хартії природи (28 жовтня 1982 р.), пункт 5¹;
- 3) Звіті Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро (3–14 червня 1992 р.), Додаток I: Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (Принцип 24², підтверджений Конференцією ООН з питань сталого розвитку, Ріо+20, Ріо-де-Жанейро, 2012 р.³);
- 4) Резолюції 47/37 Генеральної Асамблеї ООН «Захист довкілля під час збройного конфлікту» (25 листопада 1992 р.), Преамбула⁴;
- 5) Резолюції 2/15 Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Захист навколишнього середовища в районах, що постраждали від збройних конфліктів» (27 травня 2016 р.), Преамбула⁵;
- 6) Резолюції 3/1 Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Зменшення та контроль забруднення в районах, що постраждали від збройного конфлікту чи тероризму» (6 грудня 2017 р.) Преамбула⁶;

---

¹ Генеральна Асамблея ООН, Резолюція 37/7, Всесвітня хартія природи від 28 жовтня 1982 р. URL : <https://www.un.org/ru/documents/treaty/A-RES-37-7> (дата звернення: 05.12.2024)

² Генеральна Асамблея ООН, Звіт Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–14 червня 1992 р., Додаток I: Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 серпня 1992 р. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

³ Конференцією ООН з питань сталого розвитку, Ріо+20, Ріо-де-Жанейро, 2012 р. URL : <https://www.un.org/ru/conferences/environment/rio2012> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Генеральна Асамблея ООН, Рез. 47/37, Захист довкілля під час збройного конфлікту, 25 листопада 1992 р. URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00STJM.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ Асамблея ООН з навколишнього середовища, Рез. 2/15, Захист навколишнього середовища в районах, що постраждали від збройних конфліктів, 27 травня 2016 р. URL : <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/11189> (дата звернення: 05.12.2024)

⁶ Асамблея ООН з навколишнього середовища, Резолюція 3/1, Зменшення та контроль забруднення в районах, що постраждали від збройного конфлікту чи тероризму, 6 грудня 2017 р. URL : <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/30792?show=full> (дата звернення: 05.12.2024)

7) Доповіді Генерального секретаря ООН «Захист цивільного населення у збройному конфлікті» від 6 травня 2020 р.¹;

8) Звіті МКЧХ «Коли дощ перетворюється на пил: розуміння і реагування на комбінований вплив збройних конфліктів і кліматичної та екологічної кризи на життя людей» 2020 року² тощо.

Крім того, усвідомлення катастрофічності наслідків збройних конфліктів для природного середовища сприяло ухваленню в 1976 році Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище³ (Конвенція ЕНМОД). Зауважимо, що окреслене питання було порушене на Дипломатичній конференції з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права (1974–1977), що, зрештою, зумовило появу Протоколу I від 8 червня 1977 р., додаткового до Женевських конвенцій (Додатковий протокол I), яким були включені два положення, що забезпечують прямий та явний захист природного середовища (статті 35(3) і 55). Крім того, на фоні бомбардування нафтопромислових об'єктів під час ірано-іракської війни (1980–1988) і підпалу кувейтських нафтових свердловин під час війни у Перській затоці (1990–1991) Міжнародний Комітет Червоного Хреста розробив Керівні принципи із включення норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту природного середовища до військових статутів й інструкцій з метою вдосконалення підготовки збройних сил та, в кінцевому підсумку, кращого дотримання таких норм⁴. І хоча Ке-

¹ Рада Безпеки ООН, Захист цивільного населення у збройному конфлікті: доповідь Генерального секретаря, UN Doc. S/2020/366, 6 травня 2020 р. URL : <https://ukraine.ohchr.org/uk/2022-Secretary-Generals-annual-report-on-the-protection-of-civilians-in-armed-conflict> (дата звернення: 05.12.2024)

² ICRC, When Rain Turns to Dust: Understanding and Responding to the Combined Impact of Armed Conflicts and the Climate and Environment Crisis on People's Lives, ICRC, Geneva, 2020. URL : https://www.icrc.org/sites/default/files/topic/file_plus_list/rain_turns_to_dust_climate_change_conflict.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

³ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) <https://disarmament.unoda.org/enmod/> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко,

рівні принципи 1994 року не були формально ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН, їх рекомендували «належним чином враховувати під час включення до військових статутів та інструкцій, адресованих військовослужбовцям»¹.

Однак нова хвиля збройних конфліктів, розпочатих вже після 1994 року², підтвердила необхідність удосконалення норм міжнародного гуманітарного права, що регулюють захист навколишнього природного середовища, а також важливість посилення поваги до цих норм. Із того часу ООН було прийнято низку резолюцій про захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, зокрема, Резолюцію 64/195 Генеральної Асамблеї ООН «Нафтова пляма на ліванських берегах» від 21 грудня 2009 р.³; Резолюцію 2/15 Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Захист навколишнього середовища в районах, що постраждали від збройних конфліктів» від 27 травня 2016 р.⁴; Резолюцію 3/1 Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Зменшення та контроль забруднення в районах, що постраждали від збройного

М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ. КИТ, 2017. С. 15.

¹ Declaration on measures to eliminate international terrorism, 1994, and the 1996 supplementary declaration thereto, пункт 11. URL : https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dot/dot_ph_e.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

² Після оприлюднення Керівних принципів у 1994 році відбулися такі значущі події, як забруднення річки Дунай внаслідок бомбардувань промислових об'єктів під час конфлікту в Сербії у 1999 році, забруднення ґрунтових вод у Секторі Гази через військові операції у 2008 році і масове знищення лісів у Демократичній Республіці Конго, викликане тривалими конфліктами. Див. дет.: Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 14

³ Oil slick on Lebanese shores : resolution / adopted by the General Assembly. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/673696?v=pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ 2/15. Protection of the environment in areas affected by armed conflict : resolution / adopted by the United Nations Environment Assembly. UNEP. Environment Assembly (2nd sess. : 2016 : Nairobi). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/3969803?v=pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

конфлікту чи тероризму» від 6 грудня 2017 р¹ і Резолюцію 77/104 Генеральної Асамблеї ООН «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами» від 7 грудня 2022 року², яка містить двадцять сім принципів захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами, поділених на п'ять частин: Вступ (принципи 1–2); Принципи загального застосування (принципи 3–11); Принципи, що застосовуються під час збройного конфлікту (принципи 12–18); Принципи, що застосовуються в ситуаціях окупації (принципи 19–21) і Принципи, що застосовуються після збройного конфлікту (принципи 22–27). Даний документ є так званим Зводом принципів PERAC.

Важливим кроком на шляху до зміцнення міжнародного механізму захисту довкілля під час збройних конфліктів стало прийняття Резолюції ООН 77/104 у 2022 році. Це сприяє інтеграції вимог екологічної безпеки на всіх етапах конфлікту, включаючи період відновлення після завершення бойових дій. Наголосимо, що всеосяжний підхід до всіх фаз конфлікту, застосований в даній Резолюції, забезпечує комплексність захисту природного середовища, зосереджуючи увагу на необхідності стратегічного збереження екосистем. Позитивним також видається виокремлення серед принципів загального застосування принципу позначення зон, що охороняються, згідно з яким на держави покладається обов'язок позначити райони, які мають важливе значення з точки зору навколишнього середовища, як охоронні зони у разі збройного конфлікту, включаючи ті з них, які мають важливе культурне значення (принцип 4). Особливої актуальності дана норма набуває в умовах російської агресії проти України, через яку близько 30% природоохоронних територій нашої країни, що займають понад 1,2 мільйона гектарів і включають 23 національні парки та

---

¹ 3/1. Pollution mitigation and control in areas affected by armed conflict or terrorism : resolution / adopted by the United Nations Environment Assembly UNEP. Environment Assembly (3rd sess. : 2017 : Nairobi). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/3976949?v=pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

² Protection of the environment in relation to armed conflicts : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (77th sess. : 2022-2023). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/3998322?v=pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

заповідники, зазнали негативного впливу військових дій¹. Крім того, підтверджено факт знищення або пошкодження 281 об'єкта культурної спадщини України, серед яких: 118 релігійних споруд, 103 історичні будівлі та культурні заклади, 19 пам'ятників, 27 музеїв, 13 бібліотек та один архів (станом на 26 липня 2023 року)². Відзначимо, що впровадження даної норми на практиці дозволить не лише захистити природні комплекси й об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, а й забезпечить збереження культурної спадщини, що є невід'ємною частиною людської цивілізації.

Разом із тим деякі принципи PERAC потребують більшої конкретизації та чітких механізмів виконання й моніторингу задля полегшення їх імплементації на національному рівні, на що звернули увагу представники UNEP на 77 сесії Генеральної Асамблеї ООН³. Зокрема, принцип 3, що стосується заходів із посилення захисту довкілля, акцентує на необхідності докладавання додаткових зусиль державами, проте не надає конкретних рекомендацій щодо того, як саме. Крім того, принцип 5, що впроваджує захист навколишнього середовища корінних народів, передбачає проведення консультацій, але не визначає чітких механізмів або процедур для забезпечення ефективної взаємодії. Також зауваження робилися і стосовно принципу 10, який закликає держави забезпечити, щоб комерційні підприємства, які діють на їх територіях або під їх юрисдикцією, дотримувалися екологічних стандартів у районах, уражених збройним конфліктом. І хоча Резолюцією зазначено, що такі заходи включають заходи, спрямовані на забезпечення застосування екологічно сталого

---

¹ United Nations Development Programme. New coordination center to assess environmental impacts of the war on Ukraine. 2023. URL : <https://www.undp.org/ukraine/press-releases/new-coordination-center-assess-environmental-impacts-war-ukraine> (дата звернення: 05.12.2024)

² Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. UNESCO. URL : <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Sixth Committee (Legal) – 77th session. The rule of law at the national and international levels (Agenda item 84). URL : https://www.un.org/en/ga/sixth/77/rule_of_law.shtml (дата звернення: 05.12.2024)

підходу до закупівлі та іншого одержання природних ресурсів, конкретних інструкцій щодо їх впровадження вона не містить. Незважаючи на висловлені зауваження, Резолюція ООН 77/104 була підтримана МКЧХ, UNEP, країнами ЄС, Україною, Канадою, Норвегією, Швейцарією та іншими державами. Однак Росія висловила занепокоєння щодо можливого втручання у внутрішні справи держав під приводом захисту природного середовища, наголосивши на необхідності міждержавних переговорів для узгодження тексту Резолюції¹.

Майже паралельно із розробкою та прийняттям вищезгаданої Резолюції ООН Міжнародним Комітетом Червоного Хреста у 2020 році було завершено десятирічну роботу з розробки оновленої редакції Керівних принципів Комітету щодо захисту природного середовища під час збройних конфліктів (далі – Керівні принципи МКЧХ)², головним поштовхом до їх опрацювання стала екологічна й кліматична кризи, що становлять екзистенційну загрозу людству. Дані принципи враховують зміни, що відбулися в договірному й звичаєвому праві з 1994 року, спираючись, зокрема, на роз'яснення МКЧХ у документі 2005 року *Study on Customary International Humanitarian Law* (Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права)³. Керівні принципи МКЧХ фактично є сукупністю існуючих норм міжнародного гуманітарного права, що зберігають ключові елементи Керівних принципів 1994 року. Разом із тим вони порівняно з попереднім документом більш деталізовані. Даний документ охоплює тридцять два правила й рекомендації в рамках міжнародного гуманітарного права, кожне

¹ Sixth Committee (Legal) – 77th session. The rule of law at the national and international levels (Agenda item 84). URL : https://www.un.org/en/ga/sixth/77/rule_of_law.shtml (дата звернення: 05.12.2024)

² Guidelines on protection of natural environment in armed conflict. International Committee of the Red Cross. URL : <https://www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict-rules-and-recommendations-relating> (дата звернення: 05.12.2024)

³ J.M. Henckaerts and L. Doswald-Beck (eds), *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I: Rules and Vol. II: Practice, ICRC, Geneva/Cambridge University Press, Cambridge, 2005, видання 2009 р. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home> (дата звернення: 05.12.2024)

з яких супроводжується коментарем, що пояснює їх правову основу і надає вказівки для тлумачення. Керівні принципи МКЧХ також відображають концепцію пріоритетного захисту навколишнього природного середовища, наголошуючи на тому, що питання його захисту має бути пріоритетним навіть у випадках мінімального впливу на життя і здоров'я людини.

Слід додати, що Керівні принципи МКЧХ і Принципи PERAC мають спільне походження: обидва документа були запропоновані UNEP у звіті Конференції в Найробі, організованій спільно з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста та Інститутом екологічного права¹. Таким чином, завершення роботи над Принципами PERAC у 2022 році є результатом понад десятирічних зусиль з уточнення й розвитку міжнародного права у цій сфері. Наголосимо, що Принципи PERAC доповнюють Керівні принципи МКЧХ частково тому, що вони мають ширшу часову й матеріальну сферу застосування. Більше того, як і Керівні принципи МКЧХ, вони також відображають те, що принципи і правила міжнародного гуманітарного права стосовно розрізнення, пропорційності й запобіжних заходів застосовуються до природного середовища, а також просувають рекомендацію щодо надання на основі місця додаткового захисту територіям з особливою екологічною важливістю та вразливістю².

Однак дані документи мають і низку відмінностей³. Перша полягає в тому, що, як і оригінальна версія 1994 року, нові Керівні принципи МКЧХ стосуються ситуацій збройного конфлікту, тоді як Принципи

---

¹ UNEP, *Protecting the Environment during Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law*, Nairobi, 2009, pp. 52–53, Recommendations 2, 3. URL : <https://www.unep.org/resources/report/protecting-environment-during-armed-conflict-inventory-and-analysis-international> (дата звернення: 05.12.2024)

² PERAC Principles, above note 16, Principles 4, 13(3), 14; ICRC Guidelines, above note 1, Rules 5–9, Recommendation 17. Див. дет.: The protection of the natural environment under international humanitarian law: The ICRC's 2020 Guidelines. <https://international-review.icrc.org/articles/protection-of-the-natural-environment-under-ihl-icrc-2020-guidelines-924> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Interview with Marja Lehto. Protecting the Environment in Armed Conflict. <https://international-review.icrc.org/articles/interview-with-marja-lehto-924> (дата звернення: 05.12.2024)

PERAC також охоплюють перед- і післяконфліктні етапи. По-друге, основна увага в Керівних принципах МКЧХ приділяється нормам міжнародного гуманітарного права, натомість робота Міжнародної комісії з права врятує також й інші галузі міжнародного права, зокрема, міжнародне право прав людини. Зрештою, як Принципи PERAC, так і Керівні принципи МКЧХ саме через ці відмінності доповнюють один одного, підсилюють основну мету один одного – закликати держави і сторони збройних конфліктів захищати навколишнє середовище для нинішніх і майбутніх поколінь.

Принагідно додати, що керівні принципи МКЧХ виходять із розуміння того, що «природне середовище» становить природний світ разом із системою нерозривних взаємозв'язків між живими організмами й їхнім неживим середовищем у найширшому розумінні. Варто зауважити, що у міжнародному праві немає єдиного сформованого підходу до дефініцій «навколишнє середовище» (environment) або «природне середовище» (natural environment). Здебільшого дані поняття охоплюють «як елементи, так і продукти світу природи і людської цивілізації»¹. Однак «природне середовище відноситься до зовнішніх умов та чинників, які впливають на життя, розвиток та виживання цивільного населення і живих організмів», тоді як навколишнє середовище людини стосується лише «безпосереднього оточення, у якому живе цивільне населення»². Виходячи з цього, можемо констатувати, що

---

¹ P. Sands et al., *Principles of International Environmental Law*, 4th edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, p. 14. URL : <https://www.cambridge.org/highereducation/books/principles-of-international-environmental-law/B32CA39427B-24F1947BDC5F884CCADC0#overview> (дата звернення: 05.12.2024)

² Дипломатична конференція з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, Женева, 1974 - 1977 рр., Доповідь голови Групи «Біотоп», 11 березня 1975, CDDH/III/GT/35, пункт 5, передрукована у виданні: H.S. Levie, *Protection of War Victims: Protocol I to the 1949 Geneva Conventions*, Vol. 3, Oceana Publications, Dobbs Ferry (N.Y.), 1980, p. 267. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/abs/howard-s-levie-protection-of-war-victims-howard-s-levie-protection-of-war-victims-protocol-i-to-the-geneva-conventions-vol-i-xxx-542-pp-vol-ii-xi-545-pp-vol-iii-xi-565-pp-vol-iv-xiii-535-pp-oceana-publications-new-york-19791981-chaque-volume-45-dollars/CE400C50F5F1DF868FBC539D27C45631> (дата звернення: 05.12.2024)

дефініція терміна «природне середовище» максимально широко розглядає систему взаємозв'язків між живими організмами й неживим середовищем, що їх оточує¹. Загальновизнаним є той факт, що природне середовище має цивільний характер (міжнародне гуманітарне право класифікує все, що може бути предметом нападу, у бінарний спосіб: як військову ціль або як цивільний об'єкт – об'єкт, що не є військовою цілью). У цьому контексті Керівні принципи МКЧХ наголошують на тому, що, хоча стаття 55 Додаткового протоколу I не вказує прямо на всі частини природного середовища як на цивільні об'єкти, це положення підпадає під дію ч. IV, розд. I, гл. III Протоколу під назвою «Цивільні об'єкти». Крім того, Міжнародний Комітет Червоного Хреста у своєму коментарі до Додаткових протоколів 1987 р., а саме до статті 35(3), відступаючи від сформованого антропоцентричного підходу в питаннях захисту природного середовища від збройного конфлікту, акцентує на тому, що «природне середовище саме по собі підлягає захисту. Це спільна власність, і її слід зберегти, щоб нею міг користуватись кожен»². А отже, усі частини чи елементи природного середовища є цивільними об'єктами, окрім випадків, коли деякі з них стають військовими цілями³.

¹ Y. Sandoz, C. Swinarski and B. Zimmermann (eds), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, ICRC, Geneva/Martinus Nijhoff, Leiden, 1987, p. 415, para. 1451. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross-1961-1997/article/abs/commentary-on-the-additional-protocols-of-8-june-1977-to-the-geneva-conventions-of-12-august-1949/8C20504BC05CE2FC2455733EBDF5967A> (дата звернення: 05.12.2024)

² Див. дет.: *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, pp. 410 and 420, paras 1441 and 1462. Published online by Cambridge University Press: 13 January 2010. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross-1961-1997/article/abs/commentary-on-the-additional-protocols-of-8-june-1977-to-the-geneva-conventions-of-12-august-1949/8C20504BC05CE2FC2455733EBDF5967A> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Дет. див.: Cordula Droege, Marie-Louise Tougas *The protection of the natural environment in armed conflict: Existing rules and need for further legal protection*. *Nordic Journal of International Law*, 2013, pp. 25–27. https://brill.com/view/journals/nord/82/1/article-p21_3.xml?language=en (дата звернення: 05.12.2024)

Цивільний характер природного середовища визнається і Принципами 13(3) і 14 PERAC, а також і державною практикою. Так, свої позиції щодо цивільного характеру природного середовища у контексті роботи Комісії з міжнародного права з питань захисту довкілля під час збройних конфліктів (Шостий комітет Генеральної Асамблеї ООН) висловили Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція (у спільній заяві), а також Італія, Ізраїль, Мексика, Нова Зеландія й Швейцарія. Вони підтримали позиції Комісії, яка наголосила, що «жодна частина природного середовища не може бути об'єктом нападу, крім випадків, коли вона стає військовою ціллю», визнаючи, що цей підхід відповідає чинним нормам міжнародного гуманітарного права. У свою чергу, Німеччина підкреслила, що «напади на природне середовище заборонені, крім випадків, коли воно стає військовою ціллю», а представник Перу зауважив, що принципи розрізнення, пропорційності і вжиття запобіжних заходів також застосовуються до природного середовища. Водночас Сполучені Штати висловили сумніви щодо застосування екологічних міркувань у рамках принципу пропорційності. Зауважимо, що Хорватія і Сальвадор не підтримали класифікацію природного середовища як цивільного об'єкта¹. У зв'язку із цим Міжнародний Комітет Червоного Хреста підкреслив, що будь-яка частина природного середовища, яка не є військовою ціллю, захищена загальними принципами та правилами ведення бойових дій, що захищають цивільні об'єкти, включно з принципами розрізнення (Додатковий протокол I (1977), ст. 48 і 52)² (який включає заборону невибіркових нападів – Додатковий протокол I (1977), ст. 51(4))³, пропорційності (Додатковий прото-

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. 2023. С.21.

² Henckaerts/Doswald-Beck (eds), ICRC Study on Customary International Humanitarian Law, Том I, Норми 7-10. URL : <https://www.icrc.org/en/document/customary-international-humanitarian-law-rules-all-language> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Henckaerts/Doswald-Beck (eds), ICRC Study on Customary International Humanitarian Law, Том. I, Норми 11-12. URL : <https://www.icrc.org/en/document/customary-international-humanitarian-law-rules-all-language> (дата звернення: 05.12.2024)

кол I (1977), ст. 51(5)(b))¹, і запобіжних заходів (Додатковий протокол I (1977), ст. 57 і 58)². У цьому контексті зазначимо, що:

1) принцип розрізнення передбачає заборону нападу на будь-яку частину природного середовища, якщо вона не є військовою метою (ґрунтується на загальній вимозі розрізнення військових і цивільних об'єктів). Це правило знайшло своє відображення у статті 2(4) Протоколу III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї, яка передбачає, що «забороняється прикривати ліси або інші види рослин об'єктом нападу із застосуванням запалювальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для прикриття, приховування або маскувannya комбатантів або інших військових об'єктів, або самі є військовими цілями». Відзначимо, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста ще у 1993 році у доповіді щодо захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту, поданій на розгляд Генеральної Асамблеї ООН, наголосив на застосуванні рівною мірою до навколишнього середовища принципу розрізнення³. Таким чином, щоб частина природного середовища відповідала визначенню військової цілі, необхідно враховувати певну специфіку: вона має відповідати обом пунктам визначення військової мети, так само, як і будь-який об'єкт (він повинен за своїм характером, місцем розташування, призначенням або використанням робити ефективний внесок у військові дії та його повне або часткове зни-

---

¹ Henckaerts/Doswald-Beck (eds), ICRC Study on Customary International Humanitarian Law, Том I, Норма 14. URL : <https://www.icrc.org/en/document/customary-international-humanitarian-law-rules-all-language> (дата звернення: 05.12.2024)

² Henckaerts/Doswald-Beck (eds), ICRC Study on Customary International Humanitarian Law, Том I, Норми 15-24, і відповідна практика. URL : <https://www.icrc.org/en/document/customary-international-humanitarian-law-rules-all-language>; Див. дет.: Jean-Marie Henckaerts Study on customary international humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict. Volume 87 Number 857 March 2005. URL : https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

³ Rule 43. Application of General Principles on the Conduct of Hostilities to the Natural Environment. IHL Databases International Humanitarian Law Databases. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule43#title-2> (дата звернення: 05.12.2024)

щення, захоплення або нейтралізацію в обставинах, що панують на той час, забезпечувати певну військову перевагу);

2) відповідно до принципу пропорційності випадкова шкода, що зачіпає природне середовище, не повинна бути надмірною порівняно з військовою перевагою, очікуваною від нападу на військовий об'єкт. Дане правило знайшло своє відображення також і в Керівництві з морської війни в Сан-Ремо¹. Застосовність принципу пропорційності до випадкової шкоди навколишньому середовищу підтверджується низкою офіційних заяв. Наприклад, під час бомбардувань Федеративної Республіки Югославія НАТО заявила, що при прийнятті рішень щодо націлювання вона враховувала «всі можливі супутні збитки, будь то екологічні, людські або цивільній інфраструктурі»². Комітет, створений для розгляду кампанії бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославія, вважав, що екологічні наслідки цієї кампанії слід оцінювати крізь призму ключових принципів права збройних конфліктів, таких як необхідність і пропорційність. Він зазначив, що для дотримання принципу пропорційності атаки на військові об'єкти, які завдають або можуть завдати значної шкоди навколишньому середовищу, можуть бути виправданими лише за наявності суттєвої військової переваги. Відзначимо, що у своєму консультативному висновку у справі про ядерну зброю в 1996 році Міжнародний суд ООН заявив, що «держави повинні враховувати екологічні міркування при оцінці того, що є необхідним і пропорційним у досягненні законних військових цілей»³. Отже, при оцінці пропорційності

---

¹ Doswald-Beck (ed.), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, p. 9, para. 13(c); Rule 43. Application of General Principles on the Conduct of Hostilities to the Natural Environment. IHL Databases International Humanitarian Law Databases. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule43#title-2> (дата звернення: 05.12.2024)

² Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. UN International Criminal Tribunals. URL : <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. International Court of Justice. URL : <https://www.icj-cij.org/case/95/advisory-opinions> (дата звернення: 05.12.2024)

основне правило вимагає, щоб сторони конфлікту враховували випадкову шкоду цивільному населенню, у тому числі природному середовищу, яка є розумно передбачуваною на основі оцінки інформації з усіх доступних їм джерел у відповідний час. Звісно, чіткої формули для проведення оцінювання пропорційності не існує, оскільки оцінка сильно залежить від фактів, але все ж таки є певні вимоги. Це зобов'язання включає врахування непрямого впливу нападу на природне середовище (п. 117), а обсяг зобов'язання й пов'язане з ним питання розумної передбачуваності залежатимуть від оцінки інформації з усіх джерел, доступних стороні у відповідний час, на основі минулої практики та емпіричних даних (п. 118). У міру того, як збільшується обсяг інформації про довгострокові ризики, пов'язані з порушенням екосистем, зростає і передбачуваність непрямих наслідків, а отже, оцінки випадкової шкоди повинні враховувати таку інформацію (п. 118)¹. Відзначимо, що НАТО вже почала впроваджувати низку передових практик для оцінки й мінімізації шкоди навколишньому середовищу під час проведення своїх операцій в умовах збройного конфлікту².

¹ The protection of the natural environment under international humanitarian law: The ICRC's 2020 Guidelines. *Protecting the Environment in Armed Conflict*, 2023. IRRIC No. 924. URL : <https://international-review.icrc.org/articles/protection-of-the-natural-environment-under-ihl-icrc-2020-guidelines-924> (дата звернення: 05.12.2024)

² Наприклад, Об'єднана доктрина НАТО із захисту довкілля під час військової діяльності під проводом НАТО містить низку заходів, спрямованих на допомогу військовим в оцінці потенційної шкоди навколишньому середовищу та здійсненні реальних кроків для її зменшення. Див.: NATO, Joint NATO Doctrine for Environmental Protection during NATO-Led Military Activities, NATO Allied Joint Environmental Protection Publication, NATO STANAG 7141, AJEPP-4, Edition B, Version 1, March 2018 (Joint NATO Doctrine). Крім того, в Інструкції голови Об'єднаного комітету начальників штабів США щодо неударів і методології оцінки супутньої шкоди зазначено, що «[методологія оцінки супутньої шкоди] охоплює спільні стандарти, методи та процеси для командування для проведення [оцінки супутньої шкоди] та пом'якшення ненавмисних або випадкових збитків або травм цивільних або небойових осіб або майна чи навколишнього середовища». Див.: Chairman of the Joint Chiefs of Staff Instruction, No-Strike and the Collateral Damage Estimation Methodology, CJCSI 3160.01, 13 February 2009, Enclosure D, Joint

Отже, як зазначалося раніше, позиція Міжнародного Комітету Червоного Хреста полягає в тому, що всі частини природного середовища є цивільними об'єктами, крім випадків, коли вони стають військовими цілями. У цьому сенсі Комітет не допускає жодної «сірої зони», наголошуючи на необхідності зміни вектора в цьому питанні з антропоцентричного на самоціннісний¹. Варто зауважити, що ст. 35(3) і 55 Додаткового протоколу I забороняють лише ті напади, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють широку, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. Для порівняння, поширення загальних норм, які надають захист цивільним об'єктам, зокрема, на будь-які частини природного середовища, що не є військовою цілью, дозволить визначати протиправним напад, який заподіє природному середовищу менш тяжку або масштабну шкоду, аніж передбачену ст. 35(3) і 55 Додаткового протоколу I.

Значимо, що на сьогоднішній день норми ст. 35(3) Додаткового протоколу I слід визнати концептом для встановлення критеріїв заборони використання засобів і методів ведення бойових дій². Як доречно зазначають Т. Короткий та І. Заворотько, «у нормах договірної та звичаєвої міжнародної гуманітарної права можна виділити три критерії визнання засобів і методів забороненими»³, які тісно взаємопов'язані один із одним і наслідками,

---

Methodology for CDE, 1(c). Дана військова практика має вирішальне значення для втілення в життя правил міжнародної гуманітарної права.

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С.23-24.

² Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Offenses in Conditions of the Russian-Ukrainian International Military Conflict. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. Vol. 32. Is. 1. P. 47-65. URL : <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Energy+and+Environmental+Law+Review/32.1/EELR2023004> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Короткий Т., Заворотько І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. URL : <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh->

до яких можуть призвести засоби і методи. Перший – невивірковість дії засобів і методів, який, до речі, закріплений ч. 4 та 5 ст. 51 Додаткового протоколу I¹. Науковці наголошують, що «невивірковість притаманна засобам і методам: 1) які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти (пункт “b”, частина 4); 2) наслідки яких не можуть бути обмежені, а отже, у кожному випадку уражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх (пункт “c”, частина 4); 3) що використовуються під час бомбардування, за якого як єдиний військовий об'єкт розглядається низка явно пов'язаних один з одним і розрізняваних військових об'єктів, розміщених у місті, селі чи в іншому районі, де сконцентровані цивільні особи або цивільні об'єкти (пункт “a”, частина 5)». Також вчені цілком слушно акцентують на тому, що застосовувати зброю, яка має невивіркову дію (у даному разі мова йде про біологічну, хімічну, ядерну зброю, а також термобаричні й касетні боєприпаси тощо), забороняється і приписами Звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (норма 71)². Другим критерієм науковці називають ймовірність завдання надмірних пошкоджень або надмірних страждань. Згідно з частиною 2 статті 35 Додаткового протоколу I³ й нормою 70 звичаєвого міжнародного гуманітарного права⁴ такі наслідки матимуть місце

dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/ (дата звернення: 05.12.2024)

¹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 12 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I) of 8 June 1977). URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/470?OpenDocument> (дата звернення: 05.12.2024)

² Customary Norms (Ukraine) of International Humanitarian Law of 10 June 2017, http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 12 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I) of 8 June 1977), <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/470?OpenDocument> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Customary Norms (Ukraine) of International Humanitarian Law of 10 June 2017, http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

при використанні засліплювальної лазерної зброї, запалювальних боєприпасів, мін-пасток, зброї, дія якої полягає переважно в ураженні осколками, що не відносяться в людському тілі за допомогою рентгенівських променів, тощо¹.

Наступний критерій відповідно до ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I і норми 45 звичаєвого міжнародного гуманітарного права – це заборона використання методів або засобів «ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть масштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу»². Поряд із вказаним, статтею 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року закріплено, що при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть шкоди як природному середовищу, так і здоров'ю або виживанню населення, тобто заборонено застосовувати зброю, снаряди, матеріали і методи ведення бою, що можуть завдати зайвих травм або спричинити непотрібні страждання, а також вести війну засобами, які можуть завдати «широкої, довготривалої та серйозної шкоди природному довкіллю». Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено³.

¹ Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Offenses in Conditions of the Russian-Ukrainian International Military Conflict. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. Vol. 32. Is. 1. P. 47-65. <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Energy+and+Environmental+Law+Review/32.1/EELR2023004> (дата звернення: 05.12.2024)

² Короткий Т., Заворотько І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. URL : <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Conflict. *European Energy and Environmental*

Таким чином, забороняється заподiяння шкоди природному середовищу за умови, що воно є умисним, або, становитиме «широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду». Данi три умови, як правило, вважаються кумулятивними¹, тобто для того, щоб досягти порогу шкоди, повиннi бути виконанi всi умови. Дана вимога встановлює досить високий порiг, порiвняно з яким необхiдно оцiнювати умисну або очiкувану шкоду, що майже нездiйснено на практицi. Наприклад, Комiтет, створений для розгляду операцiї НАТО проти Федеративної Республiки Югославiї, висловив думку, що шкода, заподiяна природному середовищу бомбардувальною операцiєю НАТО в Косово, не досягла порогу широкомасштабної, довготривалої та серйозної². Зауважимо, що дану заяву зроблено на тлi спричиненого бомбардувальною операцiєю НАТО забруднення в кількох районах, якi були «серйозними» i «такими, що становлять загрозу для здоров'я людини»,

---

Law Review. 2023. Vol. 32. Is. 1. P. 47-65. URL : <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Energy+and+Environmental+Law+Review/32.1/EELR2023004> (дата звернення: 05.12.2024)

¹ У деяких мiжнародних договорах данi умови не вважаються кумулятивними: наприклад, Африканська конвенцiя про охорону природи та природних ресурсiв (2003 р.), ст. XV(1)(B). Крім того, в контекстi роботи Комiсiї з мiжнародного права над Проектом принципiв захисту природного середовища у зв'язку зi збройними конфлiктами Сальвадор наголосив, що в Проектi принципiв слiд посилатися на порiг шкоди не кумулятивно: Сальвадор, заяви, поданi Шостому комiтету Генеральної Асамблеї ООН, 71-а сесiя, пункт 78 порядку денного, 1 листопада 2016 р. i 72-а сесiя, пункт 81 порядку денного, 1 листопада 2017 р. Див. дет.: Керiвнi принципи щодо захисту природного середовища вiд збройного конфлiкту. Норми та рекомендацiї щодо захисту природного середовища згiдно з мiжнародним гуманiтарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Мiжнародний Комiтет Червоного Хреста, 2023. С. 36.

² Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia (item 17). *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. UN International Criminal Tribunals. 2017. URL : <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> (дата звернення: 05.12.2024)

проте не впливають на Балканський регіон «в цілому»¹. Аналогічну позицію було висловлено Комісією під час розгляду взаємних претензій Еритреї та Ефіопії (в частині вимоги Ефіопії до Еритрії про відшкодування збитків через знищення камедоносних і смолистих насаджень, втрату дерев і саджанців, пошкодження терас під час збройного конфлікту). У даному випадку Комісія наголосила на значно нижчому від порогу широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди рівні руйнувань².

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що дані поняття є оцінними. У контексті сказаного вбачається за доцільне навести думку британських науковців, які переконані в тому, що термін «масштабна» стосується необхідного географічного масштабу екологічної шкоди. У той саме час залишається невизначеним конкретний поріг, який може варіюватися в межах кількох сотень квадратних кілометрів. Наприклад, у Конвенції про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище³ щодо меж закріплено такі цифри – від 44 квадратних кілометрів, а в довідкових матеріалах щодо Додаткового протоколу I («AP I») до Женевських конвенцій пропонується межа до тисяч квадратних кілометрів⁴.

¹ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia (item 16). *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. UN International Criminal Tribunals*. 2017. URL : <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> (дата звернення: 05.12.2024)

² Комісія з розгляду взаємних претензій Еритреї та Ефіопії, Позов щодо ефіопського Центрального фронту, Часткове рішення, 2003 р., пункт 100. Див. також Комісія з розгляду взаємних претензій Еритреї та Ефіопії, Позови Ефіопії щодо відшкодування збитків, Остаточне рішення, 2009 р., пп. 421–425. *Eritrea-Ethiopia Claims Commission PCA Case No. 2001-02*. Documents of the case. URL : <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-eritrea-ethiopia-claims-commission-partial-award-central-front-ethiopia-claim-2-wednesday-28th-april-2004> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998, A/CONF.183/9 of 17 July 1998. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Convention (UN) of 10 December 1976 on the prohibition of military or any hostile use of environmental modification techniques. URL : <https://treaties.un.org/>

Термін «серйозна» використовується тоді, коли йдеться про інтенсивність шкоди, заподіяної довкіллю, незалежно від географічного масштабу або тимчасової тривалості, і означає завдання шкоди, що виходить за межі типового руйнування на полі бою.

Як і поняття «масштабна», термін «довгострокова шкода» залишається невизначеним, тривалість може варіюватися від кількох місяців або сезонів. У той саме час відповідно до статті 1 ENMOD¹ «тривалий» тлумачиться як такий, що дорівнює періоду у десятиліття (майже так само термін «довгостроковий» трактується у статтях 35(3) та 55 AP I)².

Натомість Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище оперує термінами «широкі», «довгострокові» та «значні» наслідки. У даному випадку мова йде про цунамі, землетруси, порушення екологічного балансу в певному регіоні; причому згідно з приписами акта завдана шкода має бути неспівмірною із конкретно і безпосередньо очікуваною від такого нападу військовою перевагою. Однак згадані терміни також є оцінними і повинні визначатися безпосередньо в кожному конкретному випадку Судом. У зв'язку із цим підтримуємо позицію, що в ході розгляду справ із таких питань важливим аспектом є суспільний інтерес і резонанс, політична воля і трактування того чи іншого питання більшістю цивілізованих держав³.

---

pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=_en (дата звернення: 05.12.2024)

¹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 12 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I) of 8 June 1977). URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/470?OpenDocument> (дата звернення: 05.12.2024)

² Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Offenses in Conditions of the Russian-Ukrainian International Military Conflict. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. Vol. 32. Is. 1. P. 47-65. URL :

³ THE BROKEN LAND. The environmental consequences of explosive weapon use. URL : <https://aoav.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/The-Broken-Land-v4.pdf>; Anisimova H., Donets O., Shynkarov O., Shchonkin R., Skliar I. Contemporary

Потрібно також зауважити, що у коментарі до норми 2 Керівних принципів МКЧХ викладено кілька підходів до формування сучасного розуміння понять «широкомасштабна», «довготривала» і «серйозна». Так, термін «довготривала» охоплює шкоду, яка знаходиться в діапазоні між шкодою, що не вважається короткостроковою або тимчасовою, як-от артилерійський обстріл, і шкодою, наслідки якої триватимуть протягом років (можливо, у межах від десяти до тридцяти років) (п. 63)¹. Таким чином, Керівні принципи МКЧХ стверджують, що поріг, ймовірно, буде досягнуто лише тоді, коли наслідки шкоди відчуватимуться або можуть відчуватися протягом кількох років і повинні перевищувати тривалість «сезону», враховуючи, що положення Протоколу I прагнули охопити шкоду або порушення екосистем у великому масштабі. Важливо вказати, що, крім прямих наслідків певного методу чи засобу ведення війни, слід також брати до уваги тривалість непрямих (або резонансних) наслідків (п. 65–66)².

Перейдемо до терміна «серйозна». Наголосимо, що його слід розуміти як такий, що охоплює порушення або шкоду екосистемі чи здоров'ю або виживанню населення в широкому масштабі, при цьому звичайні пошкодження, спричинені переміщенням військ і артилерійським вогнем у традиційній війні, у цілому не підпадають під заборону. Певне розуміння цього дає переговорна історія Протоколу I, вказуючи на мету запобігання шкоді, яка суттєво порушує екосистему (п. 68)³. Сучасні знання про прямі й непрямі наслідки певного методу

---

challenges and threats to national security: environmental and legal aspects. *Sigurnost*. 2023. № 65 (1). P. 52-55. URL : <https://hrcak.srce.hr/file/429577> (дата звернення: 05.12.2024)

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С. 42.

² Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С. 43.

³ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно

або засобу ведення війни на природне середовище будуть ключовими, включаючи ті, що можуть проявлятися протягом тривалого часу. Наприклад, шкода, заподіяна природному середовищу, що призводить до тератогенних, мутагенних та канцерогенних наслідків, як, наприклад, наслідки застосування дефоліантів під час війни у В'єтнамі, може відповідати критерію серйозності, а отже, її слід враховувати, оцінюючи потенційні наслідки¹. Таким чином, заборона заподіяння шкоди, що впливає на здоров'я чи виживання населення в довгостроковій перспективі (ст. 55(1) Додаткового протоколу I) означає, що люди, ліси і рослинний покрив, флора, фауна, якість повітря, води тощо повинні бути захищені від, наприклад, генетичних наслідків (вроджених дефектів, деформацій чи дегенерації)².

Наголосимо, що оцінка шкоди також повинна брати до уваги непрямі наслідки від застосування певного методу чи засобів ведення війни. Наприклад, через підпал нафтових свердловин під час війни в Перській затоці до атмосферного повітря потрапили величезні викиди оксиду азоту, діоксидів сірки та вуглекислого газу, а також відбулося відкладення сажі на більш ніж половині території Кувейту, що є непрямими наслідками. Цей факт згадується як такий, що, напевно, відповідає критерію серйозності шкоди³. Крім того, взаємозалежність елементів природного се-

---

з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С. 44.

¹ Делегати посилались на вроджені дефекти як на приклад серйозних проблем зі здоров'ям: Офіційні матеріали Дипломатичної конференції в Женеві (1974–1977 рр.), Том XV, CDDH/215/Rev. I, пункт 82. Цей фактор обговорюється також Hulme в контексті критерію «серйозної» [шкоди]: Hulme, War Torn Environment [Розорене війною довкілля], рр. 96 and 98. Див. дет.: Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С. 45.

² Бельгія, Cours pour conseillers en droit des conflits armés: Les lieux et biens protégés, 2009 p., сс. 38–40.

³ United Kingdom, The Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict, 2004, para. 5.29.2, fn 153. URL : <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7952b-fe5274a2acd18bda5/JSP3832004Edition.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

редовища, а також взаємозв'язок між природним середовищем і населенням також слід враховувати під час визначення «серйозності» заподіяної шкоди (п. 71), оскільки шкода, заподіяна одному компоненту (або «частині»), може мати наслідки, що поширюються на інші компоненти. Відзначимо, що, «заподіяння шкоди або навіть зміна будь-якої частини екосистеми може мати серйозні негативні наслідки для цивільного населення»¹, що підкреслює також взаємозалежність природного середовища й життя і здоров'я людей. Зауважимо, що іншими прикладами, які можуть відповідати критерію серйозності, є заподіяння шкоди «особливо цінній чи рідкісній екосистемі» або особливо чутливій екосистемі, оскільки шкода, яку було заподіяно «об'єктам, які становлять особливий науковий інтерес», або «видам, що перебувають під загрозою зникнення, або територіям природної спадщини», призведе до більших прямих і непрямих наслідків для природного середовища і населення (порівняно з тими, які виникли б у разі використання таких методів або засобів проти інших частин природного середовища)².

У контексті розгляду терміна «широкомасштабна» варто відзначити, що підготовчі матеріали Додаткового протоколу I не розкривають його значення (обмежуючись тлумаченням, що він означає «масштаб або територію ураження»)³. Територія ураження розуміється як територія, де передбачається або може очікуватися заподіяння шкоди навколишньому середовищу, що безпосередньо спричинена застосуванням методів або засобів ведення війни в самому географічному районі. Щодо масштабності такого ура-

¹ Доповідь Голови групи “Біотоп”, 11 березня 1975 р., CDDH/III/GT/35, пункт 5, передрукована у виданні: H.S. Levie, Protection of War Victims: Protocol I to the 1949 Geneva Conventions, Vol. 3, para. 7. URL : <https://www.jstor.org/stable/40706259> (дата звернення: 05.12.2024)

² Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2023. С. 46.

³ Офіційні матеріали Дипломатичної конференції в Женеві (1974–1977 pp.), Том XV, CDDH/215/Rev.I, пункт 27. Аналіз обговорення визначення терміну «широкомасштабної» шкоди в travaux préparatoires див. Hulme, War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold, pp. 91–93.

ження однозначного підходу так і не сформовано. Проте під час Дипломатичної конференції в Женеві (1974-1977) як на приклад масштабності шкоди посилалися на використання 90 000 тонн дефоліантів і засобів знищення рослинності на площі близько 2,5 мільйона гектарів (25 000 квадратних кілометрів) у Південному В'єтнамі¹. Міжнародний Комітет Червоного Хреста також наголошує на доцільності врахування непрямих наслідків (які іноді називають «реверберуючими», «ефектом доміно», «побічними», «каскадними» наслідками, або наслідками «другого, третього чи вищого порядку») для природного середовища за умови, що вони передбачувані або очікувані. Наприклад, шкода, заподіяна під час війни 1990–1991 рр. у Перській затоці, поширилася далеко за межі території, де фактично горіли нафтові свердловини зі значними викидами діоксидів сірки, оксиду азоту й вуглекислого газу і відкладенням сажі на більш ніж половині території Кувейту (приблизно 8000 км²), що відповідає критерію широкомасштабності шкоди. Крім того, при визначенні того, чи є шкода широкомасштабною, можна також кумулятивно розглядати шкоду, що була заподіяна численним територіально меншим районам, наприклад, у випадках, коли застосування методів чи засобів ведення війни призводить до забруднення ґрунтових вод, які, у свою чергу, забруднюють природні джерела в кількох різних місцях.

Поряд із нормами міжнародного гуманітарного права під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів можуть застосовуватися й інші норми міжнародного договірної і звичаєвого права, які забезпечують захист природного середовища (включаючи норми міжнародного права навколишнього середовища, морського права, міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини). Так, важливі інструменти м'якого права включають Декларацію Конференції ООН з навколишнього середовища людини 1972 р. (Стокгольмська декларація), Всесвітню хартію природи 1982 р., Декларацію про навколишнє середовище та розвиток, 1992 р. (Декларація Ріо) та

---

¹ Hulme, War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold, Environmental Science, Law, 2004. p. 92. URL : <https://www.semanticscholar.org/paper/War-Torn-Environment%3A-Interpreting-the-Legal-Hulme/c021244e795a00aca6c68d9c2258fc020e115d6e> (дата звернення: 05.12.2024)

відповідні резолюції Генеральної Асамблеї ООН і Асамблеї ООН з навколишнього середовища. Варто наголосити, що Міжнародним Судом ООН було визнано за необхідне застосовувати міжнародні норми у сфері захисту навколишнього середовища в ситуаціях збройного конфлікту¹. До таких багатосторонніх договорів у сфері охорони навколишнього природного середовища, які прямо чи опосередковано передбачають їхнє застосування під час збройного конфлікту, відносять: Міжнародну конвенцію із запобігання забрудненню моря нафтою (OILPOL) 1954 р.²; Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р.³; Конвенцію про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (Лондонську конвенцію) 1972 р.⁴; Міжнародну конвенцію про запобігання забрудненню з суден (MARPOL) 1973 р.⁵; Конвенцію про охорону морського середовища та при-

¹ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, Press Release International Court of Justice 8 July 1996, para. 33. URL : <https://press.un.org/en/1996/19960708.icj546.html#:~:text=8%20July%201996%20Press%20ReleaseICJ%2F546%20INTERNATIONAL%20COURT%20OF,of%20the%20threat%20or%20use%20of%20nuclear%20weapons>. (дата звернення: 05.12.2024)

² International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil, 1954 (London, 12 May 1954). URL : <http://www.admiraltylawguide.com/conven/oil-poll1954.html> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини {Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI (6673-11) від 04.10.88}. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter. London Convention, 1972. URL : <https://www.imo.org/en/Our-Work/Environment/Pages/London-Convention-Protocol.aspx#:~:text=The%20%22Convention%20on%20the%20Prevention%20of%20Marine%20Pollution,activities%20and%20has%20been%20in%20force%20since%201975>. (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року. (Зміни і доповнення до Конвенції див. у Протоколі (995_829) від 17.02.78); (Про приєднання України до Конвенції див. Постанову КМ № 771 від 21.09.93 (771-93-п); (Зміни до Конвенції див. у Протоколі (896_049) від 26.09.97). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text

бережного регіону Середземного моря (Барселонську конвенцію) 1976 р. і Протоколи до неї¹; Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р.²; Конвенцію ООН з морського права (ЮНКЛОС) 1982 р.³; Конвенції про охорону та розвиток морського середовища Ширшого Карибського регіону (Картахенську конвенцію) 1983 р.⁴; Конвенцію про водно-болотні угіддя міжнародного значення, зокрема, як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарську конвенція) 1987 р.⁵; Конвенцію про право несудноплавного використання міжнародних водотоків (Конвенцію про водотоки) 1997 р.⁶ і Африканську

¹ Convention on the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean Sea (Barcelona Convention) of 1976 and its Protocols. The Mediterranean Action Plan (MAP). The UNEP Regional Seas Programme. URL : <https://water.europa.eu/marine/countries-and-regional-seas/regional-conventions/barcelona-convention#:~:text=Today%2C%20the%20system%20formed%20by%20MAP%2C%20the%20Barcelona,marine%20and%20coastal%20environment%20and%20its%20sustainable%20development.> (дата звернення: 05.12.2024)

² Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані {Угоду ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки № 231-Х від 13.05.1980}. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_223#Text (дата звернення: 05.12.2024)

³ United Nations Convention on the Law of the Sea. URL : <https://www.imo.org/en/OurWork/Legal/Pages/UnitedNationsConventionOnTheLawOfTheSea.aspx#:~:text=United%20Nations%20Convention%20on%20the%20Law%20of%20the,all%20uses%20of%20the%20oceans%20and%20their%20resources.> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Convention on the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region (Cartagena Convention) of 1983. URL : <https://www.unep.org/cep/who-we-are/cartagena-convention> (дата звернення: 05.12.2024)

⁵ Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів. (Рамсар, 02.02.1971. З поправками, унесеними Паризьким протоколом від 03.12.1982 та Ріджинськими поправками від 28.05.1987). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text (дата звернення: 05.12.2024)

⁶ Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses Adopted by the General Assembly of the United Nations on 21 May 1997. URL

конвенцію про охорону природи та природних ресурсів 2003 р.¹ тощо.

Натомість зобов'язання за міжнародним кримінальним правом, поряд із правилами міжнародного гуманітарного права, є міжнародно-правовою основою для кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту. Незважаючи на наявність незначної кількості прикладів індивідуальної відповідальності за воєнні злочини, що стосуються природного середовища на сьогоднішній день, потрібно окремо зупинитися на існуючих шляхах притягнення винних осіб до відповідальності. Загальні зобов'язання міжнародного гуманітарного права щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини, у тому числі ті, що містяться в Женевських конвенціях 1949 року та положеннях про серйозні порушення Додаткового протоколу I, а також у Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 року, знайшли своє відображення як у нормі 28 Керівних принципів МКЧХ, так і у звичаєвому міжнародному праві (п. 312). Крім того, у своєму коментарі до проєкту Принципу 3 PERAC Комітет міжнародного права також підтверджує обов'язок держав розслідувати такі воєнні злочини, що стосуються довкілля, як «розкрадання природних ресурсів, а також масштабне знищення та привласнення власності, які не виправдані військовою необхідністю та здійснюються безпідставно та незаконно». У доктрині права висловлюється точка зору, що найпомітнішим, та таким що має історичне значення як перший, який встановлює індивідуальну відповідальність за заподіяння шкоди природному середовищу як такому, не вимагаючи заподіяння шкоди людям – є умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад ... заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо

: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

¹ African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources of 2003. URL :https://au.int/sites/default/files/treaties/41550-treaty-Charter_ConservationNature_NaturalResources.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

очікуваною загальною військовою перевагою (стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту)¹. Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду норма, що передбачає такий склад воєнного злочину, застосовується виключно у міжнародних, але не у неміжнародних, збройних конфліктах².

Разом із тим інші норми, які передбачають склади воєнних злочинів, що безпосередньо не стосуються природного середовища, також можуть забезпечити захист певних частин навколишнього природного середовища і, так би мовити, відкрити двері для кримінальної відповідальності. Саме такий підхід пропонує Офіс МКС за рекомендацією прокурора про те, що «злочини, які вчиняються за допомогою, або які призводять, зокрема, до руйнування навколишнього середовища, незаконної експлуатації природних ресурсів або незаконного позбавлення власності на землю», повинні враховуватися при виборі та пріоритизації справ³. Варто зауважити, що Коментар до Керівних принципів МКЧХ містить показовий перелік воєнних злочинів, передбачених Римським статутом, які можуть бути розглянуті МКС, а також національними судами у відповідних контекстах (п. 314–318)⁴. Крім того, у 70-х роках ХХ ст. також з'являються непоодинокі ініціативи щодо визнання екоциду міжнародним злочином. У більш

---

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду. {Римський статут ратифіковано із заявами та поправками до нього Законом № 3909-IX від 21.08.2024}. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.12.2024)

² Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 129.

³ ICC Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, 15 September 2016, pp. 13–14, paras 40–41. URL :https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 129-130.

загальному плані вчені закликали внести поправки до Римського статуту або пропонували інші способи посилення кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу. Наголосимо, що зусилля з криміналізації екоциду посилилися в останні роки, коли на Асамблеї держав – учасниць МКС були висловлені пропозиції включити його до п'ятої категорії злочинів Римського статуту¹ й ухвалити проєкт законодавчого визначення екоциду міжнародною експертною групою². Додамо, що останні кілька десятиліть можна визнати періодом активного становлення міжнародного кримінального правосуддя, адже саме в цей час відбулося багато трибуналів, судів гібридного характеру, створено спеціальні комісії й суди. Крім того, розпочав свою діяльність Міжнародний кримінальний суд. Разом із тим питання кримінально-правового захисту природного середовища від збройного конфлікту і досі потребує суттєвого доопрацювання.

¹ Див. дет.: Письмову заяву Мальдівської Республіки, 18-та сесія Асамблеї держав-учасниць Римського статуту Міжнародного кримінального суду, 3 грудня 2019 року, с. 2. URL : https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP18/GD.MDV.3.12.pdf; Бельгія висловила той самий заклик у 2020 році: див. Заяву Королівства Бельгія, 19-та сесія Асамблеї держав-учасниць Римського статуту Міжнародного кримінального суду, 14–16 грудня 2020 року, с. 4. URL : https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP19/GD.BEL.14.12.pdf. Під час 20-ї та 21-ї сесій Асамблеї держав – учасниць МКС Нова Зеландія та Самоа заохочували майбутні дискусії щодо екоциду, Бельгія підтримала криміналізацію екоциду, а Фінляндія запропонувала «краще використовувати Римський статут у тому вигляді, в якому він є»: див. Заяву Королівства Бельгія, 20-та сесія Асамблеї держав-учасниць Римського статуту Міжнародного кримінального суду, 6 грудня 2021 року, с. 2. URL : https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP20/ASP20.GD.BEL.07 та інші. (дата звернення: 05.12.2024)

² Stop Ecocide International, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: Commentary and Core Text, June 2021. URL : <https://tinyurl.com/4yrt-7jkt>. The draft definition has been the object of considerable discussion: see, for example, Kevin J. Heller, “Skeptical Thoughts on the Proposed Crime of “Ecocide” (That Isn’t)”, *Opinio Juris*, 23 June 2021. URL : <https://opiniojuris.org/2021/06/23/skeptical-thoughts-on-the-proposed-c->; Kai Ambos, “Protecting the Environment through International Criminal Law?”, *EJIL: Talk!*, 29 June 2021. URL : www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-crimi (дата звернення: 05.12.2024)

На окрему увагу заслуговує також питання відшкодування шкоди, завданої в результаті воєнних дій або незаконних дій держав, у різноманітній площині, як-от: міжнародне кримінальне право; міжнародне право навколишнього природного середовища; гуманітарне право тощо. У міжнародній практиці можна виокремити дві основні групи механізмів покладання практичного зобов'язання зі сплати воєнних репарацій на державу-агресора: (1) репарації як наслідок взаємних мирних домовленостей (договорів), наприклад, мирний договір між Еритреєю та Ефіопією, та (2) репарації як наслідок рішення третьої сторони (наприклад, міжнародних судів чи Ради безпеки ООН)¹. Водночас єдиного підходу до обчислення шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, так і не сформовано, оскільки матеріальна шкода і розмір компенсації, як правило, оцінюються в рамках кожної окремої справи.

Теоретико-прикладним аспектам дослідження правової категорії «екологічна шкода» і підходам до її компенсації присвячено самостійний підрозділ цієї монографії. Однак, маємо констатувати, що розуміння її сутності може значно відрізнятись залежно від обставин конфлікту й залучених держав. Разом із тим настав час замислитися над можливістю й доцільністю використання еколого-правової категорії «екологічна шкода» (яка досить довго була об'єктом наукових досліджень екологів-правників), підійти все ж таки до розгляду цього питання комплексно, з позицій екосистемного підходу, довготривалості негативних наслідків, особливостей природно-ресурсного потенціалу забезпечення її компенсації, не чекаючи на репарації та контрибуції, розуміючи тривалість цих процесів. Тим більш, що належна компенсація екологічної шкоди – це не лише спосіб захисту екологічних прав, а й юридична гарантія забезпечення безпековості довкілля. Крім того, розмір заподіяної шкоди впливатиме на кваліфікацію кримінальних правопорушень, ступінь їх суспільної небезпеки².

---

¹ Андрусевич А., Козак З. Компенсація екологічної шкоди внаслідок воєнних дій: міжнародна практика. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» (2022), С. 4.

² Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Offenses in Conditions of the Rus-

Передусім зауважимо, що немає прикладів відмови у компенсації лише на тій підставі, що претензії стосуються екологічної шкоди як такої. Разом із тим доказування екологічної шкоди, як і збір доказів (у більшості випадків основною причиною відмов або зменшення розміру компенсацій виступає саме доказування) – це достатньо складний процес. Слушною видається пропозиція А. Андрусевич та З. Козак, які наголошують, що кожен із можливих механізмів отримання репарацій може надавати перевагу різним їх формам: реституції (у тому числі відновленню довкілля), компенсації (тобто лише вартість шкоди, яка вже була заподіяна) і сатисфакції (у разі, коли розмір екологічної шкоди є надто великим і не може бути фактично компенсований). Крім того, доказування й документування екологічної шкоди повинні враховувати: (а) конкретний вид екологічної шкоди, який підлягає доведенню у майбутньому, і (б) механізм відшкодування, у рамках якого таке доказування буде використане¹. Ці фактори разом створюють значні перешкоди для розробки єдиного підходу до обчислення шкоди природному середовищу від збройних конфліктів.

Доцільно також звернути увагу на захист природного середовища, передбачений нормами, що стосуються окремих видів зброї, а саме отрути або отруєної зброї, біологічної, хімічної зброї, а також наземних мін і касетних боєприпасів.

Заборона застосування отрути або отруйної зброї

У результаті використання отрути або отруйної зброї під час збройних конфліктів не тільки завдається негативна шкода життю і здоров'ю людей, а й відбувається довгострокове забруднення природного середовища. Більш того, забруднення ґрунту, водних ресурсів і атмосферного повітря отруйними хімікатами стає каталізатором екологічних катастроф, впливаючи на флору і фауну, а також на людей, які проживають у цих регіонах. Наприклад, застосування отрути або отруйної зброї може призвести до загибелі

---

sian-Ukrainian International Military Conflict. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. Vol. 32. Is. 1. P. 60-65.

¹ Андрусевич А., Козак З. Компенсація екологічної шкоди внаслідок воєнних дій: міжнародна практика. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» (2022), С. 6

рослинності, викликати тривалі мутації живих організмів. Норми міжнародного гуманітарного права забороняють використання отрути або отруєної зброї за умови, що це відбувається з наміром або вони призначені для вбивства або травмування людей, тобто така заборона захищає природне середовище опосередковано через захист людей від отрути або отруйної зброї. Норма 19 Керівних принципів МКЧХ також встановлює відповідну заборону. Відзначимо, що заборона застосування отрути або отруйної зброї міститься також у ст. 23(а) Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років, а її звичайний характер був підтверджений у Консультативному висновку МС ООН щодо ядерної зброї¹.

Слушним буде додати, що у Гаазькій конвенції 1907 р.² немає визначення понять «отрута» (poison) або «отруйна зброя» (poisoned weapons). Однак у практиці держав згадані терміни трактуються як такі, що «охоплюють зброю, основною або навіть виключною дією якої є отруєння або удушення»³; або тільки в тому випадку, якщо вона призначена для вбивства або травмування шляхом отруєння. Акцент в даному випадку ставиться на «призначення» такої зброї – вбивати або травмувати, що відображено і в міжнародних договорах про заборону або обмеження застосування певних видів зброї. Так, в Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року⁴ терміном «хімічна зброя» охоплюються

---

¹ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 July 1996, paras 80–82. 55. URL : <https://www.icj-cij.org/case/95/advisory-opinions> (дата звернення: 05.12.2024)

² 1907 Convention for the pacific settlement of international disputes. Adopted in The Hague, The Netherlands on 18 October 1907. URL : <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/07/1907-The-Hague-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes-1.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

³ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 July 1996, para 55. URL : <https://www.icj-cij.org/case/95/advisory-opinions> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року, ратифікована Законом України від 16.10.98 № 187-XIV (187-14). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 05.12.2024)

боєприпаси і пристрої, «спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей» токсичних хімікатів, які вивільняються у результаті використання таких боєприпасів і пристроїв (виключивши зі сфери дії Конвенції застосування токсичних хімікатів, які призначені для цілей, що не є забороненими). Наголосимо, що «отруту або отруєну зброю» (залежно від складу), коли вона містить токсичні хімікати відповідно до Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року, можна також розглядати як хімічну зброю. Відповідно до статті 8(2)(b)(xvii) Статуту Міжнародного кримінального суду (1998) застосування отрути або отруєної зброї у міжнародних збройних конфліктах визнано воєнним злочином, а з 2010 року згідно зі ст. 8(2)(e) (xiii) Статуту Міжнародного кримінального суду (діє для держав, які ратифікували цю поправку)¹ – у неміжнародних збройних конфліктах.

Заборона застосування ядерної зброї

Застосування ядерної зброї має розглядатися з посиланням на три основні договори, які забезпечують різні рівні обмежень на ядерні випробування та їх вплив на довкілля. Передусім мова йде про Договір про часткову заборону ядерних випробувань (Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері в космічний простір і під водою)², підписаний у 1963 році, який накладає заборону на проведення державами ядерних випробувань чи вибухів «в будь-якому місці під їхньою юрисдикцією чи контролем». Мета цього Договору – запобігання негативним наслідкам випробувань для навколишнього середовища і здоров'я людини, зокрема, забрудненню атмосферного повітря і води, що могло б мати довготривалий вплив на глобальну екосистему. Важливо, що да-

¹ Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

² Treaty banning nuclear weapon tests in the atmosphere, in outer space and under water. Signed at Moscow, on

⁵ August 1963. URL : <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

ний Договір не регулює використання ядерної зброї безпосередньо під час збройних конфліктів, а лише обмежує випробування в мирний час. І хоча цей договір переважно пов'язаний з ядерними випробуваннями і обмежений космічним простором, атмосферою і морським середовищем, він гарантує, що ядерні випробування не завдадуть шкоди визначеним районам і, що важливо, морським екосистемам¹.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)², підписаний у 1968 році, став одним із ключових елементів глобальної системи ядерного контролю. Він спрямований на запобігання розповсюдженню ядерної зброї та зобов'язує держави, що не володіють ядерною зброєю, відмовитися від її придбання або виготовлення, а ядерні держави – співпрацювати для поступового роззброєння (ст. I–III). Незважаючи на те, що даний Договір не містить прямої заборони на застосування ядерної зброї у військових конфліктах, він накладає жорсткі обмеження на обіг ядерних матеріалів, що може мати непрямий вплив на захист довкілля. Крім того, даний договір зобов'язує держави відповідально поводитися з ядерними технологіями і наголошує на доцільності використовувати ядерні матеріали лише у мирних цілях і запобігати екологічним катастрофам.

Найбільш комплексним документом у сфері ядерного роззброєння є Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)³, ухвалений у 1996 році. Даний Договір повністю забороняє всі ядерні вибухи на Землі, включаючи підземні випробування. У преамбулі ДВЗЯВ підкреслюється важливість охорони довкілля, а також згадується прагнення «захистити

---

¹ Основні положення звіту UNEP про захист довкілля під час збройних конфліктів. Аналітична записка. Львів, 2023. С. 2. URL : <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-YUNEP1801.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

² Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Набрання чинності для України міжнародного договору, відбулась 05.12.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 05.12.2024)

³ Comprehensive nuclear-test-ban treaty by Thomas Graham, Jr. United Nations Audiovisual Library of International Law. URL : https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ctbt/ctbt_e.pdf (дата звернення: 05.12.2024)

майбутні покоління від згубного впливу радіоактивних відходів». Попри те, що документ ще не набув чинності, його підтримка на глобальному рівні є значною: 150 держав – членів ООН його ратифікували. Зазначимо, що Україна також є стороною цього Договору¹, а Росія у 2023 році відкликала свою ратифікацію². Варто вказати, що серед основних перешкод на шляху до набуття чинності ДВЗЯВ є відсутність ратифікації з боку ключових країн, зокрема, США, Китаю та Ізраїлю, а тепер і Росії, що є необхідною умовою для вступу документа в силу. Водночас у разі набуття чинності Договір міг би стати основним міжнародним інструментом захисту довкілля від ядерного забруднення, що виникає внаслідок випробувань.

Сказане набуває значущості з огляду на те, що протягом останніх трьох років із боку РФ постійно лунають погрози застосування ядерної зброї у випадку перетинання червоної лінії... Фактично мова йде про ядерний шантаж. Зазначимо, що ще у 1996 році Міжнародний суд ООН в Консультативному висновку щодо законності застосування або погрози застосуванням ядерної зброї зауважив, що, «хоча чинне міжнародне право, що стосується захисту і охорони навколишнього середовища, не забороняє конкретно застосування ядерної зброї, воно вказує на важливі екологічні фактори, які слід належним чином враховувати в контексті імплементації принципів та норм законодавства, що застосовується у збройних конфліктах»³. Крім того, Суд встановив, що найбільш безпосередньо застосовним законодавством є право,

¹ Про ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань: Закон України від 16.11.2000 № 2107-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 51-52. Ст. 453. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2107-14#Text> (дата звернення: 05.12.2024)

² Росія вийшла з договору про заборону ядерних випробувань. URL : <https://www.dw.com/uk/rosia-ostatocno-vijsla-z-dogovoru-pro-zaboronu-adernih-viprobuvan/a-67283473> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Див. дет.: ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 8 July 1996, para. 33. URL: <https://press.un.org/en/1996/19960708.icj546.html#:~:text=8%20July%201996%20Press%20ReleaseICJ%2F546%20INTERNATIONAL%20COURT%20OF,of%20the%20threat%20or%20use%20of%20nuclear%20weapons.> (дата звернення: 05.12.2024)

що стосується застосування сили, як це закріплено в Статуті Організації Об'єднаних Націй, і право, що застосовується у збройному конфлікті, разом з будь-якими конкретними договорами про ядерну зброю, які Суд може вважати відповідними. Суд також послався на Положення Мартенса, згідно з яким цивільні особи та комбатанти залишалися під захистом і владою принципів міжнародного права, що випливають із встановлених звичаїв, принципів гуманності й диктату суспільної свідомості. З того часу ООН прийняла численні резолюції про захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, що підтверджує загальну стурбованість і зацікавленість цією проблемою¹. Крім того, у 2017 році 22 держави ухвалили Договір про заборону ядерної зброї, що став першим міжнародним обов'язковим документом, який закріплює повну заборону ядерної зброї на основі норм і принципів міжнародного гуманітарного права (у тому числі включно із нормами щодо захисту природного середовища). Зауважимо, що договір містить положення, які вимагають проведення екологічної реабілітації територій, забруднених застосуванням або випробуваннями ядерної зброї².

Заборона застосування біологічної зброї

Передусім наголосимо, що заборона застосування біологічної зброї встановлена норма звичаєвого міжнародного права і діє у разі виникнення як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктах. У договірному праві відповідна заборона відображена в п. 1 резолютивної частини Женевського газового протоколу

---

¹ Див. дет: UNEP/EA.3/Res.1: Pollution mitigation and control in areas affected by armed conflict or terrorism United Nations Environment Programme; UNEP (20/12/2017). URL : <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/31016>; 2/15. Protection of the Environment in Areas affected by Armed Conflict - UNEP/EA.2/Res.15. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/11189> та інші. (дата звернення: 05.12.2024)

² Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 15

1925 р.¹ (застосовується виключно під час міжнародних збройних конфліктах), а також ст. 1 Конвенції про заборону біологічної зброї (1972)². Відзначимо, що Конвенція про заборону біологічної зброї стала першим багатостороннім договором про роззброєння, який заборонив цілу категорію зброї масового знищення. Так, не наводячи визначення терміна «біологічна зброя», Конвенція фактично забороняє розробку, виробництво, придбання, передачу, накопичення і використання в будь-який спосіб або зберігання: (1) мікробіологічних або інших біологічних агентів або токсинів, незалежно від їх походження або методу виробництва, такого типу і у таких кількостях, які не призначені для профілактичних, захисних та інших мирних цілей; (2) зброї, обладнання або засобів доставки, призначених для застосування таких агентів або токсинів

¹ Женевський протокол 1925 року, офіційно відомий як «Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів», є ключовим міжнародним договором, що забороняє використання хімічної та біологічної зброї під час міжнародних збройних конфліктів. Більш ранніми договорами, що забороняють використання газів, про які йдеться в протоколі, є, зокрема, Гаазька декларація про задушливі гази від 29 липня 1899 року і Версальський договір від 28 червня 1919 року, а також інші мирні договори 1919 року. Стаття 171 Версальського договору передбачає: «У Німеччині суворо заборонено використання задушливих, отруйних або інших газів і всіх аналогічних рідин, матеріалів або пристроїв, що забороняються, їх виробництво та ввезення». Див. також статтю 5 Вашингтонського договору від 6 лютого 1922 року та примітку про введення Гаазької декларації (IV,2) 1899 року. Див. дет.: Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva, 17 June 1925. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-gas-prot-1925> (дата звернення: 05.12.2024)

² Офіційно відома як «Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення», прийнята Конференцією Комітету з роззброєння в Женеві, Швейцарія. Була відкрита для підписання 10 квітня 1972 року і набула чинності 26 березня 1975 року. КБТЗ доповнює Женевський протокол 1925 року, який забороняє лише використання біологічної зброї. Див. дет.: Biological Weapons Convention. United Nations Office for Disarmament Affairs. URL : <https://disarmament.unoda.org/biological-weapons/> (дата звернення: 05.12.2024)

із ворожими цілями або в умовах збройного конфлікту. Отже, повна заборона біологічної зброї поширюється як на біологічні агенти, так і на токсини¹, що зустрічаються у природі або вироблені синтетичним шляхом, та їх застосування проти людей, тварин і рослин. Підкреслимо, що застосування біологічних агентів і токсинів може мати серйозні наслідки для природного середовища, спричиняючи хвороби тварин і рослин, які призводять до загибелі худоби, знищення сільськогосподарських культур або зменшення популяцій диких видів до рівня, що загрожує їх виживанню. Це, у свою чергу, може порушити екологічну рівновагу в біоценозах. У зв'язку із сказаним маємо констатувати, що Конвенція про заборону біологічної та токсичної зброї забезпечує як прямий захист природного середовища (забороняє застосування біологічної зброї проти тварин і рослин), так і непрямий, коли застосування біологічної зброї призводить до випадкових екологічних наслідків. Наприклад, хвороба, викликана біологічною зброєю серед людей, може поширитися на худобу, або ж розпилення біологічної зброї у водопостачанні може призвести до забруднення природного середовища.

Заборона застосовування хімічної зброї

У результаті застосування хімічної зброї² природному середовищу може бути завдано серйозної шкоди (масштабна загибель тварин; пошкодження або знищення об'єктів флори; забруднення атмосферного повітря, джерел води і ґрунту небезпечними сполуками або руйнування екологічних систем). Заборона її застосовування передбачена нормою 21 Керівних принципів МКЧХ і є нормою звичаєвого міжнародного права (підлягає використанню при виникненні як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів). Зазначимо, що така заборона міститься також у Гаазькій декларації про задушливі

---

¹ Токсини – це отруйні продукти живих організмів; на відміну від біологічних агентів вони неживі і не здатні до відтворення. Див.: J. Goldblat, “The Biological Weapons Convention: An overview”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 37, No. 318, 1997, pp. 253–254.

² Тобто речовин нервово-паралітичної дії, шкірноаривної дії, задушливої дії, речовин загальноотруйної дії або токсинів.

гази 1899 р.¹, Женевському газовому протоколі 1925 р.² і Конвенції про хімічну зброю (1993)³. Відповідно до наведеної Конвенції «хімічна зброя» – зброя, що включає «токсичні хімікати», тобто «будь-який хімікат, який за рахунок свого хімічного впливу на життєві процеси може призвести до смертельних наслідків, тимчасової недієздатності або заподіяти тривалу шкоду людині чи тваринам» (ст. 2(2) Конвенції про хімічну зброю). Дане визначення поширюється на токсини, які є токсичними хімікатами біологічного походження. Однак дефініція «хімічна зброя» не охоплює: (1) токсичних хімікатів, які використовують для «воєнних цілей, не пов’язаних із застосуванням хімічної зброї, і які не залежать від використання токсичних властивостей хімікатів як методу ведення війни»; (2) засобів для придушення масових заворушень, які використовуються правоохоронними органами (ст. 2(9)(d) Конвенції про хімічну зброю). У Статуті Міжнародного кримінального суду (1998) застосування хімічної зброї віднесено до воєнних злочинів⁴.

Захист природного середовища від застосування наземних мін та касетних боєприпасів

У доктрині права забруднення природного середовища залишками конфлікту, такими як міни, касетні боєприпаси та інші вибухонебезпечні залишки війни, визнано подальшим прямим

¹ Declaration (IV,2) concerning Asphyxiating Gases. The Hague, 29 July 1899. International Committee of the Red Cross. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-decl-iv-2-1899?activeTab=> (дата звернення: 05.12.2024)

² Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva, 17 June 1925. International Committee of the Red Cross. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-gas-prot-1925> (дата звернення: 05.12.2024)

³ Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993. Конвенцію ратифіковано Законом України № 187-XIV (187-14) від 16.10.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 05.12.2024)

впливом на навколишнє середовище i спадком конфлiктiв нави́ть пiсля того, як вони закинчилися¹. Знищена вiйськова технiка i боєприпаси, а також розiрванi ракети й авiабомби забруднюють ґрунти, лiси i пiдземнi води хiмiчними речовинами, зокрема, важкими металами. Однiєю з найбільш шкiдливих форм руйнiвного впливу збройного конфлiкту на природне середовище визнано використання наземних мiн, якi, як правило, не лише завдають шкоди життю i здоров'ю людини, а й серйозно впливають на екосистеми, спричиняючи довготривалi та часто незворотнi змiни у природних ландшафтах, деградацiю ґрунтiв i знищення бiорiзноманiття.

Наземнi мiни бувають рiзної форми, їх можна знайти закопаними або размiщеними на землi. Iснує понад 600 рiзних типiв, згрупованих у двi великi категорiї – протипiхотнi i протитанковi мiни. Вiдзначимо, що протипiхотнi мiни² вибухають при присутностi, близькостi або контактi з людиною чи твариною, а вiдтак можуть їх вбивати чи травмувати достатньо довго пiсля закинчення збройних конфлiктiв. У зв'язку з цим 20-та Нарада держав – учасниць Договору про заборону мiн у листопадi 2022 року «засудила використання протипiхотних мiн будь-де, у будь-який час i будь-яким суб'єктом»³.

Конвенцiя про заборону використання, накопичення запасiв, виробництва i передачi протипiхотних мiн та про їх знищення 1997 року (Конвенцiя про заборону протипiхотних мiн)⁴ є

¹ Постконфлiктнi протимiннi дiї. Нацiональний унiверситет бiоресурсiв та природокористування України. Вiдкритий лiс. URL : <https://www.openforest.org.ua/198977/>; <https://nubip.edu.ua/node/107513>

² Вiдповiдно до положень Конвенцiї, протипiхотна мiна – це боєприпас, призначений для встановлення на землi, пiд землею, або поблизу поверхнi землi чи iншої поверхнi, для вибуху вiд присутностi, близькостi або контактi з людиною (Конвенцiя про заборону протипiхотних мiн (1997 р.), Ст. 2(1) i 2(2) Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction. URL : <https://www.apminebanconvention.org/en/>).

³ Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction. URL : <https://www.apminebanconvention.org/en/> (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ 1997 Anti-Personnel Mine Ban Convention. ICRC websites. 2021. <https://www.icrc.org/en/document/1997-convention-prohibition-anti-personnel-mines-and-their-de>

частиною міжнародної відповіді на поширені страждання, спричинені протипіхотними мінами. Згадані правила забороняють використання зброї, яка за своєю природою не робить різниці між цивільними особами і комбатантами, або яка завдає непотрібних страждань чи зайвих травм. Конвенція встановлює заборону стосовно всіх типів вибухових пристроїв, що активуються жертвами, незалежно від технічних особливостей і прогнозованої довговічності міни, способу доставки або типу виробництва (саморобні або заводські). Однак дана Конвенція забороняє застосування виключно протипіхотних мін, але не протитанкових або мін, що підриваються командою (з дистанційним керуванням).

Керівні принципи МКЧХ визначають мінімальні звичаєві норми щодо наземних мін, що застосовуються до сторін конфлікту (норма 24.А)¹, а саме:

(1) використовуючи наземні міни, сторонам конфлікту слід дотримуватися особливої обережності з метою мінімізації їхньої не-вибіркової дії, включаючи наслідки для природного середовища (дана норма діє для невеликої кількості держав, які не є учасницями Конвенції про заборону протипіхотних мін 1997 р. або Протоколу з поправками II (1996) до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї²);

(2) сторона конфлікту, що застосовує наземні міни, повинна за можливості реєструвати місця їхнього встановлення;

(3) після завершення активних воєнних дій сторона конфлікту, що застосовувала наземні міни, повинна усунути або в будь-який інший спосіб зробити їх безпечними для цивільного населення або ж посприяти розмінуванню (дана вимога застосовується до

---

struction; The deadly legacy of landmines. Global perspective Human stories. URL : <https://news.un.org/en/story/2023/04/1135252> (дата звернення: 05.12.2024)

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 116.

² Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as amended on 3 May 1996 (Protocol II to the 1980 CCW Convention as amended on 3 May 1996). IHL Databases International humanitarian Law Databases. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-amended-protocol-ii-1996>

всіх збройних конфліктів, тобто як міжнародних, так і неміжнародних).

Крім того, державам – учасникам Конвенції про заборону протипіхотних мін забороняється будь-яке застосування протипіхотних мін. Також на такі держави покладається обов'язок, по-перше, знищити або забезпечити знищення своїх запасів протипіхотних мін, по-друге, якнайшвидше очистити забруднені протипіхотними мінами території, що знаходяться під їх юрисдикцією або контролем. Наголосимо, що будь-яке застосування наземних мін регулюється загальними звичаєвими нормами розрізнення, пропорційності і запобіжних заходів.

Що ж стосується мінімізації впливу вибухонебезпечних залишків збройного конфлікту, зокрема, нерозірваних касетних боєприпасів, то відповідно до норми 25 Керівних принципів МКЧХ на кожен державу – учасницю Протоколу V до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї на сторони збройних конфліктів покладається обов'язок: (1) максимально і наскільки практично можливо реєструвати і зберігати інформацію про застосування або залишення вибухонебезпечних боєприпасів; (2) у разі застосування або залишення вибухонебезпечних боєприпасів, які можуть стати вибухонебезпечними залишками війни, негайно після припинення активних бойових дій і, наскільки це можливо, з урахуванням законних інтересів безпеки сторін, надати доступ до такої інформації відповідно до статті 4(2) Протоколу; (3) після припинення активних бойових дій, і як тільки це стане можливим, позначити місцезнаходження і знешкодити, вилучити або знищити вибухонебезпечні залишки війни на уражених територіях, що перебувають під їхнім контролем¹. Наголосимо, що наведені норми є релевантними (вибухонебезпечні залишки війни, зокрема, касетних боєприпасів, можуть завдавати істотної шкоди життю та здоров'ю людей та природному середовищу).

---

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 119.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста також наголошує, що на кожну державу – учасницю Конвенції про касетні боєприпаси покладається обов'язок: (1) ніколи і за жодних обставин не застосовувати касетних боєприпасів; (2) знищити всі запаси касетних боєприпасів і забезпечити відповідність методів знищення чинним міжнародним стандартам охорони здоров'я населення та навколишнього середовища; (3) якомога швидше знешкодити і знищити або забезпечити знешкодження і знищення залишків касетних боєприпасів, що знаходяться на забруднених касетними боєприпасами територіях під її юрисдикцією або контролем¹. Відзначимо, що операції зі знешкодження або знищення таких боєприпасів також можуть негативно впливати на природне середовище.

Підсумовуючи, маємо наголосити, що найголовнішою проблемою міжнародного гуманітарного права, як і раніше, залишається недотримання її правил і приписів. Водночас, в останні десятиліття, навіть на тлі катастрофічних наслідків повномасштабного російського вторгнення до України, спостерігається уповільнення переговорів щодо створення нового договору з екологічних питань, пов'язаних зі збройними конфліктами. З огляду на це нещодавні правові зміни набули іншої форми і значною мірою спираються на тлумачення існуючих прав і обов'язків держав. Сподіваємося, що об'єднання зусиль Комітету Міжнародного Права та Міжнародного Комітету Червоного Хреста дозволить у майбутньому державам мати більш чітке уявлення як про свої зобов'язання, так і про можливості покращення захисту довкілля під час збройних конфліктів. Разом із тим Керівні принципи МКЧХ, як і принципи PERAC, не в змозі забезпечити формування комплексного правового механізму захисту природного середовища від негативних наслідків збройних конфліктів. Їх загальні положення встановлюють лише основні рамки, не пропонуючи конкретних правових інструментів для ефективного захисту навколишнього середовища. Дана обставина

---

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Науковий довідник. Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 119.

набуває особливої актуальності через згубну дію збройних конфліктів на екосистеми, пришвидшення їх деградації і ще більше порушення балансу взаємозв'язків в екосистемах. Слушно додати, що довготривалі наслідки деградації природного середовища через забруднення, спричинене збройним конфліктом, «включають, серед іншого, втрату біорізноманіття, врожаю чи худоби, відсутність доступу до чистої води та сільськогосподарських угідь, а також негативні, а іноді й незворотні, наслідки для екосистемних послуг та їх впливу на стійке відновлення, що сприяє подальшому вимушеному переміщенню, пов'язаному з екологічними факторами»¹. У зв'язку з цим варто згадати про концепцію «дефіциту природного середовища», ярим прихильником якої є Гомер-Діксон. Науковець наголошує, що «сфера міжнародних відносин до кінця ХХ століття характеризувалася ресурсною геополітикою (тобто потенціалом конфліктів внаслідок дефіциту життєво важливих ресурсів через політичні кордони)»². Через що в епоху антропоцену на перший план все частіше виходить дефіцит навколишнього середовища, а відтак, і конфлікти. На підтвердження цього наведемо позицію Віцепрезидента Європейської Комісії Джозепа Борреля, на думку якого «доступ до води стає однією з головних геополітичних проблем нашого століття»³. Крім того, посуха і нестача прісної води у світі певною мірою сприяють загостренню спорів і конфліктів⁴ (наприклад, водний

¹ Керівні принципи щодо захисту природного середовища від збройного конфлікту. Норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. Науковий довідник. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*, 2023. С. 66.

² M. K. Mahlakeng, Hussein Solomon Homer-Dixon's Environmental Scarcity Theory and Potential for Conflict in the Nile River Basin (NRB). *The Anthropocene: Politik-Economics-Society-Science*, Springer Nature. 2023. pp 23–50. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-25151-1_3#Abs1 (дата звернення: 05.12.2024)

³ Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en (дата звернення: 05.12.2024)

⁴ Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040. URL: <https://www.wri.org/insights/ranking-worlds-most-water-stressed-countries-2040> (дата звернення: 05.12.2024)

конфлікт між Іраном та Афганістаном щодо розподілу води річки Гельманд; суперечки між Індією та Пакистаном щодо річки Індус¹; спори між містами Торонто та Монреаль за водні ресурси річки Сен-Лаврентій; спори між Ефіопією, Суданом та Єгиптом навколо будівництва Гранд-ефіопської ренесансної дамби на річці Ніл² тощо). У доктрині права навіть висловлювалася позиція, що «посуха і нестача води в Сирії, ймовірно, сприяли заворушенням, які спровокували громадянську війну в країні в 2011 році»³. На жаль, є всі підстави побоюватися, що такого роду конфлікти будуть множитися в майбутньому через зростаючий дефіцит природних ресурсів, спричинений швидким зростанням населення Землі, зміною клімату, посиленням урбанізації, нераціональним природокористуванням⁴.

Таким чином, дефіцит водних ресурсів, ерозія ґрунтів, скорочення лісових масивів, знищення біологічного й ландшафтного різноманіття та ін. – усе це створює умови для загострення соціально-економічних і політичних конфліктів, що можуть мати міжнародний характер. У цьому контексті забезпечення належного правового захисту природних ресурсів під час збройних конфліктів набуває особливого значення задля попередження ескалації мілітарних протистоянь у майбутньому.

---

¹ Світові водні конфлікти: глобальні гарячі точки. URL: <https://www.dw.com/en/world-water-conflicts-the-global-hot-spots/g-52417245> (дата звернення: 05.12.2024)

² Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en (дата звернення: 05.12.2024)

³ В. Obama Remarks by the President at the United States Coast Guard Academy Commencement / The White House Office of the Press Secretary, 2015. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/05/20/remarks-president-united-states-coast-guard-academy-commencement> (дата звернення: 05.12.2024); Rhianon Mills Charles: Syria's war linked to climate change Sky News (2015) тощо.

⁴ Хасрат Арджуменд, Донець О. В. Сучасні виклики та загрози водній безпеці: еколого-правові аспекти. Закарпатські правові читання. Сталій розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародний правовий аспекти : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року, Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 514-518

З огляду на вказане особливої актуальності набуває формування нового двовекторного підходу до забезпечення захисту природного середовища від збройних конфліктів. Так, забезпечення захисту має бути, по-перше, спрямоване на попередження і запобігання заподіяння шкоди природному середовищу під час збройних конфліктів¹, а, по-друге, орієнтоване на відновлення природо-ресурсного потенціалу постконфліктних територій. Перший крок на цьому шляху було зроблено 24 вересня 2024 року, коли Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла «Пакт заради майбутнього», який має на меті зробити організацію більш актуальною та ефективною на світовій арені у 21 столітті на тлі зростаючої критики за її нездатність зупинити збройні конфлікти та притягнути до відповідальності тих, хто порушує її статут.

---

¹ Включає впровадження більш чітких та жорстких норм міжнародного гуманітарного права, що забороняють руйнування екосистем та використання природних ресурсів як засобів ведення збройних конфліктів.

РОЗДІЛ 11

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ Й БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ПОВОСННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У сучасному світі біосфера, від якої залежить людство в цілому, зазнає безпрецедентних змін у всіх просторових масштабах, а біорізноманіття скорочується швидше, ніж будь-коли в історії людства через надмірну експлуатацію ґрунтів і морів, вирубки лісів, забруднення атмосферного повітря та водних ресурсів¹. Відзначимо, що поширення кліматичних змін, деградація екосистем та втрата біорізноманіття матимуть взаємозалежні та взаємопідсилюючі негативні наслідки для людства. Що включає підвищену вразливість до продовольчої кризи, ризики для здоров'я, порушення звичних засобів до існування, а також можливі вимушені переміщення, що можуть спричинити соціальні заворушення².

¹ IPBES, 2019. Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padr.12283?msocid=11ee0d46e1ab6c5f0d631fd0e0b66d46> (дата звернення: 06.12.2024)

² Див. дет.: Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. 2019. Summary for Policymakers of the Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services. Díaz S, Settele J, Brondizio ES, Ngo HT, Guèze M, Agard J, Arneeth A, Balvanera P, Brauman KA, Butchart SHM, Chan KMA, Garibaldi LA, Ichii K, Liu J, Subramanian SM, Midgley GF, Miloslavich P, Molnár Z, Obura D, Pfaff A, Polasky S, Purvis A, Razzaque J, Reyers B, Roy Chowdhury R, Shin YJ, Visseren-Hamakers IJ, and Zayas C N, eds. IPBES secretariat, Bonn, Germany. 56 pages. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/padr.12283?msocid=11ee0d46e1ab6c5f0d631fd0e0b66d46>; Intergovernmental Panel on Climate Change. 2021. Climate Change 2021: The Physical Science Basis.. Cambridge University Press. URL : <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>; Intergovernmental Panel on Climate Change. 2022. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and

У зв'язку з цим на глобальному рiвнi актуалiзується питання не лише пом'якшення наслiдкiв клiматичних змiн, а й активного вiдновлення екосистем.

Необхiднiсть вiдновлення екосистем стає дедалi очевиднiшою¹, що знаходить своє вiдображення у низцi мiжнародно-правових документах. Наприклад, у «Стратегiї ЄС щодо бiорiзноманiття до 2030 року: повернення природи в наше життя»² викладено всеосяжний пакет зобов'язань i дiй, спрямованих на повернення бiорiзноманiття Європи на шлях вiдновлення до 2030 року. У документi мiститься заклик до Єврокомiсiї висунути пропозицiї щодо юридично обов'язкових цiлей ЄС з вiдновлення природи для заповнення прогалин в iснуючiй нормативно-правовiй базi та сприяння вiдновленню деградованих i збагачених вуглецем екосистем. У зв'язку з цим Європейська комiсiя зобов'язується забезпечити вiдновлення, стiйкiсть i належний захист усiх екосистем свiту до 2050 року.

Vulnerability. Cambridge University Press. URL : <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>; AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023 - The IPCC finalized the Synthesis Report for the Sixth Assessment Report during the Panel's 58th Session held in Interlaken, Switzerland from 13 - 19 March 2023. URL : <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>; Звiт про глобальну оцiнку бiорiзноманiття та екосистемних послуг, IPBES 2019. URL : <https://www.ipbes.net/global-assessment> та iншi. (дата звернення: 06.12.2024)

¹ Пандiт, Р., Скоулз, Р., Монтанарелла, Л., Брейнiч, А., Баргер, Н., тен Брiнк, Б., Кантеле, М., Еразмус, Б., Фiшер, Дж., Гарднер, Т., Холланд, Т., Колер, Ф., Котяхо, Дж., Фон Мальтiц, Г., Нангендо, Г., Парротта, Дж., Поттс, М., Прiнс, С., Санкаран, М., i Вiллемен, Л. (2018). *Резюме для полiтикiв оцiночногo звiту про деградацiю земель та вiдновлення Мiжурядової науково-полiтичної платформи з бiорiзноманiття та екосистемних послуг*. Мiжурядова платформа з бiорiзноманiття та екосистемних послуг. URL : https://www.ipbes.net/system/tdf/spm_3bi_1dr_digital.pdf?file=1&type=node&id=28335 (дата звернення: 06.12.2024)

² EU biodiversity strategy for 2030. EUR-Lex Access to European Union law. URL : <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-biodiversity-strategy-for-2030.html#:~:text=The%20EU%202030%20biodiversity%20strategy%20was%20adopted%20in,efforts%20towards%20sustainable%20recovery%20from%20the%20COVID-19%20crisis> (дата звернення: 06.12.2024)

Пакт заради майбутнього 2024 року¹ також наголошує на важливості збереження, захисту, відновлення довкілля та екосистем для досягнення кліматичних цілей, визначених у Паризькій угоді, у тому числі за допомогою активізації зусиль щодо припинення процесів деградації лісів до 2030 року, а також шляхом захисту наземних та морських екосистем, що виступають як поглиначі та накопичувачі парникових газів, та збереження біорізноманітності при одночасному забезпеченні соціальних та екологічних гарантій відповідно до Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми в галузі біорізноманіття². Слушним буде додати, що Пакт заради майбутнього також констатує факт знаходження під загрозою досягнення цілей у сфері сталого розвитку: прогрес за більшістю цілей або йде надто повільно, або відкотився назад, до рівня нижче базових показників 2015 року. Багаторічні досягнення в галузі стійкого розвитку зводяться нанівець. Втрата біорізноманіття й деградація екосистем відбуваються із загрозовою швидкістю, завдаючи шкоди людям, економіці й клімату, загрожуючи екологічній, кліматичній і продовольчій безпекам. Зауважимо, що все зазначене задокументовано, зокрема, у звітах Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC)³ і Міжурядової науково-політичної платформи з біорізноманіття та екосистемних послуг⁴, звіті про прогрес у досягненні цілей Aichi⁵.

¹ Pact for the Future. The Summit of the Future. United Nations. <https://www.un.org/en/summit-of-the-future/pact-for-the-future> (дата звернення: 06.12.2024)

² Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework. Conference of the parties to the convention on biological diversity. Fifteenth meeting – Part II. Montreal, Canada, 7-19 December 2022. <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC): Special report on the impacts of global warming of 1.5°C, available at <https://www.ipcc.ch/sr15/>, and the IPCC Sixth Assessment Report, Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability ([ipcc.ch](https://www.ipcc.ch)) (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services: 2019 global assessment report on biodiversity and ecosystem services, available at <https://doi.org/10.5281/zenodo.5657041>.

⁵ Convention on Biological Diversity, available at <https://www.cbd.int/convention/text/> (дата звернення: 06.12.2024)

Враховуючи актуальнiсть окреслених проблем, а також iз метою подолання iснуючих екологiчної та клiматичної криз, у вже згадуваному нами Пактi заради майбутнього визначено 56 дiй, спрямованих на створення безпечнiшого, бiльш мирного i сталого свiту для майбутнiх поколiнь, серед яких десяте мiсце посiдає питання активiзацiї зусиль щодо вiдновлення, захисту, збереження та рацiонального використання навколишнього середовища. Що передбачає серед iншого, введення в дiю рамкової програми для стримування й зворотного процесу втрати бiорiзноманiття до 2030 року.

Крiм того, 3 жовтня 2024 року на засiданнi Робочої групи G20 з питань навколишнього середовища та клiматичної стiйкостi виконавча директорка Програми ООН з навколишнього середовища Ингер Андерсен наголосила, що на фонi небезпек, якi несе прискорення потрiйної планетарної кризи – кризи змiни клiмату, кризи втрати природи та землi, а також кризи забруднення та вiдходiв, країн G20 мають використати свою силу й допомогти спрямувати свiт до виконання Порядку денного до 2030 року i Пакту на майбутнє¹. Що потребуватиме передусiм об'єднання дiй i зусиль в рамках Конвенцiй Рiо, не забуваючи при цьому про iнтеграцiю таких конвенцiй про забруднення, як Мiжнародна конвенцiя по запобiганню забрудненню з суден (Монреаль, 1973 р.)², Базельська конвенцiя про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних вiдходiв та їх видаленням (Базель, 1989 р.)³, Роттердамська конвенцiя про процедуру Попередньої обгрунтованої

¹ The G20 must lead at critical juncture for environment and prosperity. UNEP. URL : <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/g20-must-lead-critical-juncture-environment-and-prosperity> (дата звернення: 06.12.2024)

² Мiжнародна конвенцiя по запобiганню забрудненню з суден 1973 року (Змiни i доповнення до Конвенцiї див. у Протоколi (995_829) вiд 17.02.78); (Про приєднання України до Конвенцiї див. Постанову КМ № 771 вiд 21.09.93 (771-93-п) (Змiни до Конвенцiї див. у Протоколi (896_049) вiд 26.09.97). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text (дата звернення: 06.12.2024)

³ Базельська конвенцiя про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних вiдходiв та їх видаленням {Про приєднання до Конвенцiї див. Закон № 803-XIV вiд 01.07.1999}. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022#Text (дата звернення: 06.12.2024)

згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі (Роттердам, 1998 р.)¹, Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (Стокгольм, 2001 р.)², Мінаматська конвенція про ртуть (Кумамото, 2013 р.)³.

Перші кроки з активізації відповідної співпраці зроблені вже в рамках COP 16 – Конференції ООН з біорізноманіття (Колумбія, 21 жовтня – 1 листопада 2024 року)⁴, основною темою якої був «Мир із природою» (Paz con la Naturaleza). На конференції було порушене питання виконання Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми збереження біорізноманіття, прийнятої на COP 15 у 2022 році. Визначною подією COP 16 стало приєднання всіх 196 країн – учасниць конференції до глобальної ініціативи «Всесвітня коаліція за мир з природою: заклик до життя», спрямованої на об'єднання зусиль урядів, громадських організацій та приватного сектору для збереження біорізноманіття й відновлення екосистем. До основних цілей ініціативи віднесено: а) захист третини суші й океанів до 2030 року; б) відновлення пошкоджених екосистем; в) забезпечення фінансування для збереження біорізноманіття; г) підтримка сталого розвитку та взаємної поваги до прав людини.

Не можна оминати і COP 29 – Конференції ООН зі зміни клімату (11–22 листопада 2024 р., Баку, Азербайджан)⁵, в рамках

¹ Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 169-IV (169-15) від 26.09.2002). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a35#Text (дата звернення: 06.12.2024)

² Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі {Конвенцію ратифіковано Законом № 949-V (949-16) від 18.04.2007, ВВР, 2007, № 30, ст.396} https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07#Text (дата звернення: 06.12.2024)

³ Мінаматська конвенція про ртуть {Про приєднання до Конвенції із заявами див. Закон № 3116-IX від 29.05.2023}. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-13#Text (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ COP 16 -Sixteenth meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Conference of the Parties (COP). UNEP. URL : <https://www.cbd.int/cop> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ UN Climate Change Conference Baku - November 2024. UN Climate Change. URL : <https://unfccc.int/cop29> (дата звернення: 06.12.2024)

якої віцепрезидент Бразилії Жеральдо Алкмін офіційно представив Новий План дій зі зміни клімату (NDC 3.0). Основним питанням COP 29 також стало досягнення нової мети щодо кліматичного фінансування, а також підвищення рівня прозорості за допомогою дворічних звітів і створення підґрунтя для вдосконалення національно визначеного внеску на початку 2025 року. З огляду на вказане цьогорічна Кліматична конференція отримала назву «Finance COP». За словами Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Світлани Гринчук встановлення нової колективної кліматичної цілі є надзвичайно важливою подією для нашої держави. Кліматичні фінанси дозволять залучити інвестиції в нашу «зелену» відбудову та формування низьковуглецевої економіки. У зв'язку із чим, одним із ключових пунктів участі України в COP 29 є її приєднання до кліматичних фондів, а саме Green Climate Fund¹, заради чого держава бере на себе зобов'язання підходити до відновлення зруйнованих унаслідок бойових дій населених пунктів й інфраструктури за принципом «build back greener», який передбачає декарбонізацію економіки й перехід на зелену енергетику тощо.

Зауважимо, що до трьох основних договорів ООН, відомих як Конвенції Ріо, поряд із кліматом і біорізноманіттям відноситься також Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням (UNCCD)². Наголосимо, що Шістнадцята сесія Конференції сторін (COP 16) Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням (UNCCD) відбулася в Ер-Ріяді, Саудівська Аравія, з 2 по 13 грудня 2024 року, в рамках теми «Наша земля. Наше майбутнє»³. COP 16, збігаючись із 30-ю річницею UNCCD,

---

¹ Україна має всі можливості залучити кліматичне фінансування для «зеленої» відбудови - глава Міндовкілля. Інтерфакс-Україна. URL : <https://interfax.com.ua/news/interview/1026098.html> (дата звернення: 06.12.2024)

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (Про приєднання до Конвенції див. Закон України від 04.07.2002 № 61-IV (61-15). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 267). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_120#Text (дата звернення: 06.12.2024)

³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням (UNCCD). URL : <https://www.unccd.int/cop16#:~:text=The%20sixteenth%20session%20>

на сьогоднішній день є найбільшою сухопутною конференцією ООН, а також першою COP UNCCD, проведеною в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, у рамках якої основна увага була зосереджена на тому, як інтегрувати нейтралітет щодо деградації земель у національні плани розвитку та відновити деградовані землі до 2030 року, а також поновити глобальне зобов'язання збільшення інвестицій та прискорити дії з відновлення земель і підвищення стійкості до посухи на благо людей і планети.

Варто зауважити, що усвідомлення наростаючої екологічної кризи в світі також підштовхнуло світову спільноту до оголошення цього десятиліття (2021 рік - 2030 рік) Десятиліттям ООН з відновлення екосистем¹, яке проводиться спільно Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP) і Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO), зобов'язавши розширити масштаби відновлення екосистем до глобального рівня. Десятиліття завершується у 2030 році – строк, встановлений для досягнення Цілей сталого розвитку, який науковці визначили як останній шанс запобігти катастрофічним змінам клімату. Його метою є запобігання, припинення та повернення назад деградації усіх типів екосистем у всьому світі: лісів, луків, орних земель, водно-болотних угідь, савани, інших наземних і внутрішніх водних екосистем, морських і прибережних екосистем і міського середовища. Завдяки запровадженню Десятиліття ООН стартував потужний глобальний рух, спрямований на прискорення відновлення й виведення світу на шлях досягнення Цілей сталого розвитку за допомогою глобальної ініціативи «Покоління відновлення» (Generation Restoration)². Додомо, що відновлення екосистем має

of%20the%20Conference%20of%20the,land%20and%20drought%20resilience%20through%20a%20people-centered%20approach (дата звернення: 06.12.2024)

¹ United Nations Decade on Ecosystem Restoration (2021-2030) : resolution / adopted by the General Assembly UN. General Assembly (73rd sess. : 2018-2019). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/3794317?v=pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

² Ця ініціатива спрямована на мобілізацію молодих людей, громад, урядів, науковців, приватного сектору та всіх зацікавлених сторін, активізацію участі у відновленні екосистем на планеті. Вона пропонує платформу для підтримки спільних зусиль із відновлення деградованих земель, лісів, водно-болотних угідь, морських екосистем, а також міст і сільськогосподарських угідь.

важливе значення для досягнення Довгострокових стратегiчних напрямiв бачення бiорiзноманiття до 2050 року¹ та зупинення тенденцiї скорочення бiорiзноманiття. Слушним буде вiдзначити, що згiдно з тематичною оцiнкою деградацiї та вiдновлення земель IPBES вiдновлення 15% перетворених земель у правильних мiсцях могло б запобiгти 60% прогнозованого вимирання видiв². У зв'язку iз цим держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання створити синергiю мiж iснуючими зобов'язаннями й iнiцiативами щодо збереження й вiдновлення екосистем, такими як Кун'ямiн-Монреальська глобальна рамкова програма з бiорiзноманiття i Десятилiття ООН з вiдновлення екосистем. Виходячи з цього, у 2022 році глобальна рамкова програма з бiорiзноманiття (GBF)³ встановила чiтку мету – вiдновлення 30% деградованих наземних територiй, внутрiшнiх водних, морських i прибережних екосистем до 2030 року. Критично важливим елементом цього зобов'язання визначають екологiчне вiдновлення⁴.

---

¹ Long-term strategic directions to the 2050 Vision for Biodiversity, approaches to living in harmony with nature and preparation for the post-2020 global biodiversity framework (Sharm El-Sheikh, Egypt, 17-29 November 2018) <https://www.cbd.int/doc/c/0b54/1750/607267ea9109b52b750314a0/cop-14-09-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

² IPBES (2018): The IPBES assessment report on land degradation and restoration. Montanarella, L., Scholes, R., and Brainich, A. (eds.). Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Bonn, Germany. 744 pages. URL : <https://doi.org/10.5281/zenodo.3237392> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework. Conference of the parties to the convention on biological diversity. Fifteenth meeting – Part II. Montreal, Canada, 7-19 December 2022. URL : <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ FAO, SER & IUCN CEM. 2023. Standards of practice to guide ecosystem restoration. A contribution to the United Nations Decade on Ecosystem Restoration. Summary report. Rome, FAO. URL : <https://doi.org/10.4060/cc5223en> <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/90ed5439-59f7-4e7c-8a46-17059065aad6/content> (дата звернення: 06.12.2024)

Проблеми визначення дефініції «екологічне відновлення»

З огляду на обрану тему теоретичною основою при вивченні окресленого питання стали наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених у галузі екологічного та земельного права і суміжних правових наук, статистичні дані й аналітичні дослідження. Передусім відзначимо, що кількість опублікованих праць у різних країнах світу з питань екологічного відновлення (з моменту появи відновлювального руху на початку 1990-х років) збільшилася в геометричній прогресії. Як підкреслюють автори дослідження «Законодавство та політика відновлення лісових ландшафтів: канадський погляд»¹, кількість публікацій на тему відновлення екосистем після 2000 року зростає більш ніж у 17 разів (з 250 статей у 2000 році до 4279 у 2021 році), причому спостерігається стійке зростання у всьому світі специфічних досліджень екологічного відновлення наземних екосистем на відміну від досліджень, пов'язаних з політикою відновлення, які залишалися значною мірою недостатньо задокументованими. Це підтверджує глобальний інтерес до відновлення екосистем, але водночас вказує на недостатню увагу до питань правового регулювання, яке становить лише близько 11% від загальної кількості досліджень.

В Україні спостерігається схожа динаміка, але із власними особливостями: вектор дослідження спрямовано на повоєнне відновлення довкілля із акцентом на відновленні ґрунтів і вод (особливо Каховського водосховища). Для прикладу, кількість публікацій із питань відновлення земель і ґрунтів зростає з 183 статей у 2000–2001 роках до понад 8000 у 2023–2024 роках². При цьому до 2020 року основна увага приділялася загальним питанням відновлення земельних ресурсів, тоді як сучасні нароби переважно сфокусовані на наслідках збройного конфлікту. Разом із тим майже відсутні комплексні наукові роботи, присвячені визначенню категоріального апарату в сфері екологічного відновлення,

---

¹ Forest Landscape Restoration Legislation and Policy: A Canadian Perspective by Nicolas Mansuy, Hyejin Hwang, Ritikaa Gupta, Christa Mooney, Barbara Kishchuk and Eric Higgs. URL : <https://www.mdpi.com/2073-445X/11/10/1747> (дата звернення: 06.12.2024)

² Дані наведено на підставі аналізу показників пошукової системи вільного доступу Google Scholar

а також дефектів правового регулювання в означеній сфері. Отже, вказані проблеми потребують подальшого комплексного вивчення й осмислення з огляду на їх доктринальну важливість і значущість для практики.

Передусім зауважимо, що поняття «екологічне відновлення» має тривалу й багатогранну історію, яка розпочалася більше століття тому, але на різних етапах розвитку воно набувало різноманітного значення. На початку минулого століття в Південній Європі термін «екологічне відновлення» використовувався лісівниками й інженерами переважно для позначення контролю ерозії та лісівництва¹. Водночас дефініція також часто застосовувалася для позначення повернення до минулого екологічного стану. Так, у середині 20 століття відомий американський еколог Альдо Леопольд використовував термін «відновлення» у своїх працях при розгляді реконструкції середовища існування і для позначення відновлення екосистем, що зазнали руйнування внаслідок діяльності людини. Науковець закликав своїх сучасників «стати лікарями землі», що означало відповідальне ставлення до відновлення екосистем².

Поступово в доктрині права формується розуміння екологічного відновлення не тільки як технічного процесу, а й як комплексного екологічного підходу до реабілітації деградованих територій. Так А. Бредшоу і М. Чедвік у своїх наукових дослідженнях акцентували увагу на необхідності відновлення екосистем після антропогенного впливу, підкреслюючи важливість використання наукових підходів для реабілітації деградованих земель. Розвиваючи дану ідею, вчені

---

¹ Daniel Vallauri, JeanAndré, Jacques Blondel Lebois mort, une lacune des forêts gérées, January 2003. *Revue Forestiere Francaise* DOI:10.4267/2042/5172 https://www.researchgate.net/publication/270647585_Le_Bois_mort_une_lacune_des_forets_gerees; James Aronson, Marcel Barbero, Daniel Vallauri An Analysis of Forest Restoration 120 Years after Reforestation on Badlands in the Southwestern Alps. *Restoration Ecology*, March 2002. DOI:10.1046/j.1526-100X.2002.10102.x. URL : https://www.researchgate.net/publication/220032413_An_Analysis_of_Forest_Restoration_120_Years_after_Reforestation_on_Badlands_in_the_Southwestern_Alps (дата звернення: 06.12.2024)

² Joy B. Zedler, John C. Callaway Tracking wetland restoration: Do mitigation sites follow desired trajectories? URL : https://www.d.umn.edu/~vbrady/WE_website/wetlands101/WE-readings/Zedler1999.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

в своїй публікації «Відновлення земель: екологія та рекультивація занедбаних і деградованих земель» роблять висновок, що усвідомлення екологічного відновлення як нового підходу до боротьби з втратами середовищ існування й біорізноманіття сформувалося до середини 1970-х років¹. Саме в цей проміжок часу відбувається становлення екологічного відновлення як навчальної дисципліни, що сприяло розвитку спеціалізованих навчальних курсів у різних університетах світу², більшість з яких була

¹ Bradshaw, A. D. (Anthony David) M. J. Chadwick The restoration of land : the ecology and reclamation of derelict and degraded land, 1980. URL : <https://archive.org/details/restorationoflan0000brad/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 06.12.2024)

² Для прикладу: 1. Університет Вісконсин-Медисон (University of Wisconsin-Madison, США) став одним із перших осередків викладання екологічного відновлення завдяки впливу Альдо Леопольда. Його ідеї щодо відновлення екосистем і сталого управління землями сприяли створенню перших курсів, орієнтованих на відновлення природних ландшафтів та управління біорізноманіттям. University of Wisconsin-Madison. URL : <https://www.wisc.edu/>; 2. У Каліфорнійському університеті у Берклі (University of California, Berkeley, США) впровадили курси з відновлення деградованих земель, особливо тих, що постраждали від гірничодобувної діяльності. Викладання було орієнтоване на відновлення екосистем на західному узбережжі США, включаючи ліси та водно-болотні угіддя. Курси також включали аспекти управління ландшафтами та реабілітації забруднених територій. UC Berkeley. URL : <https://www.berkeley.edu/>; 3. В університеті Західної Австралії (University of Western Australia) у 1970-х роках також були розроблені курси, присвячені відновленню екосистем після видобутку корисних копалин. Під час викладання увагу акцентували на реставрації ландшафтів та відновленні природних процесів в умовах посушливого клімату: University of Western Australia. URL : <https://www.uwa.edu.au/>; 4. Йоркський університет (York University, Канада) запровадив курси з екологічного відновлення, які фокусувалися на відновленні деградованих міських територій і управлінні екосистемами в умовах урбанізованого середовища. Викладання охоплювало як теоретичні аспекти, так і практичні методи відновлення природних ресурсів: York University. URL : <https://www.yorku.ca/>. В Україні одним із перших закладів, що впровадив відповідні дисципліни, є Національний університет «Києво-Могилянська академія», в якому у межах освітньої програми «Екологія» студенти вивчають дисципліни, спрямовані на відновлення та збереження екосистем. Програма включає курси з екологічного моніторингу, управління природними ресурсами

орієнтована на відновлення земель, що зазнали деградації внаслідок антропогенної діяльності, та управління природними ресурсами. Паралельно із цим відбувається формування громадського руху у сфері відновлення, у витоків якого стояли Джон Рігер, Вільям Р. Джордан III, Джон Стенлі та Енн Сендас. Так, за сприянням зоолога Джона Рігера в 1984 році було організовано Перший симпозиум з рослинності задля полегшення обміну інформацією щодо відновлення. Через три роки, на наступному симпозиумі, під час ключової промови Вільяма Р. Джордана III – піонера відновлювальної екології та майбутнього редактора-засновника журналу *Environmental Restoration* було закладено концептуальні основи природоохоронної організації «Товариство з відновлення та управління навколишнім середовищем» (нині – Міжнародне товариство екологічного відновлення, *Society for Ecological Restoration*), заснування якої відбулося у 1988 році.

За час своєї діяльності SER зробило значний внесок у розвиток екологічного відновлення, сформулювавши визначення та стандарти для практики екологічного відновлення, включаючи *SER International Primer on Environmental Restoration 2004 року*¹, *Міжнародні стандарти практики екологічного відновлення 2016 року*², а також програми сертифікації *Certified Environmental Restoration Practitioner (CERP)*³. Слушним буде додати, що термін «екологічне відновлення» отримав офіційне визнання також

та відновлення деградованих територій. Національний університет «Києво-Могилянська академія». URL : www.ukma.edu.ua; На базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка на кафедрі екології та зоології ННЦ «Інститут біології та медицини» викладається освітньо-професійна програма «Екологія», яка охоплює питання екологічного відновлення та стійкого розвитку. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. www.univ.kiev.ua тощо.

¹ *SER Primer on Ecological Restoration. Version 2, October, 2004.* <https://www.scribd.com/document/523339803/Society-for-Ecological-Restoration-2004> (дата звернення: 06.12.2024)

² *International Principles & Standards for the Practice of Ecological Restoration, 2nd Edition.* URL : <https://www.ser.org/page/SERStandards> (дата звернення: 06.12.2024)

³ *Certified Ecological Restoration Practitioner (CERP) Program.* URL : <https://www.ser.org/general/custom.asp?page=Certification> (дата звернення: 06.12.2024)

на першій конференції Товариства екологічного відновлення та управління у 1989 році. Відтоді він почав застосовуватися для позначення цілеспрямованих заходів із відновлення біорізноманіття та екологічних послуг і означав повернення до попереднього стану. Однак у подальшому підходи до розуміння сутності екологічного відновлення зазнали змін.

Новим потужним напрямом стало визнання екологічного відновлення засобом вирішення соціально-економічних проблем і впровадження сталого економічного розвитку, особливо в менш заможних регіонах світу, а також збереження біорізноманіття. Так, за попередніми підрахунками відновлення 350 мільйонів гектарів деградованих наземних і водних екосистем до 2030 року може принести 9 трильйонів доларів США у вигляді екосистемних послуг. Крім того, відновлення екосистем також може сприяти видаленню від 13 до 26 гігатонн парникових газів з атмосфери. Економічні вигоди від вжиття таких заходів у дев'ять разів перевищують вартість інвестицій, тоді як бездіяльність щонайменше втричі дорожча за відновлення екосистеми¹. Спираючись на це, Генеральний директорат з питань навколишнього середовища у 2024 році наголосив, що «кожен євро, витрачений на відновлення, може принести повернення інвестицій у розмірі понад 8 євро, залежно від екосистеми. Лише здорові та продуктивні екосистеми можуть надати багато послуг, від яких ми всі залежимо, включаючи стійкість до зміни клімату та стихійних лих, таких як посухи та повені, а також довгострокову продовольчу безпеку»². У цьому контексті варто додати, що більше половини світового ВВП залежить від стану довкілля й екологічних послуг. Згідно з даними Європейського центрального банку в Єврозоні близько 3 мільйонів компаній (що становить 72% їх загальної кількості) при виробництві своїх товарів або наданні послуг безпосередньо залежать принаймні від однієї екосистемної послуги.

---

¹ What is Ecosystem Restoration? Environmental program. URL : <https://www.decadeonrestoration.org/what-ecosystem-restoration> (дата звернення: 06.12.2024)

² Degraded ecosystems to be restored across Europe as Nature Restoration Law enters into force. Directorate-General for Environment. EC. URL : https://environment.ec.europa.eu/news/nature-restoration-law-enters-force-2024-08-15_en (дата звернення: 06.12.2024)

Серйозні втрати функціональності в цих екосистемах спричинили б виникнення критичних проблем у цих компаній та європейської економіки.

У той саме час через поглиблення потрійної планетарної кризи непоодинокими стали висловлювання стосовно недостатності заходів із захисту довкілля. Наприклад, у 9-й стратегічній програмі ЄС щодо захисту природи в ЄС¹ підкреслено, що одного захисту буде недостатньо, оскільки, щоб зупинити втрату біорізноманіття, необхідно докласти більше зусиль для повернення природи до здорового стану в усьому ЄС, а отже, у всіх природоохоронних зонах і за їх межами. Тому Єврокомісія взяла на себе зобов'язання запропонувати юридично обов'язкові цілі для відновлення деградованих екосистем ЄС, зокрема, тих, які мають найбільший потенціал для видалення і зберігання вуглецю, а також для запобігання й зменшення впливу стихійних лих. Висвітлюючи окреслену проблему, не можна не згадати й Європейський зелений курс², що також зобов'язує захищати й відновлювати довкілля, наголошуючи, що Комісія повинна визначити заходи, зокрема і правові, щоб допомогти державам-членам покращити й відновити пошкоджені екосистеми до хорошого екологічного стану. У Green Deal також наголошується, що ЄС має об'єднати всі дії та політику, щоб отримати можливість досягти успішного й справедливого переходу до сталого майбутнього³.

Крім того, Європейський парламент і Рада наполягають на активізації діяльності й посиленні зусиль із відновлення екосистем, що знайшло відображення у висновках Ради ЄС від грудня 2019

---

¹ Biodiversity strategy for 2030. URL : https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (дата звернення: 06.12.2024)

² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, The European Green Deal, COM/2019/640 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (дата звернення: 06.12.2024)

³ The European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. European commission. URL : https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 06.12.2024)

року¹ та Резолюції Європейського парламенту від 16 січня 2020 року², яка закликала Комісію «відійти від добровільних зобов'язань і запропонувати амбітну та всеосяжну Стратегію, де юридично встановлювалися б (а отже, сприймалися б як обов'язкові для виконання) цілі ЄС та його держав-членів». Крім того, у своїй Резолюції від 9 червня 2021 року³ Європейський парламент рішуче привітав зобов'язання Комісії розробити законодавчу Пропозицію щодо відновлення природи, у тому числі із визначенням обов'язкових цілей відновлення. У зв'язку із цим 22 червня 2022 року Комісія прийняла Пропозицію щодо прийняття Закону про відновлення природи, що має на меті доповнити існуючу екологічну політику ЄС, а також покращити координацію й імплементацію низки директив ЄС. Зокрема, пропозиція доповнюватиме:

1. Директиву про збереження диких птахів⁴ та Директиву про збереження природних оселищ та дикої фауни і флори⁵, встановлю-

¹ Preparation of the post-2020 global biodiversity framework Convention on Biological Diversity (CBD) – Council conclusions (15272/19) of 19 December 2019. URL : <https://www.cbd.int/doc/c/409e/19ac/369752b245f05e88f760aeb3/wg2020-05-1-02-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

² European Parliament resolution of 16 January 2020 on the 15th meeting of the Conference of Parties (COP15) to the Convention on Biological Diversity (2019/2824(RSP)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0015_EN.html (дата звернення: 06.12.2024)

³ European Parliament resolution of 9 June 2021 on the EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing nature back into our lives (2020/2273(INI)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0277_EN.html (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds (OJ L 20, 26.1.2010, pp. 7-25). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147>; Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-09#Text (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (OJ L 206 of 22.7.1992, p. 7) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043>; Директива Ради 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року про збереження природних оселищ та Директива Ради 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року про збереження природних оселищ та

ючи терміни для досягнення цілей та вимагаючи від держав-членів відновлювати екосистеми також за межами мережі Natura 2000;

2. Водну рамкову директиву¹ шляхом визначення додаткових вимог до відновлення для безперервності річок та забезпечення належного стану заплав;

3. Рамкову директиву Морської стратегії² з конкретними заходами та детальними цілями для конкретних морських середовищ існування, які потребують відновлення;

4. Положення про інвазивні чужорідні види³ завдяки визначенню обов'язкових цілей відновлення екосистем, що включає заходи контролю та управління інвазивними видами;

5. Нову лісову стратегію ЄС на період до 2030 року⁴, яка охоплюватиме заходи відновлення, які покращать біорізноманіття та

дікої фауни і флори https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_004-92#Text (дата звернення: 06.12.2024)

¹ Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy (OJ L 327, 22.12.2000, pp. 1-73). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0060>; Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text (дата звернення: 06.12.2024)

² Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (OJ L 164, 25.6.2008, pp. 19-40). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0056> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Regulation (EU) No 1143/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the prevention and management of the introduction and spread of invasive alien species (OJ L 317, 4.11.2014, pp. 35-55). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014R1143>; Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1143/2014 від 22 жовтня 2014 року про запобігання проникненню і поширенню інвазивних чужорідних видів та управління ними. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_032-14#Text (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, New EU Forest Strategy for 2030, COM(2021) 572 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0091> (дата звернення: 06.12.2024)

стійкість лісів, завдяки конкретним цілям та зобов'язанням щодо лісових середовищ існування.

Що стосується спільної сільськогосподарської політики, то згадана пропозиція ґрунтується на конкретних цілях для середовищ існування на пасовищах, які підпадають під сферу застосування Директиви 92/43/ЄС¹, і в більш широкому сенсі для агроєкосистем ЄС. Варто додати, що Пропозиція, має чіткі зв'язки з Ґрунтовою стратегією ЄС², оскільки багато наземних екосистем залежать від ґрунтів, що підстилають, і взаємодіють з ними. Крім того, запропонована мета зворотного зниження кількості запилювачів допоможе досягти цілей ініціативи ЄС щодо запилювачів³. Відзначимо, що деякі цілі й показники, встановлені в документі, спрямовані на посилення як співпраці в питаннях біорізноманіття, так і дії інших політик ЄС, включаючи Нову спільну сільськогосподарську політику («CAP»)⁴ (з її правилами покращення навколишнього середовища в сільському господарстві, а також можливостями фінансування, які доступні в рамках стратегічних планів CAP на 2023–2027 роки), Стратегію «від ферми до виделки» для

¹ Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (OJ L 206 of 22.7.1992, p. 7). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043>; Директива Ради 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року про збереження природних оселищ та Директива Ради 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року про збереження природних оселищ та дикої фауни і флори. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_004-92#Text (дата звернення: 06.12.2024)

² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU Soil Strategy for 2030 Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate, COM/2021/699 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0699> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU Pollinators Initiative, COM/2018/395 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0091> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ See CAP strategic plans, available at https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-strategic-plans_en (дата звернення: 06.12.2024)

справедливої, здорової та екологічно чистої продовольчої системи¹ і спільну політику щодо рибальства²).

Пропозиція також пов'язана з регіональною політикою ЄС, яка може фінансувати відновлення екосистем через Європейський фонд регіонального розвитку³, а також Horizon Europe⁴, який підтримує інвестиції в дослідження й інновації в галузі біорізноманіття й екосистем.

17 червня 2024 року Європейська Рада офіційно ухвалила Закон про відновлення природи (Nature Restoration Law)⁵, який став першим загальноконтинентальним, всеосяжним нормативно-правовим актом у сфері відновлення екосистем і є ключовим елементом Стратегії ЄС з біорізноманіття. І хоча даний акт було прийнято у значно м'якшій формі, ніж передбачалося Пропозицію 2022 року, Закон встановлює загальнообов'язкові правила, які сприяють: 1) довгостроковому й стійкому відновленню біорізноманіття і стійких екосистем на суші й морі держав-членів шляхом відновлення

---

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system, COM/2020/381 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>

² The EU's common fisheries policy. URL : <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-eu-s-common-fisheries-policy.html> (дата звернення: 06.12.2024)

³ See European Regional Development Fund, available at https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf/, and Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund, available at <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1058> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ See Biodiversity research policy, available at https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/research-area/environment/biodiversity/biodiversity-research-policy_en (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869 (Text with EEA relevance). PE/74/2023/REV/1. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1991&qid=1722240349976> (дата звернення: 06.12.2024)

деградованих екосистем; 2) досягненню всеосяжних цілей Європейського Союзу щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптації до зміни клімату та нейтралітету щодо деградації земель; 3) посиленню продовольчої безпеки; 4) виконанню міжнародних зобов'язань Європейського Союзу.

Варто акцентувати на тому, що даний нормативно-правовий акт поєднує всеосяжну мету – довгострокове відновлення довкілля в сухопутних і морських районах ЄС з обов'язковим відновленням конкретних середовищ існування і видів. Ці заходи мають охопити щонайменше 20% сухопутних і морських територій ЄС до 2030 року, а в кінцевому підсумку, всі екосистеми, які потребують відновлення, до 2050 року. Серед конкретних цілей цього Закону можна виокремити:

1) Цілі, засновані на приписах чинного законодавства (для водно-болотних угідь, лісів, луків, річок та озер, вересовищ і чагарників, скелястих оселищ і дюн) – покращення й відновлення біологічного різноманіття середовищ існування та відновлення популяцій видів шляхом покращення й розширення їхніх середовищ існування.

2) Збереження запилюючих комах, що передбачає зупинення зниження чисельності популяцій запилювачів до 2030 року й досягнення тенденції до їх збільшення, з розробкою методології для регулярного моніторингу популяцій запилювачів.

3) Стосовно лісових екосистем, а саме досягнення позитивної тенденції до кількості мертвих стоячих і лежачих дерев, лісів різного віку, лісової зв'язаності, чисельності звичайних лісових птахів і запасів органічного вуглецю.

4) Щодо міських екосистем – досягнути показників відсутності втрат зелених зон та деревного покриву в містах до 2030 року та їх стабільне збільшення з 2030 року.

5) Що стосуються сільськогосподарських екосистем – збільшення чисельності метеликів на луках і птахів на сільськогосподарських угіддях, запасів органічного вуглецю в мінеральних ґрунтах орних земель, а також частки сільськогосподарських земель із високорізноманітними ландшафтними елементами; відновлення осушених торфовищ, що використовуються в сільському господарстві..

б) *Стосовно морських екосистем, а саме відновлення морських середовищ, таких як луки морської трави або донні відкладення, що приносять значні переваги, зокрема, для пом'якшення зміни клімату, відновлення місць існування знакових морських видів, таких як дельфіни, акули, буревісники та інші морські птахи.*

7) *Щодо зв'язаності річок, як-от ідентифікація й усунення бар'єрів, які заважають зв'язаності поверхневих вод, щоб принаймні 25 000 км річок були відновлені до стану вільної течії до 2030 року.*

Крім того, Закон про відновлення природи зобов'язує держави-члени ЄС підготувати національні плани відновлення й провести підготовчий моніторинг і дослідження, необхідні для визначення заходів, необхідних для досягнення цілей відновлення й виконання зобов'язань, викладених у статтях 4–13 цього Закону, а також для сприяння досягненню загальних цілей і завдань Європейського Союзу. Також держави-члени зобов'язані кількісно оцінити територію, яка потребує відновлення, беручи до уваги стан типів середовищ, а також якість і кількість середовищ існування видів, які присутні в екосистемах, і до 2030 року встановити керівні рамки для визначення задовільних рівнів, вказаних у статтях 8(2) та (3), 10(1) і 11(2), за допомогою імплементаційних актів.

Варто зауважити, що прийняття Закону ЄС про відновлення природи викликало різні реакції серед країн-членів ЄС. З одного боку, Швеція, Італія, Нідерланди й Угорщина виступили проти нього, тоді як Австрія, Бельгія, Фінляндія і Польща оголосили про намір утриматися від голосування¹. Основні причини незгоди пояснюються побоюванням посилення впливу на сільське господарство й економічні наслідки для фермерів². З іншого – багато

---

¹ «Future of Nature Restoration Law uncertain amid further delay». euronews. 22 March 2024. Retrieved 19 July 2024. EuroNews. URL : <https://www.euronews.com/green/2024/03/22/future-of-nature-restoration-law-uncertain-amid-further-delay> (дата звернення: 06.12.2024)

² The rocky path to Europe's Nature Restoration Law. Foresight – the CMCC observatory on climate policies and futures edited by Fondazione Centro Euro-Mediterraneo sui Cambiamenti Climatici. URL : <https://www.climateforesight.eu/articles/the-rocky-path-to-europes-nature-restoration-law/> (дата звернення: 06.12.2024)

країн та організацій підтримали Закон, вважаючи його важливим кроком на шляху до збереження біорізноманіття й боротьби зі зміною клімату. Більш того, нині екологічне відновлення починає визнаватися глобальним пріоритетом¹; однією з найперспективніших стратегій для відновлення цілісності й функціональності екосистем у районах, де деградація та трансформація зайшли надто далеко².

Повертаючись до суті поняття «екологічне відновлення», зауважимо, що найпоширенішим є трактування даного терміна як «процесу сприяння відновленню екосистеми, яка зазнала деградації, пошкодження або руйнування», запропоноване Товариством екологічного відновлення у 2004 році³. І хоча дане визначення розроблене 20 років тому і не повністю інтегроване в законодавство окремих країн, воно набуло поширення в науковій літературі, на що звертають увагу Еміль Було та Афшин Ахтар-Хаварі⁴, а також Еван Хамман, Джемма Пурандаре, Ревел

¹ Aronson, J., and S. Alexander. 2013. Ecosystem restoration is now a global priority: time to roll up our sleeves. *Restoration Ecology* 21(3):293-296. <http://dx.doi.org/10.1111/rec.12011>; Sasha Alexander, James Aronson, Oliver Whaley and David Lamb The relationship between ecological restoration and the ecosystem services concept. *Ecology and Society*, Mar 2016, Vol. 21. URL : https://www.jstor.org/stable/pdf/26270353.pdf?refreqid=fastly-default%3Abbcfe8a93ef471f01e58bf64fc671777&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1 (дата звернення: 06.12.2024)

² Young, T. P., Petersen, D. A., & Clary, J. J. (2005). The ecology of restoration: Historical links, emerging issues and unexplored realms. *Journal of Applied Ecology*, 42(3), 442–451. DOI:10.1111/j.1365-2664.2005.01033.x; Devoto, M., Bailey, S., Memmott, J., & Pocock, M. J. O. (2012). Understanding and planning ecological restoration of plant–pollinator networks. *Ecology Letters*, 15(4), 319–328. DOI:10.1111/j.1461-0248.2012.01740.x

³ SER (Society for Ecological Restoration) (2004) The SER international primer on ecological restoration. Society for Ecological Restoration, International Science & Policy Working Group. URL : <https://old.ser-rrc.org/resource/the-ser-international-primer-on/> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Boulot E, Akhtar-Khavari A (2020) Law, restoration and ontologies for a more ecologically complex world! *University of Queensland Law Journal*. 39: 449–473. URL : <https://doi.org/10.38127/uqlj.v39i3.5657> <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rec.14203> (дата звернення: 06.12.2024)

Пойнтон та iн.¹. Разом з тим дане трактування також неодноразово критикувалося через неврахування соцiального аспекту вiдновлення². Так, у 2018 році висловлювалися пропозицiї щодо його розширення шляхом визначення екологiчного вiдновлення як «процесу сприяння вiдновленню пошкоджених, деградованих або зруйнованих соцiоекологiчних систем в умовах змiнного середовища для блага людей i природи в рiзних масштабах»³.

Десятилiття ООН з вiдновлення екосистем визначає поняття вiдновлення як «процес зупинення та звернення деградацiї, що приводить до покращення екосистемних послуг i вiдновлення бiорiзноманiття»⁴. У свою чергу, Мiжнародний союз охорони природи у контекстi такої iнiцiативи, як Боннський виклик зосереджується на вiдновленнi лiсових ландшафтiв i визначає це як «тривалий процес вiдновлення екологiчної функцiональностi й покращення добробуту людини на знелiсених або деградованих ландшафтах»⁵, а Директива ЄС щодо охорони природних оселищ

¹ Evan Hamman, Jemma Purandare, Revel Pointon Protecting and Restoring Queensland's Coastal Wetlands (2020) Is a New Legislative Approach Required? *The University of Queensland Law Journal*, Vol. 39 No. 3: Special Issue on Ecosystem Services and the Law. DOI: <https://doi.org/10.38127/uqlj.v39i3.5653> <https://journal.law.uq.edu.au/index.php/uqlj/article/view/5653> (дата звернення: 06.12.2024)

² Telesetsky A (2013) Ecoscapes: the future of place-based ecological restoration laws. *Vermont Journal of Environmental Law*. 14:493. URL : <https://doi.org/10.2307/vermjenvilaw.14.4.493> https://www.researchgate.net/publication/314082219_Ecoscapes_The_Future_of_Place-Based_Ecological_Restoration_Laws (дата звернення: 06.12.2024)

³ Perring MP, Erickson TE, Brancalion PH Rocketing restoration: enabling the upscaling of ecological restoration in the Anthropocene. *Restoration Ecology*. 2018. Vol. 26 Issue6 p. 1018. URL : <https://doi.org/10.1111/rec.12871> <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rec.12871> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Catch the highlights on ecosystem restoration from CBD COP16. URL : <https://www.decadeonrestoration.org/> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ What is Ecosystem Restoration? <https://www.decadeonrestoration.org/what-ecosystem-restoration/>; About FLR. <https://www.bonnchallenge.org/about-flr/>; International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2020). Forest Landscape Restoration: The Bonn Challenge. Retrieved from <https://www.bonnchallenge.org> (дата звернення: 06.12.2024)

(Habitats Directive 92/43/EEC)¹ під відновленням розуміє процес покращення екологічного стану оселищ, що мають значення для збереження біорізноманіття.

Крім того, у доктрині права й досі точаться суперечки щодо обсягу діяльності, включеної до визначення даного поняття, і його зв'язку з іншими видами втручання в екосистему². Відсутність загальноприйнятого тлумачення «відновлення» тривалий час пояснювалася різноманітністю видів діяльності, що підпадають під відновлення³. Із цього приводу М. Палмер⁴ зауважує, що екологічне відновлення ґрунтується на системній перспективі – воно спрямоване на відновлення екологічних систем, характерних для минулих або найменш порушених сучасних ландшафтів. Для цього потрібне відновлення організмів разом з особливостями екосистеми процесами, які в ній протікають. Повернення до самодостатності екосистеми є метою, вона також вимагає ландшафтного й екологічного контексту, який сприяє відновленню системи. Науковець наголошує, що у міру того, як відновлення

---

¹ European Commission. (1992). Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora. *Official Journal of the European Communities*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043> (дата звернення: 06.12.2024)

² Rose Foster, Justine Bell-James Legal barriers and enablers to upscaling ecological restoration. *Restoration ecology*, 2024. Volume32, Issue7. <https://doi.org/10.1111/rec.14203> Catch the highlights on ecosystem restoration from CBD COP16. <https://www.decadeonrestoration.org/> ; About FLR. <https://www.bonnchallenge.org/about-flr/>; International Union for Conservation of Nature (IUCN). (2020). Forest Landscape Restoration: The Bonn Challenge. Retrieved from <https://www.bonnchallenge.org> (дата звернення: 06.12.2024). What is Ecosystem Restoration? URL : <https://www.decadeonrestoration.org/what-ecosystem-restoration/>; <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/rec.14203> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Landres P, Hahn BA, Biber E, Spencer DT (2020) Protected area stewardship in the Anthropocene: integrating science, law, and ethics to evaluate proposals for ecological restoration in wilderness. *Restoration Ecology*. 2020. Vol. 28 Issue 2 Page 315-327. URL : <https://doi.org/10.1111/rec.13104> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Palmer, MA (Palmer, Margaret A.); Ruhl, JB (Ruhl, J. B.) Aligning restoration science and the law to sustain ecological infrastructure for the future. *FRONTIERS IN ECOLOGY AND THE ENVIRONMENT*, 2015. Volume13 Issue 9 Page 512-519. DOI 10.1890/150053.

набуває все бiльшого поширення, урiзноманiтнюються форми втручання в навколишнє середовище, з'являються такi, що пов'язанi зi зменшенням наслiдкiв негативного антропогенного впливу або сприянням вiдновленню видiв, що перебувають пiд загрозою зникнення, або досягненням компенсаторного пом'якшення наслiдкiв. Однак данi форми суттєво вiдрiзняються вiд екологiчного вiдновлення, оскiльки не обов'язково зосередженi на вiдновленнi самодостатньої живої системи, характерної для минулих або найменш порушених ландшафтiв.

Доречно наголосити, що у 2024 році з набранням чинності Закону ЄС про вiдновлення природи було юридично закрiплене визначення термiна «вiдновлення (restoration)», пiд яким розумiється процес активного або пасивного сприяння вiдновленню екосистеми з метою покращення її структури та функцiй для збереження або посилення бiорiзноманiття та стiйкостi екосистеми шляхом полiпшення стану територiї певного типу оселищ до належного рiвня, повторного встановлення сприятливої еталонної площi, а також покращення середовища iснування певного виду до достатньої якостi й кiлькостi вiдповiдно до статей 4(1), 4(2) i 4(3); 5(1), 5(2) i 5(3), а також досягнення цiлей i виконання зобов'язань, передбачених статтями 8-12, включаючи досягнення задовiльних показникiв, зазначених у статтях 8-12.

Позитивно ставлячись до прийняття Закону ЄС про вiдновлення природи, а вiдтак i закрiплення даного термiна, маємо констатувати, що поняття, що розглядається, є доволi складним для сприйняття, оскiльки вiдсилає нас до низки iнших статей, якi деталiзують його. У такий спiсiб Комiсiя намагається вирiшити низку проблемних питань в означенiй сферi. Так, однiєю з ключових проблем у сферi екологiчного вiдновлення вважається визначення конкретних цiлей вiдновлення. Це питання є фундаментальним для досягнення сталих результатiв у вiдновленнi екосистем, адже вiд того, якими будуть цi цiлi, залежить не лише стратегiя вiдновлення, а й ефективнiсть реалiзацiї екологiчної полiтики у сферi охорони навколишнього природного середовища. У цьому контекстi постає проблема визначення базових показникiв.

Зауважимо, що традицiйно екологiчне вiдновлення асоцiювалося iз прагненням вiдновити екосистеми до певного

«історичного екологічного стану». Із цього приводу в доктрині права висувається ідея, що ідеальним орієнтиром для відновлення є стан екосистем до початку інтенсивної індустріалізації, що дозволить максимально наблизитися до первісного стану відновлення. Наприклад, Анастасія Телесецька¹ під екологічним відновленням розуміє комплексні зусилля, спрямовані на те, щоб допомогти екосистемам продовжувати розвиватися відповідно до «здорової екологічної історичної траєкторії». Деякі доктринальні визначення даного поняття позиціонують екологічне відновлення як практику відновлення до певного «історичного екологічного орієнтиру»² або «до близького наближення минулих умов»³ чи відновлення до «самопідтрмуючого стану»⁴. Із цього приводу слушною вбачається позиція Б. Річардсона⁵, який наголошує, що поточні зміни клімату й зростання антропогенного впливу можуть

¹ Telesetsky A, Cliquet A, Akhtar-Khavari A Ecological restoration in international environmental law. Routledge, London, United Kingdom, 2016. P. 368. URL : <https://doi.org/10.4324/9781315757605> <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315757605/ecological-restoration-international-environmental-law-afshin-akhtar-khavari-cliquet-anastasia-telesetsky> (дата звернення: 06.12.2024)

² Boulot E Restoring land, restoring law: theorizing ecological law with ecological restoration. Pages 76. In: K Anker, PD Burdon, G Garver, M Mahoney, C Sbert (eds) From environmental to ecological law. 2020. Routledge, London, United Kingdom. URL : <https://doi.org/10.4324/9781003001256-9> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Keiter RB Ecological restoration and the public lands: toward a more natural order. Vol 33. Environmental Law Institute, Washington, D.C. 2003, P. 10443. URL : https://scholar.google.com/scholar_lookup?hl=en&publication_year=2003&pages=10443&author=RB+Keiter&title=Ecological+restoration+and+the+public+lands%3A+toward+a+more+natural+order (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Boulot E, Akhtar-Khavari A (2020) Law, restoration and ontologies for a more ecologically complex world! *University of Queensland Law Journal* 39: 449–473. URL : <https://doi.org/10.38127/uqlj.v39i3.5657> <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rec.14203> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ Richardson BJ It is about time: understanding the textures of time in Australian environmental law. *Environmental and Planning Law Journal*, 2018. Vol. 35: 299–319. URL : https://figshare.utas.edu.au/articles/journal_contribution/It_is_about_time_understanding_the_textures_of_time_in_Australian_Environmental_Law/22967927 (дата звернення: 06.12.2024)

спричиняти довготривалі наслідки, які суттєво змінюють природні умови, роблячи історичні базові показники недосяжними або навіть недоцільними, тобто орієнтація на історичні умови як ціль відновлення може бути неадекватною та недосяжною у світі, що швидко змінюється¹.

Альтернативним підходом до визначення цілей екологічного відновлення є орієнтація на поняття «стійкість» і «адаптація» до нових умов, фокусуєчись на сприянні стійкості екосистем і їх здатності адаптуватися до змін, а не лише на досягнення історичних умов. Це передбачає не тільки відновлення біологічної різноманітності, а й підвищення екологічної функціональності, що дозволяє екосистемам краще адаптуватися до нових викликів. Сстійкість екосистеми визначається її здатністю відновлювати початковий стан після того, як вона була виведена зі стану рівноваги (навіть із незначним відхиленням від норми). Чим складнішою є структура екосистеми, тим вищий рівень її стійкості. Додамо, що екосистеми можуть демонструвати як стійку рухливу, так і нестійку рівновагу.

1. *Сстійка рухлива рівновага*: порушення взаємозв'язків відновлюється доволі швидко, а швидкість відновлення залежить від інтенсивності впливів, початкового рівня захисту і здатності системи до відновлення.

2. *Нестійка рівновага*: за певних умов, таких як низький захисний потенціал і значні навантаження, навіть несуттєві порушення в системі можуть призвести до швидкого розвитку незворотних змін.

До наведеного вище додамо, що ідею стійкості екосистеми, поряд із вимогою забезпечення екосистемних послуг і досягнення «доброго стану», покладено в основу Закону ЄС про відновлення природи і власне самого поняття «екологічне відновлення». В акті використовуються такі категорії, як: «зміцнення стійкості та зменшення вразливості до зміни клімату», «підвищення стійкості

---

¹ Mendes A, Martínez Hernández L, Badoz L, Slobodian L, Rabaça JE Towards a legal definition of ecological restoration: reviewing international, European and member states' case law. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 2022. Vol. 32 Issue1 P. 3–17. URL : <https://doi.org/10.1111/reel.12476> <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/reel.12476> (дата звернення: 06.12.2024)

екосистем до зміни клімату», «досягнення мети безперервного, довгострокового та сталого відновлення біорізноманітної та стійкої природи», «стійкі та біорізноманітні сільськогосподарські екосистеми» тощо. Згідно з приписами документа держави-члени ЄС зобов'язані вживати заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб райони, які підлягають відновленню відповідно до параграфів 1, 4 та 7 Закону, демонстрували «безперервне поліпшення стану типів середовищ існування, перелічених у Додатку I, до досягнення доброго стану, а також постійне поліпшення якості середовищ існування видів, зазначених у параграфі 7, до тих пір, поки не буде досягнута достатня якість цих середовищ існування». У контексті зазначеного наголосимо, що «добрий стан» (стосовно території типу середовища існування) означає стан, за якого ключові характеристики типу середовища існування, зокрема, його структура, функції та типовий вид або типовий видовий склад, відображають високий рівень екологічної цілісності, стабільності й стійкості, необхідний для забезпечення його довгострокового утримання, і, таким чином, сприяють досягненню або підтримці сприятливого статусу збереження середовища існування, якщо відповідний тип середовища існування зазначений у Додатку I до Директиви 92/43/ЄЕС, а в морських екосистемах сприяє досягненню або підтриманню належного екологічного стану.

У свою чергу, під «достатньою якістю середовища існування» розуміється його якість, яка дозволяє задовольняти екологічні потреби виду на будь-якому етапі його біологічного циклу, щоб він підтримував себе на довгостроковій основі як життєздатний компонент свого середовища існування у своєму природному ареалі, а під «достатньою кількістю середовища існування» – кількість середовища існування виду, яка дозволяє задовольняти екологічні потреби виду на будь-якому етапі його біологічного циклу таким чином, щоб він підтримував себе на довгостроковій основі як життєздатний компонент свого середовища існування в своєму природному ареалі.

Заходи, що використовуються для відновлення, широко варіюються в різних проєктах, залежно від масштабів і тривалості процесів деградації й негативного антропогенного впливу, які вплинули на екосистему, а також фінансових можливостей

суб'єктів екологічного відновлення. У найпростіших випадках відновлення спрямовується на усунення або модифікацію причини деградаційних процесів, що дає змогу екологічним процесам здійснювати самостійне відновлення. Наприклад, демонтаж дамби дозволяє повернутися до історичного режиму затоплення. У більш складних випадках відновлення може вимагати штучного повернення місцевих видів флори або фауни, які були втрачені, а також знищення або контролю шкідливих, інвазивних екзотичних видів у максимально можливій мірі. Таким чином, залежно від поточного стану деградації екосистеми, її видового складу, чутливості до кліматичних змін і збалансованості існуючих екосв'язків у кожному конкретному випадку слід обирати необхідні заходи з відновлення, які можуть бути як пасивними, так і активними. Пасивне відновлення може, наприклад, включати захист території від негативного антропогенного впливу й надання їй можливості до самовідновлення. Прихильники даного підходу наголошують, що акт усунення тиску і загроз на відповідній території сам по собі достатній для того, щоб екосистеми, а також їхні середовища існування й види з часом могли відновитися природним шляхом. У свою чергу, активне відновлення застосовується у випадках значної деградації екосистем (наприклад, для напівприродних середовищ існування, таких як сінокоси, або територій, які є забрудненими внаслідок бойових дій). Крім усунення джерела деградації, активне відновлення надає поштовх початку відновлення і може включати, зокрема, відновлення гідрологічних умов, розмінування території або її очищення, відновлення водних зв'язків річки з навколишньою заплавою тощо. Активне відновлення набуває особливого значення у випадках, коли наявне середовище існування або екосистема не життєздатні в довгостроковій перспективі через втрату або перетворення важливої частини її первісного ареалу.

Принципи екологічного відновлення

Передусім зазначимо, що основою правового регулювання будь-яких суспільних відносин, зокрема, і відносин, що виникають між суб'єктами з приводу відновлення екосистем, виступають правові принципи. Їх розроблення, юридичне закріплення й дотримання

є основою для формування гармонійних взаємовідносин між суб'єктами правовідносин з екологічного відновлення, а також сталого розвитку. Перші принципи екологічного відновлення з'явилися в контексті потреби відновлення природних екосистем, які зазнали деградації внаслідок антропогенного втручання. Вони формувалися поступово, через наукові дослідження, набуття практичного досвіду й завдяки розробці міжнародних документів. Відзначимо, що перші спроби визначення принципів і стандартів екологічного відновлення були зроблені Міжнародним товариством з екологічного відновлення ще у 1990 роках. Проте тільки у 2016 році на Конференції ООН з біорізноманіття в Канкуні, Мексика було представлено «Міжнародні принципи та стандарти практики екологічного відновлення» Міжнародного товариства з екологічного відновлення. Їх оновлену редакцію світ побачив у 2019 році¹. Стандарти встановлюють вісім принципів, які закладають підґрунтя екологічного відновлення. Принципи 1 «Залучення зацікавлених сторін» та 2 «Використання наукових, традиційних та місцевих знань» формулюють важливі основи екологічне відновлення: ефективне залучення широкого кола зацікавлених сторін і повне використання наявних наукових, традиційних і місцевих знань відповідно. Принципи 3 «Встановлення чітких цілей та пріоритетів» і 4 «Врахування ландшафтного контексту та масштабів» узагальнюють центральний підхід до екологічного відновлення, виокремлюючи відповідні еталонні екосистеми як об'єкт відновлення й уточнюючи необхідність відновлювальних заходів для підтримки процесів відновлення екосистем. Принцип 5 «Відновлення екосистемних процесів» наголошує на необхідності використання вимірюваних показників для оцінки прогресу на шляху до цілей відновлення, а Принцип 6 «Відновлення біорізноманіття та екологічної цілісності» визначає мандат на екологічне відновлення з метою досягнення найвищого

---

¹ George D. Gann, Tein McDonald, Bethanie Walder, James Aronson, Cara R. Nelson, Justin Jonson, James G. Hallett, Cristina Eisenberg, Manuel R. Guariguata, Junguo Liu, Fangyuan Hua, Cristian Echeverría, Emily Gonzales, Nancy Shaw, Kris Decler, Kingsley W. Dixon International principles and standards for the practice of ecological restoration. Second edition. URL : <https://doi.org/10.1111/rec.13035> (дата звернення: 06.12.2024)

досяжного відновлення. Крім того, надаються інструменти для встановлення рівнів відновлення, до яких вони прагнуть, і для відстеження прогресу. Принцип 7 «Адаптивне управління на основі моніторингу» підкреслює важливість відновлення у великих просторових масштабах для кумулятивних здобутків. Нарешті, екологічне відновлення є одним із декількох підходів, спрямованих на усунення шкоди екосистемам, а Принцип 8 «Забезпечення довгострокової стійкості та економічної життєздатності» уточнює його зв'язок із суміжними підходами в межах «Континіуму відновлення»¹.

До наведеного додамо, що в рамках Десятиліття ООН з відновлення розробку та прийняття принципів відновлення було визнано ключовим кроком у створенні спільного бачення відновлення екосистем: «незважаючи на те, що принципи конкретних видів відновлювальної діяльності – таких як

---

¹ Відновлення екосистем охоплює широкий континуум практик, залежно від місцевих умов та суспільного вибору» (UNEP, 2021, с. 7). Континіуму відновлення (Restorative Continuum) – це концепція, яка описує широкий спектр підходів до покращення екосистем, залежно від рівня їхньої деградації, пошкодження або трансформації. Вона охоплює як часткові заходи, спрямовані на поліпшення окремих функцій екосистем, так і повне екологічне відновлення, яке прагне відновити структуру, функціональність і біорізноманіття екосистеми до її референтного стану. Основними елементами Континіуму відновлення є: 1. Усунення деградації як найпростіший рівень втручання, який включає заходи запобігання подальшій деградації або усунення її причин. Наприклад: захист ґрунтів від ерозії; контроль за інвазійними видами. 2. Реабілітація (Rehabilitation), спрямована на часткове відновлення функцій екосистеми, таких як забезпечення певних екосистемних послуг (наприклад, очищення води або зниження ризику повеней). При цьому структура та біорізноманіття можуть залишатися зміненими. 3. Екологічне відновлення (Ecological Restoration), яке є найвищим рівнем втручання, що включає повернення екосистеми до стану, максимально близького до її природного референтного стану. Це може включати відновлення природних процесів, популяцій видів і навіть культурних екосистем.

екологічне відновлення¹ та відновлення лісів і ландшафтів² вже опубліковані, існує потреба в принципах, які б лежали в основі всіх відновлювальних заходів, які є частиною континууму відновлення екосистем, визначених Десятиліттям ООН, і які застосовуються в усіх секторах, біоми та регіони»³.

Процес розробки принципів розпочався з аналізу й синтезу опублікованих принципів, які стосуються різних видів відновлювальної діяльності. Так, сформульовані 10 принципів Десятиліття ООН значною мірою базуються на екосистемному підході⁴ і Короткостроковому плані дій для відновлення екосистем (STAPER)⁵, ухвалених Сторонами Конвенції про біологічне різно-

¹ George D. Gann, Tein McDonald, Bethanie Walder, James Aronson, Cara R. Nelson, Justin Jonson, James G. Hallett, Cristina Eisenberg, Manuel R. Guariguata, Junguo Liu, Fangyuan Hua, Cristian Echeverría, Emily Gonzales, Nancy Shaw, Kris Decler, Kingsley W. Dixon International principles and standards for the practice of ecological restoration. Second edition. <https://doi.org/10.1111/rec.13035> (дата звернення: 06.12.2024)

² Besseau, P., Graham, S. & Christophersen, T., eds. 2018. Restoring forests and landscapes: the key to a sustainable future. Global Partnership on Forest and Landscape Restoration. Vienna. [Cited 11 August 2021]. <https://www.globallandscapesforum.org/wp-content/uploads/2019/09/RESTORING-FORESTS-AND-LANDSCAPES.pdf> ; César, R.G., Belei, L., Badari, C.G., Viani, R.A.G., Gutierrez, V., Chazdon, R.L., Brancalion, P.H.S. & Morsello, C. 2021. Forest and Landscape Restoration: A Review Emphasizing Principles, Concepts, and Practices. *Land*, 10(1): 28. [Cited 11 August 2021]. <https://doi.org/10.3390/land10010028> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Principles for Ecosystem Restoration to Guide the United Nations Decade 2021-2030. https://cdn.ymaws.com/www.ser.org/resource/resmgr/publications/principles_for_ecosystem_res.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Convention on Biological Diversity (CBD). 2004. COP 7 Decision VII/11. Ecosystem Approach. Decision adopted by the conference of the parties to the Convention on Biological Diversity at its seventh meeting, 9–20 and 27 February 2004. UNEP/CBD/COP/DEC/VII/11. Kuala Lumpur. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-07/cop-07-dec-11-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ Convention on Biological Diversity (CBD). 2016. COP 13 Decision XIII/5. Ecosystem restoration: short-term action plan. Decision adopted by the conference of the parties to the Convention on Biological Diversity at its thirteenth meeting,

маніття (CBD), а також принципах природоорієнтованих рішень¹ й екосистемного підходу, розроблених Міжнародним союзом охорони природи (IUCN)², принципах: ландшафтного підхо-

---

4–17 December 2016. CBD/COP/DEC/XIII/5. Cancún, Mexico. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-13/cop-13-dec-05-en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

¹ International Union for Conservation of Nature (IUCN). 2016. Resolution 69 on Defining Nature-based Solutions (WCC-2016-Res-069). IUCN Resolutions, Recommendations and Other Decisions. 6–10 September 2016. World Conservation Congress Honolulu. Hawai'i, United States of America. [Cited 11 August 2021]. URL : https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecfiles/WCC_2016_RES_069_EN.pdf; Cohen-Shacham, E., Andrade, A., Dalton, J., Dudley, N., Jones, M., Kumar, C., Maginnis, S., Maynard, S., Nelson, C., Renaud, F., Welling, R. & Walters, G. 2019. Core principles for successfully implementing and upscaling Nature-based Solutions. *Environmental Science & Policy*, 98: 20–29. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2019.04.014> (дата звернення: 06.12.2024)

² Andrade, A., Córdoba, R., Dave, R., Giroto, P., Herrera-F., B., Munroe, R., Oglethorpe, J., Paaby, P., Pramova, E., Watson, J., Vergara, W. & Suarez, I. 2012. Principles and Guidelines for Integrating Ecosystem-based Approaches to Adaptation in Project and Policy Design. IUCN CEM, CATIE. Turrialba, Costa Rica. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2011-064-Rev.pdf>; Convention on Biological Diversity (CBD). 2018. Voluntary guidelines for the design and effective implementation of ecosystem-based approaches to climate change adaptation and disaster risk reduction. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Twenty-second meeting, 2–7 July 2018. CBD/SBSTTA/22/INF/1 [online]. Montreal, Canada. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://www.cbd.int/doc/c/3f7a/4589/5cc1b7058bf52427fa9bae84/sbstta-22-inf-01-en.pdf>; Abdelmagied, M. & Mpheshea, M. 2020. Ecosystem-based adaptation in the agriculture sector – A nature-based solution (NbS) for building the resilience of the food and agriculture sector to climate change. Rome, FAO. 38 pp. URL : <http://www.fao.org/3/cb0651en/CB0651EN.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

ду¹, відновлення лісів і ландшафтів², Міжнародних принципах та стандартах практики екологічного відновлення, розроблених Товариством екологічного відновлення (SER). Крім того, документ враховує Принципи відновлення дикої природи, сформульовані Комісією IUCN з управління екосистемами (CEM)³, і принципи, розроблені Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO), включаючи «Принципи та підходи до сталого виробництва продуктів харчування та сільського господарства»⁴, агроекологію⁵, сталий менеджмент земельних ресурсів⁶ й

---

¹ Sayer, J., Sunderland, T., Ghazoul, J., Pfund, J.-L., Sheil, D., Meijaard, E., Venter, M., Boedhihartono, A.K., Day, M., Garcia, C., van Oosten, C. & Buck, L.E. 2013. Ten principles for a landscape approach to reconciling agriculture, conservation, and other competing land uses. In: Proceedings of the National Academy of Sciences, 110(21): 8349–8356. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://doi.org/10.1073/pnas.1210595110> (дата звернення: 06.12.2024)

² Besseau, P., Graham, S. & Christophersen, T., eds. 2018. Restoring forests and landscapes: the key to a sustainable future. Global Partnership on Forest and Landscape Restoration. Vienna. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://www.globallandscapesforum.org/wp-content/uploads/2019/09/RESTORING-FORESTS-AND-LANDSCAPES.pdf>; César, R.G., Belei, L., Badari, C.G., Viani, R.A.G., Gutierrez, V., Chazdon, R.L., Brancalion, P.H.S. & Morsello, C. 2021. Forest and Landscape Restoration: A Review Emphasizing Principles, Concepts, and Practices. *Land*, 10(1): 28. [Cited 11 August 2021]. URL : <https://doi.org/10.3390/land10010028> (дата звернення: 06.12.2024)

³ International Union for Conservation of Nature's Commission on Ecosystem Management (IUCN CEM). n.d. Rewilding Principles. Rewilding Thematic Group. [Cited 11 August 2021]. URL : https://www.iucn.org/sites/dev/files/content/documents/principles_of_rewilding_cem_rtg.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ FAO. 2014. Building a common vision for sustainable food and agriculture. Principles and approaches. Rome. 50 pp. URL : <http://www.fao.org/3/i3940e/i3940e.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ FAO. 2018. The 10 Elements of Agroecology. Guiding the transition to sustainable food and agricultural systems. [Cited 11 August 2021]. URL : <http://www.fao.org/3/i9037en/i9037en.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

⁶ FAO. 1993. FESLM: An international framework for evaluating sustainable land management. Rome. [Cited 11 August 2021]. URL : <http://www.fao.org/3/t1079e/t1079e00.htm> (дата звернення: 06.12.2024)

екосистемний підхід до управління рибальством¹. До принципів Десятиліття ООН з відновлення належать:

1. Відновлення екосистем сприяє досягненню Цілей Сталого Розвитку ООН та цілей Конвенцій Ріо: успішне відновлення екосистем має на меті сприяти досягненню Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року та його 17 Цілей (ЦСР), досягнення яких сприятиме подоланню бідності, збереженню біорізноманіття, боротьбі зі зміною клімату та покращенню засобів до існування для всіх і всюди. Крім того, ефективне відновлення одночасно сприяє досягненню цілей нейтралітету щодо біорізноманіття, клімату й деградації земель Конвенцій Ріо та союзних глобальних ініціатив. Україна адаптувала Цілі сталого розвитку до своїх національних потреб і пріоритетів, розробивши 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їхнього моніторингу².

2. Відновлення екосистем сприяє інклюзивному та партисипативному управлінню, соціальній справедливості та рівності з самого початку та протягом усього процесу та результатів: ефективне відновлення вимагає залучення місцевих громад, урядів, приватного сектору, науковців і громадянського суспільства. Участь зацікавлених сторін забезпечує врахування різноманітних перспектив і потреб і є необхідною для досягнення бажаних результатів відновлення в довгостроковій перспективі.

3. Відновлення екосистеми включає в себе безперервність відновлювальних заходів: відновлення екосистем охоплює широкий спектр заходів, які можуть вживатися індивідуально або колективно і мають на меті відновлення деградованих екосистем різних типів. Однак, щоб вважатися відновленням екосистем, ця

---

¹ García, S.M., Zerbi, A., Aliaume, C., Do Chi, T. & Lasserre, G. 2003. The ecosystem approach to fisheries. Issues, terminology, principles, institutional foundations, implementation and outlook. FAO Fisheries Technical Paper No. 443. Rome, FAO. 71 pp. URL : <http://www.fao.org/3/y4773e/y4773e.pdf> (дата звернення: 06.12.2024)

² Цілі сталого розвитку та Україна. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>; Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

діяльність має привести до чистого прибутку¹ для біорізноманіття, здоров'я й цілісності екосистеми, а також добробуту людей, включаючи стале виробництво товарів і послуг. Основні категорії такої діяльності включають: 1) зменшення негативного впливу на довкілля та суспільство, наприклад, шляхом скорочення забруднення або забезпечення сталого управління ресурсами; 2) усунення забруднювачів, токсичних речовин та інших загроз, що часто називається ремедіацією; 3) відновлення екосистемних функцій і послуг у значно змінених районах, таких як колишні території видобутку корисних копалин або деградовані виробничі системи; 4) екологічне відновлення, спрямоване на ліквідацію наслідків деградації та допомогу екосистемам повернутися до

¹ Найбільшого поширення та впровадження принцип чистого прибутку отримав саме в аспекті відновлення біорізноманіття. Так, Стратегією біорізноманіття 2020 р. передбачено, що «світ повинен дотримуватися принципу чистого прибутку, щоб повернути природі більше, ніж вона вимагає. В рамках цього світ повинен взяти на себе зобов'язання не допускати вимирання видів з вини людини, принаймні там, де цього можна уникнути». Разом із тим впровадження принципу «чистого прибутку» для біорізноманіття було розпочато раніше – у рамках розробки нової системи поліпшення системи планування в Англії для захисту навколишнього середовища і створення місць для життя і роботи. Департаментом навколишнього середовища, продовольства та сільських справ (Department for Environment, Food & Rural Affairs (DEFRA)) задля реалізації принципу «чистого прибутку» для біорізноманіття запропоновано введення нового дозволу на провадження планової діяльності, що буде видаватися тільки у випадку, коли новий проєкт розвитку збільшує, а не зменшує рівень біорізноманіття, присутнього на ділянці. Задля цього необхідно буде провести спочатку базову оцінку того, що в даний час присутнє на території, а потім оцінку того, як запропоновані проєкти підвищать цей рівень і, нарешті, отримати після реалізації проєкту підтвердження досягнення 10 % приросту. Чистий прибуток від біорізноманіття передбачає життя заходів із відновлення екосистеми в цілому, результатом якої стане покращення стану біорізноманіття в порівнянні із початковим станом (до відновлення). Саме в такому разі отримується «чистий прибуток». Див. дет.: O Donets, 'Instituting Principle for the reproduction (restoration) of natural resources and complexes in the Context of Ensuring and Protecting Fundamental Human Rights' 2021 4(12) Access to Justice in Eastern Europe 62–89. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000085> (дата звернення: 06.12.2024)

траєкторії, на якій вони могли б перебувати, якби деградація не сталася, з урахуванням сучасних змін у довкіллі.

4. Відновлення екосистем спрямоване на досягнення найвищого рівня відновлення біорізноманіття, здоров'я та цілісності екосистем, а також добробут людей: діяльність із відновлення екосистем повинна посилювати, а не замінювати природоохоронну діяльність, особливо на територіях із високою екологічною цілісністю й високою цінністю для забезпечення екологічного зв'язку, а також на інших пріоритетних для збереження територіях, у тому числі в межах територій корінних народів та традиційних громад. Методи управління, спрямовані на відновлення, повинні підтримувати й допомагати природним процесам відновлення й не спричиняти подальшої деградації, що також забезпечить добробут людей. Наприклад, в Україні відновлення водно-болотних угідь у нижній течії Дунаю в межах проєкту «LIFE Дунайські плавні» сприяє очищенню води, зменшенню ризику повеней та створенню умов для розвитку екологічного туризму¹.

5. Відновлення екосистем усуває прямі та непрямі причини деградації екосистем: якщо причини деградації не усунути, відновлювальні заходи можуть зазнати невдачі у довгостроковій перспективі. Тому під час планування проєктів, програм чи ініціатив з відновлення необхідно оцінити масштаби й причини деградації, а також розробити заходи, спрямовані на їх мінімізацію й усунення наслідків у відповідному масштабі. Ці дії мають спрямовуватися на усунення чинників, які прямо чи опосередковано сприяють деградації екосистем, наприклад, заходи, вжиття яких сприяє зменшенню впливу на довкілля урбанізації, розвитку інфраструктури, видобувної діяльності, несталого виробництва і споживання.

6. Відновлення екосистем включає в себе всі види знань і сприяє їх обміну й інтеграції протягом усього процесу: включаючи, але не обмежуючись цим, корінні, традиційні, місцеві й наукові способи пізнання, практики задля досягнення більшої спорідненості з

---

¹ Україна приєдналася до міжнародного проєкту «LIFE WILDIsland». Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/ukrayina-pryuednalasya-do-mizhnarodnogo-proyektu-life-wildisland/> (дата звернення: 06.12.2024)

природою, співпраці та ефективності. Така інтеграція сприятиме інклюзивному й консенсуальному прийняттю рішень протягом усього процесу, забезпечуючи при цьому повну участь місцевих зацікавлених сторін і правовласників. Крім того, зусилля з розвитку потенціалу мають бути зосереджені на сприянні взаємному навчанню, а також обміну знаннями між зацікавленими сторонами й спільнотами практиків на місцевому, національному і глобальному рівнях.

7. Відновлення екосистем ґрунтується на чітко визначених коротко-, середньо- та довгострокових екологічних, культурних і соціально-економічних завданнях та цілях: на етапі планування проєктів і програм відновлення необхідно встановлювати реалістичні й досяжні екологічні, культурні й соціально-економічні цілі для коротко-, середньо- та довгострокової перспективи. Вони мають базуватися на узгодженому баченні бажаних результатів і включати вимірювані показники, визначені на основі початкового стану. Важливо чітко окреслити напрямок змін (наприклад, збільшення чи зменшення), їхню величину й часові рамки, якщо це можливо.

8. Відновлення екосистем адаптується до місцевого екологічного, культурного та соціально-економічного контекстів, враховуючи ширший ландшафт або морський пейзаж: хоча відновлення екосистем може здійснюватися в будь-якому просторовому масштабі, врахування місцевого контексту сприяє узгодженню загальних цілей відновлення та цілей проєкту з місцевими потребами. Використання процесів просторового планування сприятиме адаптації проєктів, програм та ініціатив до ширшого ландшафту, морського пейзажу або екорегіону з метою максимізації чистого прибутку для біорізноманіття, здоров'я й цілісності екосистем, а також добробуту людей, включаючи стале виробництво товарів і послуг.

9. Відновлення екосистем включає моніторинг, оцінку й адаптивне управління протягом та після завершення строку дії проєкту чи програми: моніторинг біорізноманіття, здоров'я й цілісності екосистем має бути проведений для визначення того, чи досягаються цілі відновлення. Задля ефективності моніторинг повинен проводитися з самого початку проєкту відновлення. Оскільки

ки відновлення є довгостроковим завданням, а отже, зміна умов неминуча, адаптивне управління – ітеративний процес моніторингу, оцінки, відображення та адаптації діяльності та підходів за потреби¹ – дозволяє виявити неочікувані (позитивні й негативні) наслідки й покращити майбутні дії. Моніторинг повинен тривати і після закінчення строку дії проекту, програми або ініціативи з метою фіксації середньо- і довгострокових наслідків.

10. Відновлення екосистеми можливе завдяки політиці й заходам, які сприяють її довгостроковому прогресу, реплікації та масштабуванню: максимізація вимог довгострокового чистого прибутку від відновлювальної діяльності вимагає: координації дій між установами, секторами й зацікавленими сторонами за допомогою добре функціонуючої системи управління; сприяння місцевим, національним і міжнародним політичним зобов'язанням і транскордонним угодам; надання можливостей для розвитку потенціалу розширення можливостей людей, організацій, установ і мереж, які беруть участь у відновленні; впровадження ефективних практик для широкого впливу й можливості тиражування; виявлення, мобілізації та підтримання належного фінансування (з боку уряду, приватного сектору, міжнародних організацій чи інших джерел) для завершення всіх етапів процесу; розвитку механізмів доходу (наприклад, через стале виробництво, екотуризм, оплату екосистемних послуг та інше стале використання природних ресурсів), які не ставлять під загрозу цілісності процесу відновлення й підтримують його фінансову життєздатність.

Концепції та принципи повоєнного екологічного відновлення України

Процес формування концепцій повоєнного відновлення України почався ще на ранніх етапах повномасштабного російського вторгнення, коли з'явилися перші звільнені від

---

¹ Ітеративний процес моніторингу, оцінки, відображення та адаптації – це циклічний підхід до управління проектами чи програмами, який забезпечує постійне вдосконалення через аналіз результатів, коригування дій і підходів залежно від отриманих даних. Він особливо важливий у складних і динамічних сферах, таких як відновлення екосистем, де умови й обставини можуть змінюватися.

російської окупації території у північних регіонах. Дискусії про повоєнну відбудову активізувалися як на національному, так і міжнародному рівнях. Своє бачення й пропозиції повоєнного відновлення були висловлені в рамках: ініціативи «Об'єднані за Україну» (U4U) європейських парламентарів¹; платформи «Відновлення України в дусі плану Маршалла»²; Плану реконструкції України³; Фонду солідарності з Україною Європейського Союзу⁴; Стратегічної розробки Національного інституту стратегічних досліджень⁵; проекту «Україна 2022: як не втратити шанс стати сильною державою»⁶ тощо. Зокрема, ініціатива United for Ukraine (U4U), створена за підтримки Андрюса Кубілюса, колишнього прем'єр-міністра Литви й депутата Європейського парламенту, об'єднала понад 200 діячів із більш ніж 30 країн, які підтримують Україну. U4U запропонувала інтеграцію зелених принципів у повоєнне відновлення, зокрема, акцентувала увагу на екологічному відновленні з урахуванням змін клімату.

Перші напрацювання щодо відбудови України також були представлені і Світовим банком у неформальній аналітичній записці “Relief, Recovery and Resilient Reconstruction: Supporting Ukraine’s Immediate and Medium-Term Economic Needs” (квітень 2022)⁷.

¹ Founding meeting of «united for Ukraine» network. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=GuGk9D8zVa0> (дата звернення: 06.12.2024)

² Ganster R., et al. Designing Ukraine’s Recovery in the Spirit of the Marshall Plan. URL : <https://www.gmfus.org/news/designing-ukraines-recovery-spirit-marshall-plan> (дата звернення: 06.12.2024)

³ A blueprint for the reconstruction of Ukraine. <https://voxeu.org/article/blueprint-reconstruction-ukraine> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ EU to develop Ukraine Solidarity Trust Fund to accumulate funds for rebuilding country after war. URL : <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-to-develop-ukraine-solidarity-trust-fund-to-accumulate-funds-for-rebuilding-country-after-war/> (дата звернення: 06.12.2024)

⁵ See for example, Y.Zhalilo, What should the ideology of post-war economic recovery be like? URL : <https://thepage.ua/ua/experts/yakoou-maye-buti-ideologiya-povoynnogo-ekonomichnogo-vidnovlennya> (дата звернення: 06.12.2024)

⁶ Ukraine 2022. URL : <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyt-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu> (дата звернення: 06.12.2024)

⁷ World Bank. Relief, Recovery and Resilient Reconstruction : Supporting

Виокремивши три основні етапи відбудови України, а саме: relief – допомогу під час війни, recovery – відновлення після війни і resilient reconstruction – стійку відбудову (середньострокову стратегію), Світовий банк окреслив пріоритети, завдання й цілі для кожного етапу. Так, на першому етапі, що орієнтований на допомогу під час збройного конфлікту, ключовими завданнями є захист населення й підтримка базових функцій економіки, що включає забезпечення продовольчої безпеки, доступу до водопостачання, енергетики та інших базових потреб, які є критично необхідними в умовах активних бойових дій. Ці заходи мають на меті закласти стабільний фундамент для наступних етапів відбудови, забезпечуючи мінімальні умови для функціонування держави й суспільства.

На другому етапі, упродовж якого наголос робиться на відновленні після збройного конфлікту, Світовий банк пропонує зосередитися на швидких і скоординованих діях, спрямованих на реконструкцію пошкодженої інфраструктури, забезпечення соціальних послуг і відновлення економічної активності. Упродовж цього періоду важливим є перехід від політик воєнного часу до стратегії розвитку, яка передбачає повернення до нормального функціонування ключових секторів: охорони здоров'я, освіти й соціального захисту. У свою чергу, відновлення промисловості і підтримка бізнесу на даному етапі сприятимуть створенню робочих місць і забезпеченню стійкості економіки.

На етапі стійкої реконструкції увага повинна зосереджуватися на глибокій модернізації економіки й інфраструктури, чого можна досягти шляхом реформування економічних інституцій, створення динамічної конкурентоспроможної економіки, модернізації промисловості й сільського господарства з урахуванням змін клімату, а також впровадження екологічно орієнтованих практик. Особливий акцент зроблено на модернізації енергетичної політики, впровадженні відновлюваних джерел енергії, декарбонізації та підвищенні енергоефективності, що узгоджується з вимогами Європейського зеленого курсу. Зокрема, Світовий банк пропонує

Ukraine's Immediate and Medium-Term Economic Needs (English). Washington, D.C. : World Bank Group. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/099608405122216371/IDU08c704e400de7a048930b833049a329ab3ca> (дата звернення: 06.12.2024)

модернізувати й озеленити енергетичну політику (включаючи водень, енергоефективність, відновлювальні джерела енергії), забезпечити справедливий перехід, модернізацію сектору водопостачання й водовідведення, скоротити енергоспоживання в будівлях і впровадити зелене містопланування, відновлення й нарощування аграрного виробництва з урахуванням зміни клімату. Слушним буде додати, що в аналітичній записці також наголошується на важливості секторальних реформ, зокрема, в агропромисловому комплексі і сфері водопостачання. Разом із тим маємо погодитися із думкою представників ГО «Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»¹, які підкреслюють те, що підхід Світового банку сфокусований переважно на економічних і соціальних аспектах, залишаючи питання збереження природного капіталу (відновлення довкілля) менш пріоритетними. Це пояснюється специфікою банку як фінансової установи, орієнтованої на економічну стабільність. Водночас експерти CEPR наголошують на важливості збереження й відновлення природоресурсного капіталу України як основи економічного зростання, що також слід враховувати у процесі відбудови². Однак дана обставина не знайшла логічного продовження в існуючих моделях повоєнного відновлення України.

До обговорень відбудови України також прислалася Єврокомісія, опублікувавши 18 травня 2022 року офіційне комюніке COM(2022) 233 «Ukraine Relief and Reconstruction»³, а у 2024 році – про непохитну підтримку України та її народу після 1000 днів війни⁴, в якому наголосила на мобілізації безпрецедент-

¹ “Зелене” повоєнне відновлення України: візія та моделі. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» (2022). С. 9; 12-13.

² Rapid Response Economics / 1 A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. CEPR Office. URL : https://cepr.org/publications/books-and-reports/blueprint-reconstruction-ukraine?utm_source=chatgpt.com

³ COM(2022) 233 «Ukraine Relief and Reconstruction». 18.05.2022. URL : https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/document/download/ad5ec45d-6e37-4a15-957b-167e6e71b727_en?filename=Ukraine-relief-reconstruction_en.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ The Commission reaffirms its enduring support for Ukraine and its people after 1000 days of war. URL : https://ec.europa.eu/newsroom/europe_direct/items/857813/en (дата звернення: 06.12.2024)

ної економічної, гуманітарної та військової допомоги Україні, яка наразі становить близько 124 мільярдів євро. Відзначимо, що в комюніке «Допомога та відбудова України» 2022 року Комісією виокремлено два ключові етапи відбудови України: relief – етап негайної допомоги під час збройного конфлікту і reconstruction – етап комплексної післявоєнної відбудови. Доцільно вказати, що цілі відбудови України, сформульовані Європейською Комісією, включають як відновлення країни після руйнувань, так і формування основ для перетворення України на процвітаючу державу, що базується на європейських цінностях, а також підтримку інтеграції України до Європейського Союзу. У стратегічному баченні ЄК процес відбудови складається з чотирьох основних елементів¹: 1) відновлення інфраструктури, медичних послуг, житла, шкіл, а також підвищення цифрової та енергетичної стійкості відповідно до сучасних європейських стандартів; 2) модернізація держави та її інституцій для забезпечення належного врядування, поваги до верховенства права і підвищення адміністративного потенціалу, зокрема, на місцевому рівні; 3) структурна та регуляторна інтеграція України з ЄС, що передбачає поглиблення економічних і соціальних зв'язків; 4) підтримка сталого економічного розвитку, інклюзивної економіки, розвитку приватного сектору, а також реалізації цифрової та зеленої трансформації країни. Таким чином, у баченні ЄК процес відновлення України стає системним, охоплюючи реконструкцію наслідків збройного конфлікту, модернізацію інституцій, проведення масштабних реформ і стимулювання економічного розвитку. Однак, попри системний підхід Європейської Комісії до питання відновлення України, пропозиція містила лише окремі згадки про сталість і зелене зростання. Зокрема, один із чотирьох елементів реконструкції – підтримка економіки – передбачає сприяння торгівлі, інклюзивному розвитку, а також

---

¹ Європейська Комісія підкреслює важливість принципу авторства України у формуванні плану відбудови. Україна має самостійно розробити план реконструкції, який буде погоджений на спільній двосторонній платформі з ЄС. При цьому процес відбудови повинен бути пов'язаний із порядком денним реформ, які забезпечують відповідність європейським стандартам. Очікується, що повосенна відбудова триватиме більше десяти років, включаючи як негайні заходи, так і довгострокові стратегії розвитку.

внесок у зелену й цифрову трансформацію. Крім того, відбудова інфраструктури, житла і шкіл повинна відбуватися відповідно до сучасних європейських стандартів, зокрема, у рамках Європейського зеленого курсу, а пропозиції щодо фінансування, такі як створення інструменту RebuildUkraine Facility, включають вимогу щодо відповідності кліматичним і екологічним стандартам ЄС інвестицій в цифрову, транспортну й енергетичну інфраструктуру. Проте ця вимога, скоріше, відображає внутрішню політику ЄС, а не окреме бачення щодо розвитку України.

Варто додати, що у червні 2023 року Європейська Комісія запропонувала масштабний пакет допомоги Україні на суму 50 мільярдів євро, розрахований на період 2024–2027 років. Цей пакет складається з трьох основних компонентів: а) фінансова підтримка держави, яка надаватиметься за умови розробки плану відновлення, що включатиме перелік євроінтеграційних реформ; б) створення Української інвестиційної рамки задля мобілізації додаткових ресурсів; в) технічна та інша підтримка реформ, необхідних для забезпечення ефективного відновлення. Відзначимо, що Проєкт регулювання «Про створення українського фонду» (On establishing the Ukraine Facility¹) вже чітко наголошує на необхідності інвестицій у зелену, інклюзивну й цифрову трансформацію країни. Однією з ключових цілей нового фінансового інструменту є забезпечення зеленого переходу всіх секторів економіки. Серед принципів вказано, що фінансування має сприяти боротьбі зі зміною клімату й базуватися на сталих підходах, визначених у рамках Європейського зеленого курсу. Остаточне рішення щодо створення Українського фонду було прийнято після досягнення попередньої угоди 6 лютого 2024 року. Рада ЄС затвердила створення Українського фонду 28 лютого 2024 року. Рішення набуло чинності 1 березня 2024 року². Таким чином, хоча ЄС не надає детальних інструкцій щодо процесу відновлення України, залишаючи його деталізацію українській стороні, він визначає ба-

---

¹ On establishing the Ukraine Facility. URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-06/COM_2023_338_1_EN_ACT_part1_v6.pdf

² The Ukraine Facility. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/ukraine-facility/>; Plan for the Ukraine Facility. URL : <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/>

зові принципи, які мають бути враховані під час реалізації планів відновлення. Наголосимо, що нині Європейський Союз розглядає зелений компонент як ключовий елемент у плані відновлення, підкреслюючи, що відбудова має бути не просто реконструкцією зруйнованого, а й відповідати принципам сталості, стійкості та інклюзивності. Повоєнне відновлення також повинно узгоджуватися з принципом «не завдавати значної шкоди»¹ і підходом «не залишати нікого позаду», визначеним ООН. Додомо, що у рамках ініціативи ЄС «Новий європейський Баугауз»² простори, в яких мешкають люди, мають бути сталими з точки зору клімату, забруднення, циркулярності, біорізноманіття, а також естетичними, доступними й інклюзивними. Крім того, у проєкті регулювання також зазначено, що проєкти, які не відповідають Національному

¹ У контексті Європейської зеленої угоди та Європейського кліматичного закону було запроваджено принцип «не завдати значної шкоди» (DNSH) як частину зусиль Європейського Союзу на шляху досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Даний принцип переслідує мету, щоб жоден захід або інвестиція не повинні завдавати значної шкоди жодній з шести екологічних цілей, визначених у статті 17 Регламенту про таксономію ЄС: 1) пом'якшення наслідків зміни клімату. 2) адаптація до зміни клімату. 3) стале використання та захист водних і морських ресурсів. 4) перехід до циркулярної економіки. 5) запобігання забрудненню та контроль за ним. 6) захист і відновлення біорізноманіття та екосистем.

² Новий європейський Баугауз, що є інструментом залучення громадян ЄС до реалізації Європейського Зеленого курсу, передбачає розбудову платформи задля реалізації ідей Європейського Зеленого курсу щодо будівель та споруд громадського та житлового призначення шляхом: поєднання сталих рішень у реновації та будівництві – використання матеріалів, які є результатом переробки чи вироблені без викидів CO₂, які не виснажують, а поповнюють природні ресурси і захищають біорізноманіття; зміни підходу до реновації та будівництва; вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем, пов'язаних із будівництвом чи реновацією будівель і споруд, використанням матеріалів і енергії тощо. Див. дет.: Донець О. В., Малохліб О. С. Особливості правового регулювання використання природних ресурсів у містах та інших населених пунктах / Розділ 13. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині : монографія / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. С. 745 - 821.

плану з енергетики та клімату¹, Національно визначеному внеску до Паризької угоди² або пов'язані з викопними паливами, не отримуватимуть підтримки від європейських інвесторів. Крім того, ЄС уникатиме інвестицій у активи, які можуть втратити свою цінність через зміну клімату (так звані *stranded assets*).

Продовжуючи розгляд питання, вкажемо, що найпоширенішим принципом у контексті відновлення України є «Build Back Better», що перекладається як «*відбудувати краще, ніж було*». Також активно використовуються поняття «*green recovery*» («*зелене відновлення*»), «*sustainable recovery*» («*стале відновлення*») і «*build back greener*» («*відбудувати зеленіше, ніж було*»).

Варто відзначити, що еволюцію концепції «Build Back Better» було детально досліджено у 2023 році О. Рябчиним і Д. Кулага³, які наголосили, що спочатку термін “Build Back Better” застосовували у контексті відновлення територій після стихійних лих. Наприклад, у 2006 році він став широко вживаним у процесах реконструкції країн, що постраждали від цунамі в Індійському океані. Цей підхід був закріплений у звіті Білла Клінтона «Ключові пропозиції для відбудови краще, ніж було» (*Key Propositions for Building Back Better*)⁴ як виконуючого обов'язки спеціального представника Генерального секретаря ООН із питань відновлення після цунамі. Проте «зелений компонент тоді не був основою

---

¹ Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 25 червня 2024 р. № 587-р. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoho-planu-z-enerhetyky-ta-klimatu-na-period-do-2030-roku-i250624-587> (дата звернення: 06.12.2024)

² Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження КМУ від 30 липня 2021 р. № 868-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення, 2023. С. 23-28

⁴ Clinton WJ (2006) Lessons learned from tsunamis recovery: key propositions for building back better. Office of the UN Secretary-General's Special Envoy for Tsunami Recovery, New York. URL : <https://reliefweb.int/report/thailand/lessons-learned-tsunami-recovery-key-propositions-building-back-better> (дата звернення: 06.12.2024)

пропозицій з відбудови, натомість акцент робився на включенні місцевих громад у процес, посиленні місцевих урядів та підтримці активності приватного сектору».

Подальший розвиток принцип «Build Back Better»¹ отримав у ключових ініціативах ООН, таких як Сендайська рамкова програма зі зниження ризиків катастроф на 2015–2030 роки (The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction)². Дана програма окреслює сім чітких цілей і чотири пріоритети дій щодо запобігання новим і зменшення існуючих ризиків стихійних лих: (i) розуміння ризику стихійних лих; (ii) посилення управління ризиками стихійних лих із метою управління ризиком стихійних лих; (iii) інвестування в зменшення наслідків стихійних лих для забезпечення стійкості; (iv) посилення готовності до стихійних лих для ефективного реагування, а також для забезпечення принципу *«відбудови краще, ніж було»* у сферах відновлення, реабілітації та реконструкції. Програма спрямована на досягнення суттєвого зниження ризику стихійних лих, а також втрат засобів до існування, здоров'я, економічних, фізичних, соціальних, культурних та екологічних активів людей, підприємств, громад та країн протягом наступних 15 років.

Варто згадати й те, що аналітичний центр Німецький фонд Маршалла США (The German Marshall Fund of the United States)³ виступає також за впровадження підходів «Build Back Sustainably» (*«відбудувати більш стало, ніж було»*) і «Build Back Green»

¹ Управління ООН зі зменшення ризику стихійних лих (UNDRR) надає загальне визначення концепції «Відбудувати краще, ніж було» як процесу відновлення після катастроф, метою якого є підвищення стійкості суспільства. Це передбачає вжиття заходів для зниження ризиків у процесі реконструкції фізичної інфраструктури, суспільних систем, засобів до існування, економіки та навколишнього середовища. Див. дет.: Build back better. URL : <https://www.undrr.org/terminology/build-back-better> (дата звернення: 06.12.2024)

² Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. URL : https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

³ Ukraine Needs a “Green Marshall Plan” That Empowers Cities and Civil Society. URL : <https://www.gmfus.org/news/ukraine-needs-green-marshall-plan-empowers-cities-and-civil-society> (дата звернення: 06.12.2024)

(«відбудувати зеленіше, ніж було») в повоєнне відновлення України (застосування таких принципів у відбудові дозволить країні інтегруватися до ринку ЄС і стати повноправним учасником європейської економіки на найбільш вигідних і конкурентних умовах). Однак це вимагає розроблення для України зеленого, Кроссекторального Плану Маршалла, що охоплюватиме ключові сектори, зокрема, будівельний, енергетичний і транспортний. На думку членів центру, важливу роль у реалізації зеленої відбудови мають відігравати українські міста і громади, які повинні стати її лідерами й активними учасниками. Із цього приводу слушним буде наголосити, що до повномасштабного вторгнення Росії понад 250 українських громад стали членами мереж енергетичного переходу й декарбонізації, таких як Асоціація енергоефективних міст України¹, Угода мерів за енергетику та клімат Схід² і програма «Зелені міста» Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР)³. Незважаючи на те, що з початку збройного конфлікту муніципалітети стикнулися з гуманітарними проблемами, які потребували негайного вирішення, а нині намагаються надавати основні послуги, вони продовжують залучатися до цих мереж, а такі міста, як Хмельницький і Суми оприлюднили нові кліматичні плани уже під час збройного конфлікту.

Для розуміння важливості теми, що розглядається, відзначимо, що бойові дії охопили 14 % усіх українських громад (станом на лютий 2023 року)⁴ і пошкодили майже половину будівель у найбільш постраждалих містах (наймасштабніші потреби у відновленні, які оцінюються приблизно в 68 мільярдів доларів, припадають на

¹ Association «Energy Efficient Cities of Ukraine» (EECU). URL : <https://eneffcities.org.ua/en/about-us/eecu/> (дата звернення: 06.12.2024)

² Covenant of Mayors for Energy and Climate East. Covenant of Mayors – Eastern Partnership 2024. URL : <https://com-east.eu/countries/ukraine/> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Despite war, EBRD Green Cities resumes work in Ukraine's Khmelnytskyi. <https://www.ebrd.com/news/2022/despite-war-ebrd-green-cities-resumes-work-in-ukraines-khmelnytskyi.html> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Data from satellites reveal the vast extent of fighting in Ukraine. <https://www.economist.com/interactive/briefing/2023/02/23/data-from-satellites-reveal-the-vast-extent-of-fighting-in-ukraine> (дата звернення: 06.12.2024)

житловий сектор). Для прикладу у Маріуполі – одному з міст, яке зазнало найсильніших руйнувань і яке з травня 2022 року перебуває під окупацією Росії, 90 %, пошкоджених будівель – житлові. У Бахмуті 97% населення залишили свої домівки. Відновлення й забезпечення житлом – ключовий елемент здатності українців повернутися до своїх рідних міст, а також можливості прискорити енергетичний перехід країни. У зв'язку із цим у короткостроковій перспективі потрібне тимчасове житло на кшталт того, що розробило архітектурне бюро Balbek¹ для внутрішньо переміщених осіб. Проте в середньостроковій та довгостроковій перспективі рішення повинні пов'язувати перебудову та реконструкцію житла з підвищенням енергоефективності й переходом до відновлюваних джерел енергії.

Враховуючи все вищезазначене, наголосимо, що Європейський Союз, хоча й не використовує відкрито термін «Build Back Better» у своїх політиках, але інтегрує даний підхід до програм відновлення, акцентуючи на екологічній і соціальній відповідальності сторін. У своєму дослідженні О. Рябчин та Д. Кулага зробили висновок, що розуміння концепції Build Back Better змінювалося від бачення відновлення після природних лих в окремих регіонах до більш глобального підходу, який включає заходи на рівні економіки всієї країни – інфраструктури, енергетики, будівель, промисловості та інших секторів. Терміни Build Back Greener і Build Back Sustainably є складовими загальної концепції Build Back Better, які описують її аспекти, що мають значний вплив на довкілля чи клімат².

Національний план відновлення України

Планування повоєнного відновлення України має спиратися на зрозумілу, чітку й комплексну концепцію відновлення, визначальну роль у формуванні якої відіграє Національна рада з відновлення України³ – консультативно-дорадчий орган при

---

¹ RE:UKRAINE HOUSING. https://www.balbek.com/reukraine-eng?utm_medium=website&utm_source=archdaily.com (дата звернення: 06.12.2024)

² Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення, 2023. С. 28

³ Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

Президентів України. Задля забезпечення належної роботи Ради й підготовки фахових пропозицій, що випливають із її завдань¹, при ній було створено 23 секторальні робочі групи. Зокрема, Робоча група «Екологічна безпека» займається розробкою пропозицій до Плану відновлення України у сферах екологічної безпеки, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, відновлення та раціонального використання природних ресурсів. Вона виокремила п'ять пріоритетних напрямів: 1) реформування державного природоохоронного управління; 2) політикапом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до них; 3) екологічна безпека й ефективне поводження з відходами; 4) стале використання природних ресурсів; 5) збереження природних екосистем, збереження біологічного різноманіття, відновлення й розвиток природоохоронних територій. Робоча група також працює над формуванням і впровадженням ефективної кліматичної політики, створенням системи управління відходами, моніторингом стану довкілля, цифровою трансформацією, реформуванням природоохоронної галузі та інтеграцією європейських директив.

Національний підхід до повоєнного відновлення був презентований на Конференції в Лугано 4–5 липня 2022 року², яка

¹ Основними завданнями Ради є: 1) розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення й розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини; 2) визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття й реалізація яких є необхідними у воєнний і повоєнний періоди; 3) підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких необхідні для ефективної роботи й відновлення України у воєнний і повоєнний періоди.

² За підсумками Конференції було ухвалено Декларацію Лугано. Документ закладає рамки для політичного процесу відбудови України і визначає Принципи Лугано як спільні орієнтири на майбутнє, зокрема: 1. Партнерство. Україна очолює

дала поштовх політичному процесу відбудови на міжнародному рівні і в якій взяли участь 58 міжнародних делегацій. У рамках заходу презентовано проєкт Плану відновлення України, який передбачає три етапи: «терміново» (2022), «відбудова» (2023–2025 рр.) і «модернізація» (2026–2032 рр.), що відповідають трьом основним цілям: стійкість (у тому числі і екологічна стійкість у марафоні до перемоги); відновлення (включно з відновленням екосистем); модернізація, що передбачає розроблення плану модернізації країни, який забезпечить стійке економічне зростання і добробут населення.

Загальне бачення плану полягає у створенні сильної європейської країни, яка стане магнітом для іноземних інвестицій. Структурно План включає 15 національних програм, згрупованих у три сектори: стратегічний імператив (безпека, євроінтеграція, довілля, енергетика), сприятливі фактори (поліпшення бізнес-середовища, макрофінансова стабільність) і рушії відновлення (розвиток секторів із доданою вартістю, освіта, модернізація житла тощо). Загальний обсяг фінансування для реалізації всіх програм оцінюється у понад 750 мільярдів доларів США, з яких тільки 20 мільярдів передбачено для довілля і сталого розвитку. Проєкт Плану базується на п'яти принципах: негайний початок, поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; Build Back Better (включаючи перехід до зеленої економіки); стимулювання приватних інвестицій та підприємництва.

процес відновлення та реалізовуватиме його у партнерстві з міжнародними партнерами. 2. Спрямованість реформ. 3. Прозорість, підзвітність та верховенство права. 4. Демократична участь. 5. Взаємодія з багатьма зацікавленими сторонами. 6. Гендерна рівність та інклюзія. 7. Сталий розвиток. У документі також передбачено створення координаційної платформи для ефективної співпраці між Урядом України, міжнародними партнерами та фінансовими установами. Див. дет.: 4 - 5 липня. Конференція з питань відновлення України (Лугано, Швейцарія). Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/events/4-5-lipnya-konferenciya-z-pitan-vidnovlennya-ukrayini-lugano-shvejcariya>; Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 'Lugano Declaration' Lugano, 4-5 July, 2022. URL : <https://www.urc-international.com/conference-materials> (дата звернення: 06.12.2024)

Стратегічна ціль повоєнного відновлення – чисте й безпечне довкілля, що передбачає: 1) інтеграцію кліматичних цілей в усі сектори економіки й суспільного життя; 2) мінімізацію ризиків для екологічної безпеки (хімічна й радіаційна безпека); 3) зменшення і запобігання промислового забрудненню й запровадження принципу «забруднювач платить»; 4) ефективне управління відходами; 5) збалансоване використання природних ресурсів та забезпечення їх належної якості; 6) відновлення і розвиток природоохоронних територій, збереження біорізноманіття, збільшення площ природних екосистем та збалансування ландшафтів; 7) досягнення європейських стандартів державного управління у галузі охорони довкілля.

Наголосимо, що у Національному Плані відновлення України вказані ключові реформи, проведення яких є обов'язковою умовою для досягнення Стратегічної цілі повоєнного відновлення України. До них віднесено наступні.

1. *Інтегрована кліматична політика*, яка встановлює довгострокові національні кліматичні цілі та інструменти стимулювання декарбонізації країни задля досягнення кліматичної нейтральності¹.

2. *Посилення екологічної (хімічної) безпеки*, що є одним із ключових завдань сучасної державної політики, виконання якого спрямоване на забезпечення захисту довкілля, здоров'я населення та інтеграцію до європейських стандартів. Реформа екологічної безпеки в Україні передбачає приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС, створення національної системи управління хімічною безпекою на основі ризик-орієнтованого підходу й впровадження міжнародної класифікації небезпечних хімічних речовин. Одним із ключових елементів є запровадження державної реєстрації хімічних речовин, що дозволить відстежувати їх обіг і забезпечувати поступовий перехід на використання більш безпечних альтернатив. Також передбачається обмеження використання небезпечних хімікатів у ви-

---

¹ Інтегрована кліматична політика. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/integrovana-klimatychna-polityka/> (дата звернення: 06.12.2024) Детально дане питання розглянуто в попередніх розділах монографії.

робництві, впровадження механізмів контролю за пестицидами й агрохімікатами, а також встановлення вимог до їх пакування і маркування. Надзвичайно важливо забезпечити доступ до інформації про безпечне поводження з хімічними речовинами, що стане значущим кроком на шляху до підвищення рівня громадської свідомості. Частково певні кроки з реалізації даної реформи вже було зроблено, наприклад, затверджено План заходів із реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року¹, Технічний регламент класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції², ухвалено закони України «Про хімічну безпеку та управління хімічною продукцією»³ і «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 170 про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві»⁴, а також низку постанов Кабінету Міністрів щодо обмеження обігу небезпечних речовин і ліцензування діяльності з їх виробництва.

---

¹ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року: розпорядження КМУ від 26.04.2022 № 314-р. *Офіційний вісник України*, 2022. № 37. С. 136. Ст. 2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D1%80> (дата звернення: 06.12.2024)

² Із прийняттям цього документа Україна імплементує норми європейського Регламенту CLP, яким впроваджується міжнародна система класифікації і маркування хімічних речовин, встановлена ООН. Див.: Україна впроваджує європейське регулювання обігу хімічних речовин та продукції на національному ринку. Урядовий портал: єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-vprovadzhuie-ievropeiske-rehuliuвання-obihu-khimichnykh-rechovyn-ta-produktsii-na-natsionalnomu-rynku> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01.12.2022 № 2804-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023, № 55. Ст. 161. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

⁴ Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 170 про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві: Закон України від 13.07.2023 № 3248-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 84. Ст. 313. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3248-IX#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

3. *Запобігання промислового забрудненню*: реформу спрямовано на забезпечення запобігання, зменшення промислового забруднення шляхом його контролю, впровадження найкращих доступних технологій та методів управління з переходом до сталої конкурентної економіки на промислових об'єктах для забезпечення високого рівня захисту довкілля й поліпшення життя і здоров'я громадян. Проведення цієї реформи передбачає: 1) зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел до 2030 року на 22,5% від обсягу викидів у 2015 році; 2) зменшення скидів забруднених стічних вод у водні об'єкти у 2030 році до 5% загального обсягу скидів у порівнянні з 15,7% у 2015 році; 3) максимально відкритий доступ громадськості до екологічної інформації за рахунок відкриття електронних реєстрів об'єктів промислового забруднення та участі громадськості під час прийняття управлінських рішень.

4. *Ефективне управління відходами*. Проблема відходів в Україні значно загострилася через широкомасштабну збройну російську агресію, унаслідок якої фіксується суттєве збільшення обсягів специфічних відходів, серед яких пошкоджені транспортні засоби, уламки снарядів, будівельне сміття, побутові й медичні відходи. Особливо небезпечними є уламки снарядів, медичні відходи й будівельні матеріали, що містять азбест і важкі метали. За даними Міндовкілля, обсяги таких відходів сягнули рівня, небаченого в Європі з часів Другої світової війни. Тільки знищена російська техніка становить понад 325 тисяч тон, а руйнування житлової й транспортної інфраструктури стали новим викликом для України. Задля вирішення проблеми відходів руйнації в Україні прийнято Постанову КМУ «Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»¹,

¹ Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 27 вересня 2022 р. № 1073 *Офіційний вісник України*. 2022. № 80.

що є тільки першим кроком на шляху до вирішення питання відходів у країні. До основних проблем у сфері управління відходами в Україні потрібно віднести: низький рівень імплементації директив і регламентів ЄС у вказаній сфері; утворення значних обсягів накопичених відходів; наявність великої кількості несанкціонованих сміттєзвалищ; перевантаження існуючих полігонів відходів; незадовільний рівень просвітницької роботи з населенням щодо сортування відходів тощо. Основною метою реформи є утворення екологічно безпечної системи за принципами економіки замкненого циклу і забезпечення переходу на сучасні передові практики її впровадження¹. Набуття чинності 9 липня 2023 року довгоочікуваним Законом України «Про управління відходами» фактично запустило реформу. Законом передбачено впровадження: нової дозвільної системи, децентралізації управління відходами й багаторівневого планування; розбудови інфраструктури задля ефективного управління відходами та запровадження європейських принципів у сфері управління відходами («забруднювач платить», ієрархія управління відходами, розширена відповідальність виробника).

5. *Комплексний моніторинг довілля*: проведення даної реформи надасть змогу отримати достовірні і співставні дані й екологічну інформацію задля прийняття управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища, для оперативного реагування й запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного й екологічного характеру. Забезпечення вільного доступу до екологічної інформації громадськості і впровадження її обміну й взаємодії з системами держав – членів ЄС² – одна з основних цілей реформи, яка передбачає: 1) розробку і впровадження дієвої державної системи моніторингу довілля, що відповідала б інформаційним потребам

C. 226. Ст. 4841. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

¹ Ефективне управління відходами. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/efektyvne-upravlinnya-vidhodamy/> (дата звернення: 06.12.2024)

² Комплексний моніторинг довілля. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/kompleksnyj-monitoring-dovkillya/> (дата звернення: 06.12.2024)

у сфері управління охороною навколишнього середовища; 2) створення цифрової системи моніторингу довкілля, здатної прогнозувати виникнення надзвичайних ситуацій і підтримувати управлінські рішення через функціонування загальнодержавної автоматизованої екологічної інформаційно-аналітичної системи, інтегрованої в єдину платформу «ЕкоСистема»; 3) забезпечення інтеграції та взаємодії національної системи моніторингу довкілля із подібними системами інших країн; 4) організацію та підтримку роботи центральної референс-лабораторії для моніторингу якості атмосферного повітря, а також налагодження співпраці з аналогічними лабораторіями за кордоном; 5) відкриття регіональних центрів моніторингу довкілля для ефективного збору й аналізу даних на місцевому рівні; 6) розробку і затвердження програм державного моніторингу якості атмосферного повітря, які враховували б потреби всіх зон та агломерацій країни; 7) впровадження положень Директиви 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 року про доступ громадськості до екологічної інформації в частині екологічної інформації, її поширення та надання доступу до неї. Потрібно також відмітити і позитивну динаміку у наближенні українського законодавства до права ЄС в означеній сфері шляхом прийняття: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля» від 7 липня 2023 р. № 610-р¹, а також низки постанов Кабінету Міністрів, наприклад, «Про публічний моніторинг земельних відносин» від 12 травня 2023 р. № 474² «Про затвердження Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів» від 23 липня 2024 р. № 848³; «Деякі

¹ Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.07.2023 № 610-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/610-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

² Про публічний моніторинг земельних відносин: Постанова Кабінету Міністрів від 12.05.2023 № 474. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

³ Про затвердження Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 № 848. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

питання функцiонування державної системи монiторингу довкiлля та її пiдсистем» вiд 13 червня 2024 р. № 684¹; «Про затвердження Порядку здiйснення монiторингу геологiчного середовища» вiд 13 червня 2024 р. № 685² тощо.

6. *Інтегроване управління водними ресурсами.* Як вiдомо, iснуюча система управління водними ресурсами України не здатна ефективно вирiшувати основнi питання i реагувати на виклики, пов'язанi з використанням, охороною й вiдтворенням водних ресурсiв. Серед головних проблем можна виокремити: 1) зменшення запасiв прiсної води, виснаження пiдземних вод й обмiннiя поверхневих водойм; 2) критичний екологiчний стан бiльшостi поверхневих водних масивiв, класифiкованих як «задовiльнi», «поганi» або «дуже поганi»; 3) вiдсутнiсть врегулювання екологiчних нормативiв якостi води для поверхневих i пiдземних водних масивiв; 4) щорiчне зростання збиткiв вiд паводкiв, посухи i змiн клiмату; 5) руйнування iнфраструктури водопостачання, водовiдведення й гiдротехнiчних споруд внаслiдок вiйськової агресiї Росiї; 6) вiдсутнiсть державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, що регулює скидання забруднених стокiв у воднi об'єкти. Усе це зайвий раз пiдтверджує необхiднiсть проведення реформ.

Виходячи з наведеного, мета реформи полягає у забезпеченнi рацiонального використання водних ресурсiв, їх збереженнi та вiдновленнi, досяженнi «доброго» екологiчного стану вод, а також у гарантуваннi доступу населення до якiсної питної води через впровадження iнтегрованого пiдходу до управління водними ресурсами. Реформа передбачає: 1) забезпечення рiвного доступу до безпечної та якiсної питної води для населення, впровадження вiдповiдних санiтарно-профiлактичних заходiв; 2) гарантування

---

¹ Деякi питання функцiонування державної системи монiторингу довкiлля та її пiдсистем: Постанова Кабiнету Міністрiв України вiд 13.06.2024 № 684. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

² Про затвердження Порядку здiйснення монiторингу геологiчного середовища: Постанова Кабiнету Міністрiв України вiд 13.06.2024 № 685. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2024)

необхідних обсягів води для відновлення й покращення водних екосистем, забезпечення стійкого водозабору і водопостачання; 3) досягнення «доброго» екологічного й хімічного стану поверхневих і підземних водних масивів, а також екологічного потенціалу штучних чи змінених водойм; 4) врегулювання нормативів якості води для поверхневих і підземних вод відповідно до стандартів ЄС; 5) запровадження у промисловості та сільському господарстві сучасних технологій і методів управління, що зменшують забруднення водних об'єктів; 6) зменшення збитків від шкідливої дії вод, посухи та змін клімату; 7) організацію державного нагляду за використанням, охороною та відновленням водних ресурсів, включаючи контроль за дотриманням дозволів, лімітів на використання води, а також гранично допустимих норм скидання забруднюючих речовин. Відзначимо, що в Україні вже розпочато запровадження інтегрованого підходу до управління водними ресурсами, що відповідає Водній рамковій директиві ЄС¹. Цей підхід базується на принципах басейнового управління, досягненні доброго екологічного стану вод, запобіганні загрозам водним екосистемам та надзвичайним ситуаціям. Він також враховує принципи «забруднювач платить» і справедливого розподілу витрат за користування водними ресурсами. Окремо наголосимо на затвердженні Державним агентством водних ресурсів України Дорожньої карти ренатуралізації водотоків на найближчі 10 років², яка охоплює три ключові напрями: удосконалення законодавства, практичну реалізацію ініціатив і підвищення обізнаності громадськості через інформаційно-промоційну діяльність.

7. Стале ведення лісового господарства: мета реформи полягає у забезпеченні сталого управління лісовим господарством, адаптованого до змін клімату, збереження біорізноманіття та

¹ Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. OJ L 327, 22.12.2000, p. 1–73. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0060> (дата звернення: 06.12.2024)

² Держводагентство розробило дорожню карту ренатуралізації водотоків на найближчі 10 років. Державне агентство водних ресурсів України: офіційний сайт. URL : <https://davr.gov.ua/news/derzhvodagentstvo-rozrobilo-dorozhnyu-kartu-renaturalizacii-vodotokiv-na-najblizhchi-10-rokiv-> (дата звернення: 06.12.2024)

впровадження ефективних екологічних і економічних механізмів управління лісовою галуззю. Реформа спрямована на: 1) впровадження сучасних стандартів і вимог до лісового господарства, перехід до природоорієнтованого лісівництва, що сприятиме адаптації лісів до кліматичних змін, збереженню біорізноманіття, розширенню лісових площ і подоланню викликів, зокрема, зумовлених збройним конфліктом; 2) усунення фінансових дисбалансів у галузі, що дозволить забезпечити належне матеріально-технічне оснащення й фінансування лісогосподарських робіт, зважаючи на екологічні вимоги, наслідки змін клімату, пожежі та інші техногенні явища, а також військові дії; 3) розподіл функцій у лісовій сфері і впровадження європейської моделі управління лісами на основі найкращих практик; 4) підвищення ефективності лісового господарства шляхом збалансованого використання ресурсів і отримання прибутку від усіх функцій лісу; 5) використання природозберігаючих технологій; 6) збільшення конкурентоспроможності лісогосподарської галузі завдяки: модернізації виробничих засобів; застосуванню прогресивних технологій у вирощуванні й заготівлі лісу; оптимізації витрат і зниженню собівартості продукції; підвищенню інвестиційної привабливості лісового господарства; забезпечення рівного й прозорого доступу деревообробних підприємств до необхідної сировини.

8. *Управління природоохоронними територіями.* Як відомо, сучасна система управління природно-заповідним фондом залишається на рівні пострадянських підходів і не відповідає актуальним викликам. Зокрема, в Україні існує неефективна структура державного управління у сфері охорони природоохоронних територій, біологічного й ландшафтного різноманіття. Окремо потрібно вказати на відсутність дієвого контролю за дотриманням природоохоронного законодавства й невідворотності відповідальності за його порушення, а також низький рівень фінансування заходів, спрямованих на збереження природних територій і їх екосистем. Крім того, нині особливо охоронним територіям України завдається руйнівний вплив через бойові дії (частина яких є окупованою; на цих територіях російська окупаційна влада не визнає і не підтримує заповідного статусу природоохоронних територій, більш того, цінні території використовуються як

плацдарм для розміщення військових підрозділів; лісові пожежі; знищення оселищ існування видів тощо). Звісно, мета реформи, яка проводитиметься у цій сфері, полягає в забезпеченні збереження й відновлення природних екосистем шляхом впровадження ефективного управління, посилення охорони й прискорення розвитку рекреаційного потенціалу природоохоронних територій. Реформа управління природоохоронними територіями спрямована на збереження біологічного й ландшафтного різноманіття через: 1) розподіл функцій щодо розробки політик та їх реалізації у сфері природно-заповідного фонду; 2) формування сучасної системи охорони природоохоронних територій, що підвищить ефективність державної служби охорони природно-заповідного фонду; 3) інтеграцію екосистемного підходу в державну й галузеву політики; 4) приведення національних природних парків у відповідність до міжнародних стандартів управління; 5) створення єдиної відкритої бази даних для кадастрів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу; 6) реалізацію планів із відновлення порушених екосистем, зокрема, тих, які постраждали внаслідок російської збройної агресії; 7) розширення національної екологічної й Смарагдової мереж, збільшення частки останньої до 41% загальної території країни, а площі природно-заповідного фонду – до 15%; 8) створення реабілітаційних центрів для диких тварин; 9) забезпечення збереження місць проживання диких тварин завдяки з'єднанню середовищ існування і запобіганню їх фрагментації, зокрема, через будівництво екодуків.

9. *Стале надрокористування.* Україна володіє унікальними мінерально-сировинними ресурсами (у надрах виявлено понад 20 тисяч родовищ і проявів корисних копалин, більшість із яких має промислове значення). Цей величезний потенціал поки не реалізовано через: недовість чинної програми розвитку мінерально-сировинної бази й відсутність чіткого встановлення пріоритетів; відсутність відкритого доступу до первинних геологічних даних і онлайн-бібліотеки геологічної інформації, що ускладнює аналіз інвестиційних можливостей у галузі видобутку; зарегульованість і тривалість адміністративних процедур для отримання дозволів на користування надрами; окупацію внаслідок збройної російської агресії родовищ енергетичних ресурсів і металів тощо.

Реформу спрямовано на забезпечення раціонального й збалансованого використання надр шляхом створення прозорих і рівноправних умов доступу до них, а також досягнення сталого розвитку галузі надрокористування, покращення інвестиційного клімату і впровадження екологічно відповідальних підходів. Це сприятиме впровадженню сучасних екологічних («зелених») технологій та інтеграції України в Сировинну Стратегію ЄС до 2030 року¹. До основних напрямів реформи віднесено: 1) розвиток мінерально-сировинної бази та зосередження на пошуку стратегічно важливих корисних копалин і критичної мінеральної сировини; 2) реформування Державної служби геології та надр України, перетворення її на сервісну установу, орієнтовану на залучення інвестицій, шляхом цифровізації та дерегуляції. Вказане, у свою чергу, включає забезпечення вільного доступу до 15 інформаційних баз даних і пришвидшення початку видобутку; 3) запровадження збалансованого надрокористування, створення умов, які сприятимуть ефективному використанню надр із урахуванням екологічних вимог; 4) підвищення ефективності державного контролю, впровадження прозорих механізмів аудиту, оприлюднення інформації та встановлення чітких вимог до учасників ринку.

Оновлений план дій було представлено на конференції з відновлення України, що відбулася в Лондоні у червні 2023 року². У спільній заяві урядів України й Великої Британії задекларовано намір будувати економіку України за принципом Build Back Better, що передбачає створення сучасної, інноваційної та зеленої економіки (План охоплює низку цілей і заходів у сфері

---

¹ Implementing the EU's Critical Raw Materials Act. URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)766253#:~:text=It%20sets%20the%20following%20non-binding%20benchmarks%20for%20the,cover%2025%20%25%20of%20its%20needs%20through%20recycling](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)766253#:~:text=It%20sets%20the%20following%20non-binding%20benchmarks%20for%20the,cover%2025%20%25%20of%20its%20needs%20through%20recycling) (дата звернення: 06.12.2024)

² Ukraine Recovery Conference 2023: Ukraine and UK co-chairs' statement. Policy paper Co-chairs' statement by the governments of Ukraine and the United Kingdom, co-hosts, Ukraine Recovery Conference 2023, London. Published 22 June 2023. <https://www.gov.uk/government/publications/ukraine-recovery-conference-2023-ukraine-and-uk-co-chairs-statement/co-chairs-statement-by-the-governments-of-ukraine-and-the-united-kingdom-co-hosts-ukraine-recovery-conference-2023-london> (дата звернення: 06.12.2024)

зеленої енергетики, життя яких спрямоване на забезпечення переходу України до низьковуглецевої моделі економіки у сфері енергетики). Проте у заяві основна увага приділялася лише розвитку зеленої енергетики, IT-сектору та цифровізації, тоді як інші сектори зеленого відновлення не були згадані. Крім того, у Лондоні не було представлено оновлень для інших секторів, таких як будівництво, неенергетична інфраструктура, сільське господарство чи природні системи, хоча їх частково враховано в контексті енергетики. Крім того, План не містив індикаторів відповідності Національно визначеному внеску до Паризької угоди чи меті кліматичної нейтральності України, а також конкретних політик для стимулювання швидкого розвитку зеленої енергетики. Попри певні недоліки, як підкреслив Президент України Володимир Зеленський, зелена трансформація економіки – це не лише основа екологічної безпеки, а й стимул для розвитку зелених галузей, таких як зелена металургія та виробництво зелених добрив. Україна має потенціал стати провідним постачальником чистої енергії та зеленого водню для Європи.

Підсумовуючи все вищенаведене, зазначимо, що повоєнне відновлення України вимагає переосмислення існуючих підходів до збереження й відновлення екосистем, а також формування комплексного підходу із використанням передових екологічних технологій і на засадах Концепції Сталого розвитку, Європейського зеленого курсу шляхом: 1) інтеграції кліматичних цілей в усі сектори економіки й суспільного життя, 2) зменшення негативного впливу збройного конфлікту на природні екосистеми в умовах прискорення потрійної планетарної кризи – кризи зміни клімату, кризи втрати природи й землі, а також кризи забруднення і відходів; 3) мінімізації ризиків для екологічної безпеки, особливо хімічної та радіаційної; 4) впровадження збалансованого й сталого використання природних ресурсів на основі екосистемного підходу до природокористування і принципів «Build Back Better», «Build Back Greener», «забруднювач платить» і «чистого прибутку»; 5) стимулювання дружніх до природи практик, спрямованих на припинення деградації екосистем і відновлення природних ресурсів і комплексів; 6) збереження біорізноманіття, відновлення й розвиток природоохоронних територій; 7) досягнення

європейських стандартів державного управління у галузі охорони довкілля; 8) підтримки розвитку людського капіталу, української науки й освіти. Окремо увагу потрібно звернути на підготовку висококваліфікованих фахівців, які в подальшому будуть залучені до відбудови держави. Наприклад, в Україні нині немає жодного фахівця з практичним досвідом з оновлення водно-болотяних угідь або управління торфовими болтами. Також абсолютно незрозумілий підхід демонструє і Міністерство освіти і науки України, коли екологічне право не було включене до Єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

Також слід акцентувати увагу на інтеграції в повоєнне відновлення й Порядок денний реформ в Україні природоорієнтованих рішень, які не лише знижують екологічні ризики, а й сприяють сталому соціально-економічному розвитку країни. Це включає у сфері: 1) сталого управління водними екосистемами – здійснення агролісомеліоративних протиерозійних заходів, ренатуралізацію річкових заплав, впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозбору, внесення до планів управління річковими басейнами заходів із забезпечення відновлення й збереження всіх джерел і витоків річок басейну, збереження й обводнення торфовищ, посилення контролю за веденням державного водного кадастру, посилення використання басейнового підходу управління річками, посилення боротьби із паводками та посухами тощо; 2) сталого управління лісами та біорізноманіття – запровадження інтегрованого ландшафтного управління в лісовій галузі, практик ведення наближеного до природи лісівництва, узгодження вимог земельного, водного й лісового законодавства щодо режимів використання заплавних і перезволожених лісів, поступова відмова від суцільних рубок, завершення ідентифікації та картування пралісів та інших старовікових лісів, приведення нормативно-правової бази України у відповідність до Лісової стратегії ЄС й Закону ЄС про відновлення природи, створення екологічних коридорів для збереження біорізноманіття, використання екодуків та інших інструментів для мінімізації фрагментації природних середовищ існування тощо; 3) сталого землекористування та сільського

господарства – затвердження правових засад стимулювання вуглецевого землеробства (особливо для відновлення еродованих ґрунтів), створення ефективної та прозорої системи моніторингу і контролю стану та якості ґрунтів, розроблення національного механізму підтримки вуглецевого фермерства, впровадження новітніх методів агролісівництва й розвиток системи полезахисних лісосмуг, вжиття заходів щодо забезпечення розмінування землі без шкоди довкіллю, прийняття національної програми з охорони родючості ґрунтів, встановлення правил кредитування сільськогосподарського бізнесу з урахуванням оцінки соціальних та екологічних ризиків, проведення оцінки земель тощо.

Крім того, в Україні доречно розробити Комплексну програму відновлення довкілля за прикладом Програми відновлення навколишнього середовища Міністерства оборони США (DERP) – програми, спрямованої на виявлення, розслідування й очищення забруднених ділянок на військових об'єктах і колишніх військових об'єктах, зокрема, територій, де відбувалися бойові дії. DERP зосереджений на урегулюванні питання забруднень, які можуть становити ризики для здоров'я людини й навколишнього середовища, як-от забруднення небезпечними відходами, боєприпасами та іншими забруднюючими речовинами, зокрема, і на території, де відбувалися бойові дії, а також території, де військова діяльність призвела до забруднення з часом. Також варто розробити спеціальні програми для окремих населених пунктів або регіонів, а задля цього можна використати досвід Японії, йдеться, наприклад, про План реконструкції Хіросімацького меморіалу миру або План реконструкції Нагасакі, які мали на меті відновити міста після атомного бомбардування.

Зважаючи на євроінтеграційний курс України, слід враховувати нові вимоги Закону ЄС про відновлення природи, який акцентує увагу на відновленні деградованих екосистем й інтеграції кліматичних аспектів у політику відновлення. Цей Закон має стати основою для формування українського підходу до повоєнної відбудови, що дозволить країні відповідати найкращим світовим стандартам.

РОЗДІЛ 12

СУЧАСНИЙ ПРАВОВИЙ ВИМІР ЕКОЛОГІЧНОЇ І КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИК: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БЕЗПЕКОВОЇ ТА КОМПЕНСАЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ

За сучасних умов, коли перед світовою спільнотою постає безліч викликів, зокрема, і глобального характеру, екологічна політика визнається самостійним видом державної політики, а її формування на національному рівні розглядається як суверенне право держави, інтегрований чинник соціально-економічного розвитку, завдяки дії якого стає можливим перехід до сталого розвитку економіки, забезпечення пріоритетності національних інтересів щодо попередження загроз і гарантування національної екологічної безпеки, мінімізації екологічних ризиків і захисту екологічних прав людини. Особливої ваги це набуває на тлі повномасштабного вторгнення армії рф на територію нашої держави. Країни світу усвідомлюють, що «війна такого характеру може безпосередньо перешкоджати зусиллям щодо вирішення таких проблем, як зміна клімату, досягнення цілей сталого розвитку (ЦСР), збереження і захист біорізноманіття й контроль на місцевому та глобальному рівнях. Таким чином, терміново потрібні нові міжнародні норми для захисту навколишнього середовища під час конфлікту. Проте навколишнє середовище не слід вважати неминучою жертвою війни. Екологічна безпека та безпека людей нерозривно пов'язані. Реакція міжнародного співтовариства на кризу має включати вирішення цього питання як пріоритетного»¹.

Для наочності і підтвердження висловленого наведемо аналітично-статистичну інформацію. У звіті «Екологічний договір для України. Зелене майбутнє: Рекомендації щодо відповідальності

¹ Rawtani D, Gupta G, Khatri N, Rao PK, Hussain CM. Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. *Sci Total Environ.* 2022 Dec 1;850:157932. doi: 10.1016/j.scitotenv.2022.157932. Epub 2022 Aug 9. PMID: 35952889. (дата звернення: 08.08.2024).

та відновлення» (09 лютого 2024 р.) зазначено, що «з початку війни на Донбасі у 2014 році майже 40% екологічно цінних територій України зазнали окупації, більшість з них – з лютого 2022 року. Якщо взяти всю Україну, то третина території країни опинилася в межах 30 кілометрів від лінії фронту, принаймні на короткий проміжок часу. Станом на кінець 2023 року, за оцінками експертів, близько 10 % території України зазнали помірної або дуже значної шкоди»¹. Більш зрозумілими і вже конвертованими в грошовий еквівалент є орієнтовні розрахунки збитків, заподіяних довікільно внаслідок воєнних дій, зроблені Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, які станом на 20.10.2024 року складають 2669 трлн грн. Із цієї суми збитки атмосферному повітрю дорівнюють 780,10 млрд грн (зокрема, через горіння нафтопродуктів шкода становить 138,64 млрд грн; знищення – 5,92 млрд грн; викиди забруднюючих речовин у повітря – 7,08 млн грн; лісові пожежі та інші насадження завдали шкоди на 635,54 млрд грн); земельним ресурсам – 1,16 трлн грн (шкода від засмічення земель – 1,14 трлн грн; забруднення ґрунтів – 18,49 млрд грн), водним ресурсам – 84,65 млрд грн (шкода від забруднення водних об'єктів – 40,85 млрд грн; засмічення водних об'єктів – 8,99 млрд грн; самовільно забраної та/або використаної води – 26,77 млрд грн; забруднення морських вод – 8,03 млрд грн; засмічення морських вод – 0)².

За офіційними даними, Державною екологічною інспекцією задокументовано 5448 фактів заподіяння шкоди довікільно. Для порівняння, на кінець лютого 2024 року «зафіксовано 4 тисячі випадків злочинів проти довікілья, загальна сума шкоди – понад 2,4 трлн грн, майже як загальна сума доходів зведеного бюджету України за 2023 рік (там було 3 трлн грн)»³. До вказаного додамо,

¹ Екологічний договір для України. Зелене майбутнє: Рекомендації щодо відповідальності та відновлення. Робоча група високого рівня з питань екологічних наслідків війни. URL : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/24/65/148029c127aa3b2a3fe9f482f9226118_1707492894.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

² ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міндовкілля. URL : <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2024).

³ Росія скоїла в Україні екологічних злочинів на понад €2,4 трильйона – Міндовкілля (28.02.2024). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3833615->

що українською прокуратурою вперше під час повномасштабного вторгнення повідомлено про підозру у вчиненні злочину екоциду, разом зі злочином агресії та воєнними злочинами, російському генерал-полковнику та чотирьом його підлеглим. За даними слідства, підозрювані віддавали накази на здійснення обстрілів Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», де розміщена єдина у світі ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів» і сховище ядерних матеріалів. «Згідно з висновком комплексної судової інженерно-екологічної та економічної експертизи, навколишньому природному середовищу заподіяно шкоди на суму майже 15 млрд грн. Вартість та обсяги відновлювальних робіт будівель та споруд Інституту, які знищено та пошкоджено, складають понад 30 млн гривень. І це не остаточні цифри. Ворожими обстрілами знищено ексклюзивне багатомільйонне обладнання, аналогів якого у світі немає»¹, а у разі пошкодження ядерної установки також могли постраждати понад 640 тисяч людей². За зведеннями Міндовкілля України, за два роки повномасштабної війни Росія завдала шкоди українському довіллю майже на 63 мільярди доларів США. Найбільше від російської агресії потерпає довілля: Донеччини – понад \$18 млрд; Луганщини – понад \$13 млрд; Харківщини – майже \$11,5 млрд³. У 2023 році Міністр захисту довілля та природних ресур-

rosia-skoila-v-ukraini-ekologichnih-zlociniv-na-ponad-24-triljona-mindovkilli.html (дата звернення: 31.08.2024).

¹ Андрій Костін: Українські прокурори вперше повідомили про підозру у скоєнні злочину екоциду російському генерал-полковнику та чотирьом його підлеглим (14.02.2024). URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-ukrayinski-prokurori-vperse-povidomili-pro-pidozru-u-skojenni-zlocinu-ekocidu-rosiiskomu-generalu-polkovniku-ta-cotiryom-iogo-pidleglim> (дата звернення: 31.08.2024).

² У разі пошкодження «Джерела нейтронів» на Харківщині могли постраждати 640 тисяч осіб. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3680973-u-razi-poskodzenna-harkivskogo-dzherela-nejtroniv-mogli-postrazdati-640-tisac-osib.html> (дата звернення: 31.08.2024).

³ За два роки повномасштабного вторгнення рф нанесла шкоди українському довіллю на майже 63 мільярди доларів США. URL : <https://mepr.gov.ua/za-dva-roku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-nanesla-shkody-ukrayinskomu-dovillyu-na-majzhe-63-milyardy-dolariv-ssha/> (дата звернення: 31.08.2024).

сів України оприлюднив, що «1 день великої війни = 102 млн євро або 4 млрд гривень збитків довікіллю. І це без урахування екоциду рф на Каховській ГЕС»¹.

Ще одним тригером щодо актуальності дослідження є те, що розпочато процедури подання комплексних позовів, які містять юридично обґрунтовані вимоги. Наприклад, Укргідроенерго подало позов до Європейського суду з прав людини проти Росії щодо компенсації збитків, нанесених в результаті неспровокованої воєнної агресії росії проти України. У цьому позові йдеться не лише про Каховську ГЕС, а й про недобудовану вітрову електростанцію на острові Зміїний. Загальна сума збитків за позовом – 17 млрд грн^{2,3}, крім того, вже розпочата довготривала процедура подання позову до Міжнародного арбітражного суду проти Росії з вимогою відшкодування збитків на суму близько 2,5 млрд доларів, завданих руйнацією Каховської гідроелектростанції. При цьому за розрахунками Міндовкілля загальні збитків від прориву Каховської ГЕС перевищують 146 млрд грн⁴.

Додамо, що у національній еколого-правовій доктрині впливи на довкілля і наслідки воєнних дій, як правило, поділяють на безпосередні й опосередковані, актуальні й відтерміновані у часі, кожен із яких охоплює: а) пряме руйнування ландшафтів, екосистем, природних оселищ, популяцій рослин і тварин;

¹ Руслан Стрілець про те, скільки Україні коштує один день російської військової агресії. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ministr-ruslan-strilets-prote-skilky-ukraini-koshtuie-odyn-den-rosiiskoi-viiskovoi-ahresii> (дата звернення: 31.08.2024).

² Укргідроенерго подасть на росію до суду щодо відшкодування понад мільярда доларів збитків (16 серпня 2022 року). URL : www.epravda.com.ua/news/2022/08/16/690473/ (дата звернення: 31.08.2024).

³ Укргідроенерго готує позов до міжнародного арбітражу щодо руйнування Каховської ГЕС (06.06.2024). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3871964-ukrgidroenergo-gotue-pozov-do-miznarodnogo-arbitrazu-sodorujnuvanna-kahovskoi-ges.html> (дата звернення: 31.08.2024).

⁴ Укргідроенерго готує позов до міжнародного арбітражу щодо руйнування Каховської ГЕС (06.06.2024). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3871964-ukrgidroenergo-gotue-pozov-do-miznarodnogo-arbitrazu-sodorujnuvanna-kahovskoi-ges.html> (дата звернення: 31.08.2024).

б) загрози і ризики техногенних катастроф, спричинених воєнними діями (руйнування промислових об'єктів, інфраструктури тощо); в) руйнування й забруднення агроландшафтів, виведення з обігу сільськогосподарських земель, порушення природних систем життєзабезпечення і природних послуг, з чого безпосередньо випливають ризики для продовольчої безпеки тощо; г) загрози життю і здоров'ю людини, що виникають як через руйнування природних екосистем, так і внаслідок техногенних катастроф, обмеженого доступу до природних ресурсів, забруднення атмосферного повітря і води, загрози спалаху епідемій тощо. Таким чином, війна порушує базові принципи екологічної справедливості, посилюючи несправедливість у всіх її проявах¹.

Перш ніж перейти до розгляду теоретико-правових аспектів відшкодування екологічної або кліматичної шкоди, особливо в контексті її заподіяння в умовах збройної агресії з боку РФ, маємо висловити застереження. Передусім наголосимо, що будь-яка спроба дати їм «оцінку» буде «невдалою», оскільки відбувається по суті руйнація сталості екологічної та кліматичної систем як фундаменту життєдіяльності людини, екологічного благополуччя населення. Крім того, заподіяння шкоди одному із елементів екосистеми миттєво позначається на стані всіх інших, тобто має місце ланцюгова реакція. Тим більш під час воєнного конфлікту екологічні ризики й наслідки (руйнування природних екосистем, втрати біологічного й ландшафтного різноманіття, а також хімічне, промислове забруднення, мінування значної кількості територій (зокрема, сільськогосподарських і лісгосподарських земель), засмічення водних об'єктів, пожежі, а також ін. небезпечні наслідки доволі складно спрогнозувати. Науковцями доведено, що підвищення інтересу до вивчення збройного конфлікту пояснюється тим, що він підпадає під класифікацію антропічної інтервенції як акту войовничості, спричиненої діяльністю людини, яка призводить до погіршення якості довкілля, що має

---

¹ Гардашук Т. Війна і довкілля. Які існують екологічні загрози через російську агресію? *День*. URL :<https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/viyna-i-dovkillya> (дата звернення: 09.10.2024); Гардашук Т.В. Екологічна справедливість як критерій громадянського суспільства (рефлексія над досвідом США). Проблеми філософії права. 2005. Т. III. С. 286–292.

різні наслідки для довкілля, і через це можуть призвести до настання відповідальності за недотримання норм міжнародного гуманітарного права¹.

Повертаючись до проблем, виникнення яких зумовлено ланцюговою реакцією в екосистемі, наголосимо, що заподіяння шкоди довкіллю негативно впливає не лише на його елементи, а й клімат у цілому, а також на соціальне середовище. Відтак, за характером пошкоджень шкоду довкіллю доцільно розглядати як пряму (безпосередню шкоду), а життя і здоров'ю – побічну (опосередковану). Зауважимо, зміна клімату посилюється унаслідок шкоди, заподіяної довкіллю, або під впливом інших чинників, а отже, існує вірогідність виникнення самостійного виду й відповідної правової категорії – кліматичної шкоди. До речі, окреслене питання розглядалося ще на COP27, який завершився лише домовленістю про створення фонду з фінансування втрат і збитків від зміни клімату. На жаль, проведення в подальшому Кліматичних самітів також не принесло бажаного результату. Беручи це до уваги, спробуємо екологічну шкоду як більш широке, емне за сутнісною та змістовною характеристикою багатоаспектне правового явище вивести на новий щабель, враховуючи підходи до формування об'єктного складу екологічних правопорушень і трансформуючи їх на рівні (типи) шкоди, заподіяної природі, які є пролонговані в часі та важко прогнозуємі в майбутньому. Крім того, при розробці теоретико-правових та законодавчих основ оцінки та правових механізмів компенсації екологічної шкоди доцільно враховувати існуючі й ймовірні негативні наслідки впливу на життя і здоров'я людини, екологічне благополуччя населення (опосередкований вплив). Зазначимо, що послідовність визначена умовно, бо це взаємопов'язані й корелюючі явища, вірогідним, особливо за сучасних умов, може бути їх одночасне настання. При цьому шкода, заподіяна довкіллю, прискорює кліматичні зміни, з огляду на це вже зараз постає питання про відшкодування кліматичної шкоди, створення відповідних компенсаційних механізмів. Однак

---

¹ Guerra, S., Sampaio, S.D.S. The Protection Of The Environment In Armed Conflicts | A Proteção Do Meio Ambiente Nos Conflitos Armados. *Veredas do Direito*, 2022, 19(45), pp. 247–266. URL : <https://revista.domhelder.edu.br/index.php/veredas/article/view/2343> (дата звернення: 08.08.2024).

досі у світі, на жаль, не існує ідеальної, або адекватної, реальної, всеохоплюючої моделі оцінки екологічної або кліматичної шкоди. Тим більш, що російська збройна агресія за останні десять років катастрофічно вплинула і продовжує впливати на стан довкілля і клімату в Україні, небезпечні дії військових армії РФ несуть нові загрози, які важко спрогнозувати, і непередбачувані ризики. Вбачається, що з метою оптимізації та управління збалансованим розвитком динамічної системи «людське суспільство – довкілля», його підсистем (природної, економічної та ін.) доцільно враховувати і соціальну складову.

Виходячи з наведеного, можемо констатувати, що зараз для України, як і для всього світу, стає нагальною проблема впливу воєнної агресії саме на довкілля, оскільки через неї підвищується небезпека кліматичних змін. З огляду на це постає питання щодо оцінки впливу на клімат. Зауважимо, що в цій ситуації найбільш придатними виявляються методичні рекомендації із звітності, моніторингу викидів парникових газів на підставі звітів національних кадастрів антропогенних викидів й абсорбції парникових газів із включенням до них даних за кожен рік, які держави надають Секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату¹. Безумовно, складним буде й процес створення дієвих правових механізмів формування методології підрахунку «мілітарної» шкоди, заподіяної клімату. Щоправда, певні дані вже є. Так, фахівцями Міндовкілля й міжнародними експертами зроблено перші спроби підрахунків кліматичної шкоди. Зокрема, за їх результатами станом на 02.01.2023 р. «внаслідок війни зафіксовано щонайменше 33 млн тонн викидів CO₂e, із них від: (1) бойових дій – близько 8,9 млн тонн CO₂e; (2) пересування внутрішньо переміщених осіб – біля 1 млн тонн CO₂e; (3) пожеж – понад 23,4 млн тонн CO₂e. Потенційні непрямі викиди парникових газів через необхідність післявоєнного відновлення й реконструкції

---

¹ Анісімова Г. В. Кліматична шкода: новий виклик для України. Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Т. 1. / за заг. ред. В. А. Устименка; ред.-упоряд.: Є. С. Градобоева, О. Ю. Ілларіонов, А. Є. Санченко. Київ: ВАІТЕ, 2023. С. 364-369. URL : <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/213> (дата звернення: 08.08.2024).

оцінюються десь у 48,7 млн тонн CO₂e»¹. Невипадково за аналізом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2023 році ризик кліматичної кризи визнано серед п'яти найбільших². Не менш важливо й те, що на цьому наголошено й на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum) в Давосі: «У п'ятірці основних ризиків – природні катастрофи, геоекономічна конфронтація, невдалі спроби пом'якшити зміну клімату й поляризацію суспільства. У довгостроковій перспективі (протягом десяти років) найбільша загроза виходитиме від провалу спроб пом'якшити зміну клімату»³.

Декілька тез варто додати стосовно правового статусу людини в еколого- та клімато-правових відносинах. За національним законодавством державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси, а особливий державній охороні підлягають території й об'єкти природно-заповідного фонду України та інші території й об'єкти. Водночас державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки – здоров'я і життя людей⁴. В еколого-правовій науці, як правило, мова йде про виняткове становище людини в природі, що ґрунтується на визнанні її сполучною ланкою між природою й суспільством. Вона є органічною, невід'ємною частиною як природи, так і суспільства.

¹ Зміна клімату 2023: збільшення викидів внаслідок війни та прогнози. URL : <https://mepr.gov.ua/news/40943.html> (дата звернення: 10.08.2024).

² 5 main global risks for 2023. URL : <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/5-main-global-risks-for-2023> (дата звернення: 10.08.2024).

³ Економісти назвали головну загрозу для світу у 2023 році. URL : <https://glavcom.ua/world/world-economy/ekonomisti-nazvali-holovnu-zahrozu-dlja-svitu-u-2023-rotsi-901584.html> (дата звернення: 10.08.2024).

⁴ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

На пiдтвердження наведемо, що пiсля конференцiї ООН (Рiо-де-Жанейро, 1992) саме енвайроменталiзм почав розглядатися як iдея об'єднання зусиль усiх країн свiту в галузях економiки, полiтики, технiки, науки, культури, освiти i права для збереження довкiлля на екологiчно обгрунтованих засадах. Додамо, що основними його постулатами виступають: сприйняття людства частиною природи, що унеможливує його доминування й антропоцентризму, визнання того, що втручання людини в природу призводить до руйнiвних i непередбачуваних наслiдкiв, серед яких формування ознак екологiчної кризи; усвiдомлення необхідностi вiднайдення шляхiв збалансування соцiального, економiчного й екологiчного аспектiв розвитку, впровадження стiйкого економiчного зростання, що спiввiдносить з можливостями бiосфери; скерування людства до обрання ноосферного шляху еволюцiонування; пiдвищення конструктивного потенцiалу науки i сучасних технологiй, що, у свою чергу, сприятиме екологiзацiї розвитку; нагальнiсть формування екологiчної свiдомостi, яка має змiнити свiтогляд i цiнностi сучасного суспiльства. Вбачається, що завдяки застосуванню цього пiдходу людство отримає шанс протидiяти власноруч створеним екологiчним загрозам i катастрофам¹.

Бiосоцiальна сутнiсть людини кардинально впливає на вирiшення питання щодо людини як об'єкта охорони й об'єкта екологiчних вiдносин. Деякi науковцi пропонують вважати життя i здоров'я людини додатковим об'єктом екологiчного права, що перебуває в тiсному зв'язку з навколишнiм природним середовищем як iстотною умовою забезпечення її життєдiяльностi i зазнає його безпосереднього впливу. Наведене пiдтверджується

---

¹ Анiсiмова Г. В. Парадигма «Людина-Природа» у науковiй спадщинi М. В. Красновi : пошук спiвiснування. «Концепт Природи в сучасному правi»: науково-методологiчнi питання розвитку екологiчного, земельного, аграрного та iнших галузей права»: зб. тез наук. доп. учасникiв Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої свiтлiй пам'ятi д-ки юрид. наук, проф., чл.-кореспонд. НАПрН України, заступницi декана юрид. ф-ту з навч. роботи заочного вiддiлення (2002–2004), зав. кафедри еколог. права юрид. ф-ту (2011–2018), проф. кафедри екологiчного права Навч.-наук. iн-ту права Киiв. нац. ун-ту iменi Тараса Шевченка Марiї Василiвни Красновi (26 травня 2023 року) / за ред. Т. Г. Ковальчук., та Е. В. Позняк. Киiв : Талком, 2023. С. 8-12.

тим, що людина як істота біосоціальна, суб'єкт правовідносин та її інтереси в екологічному праві одночасно виступають об'єктами опосередкованої охорони й регулювання¹.

Крім того, щодо визнання людини *або/і* її життя і здоров'я самостійним або додатковим об'єктом екологічних правовідносин на цей час у межах доктринального підходу існують певні напрацювання, що, сподіваємося, сприятимуть позитивному вирішенню питання визнання шкоди, заподіяної життю і здоров'ю, побічним (опосередкованим) об'єктом еколого-компенсаційних правовідносин. До наведено окремо варто додати, що при визначенні стану здоров'я, ступеня його погіршення виникають складнощі при доведенні й оцінці фактичного впливу екологічних ризиків (загроз), їх ранжуванні, а основне – їх розмежуванні із іншими факторами та чинниками, як-то вік, професія або особистий спосіб життя. Виходячи із загальновідомої практики ЄСПЛ, фактичний вплив у кожному окремому випадку неможливо кількісно визначити. Крім того. «якість життя» – суб'єктивна характеристика, яка не піддається точному визначенню (див.: *Dubetska and Others v. Ukraine*, № 30499/03, § 105, 106, ЄСПЛ, 10 лютого 2011 року²; *Dzemyuk v. Ukraine*, № 42488/02, ЄСПЛ, § 77, 78, 79, від 04 вересня 2014 року та ін.)³.

¹ Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Правові засади використання та охорони природно-ресурсного потенціалу України в аспекті державної інноваційної й екологічної політики. Правові основи здійснення господарської діяльності в інноваційному суспільстві : монографія / за ред. А. П. Гетьмана, С. В. Глібка, О. О. Дмитрик, Г. В. Анісімової. Харків : Право, 2018. П. 3.1. С. 277, 278. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Dmytryk_2018/Dmytryk_2018_15.pdf (дата звернення: 05.05.2023).

² Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03) : рішення Європ. суду з прав людини від 10.02.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text (дата звернення: 21.08.2024). Case «Dubetska and others versus Ukraine» (Complaint № 30499/03): Decision of the European Court of Human rights of 10.02.2011, online at http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_689 [in Ukrainian]. (дата звернення: 09.09.2024).

³ Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02) : рішення Європ. суду з прав людини від 04.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text (дата звернення: 21.08.2024).

У контексті наведеного заслуговує на увагу той факт, що прийнято за основу проєкт Закону України про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України¹, в якому до засад визначення шкоди життю та здоров'ю віднесено й «інші порушення особистих немайнових прав, що забезпечують *природне існування фізичної особи*, або міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права» (ст. 2)². Безумовно, проєкт не позбавлений низки недоліків. Йдеться передусім про невідповідність використаної в ньому термінології міжнародним актам. Крім того, у ч. 3 ст. 2 запропоновано закріпити положення, згідно з яким «визначення критеріїв оцінки шкоди життю та здоров'ю, розмірів такої шкоди та встановлення причинно-наслідкового зв'язку із збройною агресією РФ проти України здійснюються, починаючи з 19 лютого 2014 року, відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України». Зазначене не відповідає вимогам ч. 3–5 ст. 23 ЦК України щодо розміру грошового відшкодування моральної шкоди, який «визначається *судом* залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово,

¹ Про прийняття за основу проєкту Закону України про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Верховної Ради України від 25.04.2024 № 3675-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3675-20#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

² Проєкт Закону України «Про облік осіб, життю та здоров'ю яких завдано шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»: вноситься Кабінетом Міністрів України від 13.11.2023. URL : <blob:https://itd.rada.gov.ua/ab90134a-8d02-4e41-af53-025e353a9b57> (дата звернення: 09.09.2024).

якщо інше не встановлено договором або законом» (абзац 2 ч. 3, ч. 4- 5 ст. 23)¹.

Тим більш, на конституційному рівні збереження генофонду Українського народу поряд із посиленням заходів із забезпечення екологічної безпеки і підтриманням рівноваги на території України, подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи проголошено зобов'язанням держави (ст. 16 Конституції України). Збереження генофонду напряду пов'язано із подоланням демографічної кризи, зміцненням здоров'я населення, підвищенням тривалості життя, якісні показники яких, безумовно, значно погіршилися через мілітарний вплив, міграцію (в тому числі екологічну, як внутрішньої, так і зовнішньої) та ін.

Маємо констатувати, що в основоположних документах державного стратегічного планування екологічної спрямованості досі не конкретизується як пріоритетний вектор або мета зобов'язання збереження генофонду Українського народу. Доцільно ввести збереження генофонду українського народу як складову відповідної політики хоча б на рівні завдань забезпечення екологічної та кліматичної безпеки, а саме в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (2019)², розпорядженнях Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» (2021)³ і «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-

---

¹ Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019 № 722/2019 № 2818-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2697-VIII> (дата звернення: 21.08.2024).

³ Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

2026 роках» (2024)¹, Указі Президента України «Стратегія національної безпеки України Безпека людини-безпека країни» (2020)² тощо. Звісно, вести мову про збереження генофонду Українського народу навряд чи можливо без забезпечення екологічної та кліматичної безпеки.

Стосовно збереження й відновлення генофонду тваринного і рослинного світу зауважимо, що це закріплено, наприклад, як завдання задля досягнення стратегічної цілі «Розвиток Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» у Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024–2032 роки³. Так, задля збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу довкілля створюються території та об'єкти природно-заповідного фонду, які повністю або частково вилучаються з господарського використання (ст. 61 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Зауважимо, що на збереження генофонду рослинного й тваринного світу скеровано переважно природоохоронне законодавство, зокрема, стаття 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд», в якій зафіксовано, що рішення про створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення та їх охоронних зон, а також щодо інших територій приймаються Президентом України в установленому порядку,

¹ Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядженнях Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B%D0%B4#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

² Стратегія національної безпеки України. Безпека людини – безпека держави: Указ Президента від 14.09.2020 р. № 392/2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

³ Про схвалення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 49-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

з дотриманням вимог міжнародних договорів та міжнародних програм¹.

Крім того, на цей час відповідно до підпункту 4 пункту 2 Порядку та критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76, розроблено Критерії з визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі навколишнього природного середовища в особливий період². Даний крок зроблено для забезпечення охорони довкілля, покращення його стану, а саме таких об'єктів, як природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, ботанічні сади та ін. Вважаємо за необхідне наголосити, що спостерігається доволі багатовекторний підхід стосовно критеріїв. Щодо перших двох груп, визначених нами за текстом, ними є, по-перше, види діяльності підприємств і, по-друге, площа (відповідно, не менше 800 гектарів та не менше 15 гектарів). Для інших трьох груп – переважно виконується функціональна діяльність, на кшталт, підприємства, які провадять науково-технічну та науково-педагогічну діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища за такими напрямками, як екологічне нормування, екологічний моніторинг, комплексне оцінювання якості вод та ін. (по третій групі); підприємства, включені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, та які здійснюють: фундаментальні та прикладні наукові дослідження у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки та ін. (по четвертій); підприємства,

¹ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.09.1992 № 2456-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#n439> (дата звернення: 21.08.2024).

² Про затвердження Критеріїв з визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі навколишнього природного середовища в особливий період : Наказ Міндовкілля від 22.05.2023 № 346. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-23#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

включені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, та здійснюють наукові дослідження у сфері ведення лісового та мисливського господарства, агролісомеліорації та раціонального природокористування (щодо п'ятої).

Розглядаючи окреслену проблему, не можна оминати й того факту, що Законом України від 07.02.2024 № 3573-IX внесено зміни до пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», які стосуються збереження генофонду Українського народу. Так, в акті міститься припис щодо збереження репродуктивних клітин: .... «у разі смерті або оголошення судом померлою особи, репродуктивні клітини якої зберігаються відповідно до законодавства, їх безоплатне зберігання відповідно до цього Закону здійснюється протягом трьох років з моменту смерті такої особи або оголошення судом її померлою. Після закінчення цього строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті особи щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок її смерті або оголошення судом її померлою»¹. Крім наведеного, варто згадати й те, що до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»² внесено зміни Законом № 3496-IX від 22.11.2023³. Зокрема, пункт 1 статті 11 доповнено абзацом десятим, в якому йдеться про створення та

¹ Про внесення змін до пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» щодо збереження генофонду Українського народу : Закон України від 07.02.2024 № 3573-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3573-20#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n181> (дата звернення: 21.08.2024).

³ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців, інших осіб на біологічне батьківство (материнство). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#n9> (дата звернення: 21.08.2024).

забезпечення дієвих державних гарантій можливості мати дітей у випадку отримання ними поранень, які впливають на репродуктивні функції, шляхом оплачуваного державою зберігання їхніх репродуктивних клітин. Як бачимо, зазначені нормативно-правові акти мають переважно соціальну спрямованість. Зараз Уряд працює над усуненням недоліків та прогалин в цивільному законодавстві щодо збереження генофонду Українського народу в контексті зберігання репродуктивних клітин людини у разі її загибелі та інституціоналізації механізмів права розпорядження ними.

Вказане набуває значущості в контексті правової позиції Конституційного Суду України, згідно з якою «людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні (абз.2 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П)/2021¹). Звідси випливає й головний обов'язок держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, виконання якого пов'язане не тільки з утриманням від порушень або непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й вжиттям належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. Отже, із цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне юридичне регулювання, яке відповідає конституційним принципам і нормам, та створювати механізми, що є неодмінними для задоволення потреб та інтересів людини (абз. 1 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016²). Вбачається, що при виконанні цього завдання і успіху в досягненні поставлених цілей слід враховувати й те, що людству, щоб вижити, передусім треба переосмислити ставлення «до природи як до середовища і місця свого існування. Цій формі відповідають ноосферне та інформаційне природокористування, в межах яких

---

¹ Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П)/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

² Рішення Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 21.08.2024).

впроваджуються унормовані, безвідходні, енергозберігаючі, відновлювальні та інші природоохоронні заходи»¹.

Варто також зауважити, що Європу до 2050 року планували перетворити на кліматично нейтральний континент. Однак зараз в умовах бойових дій можна очікувати як постановки більш амбітних цілей, так і кроків у зворотному напрямі, бо війна вже відкоригувала багато планів, а також може сприяти як прискоренню цього процесу, так і його гальмуванню. Наголосимо, що для України як кандидата у члени ЄС пріоритетними візіями національної екологічної політики, Плану відновлення, Екологічного договору має стати не тільки «build back better» (відбудувати краще, ніж було), а й «build back greener» (відбудувати екологічніше). Остання, безумовно, пов'язана із конституційною екологічною функцією держави (ст. 16 Конституції України) та забезпеченням основоположних екологічних прав громадян (ст. 50 Конституції України). Вважаємо, що відновлення довікля й євроінтеграційні реформи мають проводитися одночасно як два паралельних процеси, що істотно впливатимуть на формування дієвих компенсаційних правових механізмів. Тим більш, що ще у 2022 році у Комюніке Європейської комісії «Ukraine Relief and Reconstruction»² закріплено вимогу щодо сталості: Rebuild Ukraine Facility у сфері забезпечення відповідності кліматичним та екологічним політикам та стандартам ЄС інвестиції у стратегічну цифрову, транспорту та енергетичну інфраструктуру. Цей припис ще раз підтверджує основоположні принципи Європейського зеленого курсу.

---

¹ Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. С. 11. (дата звернення: 21.08.2024).

² Communication From The Commission To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Ukraine Relief And Reconstruction. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233> (дата звернення: 31.08.2024).

РОЗДІЛ 13

ШКОДА, ЗАПОДІЯНА ДОВКІЛЛЮ: КРОКИ ДО СТВОРЕННЯ КОМПЕНСАЦІЙНО- ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ)

Проблема відшкодування довкіллевої шкоди, завданої внаслідок воєнного вторгнення російських окупантів, постала ще у 2014 році, тобто існує майже десять років. Однак лише протягом останніх двох років доволі активно почав вибудовуватися й удосконалюватися правовий механізм її визначення на рівні національного законодавства, щоправда, не завжди із урахуванням міжнародної практики й досвіду. Справедливості заради зазначимо, що в такі стислі строки майже неможливо було здійснити їх апробацію й проведення дорадчо-консультативної наукової розробки. У той саме час методики з обрахунку шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок збройної агресії, її монетизація, необхідні вже зараз, оскільки отримані цифри створять доказову базу для відшкодування росією заподіяної шкоди природно-ресурсному потенціалу України у межах сформованих механізмів компенсації. Через це, звісно, існують певні недоліки. Зокрема, використовується переважно радянський підхід до нормативного порядку розрахунку збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. З огляду на це при доведенні необхідності відшкодування екологічної шкоди в міжнародних судових інституціях виникне ще багато труднощів і питань як політичного, так і юридичного характеру. Крім того, розуміємо, що ця процедура буде складною та довготривалою.

Виходячи з цього і беручи до уваги незворотність багатьох природних процесів, виснаження природних ресурсів, знищення і псування екосистем, порушення їх сталості, зменшення ландшафтного й біологічного різноманіття, нині зусилля держави й громадськості спрямовані на об'єктивну, своєчасну фіксацію всіх

злочинів, документування заподіяної країною-агресором шкоди. Додамо, що руйнування природних екосистем призводить не лише до втрат біологічного й ландшафтного різноманіття, а й нищення харчових ланцюгів. Поряд із вказаним необхідно враховувати, що вже зараз відбувається негативний вплив «пошкодженого/зіпсованого» довілля на життя і здоров'я людей, генофонд Українського народу, тривають міграційні процеси, виникають серйозні соціально-економічні наслідки, а також прогнозовано довгострокові ризики для здоров'я нації. Розуміємо (сподіваємося, що таке розуміння є й у наших партнерів), що будь-які еколого-небезпечні наслідки не обмежуються лише державними кордонами України. Відтак, у полі зору правників також має залишатися вдосконалення й оптимізація формування Міжнародного Реєстру збитків як складової Глобального Компенсаційного механізму, до якого також входять Компенсаційна комісія і Фонд, але це має стати окремим предметом подальших наукових пошуків.

Продовжуючи розгляд питання, наголосимо, що відшкодуванню мають підлягати не лише короткотривалі небезпечні наслідки, заподіяні збитки й втрати, а в цілому шкода, завдана довіллю, і втрати екосистемних послуг. Тим більш, що у ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено концепт щодо компенсації шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища в повному обсязі, а також відшкодування недержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням¹. Однак за сучасних умов, європейських прагнень нашої країни він, на наше переконання, підлягає системному перегляду й переосмисленню.

Зауважимо, що зазначений компенсаційний підхід неодноразово був об'єктом критики з боку науковців (у контексті характеристик стану, встановлення меж компенсації шкоди в сенсі «порушення законодавства про охорону НПС»), визначення критеріїв якості

---

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

природного середовища, економічної складової екологічної шкоди тощо)^{1, 2, 3} та ін. Пояснюється це тим, що, як мінімум, порушено один із основоположних принципів правотворчої діяльності, як-от юридична визначеність. Вбачається за доцільне послуговуватися правовою категорією «екологічна шкода» не лише в науковому обігу, а й на законодавчому рівні, привести її до європейських і міжнародних вимог і стандартів. До речі, про це неодноразово упродовж тривалого часу наголошували екологи-правники й представники природничих наук. Вважаємо, що екологічна шкода має розраховуватися виходячи з витратно-відновлювальної оцінки природних ресурсів з урахуванням негативних змін їх стану, погіршення якості екологічних послуг задля їх відновлення до базового стану, який існував до мілітарного впливу. При цьому першочерговими є зобов'язання щодо забезпечення вимог екологічної безпеки й екосистемного відновлення природно-ресурсного потенціалу. Безумовно шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, майже не можливо прорахувати в повному обсязі, до того ж із кожним днем вона збільшується. Однак, на наше переконання, першочергово варто враховувати конституційний правовий режим землі та інших природних ресурсів у межах територій України, природних ресурсів її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони як об'єктів права власності Українського народу

---

¹ Демиденко А. Наскрізні теми та пріоритети Екологічного договору щодо зеленого майбутнього України. URL : <https://voxukraine.org/naskrizni-temy-ta-priorytety-ekologichnogo-dogovoru-shhodo-zelenogo-majbutnogo-ukrayiny> (дата звернення: 20.08.2024).

² Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 76-84. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/11.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

³ Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 20.08.2024).

(ст. 13 Основного Закону)¹. Як у головному акті нашої країни, так і національному законодавстві правові режими майна та природних ресурсів та комплексів не ототожнюються, останнім (правовим режимам природних ресурсів та комплексів) притаманні спеціальні ознаки, по'язані із (а) природністю походженням, (б) належністю до національного багатства України; а також із тим, що (в) на відміну від товарно-матеріальних цінностей, вони не мають вартості; (г) зумовлені межами здійснення власником своїх повноважень, прав і обов'язків із урахуванням дій законів природи; (д) існує значна кількість імперативно-обмежувальних екологічних приписів; (є) є особливості методу еколого-правого регулювання; (е) мають публічно-правовий характер; (ж) скеровані на забезпечення безпекових екологічних інтересів тощо.

У контексті «відтермінованих» наслідків для довкілля доцільно звернути увагу на зміну клімату, передусім, безумовно, долучитися до вирішення проблем відшкодування кліматичної шкоди. Вітчизняними науковцями вже доведено, що «в зоні активних бойових дій рівні забруднення атмосфери зіставні з довоєнними промисловими, а для деяких локацій перевищують їх майже вдвічі»². Зрозуміло, що ці процеси однозначно сприятимуть пришвидшенню глобального потепління, зміні клімату. В Україні вже констатовано непоодинокі зміни кліматичних умов (так, одним із найбільш відомих світовій спільності випадків є зміна мікроклімату в районі Каховської ГЕС унаслідок підриву агресорами греблі), руйнування екосистем тощо.

Згідно з аналітичним дослідженням «Оцінка потреб після катастрофи» (Post Disaster Needs Assessments – PDNA), підготовленого урядом України, зокрема, Міністерством економіки, спільно з Організацією Об'єднаних Націй, з внеском Групи Світового банку та Європейського Союзу, втрати екосистемних послуг оцінюються у понад 6,4 млрд дол. США

---

¹ Конституція України № **254к/96-ВР** від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

² Війна та клімат. URL : <https://svit.kpi.ua/2024/01/05/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%96-%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82/> (дата звернення: 08.08.2024).

(58 від усіх збитків) через вплив на природоохоронні території та ліси. Потреби у відновленні довкілля становлять 59,5 млн дол. США, пріоритетними напрямками при цьому є розмінування, очищення, обстеження й оцінка забруднених територій. Однак ключовим слід визнати те, що деякі екологічні наслідки є незворотними і можуть чинити каскадний вплив в інших секторах протягом десятиліть¹.

На жаль, наслідки зміни клімату ще важче спрогнозувати. Так, зараз зафіксовано зміни водного й теплового балансу, альbedo підстильної поверхні, зниження вологості й підвищення температури повітря, поширення вітрової ерозії ґрунтів, збільшення кількості інвазійних рослин тощо². У сучасних наукових дослідженнях доведено, що «осушення водосховища спричинило порушення мікрокліматичних умов, підвищення температури повітря на 2,0 °C і більше, прискорення випаровування в 1,41–2,04 раза, загострення дефіциту води на 58,2 % території водовідведення області та на прилеглих територіях. Близько 52,0% території осушеного водосховища має напружені умови природно-кліматичного функціонування. Отримані результати підтверджують, що сформована надземна рослинна біомаса донних ландшафтів не здатна створити відповідних мікрокліматичних умов, які існували в акваторії Каховського водосховища»³. До речі, екологи стверджують, що «війна такого характеру може безпосередньо перешкоджати зусиллям щодо вирішення таких проблем, як зміна клімату, цілі сталого розвитку (ЦСР), збереження та захист біорізноманіття та

¹ Оцінка потреб після катастрофи (PDNA). Катастрофа на греблі Каховської ГЕС 2023 року, Україна. Жовтень 2023 р. Уряд України, Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-10/PDNA%20Final%20and%20Cleared%20UKR%20-%2016Oct.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

² Війна та клімат. URL: <https://svit.kpi.ua/2024/01/05/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%96-%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82/> (дата звернення: 08.08.2024).

³ Pichura, V., Potravka, L., Dudiak, N., Bahinskyi, O. Natural and Climatic Transformation of the Kakhovka Reservoir after the Destruction of the Dam. Journal of Ecological Engineering, 2024, 25(7), pp. 82-104. <http://www.jceeng.net/Natural-and-Climatic-Transformation-of-the-Kakhovka-Reservoir-after-the-Destruction,187961,0,2.html> (дата звернення: 08.08.2024).

контроль забруднення на локальному та глобальному рівнях»¹. Як йдеться в аналізі Daily Sabah звітів щодо прогнозів на 2023 рік провідних світових аналітичних центрів, неурядових і міжнародних організацій, зокрема, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), ризик кліматичної кризи увійшов у найбільші 5 ризиків у 2023 році. Суттєво на це впливає російсько-українська війна².

Наголосимо, що концепт виконання зобов'язання держави-агресора відшкодувати заподіяну шкоду незалежно від того, хто її заподів, вже апробовано в національному законодавстві, а саме в ч. 3 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII, який втратив чинність на підставі Закону № 2217-IX від 21.04.2022. Текстуально було закріплено: «Відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, покладається на Російську Федерацію відповідно до принципів і норм міжнародного права»³. Відзначимо, що зараз діє Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁴, в якому та-

¹ Deepak Rawtani, Gunjan Gupta, Nitasha Khatri, Piyush K. Rao, Chaudhery Mustansar Hussain. Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. *Science of The Total Environment*. Volume 850, 1 December 2022. URL : <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157932>

² Kerem Alkin. 5 main global risks for 2023. *Daily Sabah*. DEC 26, 2022. URL : https://www.dailysabah.com/opinion/columns/5-main-global-risks-for-2023?gallery_image=undefined#big

³ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

⁴ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

кож закріплено припис «відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією» (ст. 9), а також те, що «державою Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення» (ст. 10). Додамо, що в цьому Законі також проголошено гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території (ст. 5). Поряд із зазначеним сприяння забезпеченню захисту екологічних прав визнано одним із основних напрямів захисту прав і свобод цивільного населення, а саме право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля, проголошено на конституційному рівні. Саме із порушенням цього права пов'язана низка кримінальних правопорушень (ст. 438, 441 та ін.). Екологічна шкода, заподіяна довкіллю внаслідок збройної агресії РФ, – це не лише небезпека для майбутніх поколінь українців, а й для світового співтовариства.

Зазначимо, що позивачі стикаються з низкою досі не вирішених питань, як-от юрисдикції судів, визначення відповідача, місце подання позову, повідомлення РФ, збір доказів на підтвердження позовних вимог, проведення оцінки й розрахунку заподіяних збитків і шкоди тощо. Звісно, шляхи обираються різноманітні. Однак під час повномасштабного вторгнення відбулися й позитивні події. Так, для національного судочинства ними стали прийняття: (а) Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду постанови у справі № 308/9708/19, якою було вирішено питання відсутності судового імунітету РФ у справах про відшкодування збитків, втрат і шкоди, завданих потерпілим внаслідок збройної

агресії проти України починаючи з 24 лютого 2022 року¹, (б) Великою Палатою Верховного Суду у справі № 635/6172/17 постанови від 12 травня 2022 року, якою підтримано вищезазначені висновки Верховного Суду й визначено, що «... розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, суд України має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» (п. 49)².

Безумовно, агресор має «заплатити» за руйнування та втрати, шкоду заподіяну довіллям, але досі бракує уніфікованих міжнародних інструментів і механізмів регулювання відповідних правовідносин, тим більш щодо компенсаційних механізмів в екологічній та кліматичній галузі задля забезпечення безпеки майбутніх поколінь. З огляду на це за захистом порушених прав звертаються до різних інстанцій як національних, так і міжнародних: починаючи із звернень до національних судів; інвестиційного арбітражу; судів іноземних держав в обхід юрисдикційного імунітету; ЕСПЛ за принципом «поки не пізно» або через порушення права власності, а потім – на завдані збитки; МКС; Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (зазначимо, що його створено відповідно до European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP))³); а також в рамках спеціальних механізмів ad hoc; передачі Україні заморожених на території ЄС та США російських суверенних активів тощо.

Проте загальновідомо, що постійно діючі репаративні механізми з обмеженою компетенцією притаманні лише деяким

---

¹ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р., судова справа № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 20.08.2024).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 р., судова справа № 635/6172/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593> (дата звернення: 20.08.2024).

³ European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_EN.html (дата звернення: 08.08.2024).

інституціям, тоді як юрисдикція ЄСПЛ обмежена виходом Росії з ЄКПЛ, а МКС може відшкодувати збитки лише жертвам злочинів, вчинених особами, визнаними винними. Наголосимо, що двадцять чотири роки тому Україною підписано Римський статут Міжнародного кримінального суду¹ (20.01.2000 р.), проте Верховною Радою України лише на засіданні 21 серпня 2024 року прийнято Закон України № 3909-IX про його ратифікацію², хоча до цього внесено всі необхідні зміни до Конституції України (ч. 6 ст. 124), які набули чинності ще 30.06.2019 р. У Законі закріплено, що він набирає чинності одночасно з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду і поправок до нього» (п. 3), однак «Україна заявляє, що протягом семи років після набрання Римським статутом чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у абз. 8 п. 11 (з урахуванням поправок), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами». Відтак, хоча Україна доволі тривалий час не була стороною МКС, вона визнала його юрисдикцію, співпрацювала з ним з 21 листопада 2013 року. До вказаного додамо, що з 2 березня 2022 року прокурор МКС проводить розслідування ситуації в Україні у зв'язку з минулими та теперішніми заявами про злочини, включаючи геноцид, військові злочини та злочини проти людяності. Крім того, також між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом укладено угоду про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні³. Таким чином, наведене дає під-

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 08.08.2024).

² Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

³ Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні : Угода від 23.03.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text (дата звернення: 08.08.2024).

стави сподіватися, що в майбутньому відбудеться включення екоциду як п'ятого злочину до Римського статуту, а Україна завдяки ратифікації зможе впливати на цей процес й долучитися до формування політики МСК і сприяти отриманню компенсацій, доступу українців до спеціального цільового фонду МСК.

Продовжуючи розгляд питання, зауважимо, що декілька важливих наративів для України закріплено у Резолюції Європейського парламенту від 19 січня 2023 року «Про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України (2022/3017(RSP))», в якій, по-перше, наголошено на катастрофічних *наслідках для світового миру та засобів до існування людей, а також серйозній, довгостроковій шкоді, заподіяній природному середовищу та клімату від загарбницької війни, яка є тяжким міжнародним злочином*, особливо в контексті можливого використання всіх типів зброї масового знищення (п. N)¹. По-друге, підтримано рекомендацію Генеральної Асамблеї ООН як перший крок до створення державами – членами ООН, у співпраці з Україною, *міжнародного реєстру збитків*, який слугуватиме доказом для майбутніх відшкодувань збитків, шкоди чи втрат всім фізичним і юридичним особам. Крім того, акцентовано на доцільності створення дієвих юридичних *компенсаційних механізмів відшкодування довгострокової, широкомасштабної та серйозної шкоди природному середовищу та клімату*, а також державі Україна, спричиненої міжнародно-протиправними діями Російської Федерації та її союзників в Україні або проти України, сприяння та координації збору доказів (п. 14). Додамо, що в листопаді 2023 року України приєдналася² до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, встановленої Резолюцією CM/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи, прийнятою 12

¹ European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_EN.html (дата звернення: 08.08.2024).

² Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 08.11.2023 р. № 3432-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3432-20#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів¹. В ній закріплено, що робота Реєстру, включаючи його цифрову платформу з усіма даними про заяви та докази, що містяться в ньому, має стати першою складовою *майбутнього міжнародного компенсаційного механізму*, який буде створено як окремий міжнародний інструментом у співпраці з Україною (далі – «Компенсаційний механізм»). Точна форма майбутнього Компенсаційного механізму підлягає визначенню (ст. 2 ч. 2.5). Поряд із цим підписано Угоду між Міністерством цифрової трансформації України та Реєстром збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, щодо обміну електронними даними². Із метою реалізації приписів згаданих актів і полегшення поставлених цілей прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»³ (далі – Закон України № 2923-

¹ Резолюція CM/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи від 12.05.2023. Ідентифікатор: 961_001-23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n4 (дата звернення: 08.08.2024).

² Угода між Міністерством цифрової трансформації України та Реєстром збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, щодо обміну електронними даними : Угода між Міністерством цифрової трансформації України (Мінцифри) та Комітетом Міністрів Ради Європи (Комітет Міністрів Ради Європи) від 22.0.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-24#Text (дата звернення: 08.08.2024).

³ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

IX), Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг»¹ та інші нормативно-правові акти. Крім того, з'являються перші вітчизняні наукові дослідження правового забезпечення міжнародного компенсаційного механізму щодо екологічної шкоди та ін.^{2, 3, 4, 5}. Однак питання віднесення до пошкодженого і знищеного майна природних ресурсів, враховуючи те, як це закріплено в тексті, а саме в дужках розкривається змістовна

¹ Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.08.2024).

² Кірін Р. С., Грищак С. В., Ревякіна Т. О. Правове забезпечення міжнародного реєстру збитків: екологічна складова. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. URL: С. 280-285. http://lsej.org.ua/1_2024/64.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

³ Кірін Р., Грищак С., Петлюк Ю. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довікля. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2024. С. 8-19. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464> (дата звернення: 08.08.2024).

⁴ Кірін Р., Грищак С., Петлюк Ю. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довікля. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2024. С. 8-19. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464> (дата звернення: 08.08.2024).

⁵ Мудра І. Підходи до створення спеціальних інституційних механізмів компенсації шкоди, завданої міжнародними збройними конфліктами. Міжнародне приватне право та правові проблеми євроінтеграції, 2022. С. 150-156. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2022/21/19.pdf> або Mudra Iryna. Approaches to the Creation of special institutional Mechanisms for Compensation of Damage Caused by international armed Conflicts. *International private Law and legal Problems of European Integration*. 2022. 150–156. DOI <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.17> (дата звернення: 08.08.2024).

складова вказаного майна “(у тому числі пошкодження, завдані земельним ділянкам, землям, пошкодження та знищення надр, лісових, водних та інших природних ресурсів, а також біологічного різноманіття) незалежно від того, чи передбачається компенсація за пошкодження або знищення такого майна відповідно до цього Закону” (п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України № 2923-IX), вважаємо доволі дискусійним. Пояснимо власну точку зору. Вбачається, що це, як мінімум, суперечить не тільки конституційним засадам правових режимів природних ресурсів та комплексів (статті 13, 14, 16, 41, 92, 116, 118, 142 тощо), майна, а й основоположним постулатам еколого-правової доктрини, приписам чинного національного екологічного законодавства.

Вбачається за доцільне зупинитися не ще декількох чинниках, які впливають на дослідження теоретико-методологічних аспектів формування правової категорії «шкода, заподіяна довкіллю». По-перше, прийняття Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Environmental impact of armed conflicts» (25.01.2023), в якій закріплено, що *«шкода, заподіяна довкіллю в результаті збройних конфліктів, може бути багатогранною, серйозною, тривалою та здебільшого незворотною»*. Це не тільки завдає шкоди природним середовищам існування й екосистемам, а також може вплинути на здоров'я людей далеко за межами зони конфлікту й через тривалий час після завершення конфлікту». На наш погляд, у наведеному приписі акцентовано саме на порушенні права людини на життя та на здорове довкілля. Крім того, у документі запропоновано вжити забезпечувальних заходів при дотриманні концепту універсальності, неподільності, взаємозалежності та взаємопов'язаності всіх прав. Зазначимо, ключовими нарративами згаданої Резолюції ПАРЕ також проголошено необхідність: (а) у подальшому кодифікувати поняття «екоцид» як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві, (б) внесення змін до Римського статуту МКС щодо екоциду як нового складу злочину¹. До речі, ще у 2021 році міжнародна група експертів запропонувала доповнити Римський статут МКС п'ятим злочином – екоцид, який

---

¹ Environmental impact of armed conflicts: Resolution 2477 (2023) of Parliamentary Assembly of Council of Europe. January 25, 2023 (5th sitting). URL : <https://pace.coe.int/en/files/31600/html> (дата звернення: 08.08.2024).

визначили як «незаконні або свавільні дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність завдання серйозної та масштабної або довгострокової шкоди довкіллю внаслідок таких дій»¹. Безумовно, це був черговий крок для посилення юридичної відповідальності держав за шкоду, заподіяну довкіллю, яка має комплексний, екстериторіальний характер, а також можливість вдосконалити національне екологічне законодавство. До того ж це стало стимулом до впорядкування об'єктного складу еколого-компенсаційних правовідносин і вирішення питання щодо доцільності запровадження правової категорії «екологічна шкода» з врахування європейських та міжнародних вимог та стандартів щодо неї.

По-друге, між Європейським парламентом і Радою було досягнуто згоди, як наслідок, Парламент проголосував² за включення екоциду до законодавства ЄС³. До того ж позиція Парламенту відповідає остаточному законодавчому акту – Директиві (ЄС) 2024/1203, в якій закріплено, що «ЄС повинен захищати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо кримінальних дій, які є екоцидом. Паралельно ЄС та його держави-члени повинні взяти на себе ініціативу щодо його визнання. Введення злочину екоциду в сферу дії цієї Директиви має особливе значення для запобігання та переслідування найсерйозніших транснаціональних екологічних злочинів, які мають місце в країнах, що розвиваються. Використовується визначення, розроблене Незалежною експертною групою з

¹ Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text. June 2021. URL : <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (дата звернення: 16.09.2024).

² European Parliament Votes Unanimously for Ecocide. URL : <https://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide/> (дата звернення: 16.09.2024).

³ Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC (COM(2021)0851 – C9-0466/2021 – 2021/0422(COD) (COD)). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0087_EN.html (дата звернення: 16.09.2024).

правового визначення екоциду, опублікованою в червні 2021 року, групою юристів-міжнародників, юристів-екологів і правознавців. Це найповніша та найновіша робота з визначення, доступна на даний момент». Крім того, було запропоновано низку заходів щодо просування до створення дуже необхідного кодексу екологічного кримінального права Союзу, «оскільки екологічні злочини часто мають транскордонний вимір», на кшталт, регулярного оновлення переліку екологічних кримінальних правопорушень і відповідних нових визначень, викладених у цій Директиві; покращення доступу жертв екологічних злочинів до компенсацій, створення для цього відповідного національного фонду та ін.

Продовжуючи висвітлення питання, зауважимо, що українським нормотворцям стане в нагоді досвід Бельгії щодо внесення змін до Кримінального кодексу і закріплення складу злочину «Екоцид», а саме прийняття Закону про введення Книги II Кримінального кодексу (22.02.2024 р.)¹. Корисними будуть і напрацювання науковців, наприклад R. White, який виокремив чотири концепції «екоциду», пов'язані із визначенням юридичної природи шкоди навколишньому середовищу, криміналізацією протиправної поведінки. Підґрунтям проведеного дослідження слугували екоцентричні міркування та підходи. Враховуючи це, захист від екоциду автор вважає одним із соціальних перетворень у сприянні соціальній та екологічній справедливості. Примітно також те, що особлива увага приділена адвокації екоциду в політичних рішеннях держав, їх реагуванню на його наслідки².

Зазначимо, що українські науковці неодноразово звертали увагу на доцільність запровадження в еколого-правовий простір правової категорії «екологічна шкода», ними обґрунтовувалося існування рівності або типологізації екологічної шкоди, наголошувалося на її комплексному та багатоаспектному характері, проводилося

---

¹ *Projet de loi introduisant le livre II du Code pénal.* URL : <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=fr&cfm=/site/wwwcfm/flwb/flwb.cfm?lang=F&legislat=55&dossierID=3518> (дата звернення: 08.08.2024).

² White, R. *Conceptions of ecocide and challenges for social transformation. Current Issues in Criminal Justice*, 2023, 35(3), pp. 312–323. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10345329.2023.2203272> (дата звернення: 08.08.2024).

розмежування її з суміжними правовими категоріями, доводилася необхідність закріплення відповідних забезпечувальних правових механізмів на законодавчому рівні, тобто для еколого-правової науки зазначена проблема не є новітньою.

Так, у національній еколого-правовій доктрині проблемам юридичної відповідальності присвячено багато досліджень, проведених у різні часові проміжки, серед них згадаємо такі, як: Н. І. Титова «Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи» (1973), Ю. С. Шемшеченко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовський «Юридична відповідальність в області охорони навколишнього середовища (1978), С. М. Кравченко «Матеріальна відповідальність в системі охорони природи» (1981), О. М. Шумило «Проблеми відповідальності за порушення водного законодавства» (1993), Н. С. Гавриш «Відповідальність за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні (2001), Л. В. Мендик «Відповідальність за порушення лісового законодавства» (2009), Т. Г. Саркісова «Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні» (2012), В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, В. І. Борисова «Проблеми правової відповідальності» (2014), В. В. Петренко «Адміністративна відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів в Україні» (2015), К. В. Кошеленко «Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект» (2019) та ін. Узагальнюючи наукові напрацювання вчених, А. П. Гетьман обґрунтовує, що в «екологічному законодавстві сформовано міжгалузевий комплексний інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Але зазначений інститут не є досконалим і таким, який можна вважати завершеним, що зумовлює необхідність проведення всебічного наукового аналізу та розробки для правозастосовчої діяльності теоретично обґрунтованих рекомендацій у відповідній сфері суспільних відносин»¹.

Відтак, будучи обмеженими обсягом наукової роботи, проведемо аналіз лише основних, з нашої точки зору, наукових напрацювань, які сприятимуть у подальшому проведенню

---

¹ Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. С. 192.

дослідження щодо відшкодування екологічної шкоди, безумовно, апелюючи до безпекової складової наведеної правової категорії.

В українській еколого-правовій науці на дисертаційному та монографічному рівні перші спроби вивчити правову категорію «екологічна шкода» і запровадити отримані результати в національне законодавство були зроблені ще на початку 2000 років. Наприклад, Л. П. Решетник (2005) запропонувала наступне визначення екологічної шкоди – «це негативні зміни в стані довкілля, викликані його забрудненням, виснаженням, порушенням вимог екологічної безпеки, порушенням екологічних прав громадян, що знижують природні можливості середовища до самоочищення, самовідновлення чи роблять неможливим відновлення його стану людиною, проявляються впродовж тривалого часу, не мають чітких територіальних меж (первинна екологічна шкода) і є причиною настання фізіологічних, генетичних та інших негативних наслідків для життя та здоров'я людини, її соціального оточення, несуть загрозу для життя і здоров'я майбутніх поколінь, спричиняють психічні страждання особам (вторинна шкода), можуть мати відносно об'єктивну грошову оцінку або важко піддаються такій оцінці»¹. Особливо актуально зараз, в умовах воєнного конфлікту, звучить пропозиція авторки щодо удосконалення механізму відшкодування шкоди, а саме «запровадження спеціальної комплексної медико-екологічної експертизи, яка могла б встановити причину чи найбільш імовірні причини погіршення стану здоров'я, захворювання чи смерті особи, із закріпленням права на її проведення за всіма особами, незалежно від наявності спеціального статусу; розширення переліку хвороб, які, безспірно, мають радіогенну природу»². Вчена пропонує «судовим органам виробити єдині методологічні підходи до обґрунтування наявності причинно-наслідкових зв'язків у справах про відшкодування антропогенної шкоди, із застосуванням принципів: максимальної імовірності наявності причинного зв'язку, територіальності, ланцюговості поширення шкоди та епідеміологічного

¹ Решетник Л.П. Відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2005. 21 с.

² Решетник Л. П. Відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 21 с.

характеру її прояву, оптимізувати статус позивача (потерпілого) у справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав, розвивати різні види екологічного страхування»¹. Підтримуємо позицію авторки, однак наведемо додаткові аргументи щодо необхідності відшкодування й моральної шкоди.

Вважаємо за доцільне повернутися до питання щодо відшкодування моральної шкоди як складової екологічної поряд із майновою (матеріальною) (на це привертала увагу М. В. Красновою (2010) у наведеній далі класифікації – блок 5) з позиції сучасної практики національних судів. Проілюструємо це одним із прикладів судової практики, яка сформована у сфері захисту порушеного конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України). Відтак, проаналізуємо одну із постанов Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду щодо позову Особи_1 до приватного акціонерного товариства «Коростенський завод МДФ» (далі – ПАТ «Коростенський завод МДФ»), товариства з обмеженою відповідальністю «Українська холдингова лісопилна компанія» (далі – ТОВ «Українська холдингова лісопилна компанія») про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на безпечні та здорові умови проживання². Щодо висновків про правильне застосування норм права аргументовано, що «тлумачення статті 23 ЦК України свідчить, що вона є нормою, яка має поширюватися на будь-які цивільно-правові відносини, в яких тій чи іншій особі було завдано моральної шкоди. Це, зокрема, підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав», тобто можливість стягнення компенсації за моральну шкоду ставиться в залежність не від того, що це передбачено нормою закону або положеннями дого-

---

¹ Решетник Л. П. Відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 21 с.

² Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 квітня 2024 року. Справа № 279/1834/22. Провадження № 61-1382сво23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218> (дата звернення: 09.09.2024).

вору, а від порушення цивільного права особи. Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди виникає за таких умов: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи, яка завдала моральної шкоди, та її результатом – моральною шкодою; вина особи, яка завдала моральної шкоди. У разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди, відбувається розподіл тягаря доказування: а) позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини»¹. Відтак, зазначене екстраполоється на доцільність відшкодування моральної шкоди. Попри те, що науковцями підтверджується «право на існування» самостійної інституції, як-от еколого-компенсаційні правовідносини у складі еколого-правових відносин, у деяких судових рішеннях екологічні права й інтереси досі розглядаються лише в контексті захисту цивільних прав та інтересів. Звісно, це пояснюється тим, що цивільно-правовий механізм захисту прав (зокрема, й екологічних) має більш дієве нормативно-правове забезпечення.

Схожі наукові твердження в контексті формування компенсаційних механізмів отримано в процесі вивчення питань екологічної складової правового забезпечення міжнародного реєстру збитків та відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому середовищу авторськими колективами за участю Р. С. Кіріна². Дослідниками доведено, що міжнарод-

¹ Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 квітня 2024 року. Справа № 279/1834/22. Провадження № 61-1382сво23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218> (дата звернення: 09.09.2024).

² Kirin R., Korotayev V., & Hryshchak S. (2023). Theoretical And Applied Problems Of Identification Of Missile And Rocket Weapons Of The Aggressor-Country. *Slovak International Scientific Journal*, 72, 88–95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8017178> ; Kirin R., Reviakina T., & Yevstihnieiev A. (2023). Current Issues Of Environmental Expertise In The Context Of Armed Aggression. *Annali D'italia*, 44, 25–35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8081930>; Кірін, Р. С., Ботвінов, Р. Г., & Ревякіна, Т. О. (2023). Проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 4(28), 34-41. <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023->

но- та європейсько-правову основу компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків становлять Резолюції ГА ООН, а саме: «Агресія проти України»¹, «Гуманітарні наслідки агресії проти України»², «Сприяння правовому захисту та відшкодуванню збитків від агресії проти України»³, «Співпраця між ООН та Радою Європи»⁴; Резолюціями та Рішеннями КМРС «Наслідки агресії РФ проти України – відповідальність за міжнародні злочини»⁵, «Про створення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих внаслідок агресії РФ проти України»⁶; Резолюціями та

4(28)-34-41; Р. С. Кірін, Р. Г. Ботвінов, Т. О. Ревякіна. Методико-правові проблеми визначення мілітарної екологічної шкоди. *Juris Europensis Scientia*, 2023, випуск 5. С. 43-50. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2023/9.pdf; Кірін Р.С., Гришак С. В., Ревякіна Т. О. Правове забезпечення міжнародного реєстру збитків: екологічна складова. Юридичний науковий електронний журнал. № 1/2024. С. 280–285. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/62>; Р. Кірін, С. Гришак, Ю. Петлюк. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків докiлля. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2024. С. 8-19. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464> (дата звернення: 09.09.2024).

¹ United Nations General Assembly Resolution on 2 March 2022 «Aggression against Ukraine» ES11/1. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/ungaresolution-against-ukraine-invasion-full-text> (дата звернення: 09.09.2024).

² United Nations General Assembly Resolution on 24 March 2022 «Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine» ES-11/2. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/resolution-adopted-general-assembly-24-march-2022-es-112-humanitarian-consequences> (дата звернення: 09.09.2024).

³ United Nations General Assembly Resolution on 14 November 2022. «Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine». ES-11/5. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=zh_CN (дата звернення: 09.09.2024)

⁴ United Nations General Assembly Resolution on 26 April 2023. «Cooperation between the United Nations and the Council of Europe». RES/77/284. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4010475/files/A_RES_77_284-EN.pdf?ln=en (дата звернення: 09.09.2024)

⁵ CM decision – Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, CM/Del/Dec(2023)1457bis/2.3. 24 February 2023. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680aa5282 (дата звернення: 09.09.2024).

⁶ Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against

Рекомендаціями ПАРЄ «Наслідки триваючої агресії РФ проти України: роль та реакція Ради Європи»¹, «Правові та правозахисні аспекти агресії РФ проти України»². Науковцями аргументовано, що «методологічний підхід до формування, перш за все об'єктного кола еколого-компенсаційних відносин, має ґрунтуватися не на ототоженні майна та природних ресурсів, тобто не на різноманітні єдності (інтегрованої диференціації) єдиного об'єкта в Реєстрі, а на єдності різноманіття (диференційованій інтеграції) в ньому різних об'єктів»³. Цілком погоджуємося з отриманим висновком. Однак, спираючись на результати вивчення думок і поглядів вчених, можемо констатувати, що у проведених дослідженнях правники обґрунтовують, що «екологічна шкода, завдана на території України внаслідок збройної агресії РФ, є однією з категорій збитків, які охоплюються мандатом компенсаційного механізму»⁴. Вважаємо, що такий висновок є доволі дискусійним в контексті співвідношення правовий категорій «шкода» і «збитки», оскільки, на наш погляд, екологічну шкоду навряд чи можна й доцільно вважати категорією збитків.

Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/0900001680ab2595> (дата звернення: 09.09.2024).

¹ Recommendation 2228 (2022) – Consequences of the Russian Federation's continued aggression against Ukraine: role and response of the Council of Europe, 27 April 2022. URL: <https://pace.coe.int/en/files/30018/html> (дата звернення: 09.09.2024).

² Resolution 2482 (2023) – Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine, 26 January 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31620/html> (дата звернення: 09.09.2024).

³ Р. Кірін, С. Грищак, Ю. Петлюк. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довкіллю. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2024. С. 8-19. <https://journals.politechnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464> (дата звернення: 09.09.2024).

⁴ Р. Кірін, С. Грищак, Ю. Петлюк. Актуальні проблеми компенсаційного механізму відшкодування мілітарних збитків довкіллю. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2024. С. 8-19. <https://journals.politechnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/527/464> (дата звернення: 09.09.2024).

До речі, М. В. Краснова (2007) вказувала, що у Директиві 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» (2004)¹ деякою мірою застосовано недостатньо обґрунтований, однобічний підхід до розуміння шкоди, бо поза увагою залишили шкоду, заподіяну життю і здоров'ю людини². Вчена у власному дисертаційному дослідженні пропонувала наступні авторські твердження: «шкода, яка заподіюється навколишньому природному середовищу, може виступати як елементом екологічного правопорушення, так і наслідком визначених в законодавстві правомірних дій, об'єктом посягання яких є: 1) природні ресурси, що належать власнику чи користувачу, 2) навколишнє природне середовище як умова життєдіяльності, 3) життя і здоров'я людини у такому середовищі. За характером настання вона є екологічною шкодою, оскільки призводить до: (а) погіршення стану довкілля, природних ресурсів та комплексів, інших природних об'єктів; (б) зменшення або знищення при цьому екологічних майнових чи екологічних немайнових прав та благ; (в) зниження екологічного стану життя і здоров'я людини, втрати вартості майна фізичних і юридичних осіб»³. Проте поряд із наведеним заслуговують на подальше опрацювання й розвиток інші наукові здобутки авторки, як-от класифікація «екологічної шкоди: 1) з точки зору підстав виникнення – еколого-договірної та еколого-позадоговірної; 2) за існуванням у часі – екологічна шкода минула, теперішня та майбутня; 3) за територіальним рівнем – об'єктна (місцева), регіональна, національна та транснаціональна; 4) за обсягами заподіяних збитків

¹ Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965

² Краснова М. Екологічна відповідальність за шкоду заподіяну навколишньому природному середовищу, у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Право України*. 2007. № 3. С. 148

³ Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 34 с.

– економічна, екологічна та змішана – еколого-економічна; 5) за характером посягання на відповідні екологічні блага – майнова (матеріальна) та моральна»¹.

Щодо четвертого блоку вищенаведеної класифікації, за висновками М. В. Краснової (2010), маємо констатувати, що, наприклад, М. В. Сірант (2020) запропонувала доволі дискусійне твердження у висновках до статті, а саме «шкода навколишньому середовищу поділяється лише на два види – екологічну й економічну. Екологічна шкода порушує екологічні інтереси суспільства в забезпеченні здорового, сприятливого для життя, продуктивного навколишнього середовища. Матеріальним об'єктом посягання слугують якість навколишнього середовища, стан екологічних систем, ті обмінні процеси, що протікають у біосфері, постійно і незмінно відтворюють життя у всіх формах прояву. У свою чергу, економічна шкода завдається майновим правам та інтересам природокористувачів. Шкода може виражатися в нанесенні майнової шкоди (загибелі, пошкодженні, знищенні матеріальних цінностей) або в неотриманні передбачуваного доходу»². Автор також констатує, що «екологічна шкода безпосередньо посягає на екологічні, а не на майнові інтереси»³. Не погоджуючись з висловленим, вкажемо, що, по-перше, автор у статті ототожнює поняття «навколишнє середовище» і «навколишнє природне середовище», а далі робить висновок, що «коли говорять про екологічну шкоду, то йдеться про заподіяння шкоди безпосередньо природі», далі доводить «...для визначення шкоди, об'єктом якої є природа, краще

---

¹ Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ , 2010. 34 с.

² Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. Юридичний бюлетень. Випуск 14. 2020. С. 76. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/11.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

³ Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. Юридичний бюлетень. Випуск 14. 2020. С. 79, 80. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/11.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

застосовувати поняття «екологічна шкода»¹. По-друге, при визначенні шкоди дослідник послуговується категорією «екологічні інтереси суспільства», не даючи їх чіткого визначення, не окреслюючи юридичної природи. По-третє, поза межами дослідження залишилися немайнові інтереси, моральна шкода. Якщо проводити дослідження питання з позиції забезпечення екологічного й економічного інтересу, вважаємо, що автор доволі спрощено ставиться до екологічної шкоди як правового явища. У даному випадку доцільно послуговуватися концептом антиномічності інтересів, а саме: абсолютне гармонійне поєднання екологічних та економічних інтересів індивідів, суспільства не можливе, але їх збалансування є необхідним, а спрощене їх розмежування – недоцільним.

Наголосимо, що поруч із врахуванням особливостей спеціальних правових режимів природних об'єктів, доречно забезпечувати баланс публічних і приватних екологічних інтересів у сфері компенсаційних правовідносин. При цьому варто пам'ятати, що коли мова йде про об'єкти еколого-правового регулювання, то, з одного боку, йдеться про нерухомі майнові об'єкти (у випадку, якщо природні ресурси віднесено до них), і одночасно, з іншого – об'єкти, котрі є елементами екосистеми, частиною природи, які проголошені в статті 13 Конституції України об'єктами права власності Українського народу, що мають статус національного багатства, тобто мається на увазі подвійний правовий режим, який притаманний об'єктам екологічних правовідносин.

На жаль, у Великій українській юридичній енциклопедії (том 14 – Екологічне право (2018)) відсутні статті, присвячені наступним правовим категоріям: «шкода», «збитки» та «втрати», заподіяні навколишньому середовищу, а також «екологічна шкода»². Однак М. В. Красновою запропоновано визначення та-

---

¹ Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. Юридичний бюлетень. Випуск 14. 2020. С. 78, 79, 80. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/11.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) [та ін.]. Харків : Право, 2018. 776 с.

ких двох юридичних понять, як «витрати екологічні» і «витрати на відновлення природних ресурсів», їх співвідношення й окреслена змістовно-сутнісна характеристика. Перші авторкою розглядались як «1) економічна категорія, яка виражає у грошовій та іншій матеріальній формі сукупність суспільних затрат і збитків у сфері природокористування, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки; 2) сумарні кошти, що їх витрачає підприємство на відшкодування споживання природних ресурсів та впливу на навколишнє природного середовище. Витрати екологічні становлять: а) повні фінансові втрати від аварій на об'єктах підвищеної екологічної небезпеки чи наднормативних викидів, скидів забруднюючих речовин; б) затрати на ліквідацію таких аварій чи надзвичайних ситуацій; в) соціально-економічні втрати, пов'язані з травмуванням і загибеллю людей – як персоналу підприємства, так і третіх осіб; г) шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу; г) побічні збитки або неoderжані доходи»¹. Відтак, шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу розглядається як складова екологічних витрат. Із точки зору професорки, витрати на відновлення природних ресурсів є (а) «одним із видів екологічних витрат, а саме, за характером впливу на навколишнє природне середовище, це: 1) природоохоронні витрати (позитивний вплив) і витрати на експлуатацію природних ресурсів; 2) витрати на відновлення природних ресурсів (негативний, позитивний, нейтральний вплив); (б) компенсаційні заходи на відтворення природних ресурсів у межах реалізації юридичної відповідальності за шкоду, завдану природним ресурсам знищенням або пошкодженням»². Наведені висновки, безумовно, мають дещо дискусійний характер, але є сенс згадати наробки використовувати як при проведенні подальших еколого-правових досліджень, так і під час здійснення правотворчої діяльності.

¹ Краснова М. В. Витрати екологічні. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) [та ін.]. Харків : Право, 2018. С. 82-85.

² Краснова М. В. Витрати екологічні. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) [та ін.]. Харків : Право, 2018. С. 86-88.

Вважаємо доцільним зупинитися й на дисертаційному дослідженні К. В. Кошеленко «Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект» (2019), в якому авторкою було запропоновано «взяти за основу правового регулювання підхід, за яким шкода навколишньому природному середовищу включає витрати на відновлення, заміну або придбання еквіваленту, зменшення вартості природного ресурсу між часом завдання шкоди й поновленням ресурсу, а також відшкодування розумних витрат на оцінку завданої шкоди. Для ресурсів, які мають об'єктивну економічну цінність, втрачена їх вартість визначається у розмірі зниження ринкової ціни. Щодо ресурсів, використання яких не є ринковим, відповідні показники розраховуються з використанням альтернативних методів. Шкода, яка підлягає відшкодуванню, – це витрати на відновлення природного об'єкта, якому її було завдано, до його базового стану («первісне відновлення»), а також витрати на «компенсаційне відновлення», яке включає витрати на відновлення або на збільшення ресурсів, необхідних для компенсації тимчасових витрат на відповідні послуги»¹. Як доводить К. В. Кошеленко, відповідно до права ЄС доцільно визначати як «вимірювану негативну зміну природного ресурса або вимірюване погіршення служби природних ресурсів, які можуть знаходити прямий або непрямий прояв»². Дослідниця також завчасно ставила правомірні питання щодо його дієвості, а саме: «в механізмі визначення юридичної відповідальності за шкоду, завдану навколишньому природному середовищу, важливим етапом є ідентифікація природи, ступеня, а також просторового й часового масштабу такої шкоди, яка має дати відповіді на такі питання: чи була можливість у оператора заздалегідь виявити ризик негативного впливу на навколишнє природне середовище від його діяльності? Які місця існування, види природних ресур-

¹ Кошеленко, К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. С. 7, 21.

² Кошеленко, К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. С. 16–17.

сів піддано найбільшому ризику нанесення шкоди? Чи є прямі докази нанесення шкоди? Яка природа потенційної шкоди (наприклад, смертність, втрата середовища проживання, скорочення населення, забруднення, яке обмежує виробничий потенціал місць проживання)? Наскільки просторово поширена потенційна шкода? Як довго може тривати пошкодження? Чи можливо, що шкода продовжиться в майбутньому?»¹. Вважаємо, що вивчення питання дискретності (серед інших ознак природних об'єктів та ресурсів як об'єктів цивільного обігу) у контексті відшкодування екологічної шкоди, їх якісної та кількісної характеристики, кадастрової оцінки має важливе значення, але при цьому не можливо залишати поза увагою екологічної складової, єдності природних екосистем, наслідків такої шкоди для життя і здоров'я людей. Тим більш, у реаліях сьогодення особливого значення набувають економічна (господарська) оцінка природних умов, стану їх безпековості, екосистемних послуг та функцій як і природних ресурсів.

Науковцями неодноразово зверталася увага на чинники, які ускладнюють оцінювання екологічної шкоди, а отже, обтяжують або унеможливають отримання й переробку всього потоку інформації, достовірних і завчасних відомостей в системі «біота – навколишнє середовище – людина»². Наприклад, у 2022 році були оприлюднені та періодично оновлюються звіти щодо фінансування відновлення, які ґрунтуються на методиці оцінки збитків від наслідків катаклізмів, розробленій Світовим банком (Damage, Loss, and Needs Assessment Guidance Notes, Volumes 1-3)³.

¹ Кошеленко, К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. С. 7–8.

² Хилько М. Екологічна безпека України: навч. посібник. Київ, 2017. 266 С. 13.

³ Damage, loss and needs assessment guidance notes: Volume 1. Design and execution of a damage, loss and needs assessment; Damage, loss and needs assessment guidance notes: Volume 1. Design and execution of a damage, loss and needs assessment; Damage, loss, and needs assessment guidance notes: Volume 3. Estimation of post-disaster needs for recovery and reconstruction. URL : <https://www.preventionweb.net/publication/damage-loss-and-needs-assessment-guidance-notes-volume-1-design-and-execution-damage> (дата звернення: 08.08.2024).

Так, у «Звіті про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення»¹ за період з 24 лютого по 13 червня 2022 року зазначено, що «деякі втрати природних екосистем та унікальних природних об'єктів є вже невідновлюваними, відновлення інших втрат (грунтів, лісів, природного багатства рослинного і тваринного світу на деяких територіях) потребуватиме десятків років. З урахуванням значної кількості непрямих наслідків воєнних дій на екологію, оцінити загальний обсяг прямих втрат та непрямих збитків для екології на даний момент не є можливим»². Крім того, у звіті наголошено, що там, де це було можливо, проведено фінансову оцінку. Її (фінансову оцінку) наведено лише щодо втрат, які стосується: а) шкоди лісам – збиток, завданий державним лісогосподарським підприємствам внаслідок російської військової агресії, оцінюється в 433 млн доларів; б) шкоди безпосередньо внаслідок бойових дій, зокрема, обрахунок для агросектору (\$ 0.5 млрд) та туристичної сфери (\$ 0.2 млрд). Водночас за оцінками Світового банку, для розмінування усіх територій в Україні (включно з лісами, водними шляхами) необхідно \$ 70 млрд, при цьому зауважується, що наразі немає цілісної оцінки щодо потреб у розмінуванні,

---

¹ Звіт підготовлено в рамках роботи Робочої групи з аудиту збитків Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Автори звіту: Київська Школа Економіки спільно з Міністерством розвитку громад і територій, у співпраці з іншими органами державної влади, за координації Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій. Звіт охоплює період з 24 лютого по 13 червня 2022 року. Даний звіт охоплює лише питання, прямо пов'язані з потребами України у відновленні внаслідок воєнної агресії росії, і не охоплює додаткові фінансові потреби України для здійснення модернізації економіки України. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf

² Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

крім зазначеного¹. Водночас, окремим блоком прораховано збитки, завдані АПК і земельним ресурсам. На середину червня 2022 року сума прямих збитків, завданих земельному фонду й агропромислового комплексу України, складає \$ 4,3 млрд (звернемо увагу на динаміку: вже за відомостями оновленого Звіту на вересень 2022 року ця сума сягає \$ 6,6 млрд²). Втрати земельного фонду оцінювались як прямі втрати, а саме до них віднесено втрати саме земель сільськогосподарського призначення і втрати землевласників (землекористувачів), які включають витрати на рекультивацію земель, порушених внаслідок бойових дій; завдані збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення через неможливість зібрати урожай озимих культур, що були засаджені у 2021 році; витрати на відновлення іригаційних площ; витрати на технічну інспекцію та розмінування. Загальні непрямі втрати сільгоспвиробників оцінюються у \$ 23,35 млрд. Загальна оцінка потреб у відновленні складає \$17.52 млрд³. Відзначимо, що в Звіті на 1 вересня 2023 р. щодо екологічної сфери, крім вказаного вище, інші розрахунки відсутні, що вчергове підтверджує складність проведення цього процесу.

За відомостями Аналітичної доповіді «Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоснного відновлення економіки України» «з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну реальний сектор економіки зазнає нищівних

¹ Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL :https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

² Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

³ Звіту про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. С.29 –31.URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

втрат та руйнувань активiв, виробничо-збутових, логiстичних ланцюгiв, об'єктiв iнфраструктури, аграрних i земельних ресурсiв, людського капiталу. За оцiнками експертiв проєкту KSE Institute «Росiя заплатить», станом на початок вересня 2023 р. загальна сума прямих збиткiв, завданих Україні через вiйну, сягає 151,2 млрд дол. США; транспорт посiдає друге мiсце за обсягами збиткiв (пiсля житлових будiвель), iх загальна сума складає 36,6 млрд дол. США. Прямi втрати у промисловостi оцiнено у 11,4 млрд дол. США, у сферi АПК i земельних ресурсiв – 8,7 млрд дол. США. Порiвняно з довоєнним перiодом реальний сектор вiдiграє вiдчутно меншу роль у створеннi ВВП країни: у 2022 р. вiн забезпечив 19,7 % ВВП у цiлому по економiцi (у 2021 р. – 26,6 %)¹. Щодо екологiчних викликiв «через бойовi дiї та мiнування територiї у 2022 р. сiльгоспвиробники не могли використовувати близько 30 % полiв для посiву (що сягало 5 млн га); у 2023 р. 25 % площ стали непридатними для використання. Потрапляння у ґрунт шкiдливих речовин, металевих токсичних уламкiв i залишкiв вибухових речовин, продуктiв масштабних розливiв пально-мастильних матерiалiв та iх згоряння тощо перетворюють землi на непридатнi для використання у сiльськогосподарських цiлях, а вирви, утворенi внаслiдок падiння великої кiлькостi боєприпасiв, повнiстю знищують родючий ґрунтовий шар на значнiй площi сiльгоспугiдь»². Суттєвих втрат земельним ресурсам i аграрному сектору завдало i руйнування Каховської ГЕС³.

¹ Прiоритети розвитку реального сектора в умовах вiйни та повоенного вiдновлення економiки України : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та iн.] ; за заг. ред. Я. А. Жалiла. Київ : НISД, 2024. С. 4. <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/ad_realsektor-2023.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

² Звiт про прямi збитки iнфраструктури вiд руйнувань внаслiдок вiйськової агресiї Росiї проти України за рiк вiд початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023 р. URL: https://kse.ua/wpcontent/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

³ 1.2. Руйнування Каховської ГЕС як новий системний виклик для реального сектора економiки: Прiоритети розвитку реального сектора в умовах вiйни та повоенного вiдновлення економiки України : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та iн.] ; за загальн. ред. Я. А. Жалiла. Київ : НISД, 2024.

У той саме час варто акцентувати на тому, що природні зв'язки, єдність і сталість екосистеми не мають чітко визначеного грошового еквіваленту. Крім того, природні об'єкти все ж таки є витвором Природи, створені без трудової участі людини та суспільних витрат, мають кількісню та якісну обмеження природною сферою. Загально відомо, що природні ресурси не мають вартості (у даному випадку мова здебільш йде про «природну (природно-ресурсну) ренту»), тобто в сенсі «суто» економічного розуміння не можуть бути товаром, відтак, йдеться про «природний капітал». З економічної точки зору, «оскільки економічна оцінка екосистемних товарів/послуг як природних благ – специфічного екологічного ресурсу – означає вимірювання споживчої вартості цих видів природних благ у грошовому вираженні, остільки проведення їх економічної оцінки дає змогу також врахувати і виникнення втрати споживчої вартості цих видів природних благ у випадку їх погіршення або знищення внаслідок завданої їм шкоди, що спричиняє послаблення чи припинення спроможності послуг екосистеми генерувати економічні вигоди і внески у людський добробут»¹. Відтак, науковці вважають, що «при визначенні загального показника економічного збитку від погіршення/знищення екосистемних послуг його ключовим параметром виступає саме грошова оцінка втрати споживчої вартості екосистемних послуг на основі економічної оцінки негативних змін їх спроможності як продуцентів економічних вигод у людський добробут»². Основні природні об'єкти (які є просторово-територіальним базисом) все ж таки є фізично нерухомими й не переміщуються у просторі. Однак слід пам'ятати, що відновлення в нату-

C. 17–21. <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/ad_realsektor-2023.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

¹ Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf

² Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf

рі практично можливе лише частково, тобто має умовний характер і лише «придатне» до відновлювальних природних об'єктів. При цьому виникає логічне питання, до якого рівня якісних істотних (визначальних) природних характеристик можливе їх відновлення. Ще раз підкреслимо, що в національному законодавстві йдеться лише про «*відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням*» (ч. 2 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), тобто їх стан знову має стати придатним і відповідним для використання за цільовим призначенням, задовольняти життєво забезпечувальні функції для благополуччя й добробуту людини. У той саме час про монофункціональне призначення ресурсу, як правило, не йдеться.

У контексті зазначеного зупинимося ще на одному аспекті. Як відомо, при використанні природних нерухомих об'єктів як просторо-територіального базису межі їх залишаються незмінними, що за сучасних умов (тимчасової окупації територій, замінування, хімічного забруднення тощо) істотно впливатиме на основи життєдіяльності людини (екологічність буття), екологічного благополуччя населення, ведення господарської діяльності тощо. Наведене також підтверджує тезу про те, що в екологічному праві життя і здоров'я людини (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.)), власне людина є об'єктами екологічних правовідносин, підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки. Гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей проголошено основним принципом охорони навколишнього природного середовища (п. б ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.)). Тим більш, що на законодавчому рівні екологічну, поряд із індивідуальними, соціальними та економічними, офіційно визнано детермінантою здоров'я, хоча, на відміну від останніх трьох, легального визначення й тлумачення «екологічної детермінанти» не закріплено (п. 6 ст. 1 Закон України «Про систему громадського здоров'я»)¹. Як доречно зауважують науковці, «*поступовий перехід*

---

¹ Про систему громадянського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20?find=1&text=%D0%>

від охорони навколишнього природного середовища до охорони навколишнього середовища робить людину безпосереднім об'єктом правового захисту. На відміну від природних об'єктів, предметом захисту виступає не сама людина, а її права та інтереси. Однак одна із пропозицій вчених – вважати ціллю екологічного права захист людини в оточуючому її середовищі – повною мірою поки що не сприйнята теорією екологічного права, а ще менше – законодавством і практикою його застосування»¹. Вбачається, що такої ситуації не має бути, оскільки нормативні приписи мають відповідати конституційно-правовій доктрині.

Для повноти висвітлення питання додамо, що підрахунок екологічної шкоди, завданої природним ресурсам та комплексам, поряд із вказаним, має охоплювати не лише рівень понесених збитків у грошовому еквіваленті, а й кошти на відновлення попереднього їх стану, виконуваних ними екологічних послуг та функцій. Виходячи з цього, вважаємо, що механізм правового регулювання відновлення природних ресурсів в природі, у цілому екосистем, виконуваних ними функцій, порушених внаслідок російської агресії проти України, підлягає вдосконаленню. Безумовно, це можна зробити завдяки прийняттю відповідних програм щодо їх відновлення, однак зусилля не мають обмежуватися лише прийняттям Плану відновлення України, доцільно розробляти й запроваджувати документи стратегічного планування, враховуючи реальні економічні можливості. Зауважимо, що у проєкті Плану відновлення України (2022) визначено 15 «Національних програм» для досягнення цілей у сфері «Відбудови чистого та захищеного середовища і забезпечення сталого розвитку в синхронізації з Зеленою Угодою ЄС» до 2032, як-от: «Екологічна безпека»; «Створення екологічного вебпорталу «ЕкоСистема»; «Оцінка

V4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD#w1_1 (дата звернення: 08.08.2024).

¹ Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г., Позняк Е. В. Людина – альфа і омега в екологічному праві. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2022. С. 19. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/08.12.2022_eko.pdf DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>. С. 18-23. (дата звернення: 08.08.2024).

шкоди і збитків довкіллю та потреб на відновлення довкілля внаслідок російської збройної агресії»; «Екологічне відновлення території заводу «Радикал»; «Екологічне відновлення солеварних шахт Солотвино»; «Вжиття заходів протипожежної безпеки в зоні відчуження»; «Претворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему»; «Модернізація системи радіологічного моніторингу та дозиметрії в зоні відчуження»; «Створення мережі підприємств по переробці пневматичних шин»; «Створення мережі підприємств з утилізації транспортних засобів»; «Екомодернізація великих спалювальних установок»; «Відновлення інфраструктури поводження з «РАВ та її розвиток»; «Збалансоване використання природних ресурсів»; «Будівництво 7,5 тис км лісових доріг»; «Нарощування мінерально-сировинної бази України»; «Збереження природних екосистем»; «WOW-nature: національні парки для людей»; «Створення мережі регіональних центрів реабілітації та порятунку диких тварин в Україні»; «Відновлення дикої природи України»; «Створення мережі екодуків в Україні»¹.

За матеріалами робочої групи в проєкті Плану відновлення України «Екологічна безпека» виокремлено п'ять пріоритетних напрямів, а саме: кліматична політика: запобігання та адаптація до зміни клімату; екологічна безпека та ефективне управління відходами; збереження природних екосистем і біологічного різноманіття, відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів; ефективне державне управління у сфері охорони довкілля та природокористування. Крім того, наголошено, що для досягнення зазначених цілей необхідно впровадити ключові реформи: 1. Інтегрована кліматична політика; 2. Екологічна безпека (хімічна та радіаційна); 3. Реформа регулювання промислового забруднення 4. Ефективне управління відходами; 5. Збалансоване використання природних ресурсів; 6. Управління

---

¹ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Липень 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52ef031/62dea19b8b3d4e2f5b65c8ce_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

природоохоронними територіями для збереження ландшафтного та біологічного різноманіття; 7. Ефективне державне управління в галузі охорони довкілля; 8. Екологічний контроль та юридична відповідальність; 9. Комплексний моніторинг довкілля¹.

І саме відповідно до цього проєкту Міндовкілля зобов'язано розробити до 31.12.2025 року проєкт Закону «Про екосистемні послуги» та протягом шести місяців з дати його прийняття розробити проєкти підзаконних актів, які визначатимуть перелік екосистемних послуг, методики їх інвентаризації та оцінювання, інші механізми реалізації положень Закону. Проте зволікати до 2025 року в нас немає часу, тому, на наше переконання, до загального обсягу репарації, що має сплачувати РФ як держава агресор, обов'язково мають бути включені неотримані екосистемні послуги, як і втрати екосистем в цілому. Без завчасної розробки, прийняття й дієвого застосування згаданого проєкту Закону не можливо вести мову про компенсацію екологічної шкоди в повному обсязі. До речі, на передодні повномасштабного вторгнення 11 лютого 2022 року Міндовкілля України оголосило про початок розробки концепції державної політики й проєкту закону у сфері збереження та відновлення екосистемних послуг. Однак цього не передбачено й у Плані роботи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2024 рік².

Таким чином, нині щоб оцінити масштаби втрат, розуміючи, що агресія РФ триває з 2014 року, першочерговим завданням, безумовно, стає монетизація послуг екосистем у нашій країні, яка, на жаль, не проведена завчасно. Проте проєкт закону досі не виставлено на громадське обговорення. Вказане набуває

---

¹ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Липень 2022. URL:https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea19b8b3d4e2f5b65c8ce_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

² План роботи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2024 рік. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/Plan-na-2024-pidpysanyj-YArovoyu-YE.V..pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

актуальності з огляду на те, що в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» наголошено, що «розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми. Біологічне різноманіття України, яке надає екосистемні послуги, до 2030 року повинно бути збереженим, оціненим і відповідним чином відновленим»¹.

Доречним є твердження О. О. Веклич, яка зазначила, що «за відсутності якісних здорових концентрацій біорізноманіття та екосистемних послуг природні місця проживання населення, джерела коштів для існування, продовольча забезпеченість будуть серйозно підірвані. Тому наданий екосистемами обсяг принципів життєзабезпечуючих послуг можливо за їх значущістю порівняти з основними соціально-економічними потребами країни, її регіонів і громадян»². Авторка також зазначає, що «екологічна шкода може виражатися не тільки в заподіянні шкоди навколишньому середовищу, а й життю, здоров'ю людини, її економічним, морально-естетичним, духовним потребам»³, що відповідає й нашому розумінню підходів до визначення екологічної шкоди.

Наголосимо й на необхідності відновлення екологічних систем та їхніх послуг, особливо в контексті євроінтеграційних процесів і створення єдиного безпекового довкіллевого простору для всієї Європи. В умовах європеїзації екологічного законодавства доречно прискорити процеси картографування й оцінки стану і економічної

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019 № 722/2019 № 2818-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2697-VIII> (дата звернення: 09.09.2024).

² Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 09.09.2024).

³ Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 09.09.2024).

цінності екологічних послуг, як це робиться на території ЄС, відповідно до Стратегій ЄС з біорізноманіття до 2020 року та до 2030 року. Саме зараз необхідно оптимізувати процедуру проведення економічної оцінки (монетизації) екологічних послуг, яка складається зі споживчої та неспоживчої цінності, задля визначення масштабів збитків. Тим більше процес монетизації вартості втрат екологічних послуг дуже важко проводити в умовах бойових дій, особливо на окупованих територіях, коли екосистема зазнає порушень і їх якість погіршується та/або вона втрачається. Відзначимо, що наукові пошуки в цій сфері вже тривають^{1,2,3,4,5} та ін.

Позитивно оцінюємо аналітичні документи, підготовлені громадськими екологічними організаціями за підтримки ЄС, якими зроблено вагомий внесок до сфери формування концепції

¹ Веклич О.О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 09.09.2024).

² Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд. URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/EcoPoslugu_web_new.pdf (дата звернення: 01.02.2023)

³ Монетизація послуг екосистем в Україні: утопія чи недооцінені можливості досягнення цілей сталого розвитку. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3353161-monetizacia-poslug-ekosistem-v-ukraini-utopia-ci-nedoocineni-mozlivosti-dosagnenna-cilej-stalogo-rozvitku.html> (дата звернення: 01.02.2023)

⁴ Монетизація послуг екосистем в Україні – це інструмент досягнення цілей сталого розвитку. URL: <https://mepr.gov.ua/news/38486.html> (дата звернення: 09.10.2024).

⁵ Розроблення науково-методичних засад щодо оцінка екосистемних послуг з врахуванням необхідності виконання рішень міжнародних природо-охоронних договорів. Звіт про науково-технічну продукцію за договором № 74/19 від 29.08.2019 р. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Prezentatsiya-zvitu-Poslugu-ekosystem-04-12-2019-V1-1.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

Міндовкілля закликає експертів подавати свої пропозиції щодо формування державної політики у сфері збереження екосистемних послуг. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=65486> (дата звернення: 09.10.2024).

екологічних послуг в умовах українських реалій, обґрунтовано доцільність застосування екосистемного підходу при визначенні й оцінці збитків, заподіяних екосистемам і біорізноманіттю, і методологію оцінки їх економічної вартості¹. Доцільно звернути увагу на дослідження, проведене в рамках проекту «Разом за екологічну демократію, справедливість та верховенство права в Україні» (TEDJusticeROL, 21GR3259) за фінансової підтримки МБО «Екологія-Право-Людина» та Уряду США, концепції обрахунку екосистемних послуг на основі оцінки різноманіття природних оселищ (біотопів), в якому презентована адаптована до українських екосистем світова класифікація екосистемних послуг CICES, яку автори назвали CICES-UA². Останнє зосереджено переважно на наявному обсязі біологічних знань і розумінні природних процесів у всіх типах природних оселищ (біотопів). Авторами запропоновані введення в науковий обіг нового екологічного терміна «екосистемний добробут» та методика його розрахунку.

Наведені роботи вважаємо суттєвим наробком для змістовної характеристики екосистемних послуг із природничої, біологічної, економічної точок зору, які слугуватимуть підґрунтям для надання в подальшому правової форми екологічним послугам, а саме прийняття відповідного Закону «Про екологічні послуги». Відзначимо, що також необхідно прискорити процес інвентаризації природних ресурсів, удосконалення системи їх обліку в умовах цифрової трансформації тощо. Окреслене ще раз підтверджує складність відшкодування екологічної шкоди.

У контексті наведеного зауважимо, що в міжнародній практиці наявні непоодинокі приклади розгляду справ щодо відшкодування шкоди, завданої в результаті воєнних дій або незаконних

---

¹ Огляд підходів з оцінки екосистемних послуг через призму їхнього застосування для визначення збитків, завданих військовими діями рф на території України / А. Варуха [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів : «Компанія “Манускрипт”», 2022. 56 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Ocinka_ecoposluh_UA.pdf (дата звернення: 09.10.2024).

² Екосистемний добробут: методика обрахунку екосистемних E45 послуг непрямыми методами. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 184 с. (Серія “Екосистемні послуги”. – Вип. 3). URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/ekosyst-dobr_2023.pdf (дата звернення: 09.10.2024).

дій держав, у різноманітній площині, як-от: міжнародного кримінального права; міжнародного права навколишнього природного середовища; гуманітарного права тощо. Однак єдиного підходу до обчислення шкоди на міжнародному рівні так і не сформовано, оскільки матеріальна шкода і розмір компенсації, як правило, оцінюються в рамках кожної окремої справи.

Наприклад, у справі «Певна діяльність, проведена Нікарагуа у прикордонній зоні (*Коста-Ріка проти Нікарагуа*)»¹ Коста-Ріка вимагала компенсації за екологічну шкоду (*екосистемні товари і послуги, а також витрати на їх відновлення*) і прямі затрати і витрати, понесені внаслідок незаконної діяльності Нікарагуа (зокрема, у зв'язку з моніторингом, купівлею експертних звітів тощо), за шістьма видами товарів і послуг за період 50 років (строк відновлення пошкодженої території) із застосуванням ставки дисконтування 4% у розмірі 2 880 745,82 доларів США. Найцікавішим у даному випадку є підходи країн і Міжнародного Суду до визначення розміру екологічної шкоди. Як відомо, ключові принципи вартісної оцінки екосистемних послуг детально розроблені в рамках проєкту «Економіка екосистем і біорізноманіття» (ТЕЕВ)² Ріо-де-Жанейрської конвенції³. Так, Коста-Ріка застосовувала «підхід екосистемних послуг», оскільки даний принцип дозволяє врахувати повну й потенційно довготривалу шкоду довкіллю.

Натомість Нікарагуа наполягала на тому, що Коста-Ріка має право на компенсацію за принципом «вартості заміщення екосистемних послуг», спираючись на той факт, що це була одна з методологій, застосованих Компенсаційною комісією ООН (у справі щодо незаконного вторгнення Іраку і окупації Кувейту у 1990, 1991 роках (*enshrined in Resolution (UN) No. 687 of the*

¹ Case, *Costa Rica v. Nicaragua* [2010]. <https://www.icj-cij.org/en/case/150> (дата звернення: 09.10.2024).

² The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB) Interim report, -2008 URL : http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/economics/index_en.htm (дата звернення: 09.10.2024).

³ Rio de Janeiro Declaration on environment and development of 12 August 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 09.10.2024).

Security Council of 3 April 1991 on the situation between Iraq and Kuwait)¹. Маємо зауважити, що даний метод обчислює ціну збереження еквівалентного району постраждалому, доки послуги, які надаються постраждалим районом, не відновляться. Разом із тим *Міжнародний Суд у даній справі застосував комплексний підхід, підійшовши до визначення екологічної шкоди з точки зору екосистеми в цілому і оцінивши загальне поширення та втрати екологічних послуг і товарів до їх відновлення.*

Наступною розглянемо справу «Збройні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди)»². Конго обчислював шкоду, заподіяну за трьома основними природними ресурсами: *корисні копалини* (золото, алмази, колтан, вольфрам, олов); *флора* (деревина та кава, а також відшкодування шкоди, спричиненої вирубуванням лісів) і *фауна* (у заповіднику дикої природи Окапі та національному парку Вірунга) у розмірі 3478494205 доларів США (на початкових стадіях судового розгляду із подальшим її уточненням). Однак, провівши усне провадження у квітні 2021 року, 9 лютого 2022 року Міжнародний Суд виніс своє рішення з питання про відшкодування, присудивши 225 000 000 доларів США за шкоду, завдану людям, 40 000 000 доларів США – за шкоду, завдану майну, і 60 000 000 доларів США – за шкоду, пов’язану з природними ресурсами.

Також потрібно звернути увагу й на рішення Ради керуючих Компенсаційної Комісії ООН (а саме – Decision (UN) № 7 of the Governing Council of the Compensation Commission of 16-20 March 1992), у якому визначено основні види екологічної шкоди, що підлягала компенсації: а) зниження і запобігання шкоді довкіллю, включаючи витрати, безпосередньо пов’язані з гасінням нафтових пожеж і зупиненням потоків нафти в прибережних і міжнародних водах; б) обґрунтовані заходи, які були вжиті для очищення й відновлення довкілля, або майбутні заходи, які можуть бути задокументовані як розумно необхідні для його

---

¹ Resolution (UN) No. 687 of the Security Council of 3 April 1991 on the situation between Iraq and Kuwait, S/RES/687 (1991), <https://uncc.ch/sites/default/files/attachments/documents/res0687.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

² Case, *Democratic Republic of the Congo v. Uganda* [1999].<https://www.icj-cij.org/en/case/116> (дата звернення: 09.10.2024).

очищення й відновлення; в) обґрунтований моніторинг і оцінка шкоди довкіллю з метою оцінки й зменшення шкоди і відновлення довкілля; г) обґрунтований моніторинг здоров'я населення і проведення медичних оглядів із метою розслідування й боротьби з підвищеними ризиками для здоров'я внаслідок шкоди для довкілля; д) виснаження природних ресурсів чи завдана їм шкода¹.

Звернемо також увагу на захист екологічних і кліматичних прав громадян, передусім безпекових. Безумовно, вже зараз можна вести мову про те, що в національній судовій системі склалася усталена практика щодо захисту екологічних прав. Звісно, це кроки до формування компенсаційних механізмів (КГС ВС від 27 березня 2024 року у справі № 904/1942/23; КАС ВС від 21 червня 2023 року у справі № 420/2910/22; КЦС ВС від 18 травня 2023 року у справі №759/23414/20; КЦС ВС від 05 квітня 2023 року у справі № 369/7171/16-ц; КГС ВС від 01 жовтня 2020 р. у справі № 904/4470/19; КЦС ВС від 10.05.2023 року № 210/1042/22 та ін.), підґрунтям для розгляду яких слугувала загальновідома практика ЄСПЛ («Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03, рішення від 10.02.2011)², справа «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03, рішення від 21.07.2011)³, справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014)⁴ та ін.). Однак в умовах сьогодення Україна подала заяву до Ради Європи з офіційним повідомленням щодо часткового відступу

¹ Decision (UN) No. 7 of the Governing Council of the Compensation Commission of 16-20 March 1992 during its third session, at the 18th meeting, held on 28 November 191, as revised at the 24th meeting held 16 March 1992. S/AC.26/1991/7/Rev.1 of 17 March 1992, p. 35, <https://uncc.ch/sites/default/files/attachments/S-AC.26-DEC%207%20-%20Rev%201%20%5B1992%5D.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

² Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03) : рішення Європ. суду з прав людини від 10.02.2011. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_689 (дата звернення: 09.09.2024).

³ Справа «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03) : рішення Європ. суду з прав людини від 21.07.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729#Text (дата звернення: 09.09.2024).

⁴ Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02) : рішення Європ. суду з прав людини від 04.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text (дата звернення: 09.09.2024).

вiд дотримання Європейської конвенцiї про захист прав та свобод людини на перiод дiї воєнного стану в країні. До речi, ще у 2015 році з голосуванням у Верховній Раді України, було прийнято вiдповiдну Постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про вiдступ України вiд окремих зобов'язань, визначених Мiжнародним пактом про громадянські i полiтичні права та Конвенцією про захист прав людини i основоположних свобод»»¹. На сайті Урядового порталу оприлюднена наступна iнформація щодо вiдступу: «розмiщена на сайті Ради Європи 04.04.2024, є уточненою iнформацією про вiдступ вiд ряду зобов'язань за Конвенцією, здiйсненого у зв'язку з запровадженням воєнного стану, та подана з урахуванням необхідності проведення перiодичного перегляду здiйснених вiдступiв». В уточненій iнформації, зокрема, «прибрано цитування деяких пунктiв ст. 8 Закону України вiд 12.05.2015 № 389 «Про правовий режим воєнного стану»², якi не

¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про вiдступ України вiд окремих зобов'язань, визначених Мiжнародним пактом про громадянські i полiтичні права та Конвенцією про захист прав людини i основоположних свобод»: Постанова Верховної Ради України вiд 21.05.2015 № 462-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

² А також див.: ст. 106 Конституції України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України вiд 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та iн. У наведеному Указі Президента України у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на перiод дiї правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права i свободи людини i громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав i законних iнтересiв осiб, передбачені ст. 8 Закону України вiд 12.05.2015 № 389 «Про правовий режим воєнного стану». Доречі, екологічні права, закріплені у ст. 50 Конституції України не пiдлягають обмеженню. З урахуванням вищевказаного та вiдповiдно до ст. 15 Конвенції, Раду Європи було поiнформовано про запровадження в Україні воєнного стану, норми законодавства, якi дiють пiд час цього режиму, заходи, якi можуть бути застосовані уповноваженими органами пiд час дiї режиму воєнного стану, а також наведено перелік статей Конвенції та Додаткiв до неї, вiд яких, у зв'язку з можливим застосуванням вищевказаних заходiв, допускається вiдповiдний вiдступ, а саме: ст.ст. 3, 8(3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 Пакту, а також ст.ст. 4 (3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16

стосуються відступу від зобов'язань за Конвенцією, та зменшено перелік статей, за якими здійснено відступ. Інформація щодо відступу від статей 1 «Захист власності», 2 «Право на освіту» та 3 «Право на вільні вибори» Додаткового протоколу до Конвенції була зазначена в ноті 2022 році та не є новою¹. Правники наголошують, що процедура дерогації (з англ.: *derogation* – ситуація, за якої закон, постанова або рішення скасовується частково) є цілком нормальним процесом і повністю відповідає внутрішнім правилам Ради Європи. Інформування про відступи від зобов'язань за Конвенцією неодноразово подавалася й іншими країнами у зв'язку із введенням воєнного стану у країні, зокрема, Вірменією та Азербайджаном в 2020 році, Туреччиною у 1980 році. При цьому, як вказано у вищенаведеному інформаційному повідомленні, «відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) Висока Договірна Сторона під час війни може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, і у випадку використання цього права має інформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи. Таке повідомлення здійснюється шляхом написання листа і прикріплення копій правових документів, згідно з якими будуть запроваджуватися надзвичайні заходи. При цьому слід зазначити, що повідомлення саме по собі не запроваджує надзвичайні заходи, а є лише засобом інформування Ради Європи про можливість їх запровадження відповідно до національного законодавства Високої Договірної Сторони»².

Конвенції, ст.ст. 1, 2, 3 Додаткового протоколу до Конвенції, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

¹ Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Міністерство юстиції України, опубліковано 29 квітня 2024 року : Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsiiieu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod> (дата звернення: 09.09.2024).

² Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Міністерство юстиції України, опубліковано 29 квітня 2024 року : Урядовий портал. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan->

Значимо, що 16.10.2024 року Верховною Радою України одержано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо користування земельними ділянками, необхідними для будівництва та утримання військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд в умовах правового режиму воєнного стану»¹, а саме пропонується внести зміни до Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», Земельного кодексу України щодо повноважень військового командування примусово тимчасово позбавляти права користування земельними ділянками власників, землекористувачів земельних ділянок приватної форми власності для будівництва та утримання військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд для потреб держави та видавати про це відповідні документи. До зазначеного проєкту нормативно-правового акта вже надано низку зауважень Мінагрополітики та Мінфіном. Також вже прийнято Закон України від 04.09.2024 № 3948-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму забезпечення землями сил оборони», яким заборонено зміну цільового призначення земельних ділянок державної власності, які після набрання чинності вищенаведеним Законом № 3948-IX були віднесені до земель оборони внаслідок зміни цільового призначення земельних ділянок особливо цінних земель, земельних лісових ділянок. Крім того, закріплено нові редакції статті 77 ЗК України та статті 1 Закону України «Про використання земель оборони» щодо складу земель оборони та ін.²

---

za-konventsiiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod (дата звернення: 09.09.2024).

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо користування земельними ділянками, необхідними для будівництва та утримання військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд в умовах правового режиму воєнного стану: проєкт Закону України. Номер, дата реєстрації: 12130 від 16.10.2024. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45077> (дата звернення: 18.10.2024).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму забезпечення землями сил оборони : Закон України

Відтак, саме зараз триває формування системи захисту кліматичних прав в контексті «міжнародних зобов'язань, взятих на себе Договірними Державами, зокрема, за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Паризькою кліматичною угодою 2015 року, а також з огляду на переконливі наукові рекомендації, надані, зокрема, Міжурядовою групою експертів з питань зміни клімату»¹. Вказане повною мірою узгоджується з позицією ЄСПЛ, яким зазначено, що «держави мають запровадити необхідні правила й заходи, спрямовані на запобігання збільшенню концентрації парникових газів в атмосфері Землі та підвищенню середньої глобальної температури вище рівнів, які здатні спричинити серйозні та незворотні несприятливі наслідки для прав людини, визнаних у статті 8 Конвенції. Ефективна повага до цих прав вимагає від Держав вжиття заходів щодо зниження рівня викидів парникових газів з метою досягнення спільного нейтралітету, в принципі, протягом наступних трьох десятиліть. У зв'язку з цим Державам необхідно встановити відповідні цілі і терміни, які повинні стати невід'ємною частиною внутрішньої нормативно-правової бази, в якості основи для заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату»². Отже, основним завданням для законотворців стає розробка й прийняття нормативно-правових актів, які дозволять повною мірою реалізувати стратегічні цілі, бути ближчими до кліматичної нейтральності й наблизити наше законодавство до європейського й, ключове, створити дійові механізми правового захисту кліматичних прав, забезпечення кліматичної безпеки. Зазначимо, що Парламентом 8 жовтня 2024 року ухвалено Закон «Про основні засади державної кліматичної політики», законопроект якого розроблений Міндовкіллям³.

від 04.09.2024 № 3948-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3948-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).

¹ ВС Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2024 року). URL : [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_04_2024%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_04_2024%20(1).pdf) (дата звернення: 09.09.2024).

² ВС Огляд рішень Європейського суду з прав людини (квітень 2024 року). С. 21-22. URL : [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_04_2024%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_04_2024%20(1).pdf) (дата звернення: 09.09.2024).

³ Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

До сказаного додамо, що в тематичних наукових статтях нами вже наголошувалося на тому, що «виникають правомірні питання щодо можливості порушення кліматичних прав людини у разі невиконання політико-програмних документів, недотримання міжнародних зобов'язань державою, а також вирішення проблем підсудності цих справ»^{1, 2}. Виходячи з цього, у нагоді стане досвід зарубіжних науковців, які ґрунтовно досліджують питання захисту кліматичних прав, проведення кліматичних процесів^{3, 4, 5, 6} та ін., і практика Європейського суду з прав людини щодо ухвалених рішень у квітні 2024 року, як-от у справах *Verein Klimasenioren Schweiz And Others v. Switzerland GC* (№ 53600/20)⁷ ((1) справа стосувалася питань невжиття Урядом Швейцарії всупереч своїм

¹ Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Кліматичні законодавство і правовідносини: сучасний стан і перспективи розвитку в контексті забезпечення національної безпеки. *Проблеми законності*. 2023. № 162. С. 6-37. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.287135> (дата звернення: 09.09.2024).

² Anisimova Hanna, Kopytsya Ievgeniia. The role of courts in environmental rights protection in the context of state policy of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. 2 (10). P. 164-176. URL : http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1619773270.pdf (дата звернення: 09.09.2024).

³ Jones N. Prospects for Invoking the Law of Self-determination in International Climate Litigation. *RECIEL*. 2023. Vol. 32, issue 2. P. 250–258. <https://doi.org/10.1111/reel.12494> (дата звернення: 09.09.2024).

⁴ Mayer B. Attribution Science and the Fate of Climate Litigation. *Global Policy*. 2022. No. 13. P. 831–832. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13153> (дата звернення: 09.09.2024).

⁵ Venn Alice. Rendering International Human Rights Law Fit for Purpose on Climate Change. *Human Rights Law Review*. (2023). Vol. 23, issue 1, March, ngac034. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac034> (дата звернення: 09.09.2024).

⁶ Otto F. E. L., Minnerop P., Raju E., Harrington L. J., Stuart-Smith R. F., Boyd E. et al. Law, Justice and the Role of Courts in Changing the Social Superstructure Narrative in Climate Litigation. *Global Policy*. 2023. No. 14. P. 416–419. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13174> (дата звернення: 09.09.2024).

⁷ Case of Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and others v. Switzerland (Application No. 53600/20): Judgment European Court of Human Rights Grand Chamber, 9 April 2021. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206>; (дата звернення: 09.09.2024).

міжнародним зобов'язанням дієвих заходів для боротьби з наслідками глобального потепління, що призвело до погіршення умов життя та здоров'я заявників – порушення), *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 others* GC (№ 39371/20)¹ ((2) заявники скаржилися на існуючі та серйозні майбутні наслідки зміни клімату, спричинені, серед іншого, стверджувано неналежною політикою 32 Договірних Держав – заяву визнано неприйнятною з огляду на відсутність екстериторіальної юрисдикції у 31 Договірної Держави за Конвенцією та невичерпання заявниками національних засобів юридичного захисту стосовно Португалії), *Carême v. France* GC (№ 7189/21)² ((3) скарга колишнього мера муніципалітету Гранд-Сінт (Grande-Synthe) за статтями 2 та 8 Конвенції на недостатні дії Франції щодо запобігання зміні клімату – заяву визнано неприйнятною (несумісна *ratione personae*)).

За двома останніми справами (2,3) прийнято ухвалу про неприйнятність заяв. По другій справі *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 others* GC (№ 39371/20) в ухвалі констатовано, що варто відмежовувати питання юрисдикції від питання відповідальності Держав, і зазначено, що кожна Держава має власну частку відповідальності за вжиття заходів для боротьби зі зміною клімату і що вжиття цих заходів не визначається будь-якими конкретними діями (або бездіяльністю) будь-якої іншої Держави. Стосовно екстериторіальної юрисдикції ЄСПЛ не побачив підстав для її розширення в такий спосіб, про який просили заявники, і встановив територіальну юрисдикцію лише стосовно Португалії³. Проте і скарга заявників проти Португалії не мала успіху, адже

---

¹ Case of Duarte Agostinho and others against Portugal and 32 others (Application No. 39371/20): Judgment European Court of Human Rights Grand Chamber, 9 April 2024. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261> (дата звернення: 09.09.2024).

² Case of Carême v. France (Application No. 7189/21): Judgment European Court of Human Rights Grand Chamber, 9 April 2024. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-233174> (дата звернення: 09.09.2024).

³ Case of Duarte Agostinho and others against Portugal and 32 others (Application No. 39371/20): Judgment European Court of Human Rights Grand Chamber, 9 April 2024. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261> (дата звернення: 09.09.2024).

заявники не використали жодного засобу правового захисту щодо своїх скарг стосовно довікля. В ухвалі про неприйнятність заяв у справі *Carême v. France* GC ЄСПЛ нагадав про «урядові організації», що не мають правоздатності подавати заяви до Суду на підставі ст. 34 Конвенції, й обґрунтував, що заявник від свого імені та від імені його як мера муніципалітету на невжиття Францією достатніх заходів для зміни клімату не мав подавати скарги¹. Безумовно, вивчення висновків і позицій ЄСПЛ – це певний досвід, хоч й не досить вдалий, для подальших дій у сфері захисту кліматичних й екологічних прав, формування належних компенсаційних механізмів, потужний крок для створення дійового правового механізму забезпечення дотримання концепту справедливості між поколіннями завдяки здійсненню еколого збалансованого й відповідального використання природних ресурсів, збереження клімату заради майбутніх поколінь, кліматичного благополуччя.

На наш погляд, з безпековою складовою екологічних прав тісно пов'язані права людства, а саме з гарантованим Конституцією України кожному з нас (ст. 50) правом на безпечне для життя і здоров'я довікля. Виходячи з цього, для *кожного* виникає право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права шкоди. Вказане корелюється з визнанням Радою ООН з прав людини ще у 2021 р. доступ до чистого та здорового навколишнього середовища фундаментальним правом людини.

Вважаємо також релевантною постановку питань: «Кому відшкодовується екологічна шкода? На які природоохоронні та відновлювані заходи витратимуться кошти? Чи буде гарантовано їх цільове використання й завдяки яким заходам? Як попередити корупційні ризики?». Безумовно, при формуванні компенсаційних механізмів вже настав час і для обміркування питань контролю щодо їх ефективного й цільового використання.

Однак завжди слід пам'ятати, що довікля, Природа є спільним ресурсом, а відтак, шкода, заподіяна спільним природним ресурсам – заподіяна блага всього суспільства та людства. Україна виявила прагнення запровадити концепцію «Планетарних меж» (Planetary

---

¹ Case of *Carême v. France* (Application No. 7189/21): Judgment European Court of Human Rights Grand Chamber, 9 April 2024. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-233174> (дата звернення: 09.09.2024).

Boundaries) в національну політику й законодавство, визначити власний внесок в її реалізацію. Основний сенс Концепції полягає в обмеженості глобальних ресурсів, докладанні зусиль всіх країн до зменшення забруднення, захисту природних територій та зниження навантаження на довкілля та клімат. Зараз складно вести мову про сприйняття або несприйняття її екологами-правниками, але варто зробити все можливе для забезпечення прав та можливостей майбутніх поколінь задовільнити їхні потреби в ресурсах, безпековому майбутньому. Як вже зазначалось, ця Концепція слугувала підґрунтям для розробки Екологічного договору України¹.

Відзначимо, що у науковців вже є чітке розуміння того, що «екологічні катастрофи зазвичай перетинають міжнародні кордони і завдають довготривалої, комбінованої шкоди прямим, непрямим і навіть непричетним до них сторонам. Більше того, така динаміка може все більше характеризувати війну, оскільки урбанізація та індустріалізація продовжують своє глобальне поширення, а активне управління навколишнім середовищем під час війни створює серйозні виклики і нові сфери необхідних знань і навичок»². Сподіваємося, навіть переконані, що шкода, заподіяна довкіллю та клімату, заподіяна в результаті рашистської агресії, залишатиметься в полі зору світової спільноти і за жодних обставин не зникне з порядку денного, бо є широкомасштабну, довготривалу, важливою й актуальною, оскільки спричиняє серйозну шкоду довкіллю.

---

¹ Екологічний договір для України. Зелене майбутнє: Рекомендації щодо відповідальності та відновлення. Робоча група високого рівня з питань екологічних наслідків війни. URL : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/24/65/148029c127aa3b2a3fe9f482f9226118_1707492894.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

² Yarmol, L., Dolynska, M., Stetsyuk, N., Andrusiak, I., Muraviova, I. Legal Security Of Environmental Safety Under The Conditions Of Marital State In Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. Issue 5, 2022. Pages 110-115. DOI: 10.33271/nvngu/2022-5/110 (дата звернення: 08.08.2024).

РОЗДІЛ 14

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР

У першу чергу необхідно звернути увагу на конституційні засади відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Основного Закону). Саме в основі цієї конституційної норми закладено антропоцентричний (т.з. гуманістичний) підхід, відповідно до якого у ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в країні найвищою соціальною цінністю. Крім того, у статтях 13, 14, 16, 50, 66 та ін. закріплено концептуальні засади формування національної екологічної політики держави, а також екологічної функції держави щодо забезпечення екологічної безпеки і прав підтримання екологічної рівноваги на території нашої держави, збереження генофонду Українського народу, що має стати пріоритетами сьогодення, основоположними векторами національної і світової політики. Усунення завданої бойовими діями шкоди практично вже стало такою самою гострою проблемою, як і «подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу», що, до речі, згідно зі ст. 16 Конституції України проголошено основоположним обов'язком держави. Останнє формує позитивні зобов'язання держави в екологічній галузі, на що було звернути увагу вище.

Крім того, держава відповідно до приписів ст. 50 і 16 Конституції України не тільки гарантує кожному реалізацію екологічного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а й передбачає відшкодування завданої йому шкоди, тобто бере на себе відповідальність перед громадянином за виконання природоохоронних функцій і підтримання рівноваги на своїй території. Отже, одночасно з проголошенням згаданих прав зараз,

особливо в умовах воєнної агресії з боку РФ, найголовнішим має стати створення дієвої системи їх гарантування й захисту (прийняття відповідного закону щодо забезпечення/гарантування конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відшкодування екологічної шкоди), без якої екологічні права залишатимуться декларативними.

У контексті сказаного доречно навести декілька тез щодо прямої дії конституційних норм. Підтримуємо висновки, отримані В. Венгером, що «Конституція України в частині третій статті 8 поєднує загальний припис про пряму дію її норм та деталізований приклад – можливість звернення до суду безпосередньо на підставі її норм. Слід наголосити, що друге речення повинно тлумачитись як додаткова деталізація першого (один із варіантів прямої дії норм Конституції України), а не його змістовна передумова»¹. Автор доводить, що «пряма дія конституції та конституційних норм означає насамперед визначення вектору розвитку національної правової системи загалом і конкретного способу нормозастосування у кожній конкретній справі зокрема»², про що, до речі, свідчить сучасний вектор розвитку національної екологічної політики у воєнний та повоєнний період.

Поряд із наведеним не можемо залишити поза увагою сучасної наукової позиції С. Головатого, висловленої у передмові до українського видання доробку Тома Бінгема «Правовладдя», а саме: «Натепер не пригадати вже, чому, ретельно перебравши всі можливі варіанти перекладу англійської the rule of law, перевагу ми віддали українській двослівній конструкції «верховенство права», вважаючи якраз її найкращою. І лише з плином часу стало очевидним, що наш вибір був явно невдалим»³. Доволі ґрунтовно

---

¹ Венгер В. Пряма дія конституції та конституційних норм: теоретичний аспект. URL : <https://constitutionalist.com.ua/priama-diia-konstytutsii-ta-konstytutsijnnykh-norm-teoretychnyj-aspekt/> (дата звернення: 09.09.2024).

² Венгер В. Пряма дія конституції та конституційних норм: теоретичний аспект. URL : <https://constitutionalist.com.ua/priama-diia-konstytutsii-ta-konstytutsijnnykh-norm-teoretychnyj-aspekt/> (дата звернення: 09.09.2024).

³ Том Бінгем. Правовладдя / за заг. ред. Сергія Головатого; пер. з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрюби; передмова до укр. вид. Сергія Головатого. Київ, 2024. С. с. xxxi-xxxii (дата звернення: 09.09.2024).

згаданим науковцем проаналізовано зроблене Венеційською комісією тлумачення поняття *the rule of law* Тома Бінгема й консенсусне розуміння його складників. Також С. Головатий наголошує, що брак володіння бодай однією з офіційних європейських мов (англійською чи французькою) – суттєвий недолік українського юриста: його нездатність застосовувати європейські джерела права мовою оригіналу істотно ускладнює виконання ним головного завдання його професійної місії – утвердження в Україні правовладдя¹.

Як вже зазначалося, основоположні концепти відшкодування екологічної шкоди закріплено в Конституції України, нормативно-правових актах, як: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, закони України «Про правовий режим воєнного стану» (від 12.05.2015 № 389-VIII), «Про санкції» (від 14.08.2014 № 1644-VII), «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (від 15.04.2014 № 1207-VII), «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» (від 03.03.2022 № 2116-IX), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (від 20.03.2022 № 326), «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» (від 03.03.2022 № 187) тощо. Крім того, в екологічному законодавстві закріплено спеціальні норми щодо відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, а саме: ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 156, 157 ЗК України, ст. 107 ЛК України, ст. 67 КУпН, ст. 111 ВК України, ст. 63 Закону України «Про тваринний світ» та ін.

Прийняття вищевказаних нормативно-правових актів, якими регламентується відшкодування заподіяної довіллю шкоди, повністю узгоджується з основними постулатами, закріпленим у статтях 3, 5, 68 і 69 ін. Закону України «Про охорону

---

¹ Том Бінгем. Правовладдя / за заг. ред. Сергія Головатого; пер. з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрьоби; передмова до укр. вид. Сергія Головатого. Київ, 2024. С. с. xxxi-xxxii (дата звернення: 09.09.2024).

навколишнього природного середовища»: компенсація в повному обсязі, а також відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. І знову ми маємо повернутися до наукової дискусії щодо правових механізмів компенсації/відшкодування шкоди, відшкодування збитків, їх співвідношення, а також до питання неусталеності понятійно-категоріального апарату в цій галузі та ін.

Принагідно згадати, що в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, розглядається як: (1) *основний принцип охорони навколишнього природного середовища* (п. і ст. 3 «компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища»); (2) *екологічне право громадян України* (п. з ч. 1 ст. 9 «подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище», ч. 2 ст. 69 «особам, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням»); (3) *гарантія екологічних прав громадян* (п. д ч. 1 ст. 10 «компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища»); (4) *обов'язок громадян в галузі охорони навколишнього природного середовища* (п. д ч. 1 ст. 12 «компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище»); (5) *компетенція центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони навколишнього природного середовища*

(п. г частини першої статті 20-2 «пред'являти претензії про відшкодування збитків і втрат, заподіяних державі в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища»); (6) *повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища* (п. ж ч. 1 ст. 21 «подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема, здоров'ю громадян і майну громадських організацій»); (7) *юридична підстава для утворення фондів охорони навколишнього природного середовища* (ч. 2 ст. 47 «Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок»); (8) *зобов'язання підприємств, установ та організацій, громадян* (ч. 4 ст. 68 «відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України»). Крім того, до *економічних заходів* забезпечення охорони навколишнього природного середовища віднесено відшкодування у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (п. е ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»)

Відтак, як вже зазначалося вище, виходячи із приписів ч. 1 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також положень цивільно-правової доктрини шкода, *заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища* (до речі, саме на цьому доцільно зупинитися детальніше), підлягає компенсації в повному обсязі (щодо повного обсягу, про це вже автори висловили власну позицію й далі будемо її дотримуватися) й *відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням*. Із приводу першого моменту зауважимо, що компенсація можлива лише у разі порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, тобто здійснюється внаслідок недотримання чинних норм матеріального права, які мають

відповідати викликам сьогодення в умовах мілітарного впливу. При цьому «базовою» є відповідальність за порушення: законодавства про охорону навколишнього природного середовища особами, винними у порушенні прав громадян на екологічно безпечне довкілля; норм екологічної безпеки; процедури або неврахування результатів оцінки впливу на довкілля й невиконання умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля тощо (див.: ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», ст. 64 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та ін.). Безумовно, передбачені й інші склади правопорушень, але для даного дослідження вагомим є саме факт корелятивності правових категорій «екологічна безпека», «право на безпечне довкілля» із «екологічною шкодою», а також особливості їх взаємоумовленого впливу на формування компенсаційних механізмів.

По-друге, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. Як свідчить практика Верховного Суду, вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) мають підтверджувати, що такі доходи не є абстрактними, а дійсно були б отримані, і тільки неправомірні дії відповідача стали єдиною й достатньою підставою, яка позбавила можливості їх отримати. Компенсація шкоди здійснюється добровільно, в претензійному порядку, або у судовому.

Доволі специфічним є й способи стягнення такої шкоди. Якщо традиційними правовими способами стягнення такої шкоди є натуральний (як-от рекультивация земельної ділянки, відтворення лісів тощо) та грошовий (компенсація шкоди в повному обсязі без врахування кадастрової оцінки природного ресурсу), то за екологічним законодавством загально визнаним й таким, що має практичне використання, є останній (грошовий), який поділяється на наступні види: таксовий, розрахунковий, витратний та нормативний. Проте не один із перелічених вище способів не базується на урахуванні й вимірюванні/оцінюванні втрати екосистемних послуг.

Маємо констатувати, що на відміну від національного законодавства, поняття «екологічна шкода» закріплено в міжнародному праві й законодавстві ЄС, а саме Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища (1993)¹, Директиві 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» (2004)². Однак доцільно окремо звернути увагу на CERCLA (Закон про комплексне екологічне реагування, компенсацію та відповідальність / Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act)³ щодо розуміння базових термінів та ін. На наш погляд, Міжнародні стандарти оцінки (IVS 2022), а також порівняльні стандарти і методи оцінки довкілля, екосистем та цінних охоронюваних природних ресурсів, розроблені ООН, Європейським Союзом, USAID⁴ тощо, доречно застосовувати й в Україні.

Додамо, що Компенсаційна Комісія ООН (UNCC) при розгляді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, спиралася саме на визначення американського Закону (42 USC Ch. 103 : Комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсація та від-

---

¹ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21.VI.1993 URL : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079> (дата звернення: 21.08.2024).

² Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 21.08.2024).

³ 42 USC Ch. 103:Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability : Act. URL : <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title42/chapter103&edition=prelim> (дата звернення: 21.08.2024).

⁴ Environmental Compliance Factsheet: Ecosystem Services in Environmental Impact Assessment. URL : https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/USAID_ES_Factsheet_Final_1May2018.pdf (дата звернення: 21.09.2024).

повідальність з розділу 42 – Громадське здоров'я та добробут)¹. До речі, Компенсаційна Комісія ООН (UNCC) у контексті відновлення природних ресурсів внаслідок заподіяної шкоди обов'язковим вважає відновлення не лише їх, а й послуг до їх базового стану, а саме стану, який існував би, якщо інциденту не сталося б, на відміну від нашого національного законодавчого припису «відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням». Відтак, постає питання чіткого визначення дефініції «цільове використання природних ресурсів», особливо в сенсі задоволення екологічних послуг. Безумовно, національному законодавству бракує дійового правового механізму оцінки екологічних послуг, визначення критеріїв і способів її проведення. Однак до позитивного моменту варто віднести те, що поза увагою законодавців не залишилися втрати, які компенсуються власникам і користувачам природних ресурсів. У «Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326², серед основних показників оцінювання шкоди, завданої природним ресурсам, йдеться про втрати надр, на рекультивацію земель, відновлення меліоративних систем, лісового фонду. Наприклад, під час введення воєнного стану було прийнято новий «Порядок визначення втрат лісгосподарського виробництва», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2023 р. № 588, відповідно до якого втрати лісгосподарського виробництва включають втрати лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель (ч. 1 ст. 207 ЗК України), які компенсуються незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам

---

¹ 42 USC Ch. 103: Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability : Act. URL : <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title42/chapter103&edition=prelim> (дата звернення: 21.08.2024)

² Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.2024).

(ч. 4 ст. 207 ЗК України)¹. Обчислення розмiру втрат лiсогосподарського виробництва провадиться на основi нормативiв втрат по АРК, областях, м. Київ та Севастополь за формулою вiдповiдно до показникiв, як-от: площа дiлянки лiсових земель i чагарникiв, що вилучається; норматив втрат лiсогосподарського виробництва; бал бонiтету дiлянки лiсових земель i чагарникiв; бал бонiтету лiсових земель i чагарникiв; коефiцiєнт продуктивностi лiсових земель i чагарникiв за типами лiсорослинних умов. Вiдтак, поза увагою залишилися втрати мисливського, водного та iн. господарств, але зазначимо, що за загальною практикою визначення втрат до цього мова йшла лише про втрати сiльськогосподарського i лiсогосподарського виробництва.

В умовах збройної агресiї з боку РФ за перiод з 24.02.2022 по 24.02.2023 роки Урядом України, Групою Свiтового банку, Європейською Комiсiєю та ООН проведено оцiнку вартостi реконструкцiї та вiдновлення в Україні, яка зросла до 411 мiльярдiв доларiв США (еквiвалент 383 мiльярдiв євро), а за оцiнками RDNA2, збитки, завданi докiллям та лiсовому господарству, становлять близько 2 млрд доларiв США². Мiндовкiлля України

¹ Про затвердження Порядку визначення втрат лiсогосподарського виробництва : Постанова Кабiнету Міністрiв вiд 09.06.2023 № 588. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.2024).

² Ukraine Rapid Damage And Needs Assessment. February 2022 – February 2023. URL : https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment?afd_azwaf_tok=eyJhbGciOiJSUzI1NiJ9.eyJhdWQiOiJ1a3JhaW5lLnVulm9yZyZlSlmV4cCI6MTcyNjc2MTE4MiwiaWF0IjoxNzI2NzYwODgyLCJpc3MiOiJ0aWVyMS01NGQ1NzQ0Y2Q0LTI4NWZwIiwic3ViIjoiaXNzdWVkiwicmVmljoiMjAyNDAMTlUMTU0ODAyWi0xNTRkNkNkNDI4NWZwZzYycHhAxZnhjczAwMDAwMDAyeDAwMDAwMDAwMWRZ3OGgiLCJljoimUI5a21HTTZXN3ZNV1Y2R055Y05mQVWVWQ1E0SGdzb1lRTTFENzBYOEhuNCiImgiOiJlQ21BMkJKd2E1NTgydTJKZ0NlcmN2V2F2WjJlTlVc4TknHUWxSTV9rIn19.TTLD0yP1Xt6FiHV8T24mR7oldIqqD8UMzldgT6jE0ARTAIKVCWFe-wAEbef_ALvmB4mA-6rnd5zX_WGwMBxovKlu0GRcCqgOKuVU-cLjLa9Mf_Glvfc6XjaRBWRi7L0p1TCfuw5yLh2TUeCfLsTy8YKddRoC7EvBvZ15o0J7n2f2O12apoDAQjd5iuRamkIc9_L6_S9MITV9MGZdAVYwxHMhyvX-l8RJ3v5Mi4qOrkh1jCIXBXy4m8yKM_

оцінює загальну вартість за цей же період у 51,45 млрд доларів США (48,33 млрд євро)¹, підставою для розрахунку слугує «загальний» «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326², який постійно вдосконалюється. Крім того, на його підставі розроблені відповідні методики за природоресурсними напрямками, як-от: (а) шкода, завдана земельним ресурсам, напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів; (б) втрати надр напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням; (в) збитки, завдані водним ресурсам, – напрям, що включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод; (г) шкода, завдана атмосферному повітрю, – напрям, що включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; втрати лісового фонду – напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати; (д) збитки, завдані природно-заповідному фонду, – напрям, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам

gN5v57FHRPvSp_Waakzq7TjyuBK7Xu1BXhDQ6Gd-0FbwrnKnYyIGVPhgeiYrDX47BV9LGihUewh3hOTNc3_yMRBhMfg.WF3obl2IDtqgvMFRqVdYkD5s (дата звернення: 18.09.2024).

¹ The environmental scars of Russia's war in Ukraine. URL : https://www.politico.eu/article/environment-scars-russia-war-ukraine-climate-crisis/?utm_source=Facebook&utm_medium=social&utm_campaign=RSS_Syndication (дата звернення: 18.09.2024).

² Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.2024).

природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати. Тобто на практиці знову випробовувався традиційна тріада визначення шкоди, як-то пошкодження майна, тілесні ушкодження та прямі економічні збитки.

Відтак, при порівнянні двох вищенаведених підходів до оцінки загальної шкоди, заподіяної довкіллю, відчувається велика їх розбіжність. На перший погляд національна оцінка збитків, шкоди і втрат може здаватися дещо завищеною, але на відновлення екосистем необхідний тривалий час (наголосимо й на можливості їх відновлення), до того ж зараз важко спрогнозувати ефективні й оптимальні заходи щодо їх «реабілітації», виходячи із реалій сьогодення, враховуючи безперервне й щоденне завдання такої шкоди.

Варто звернути увагу на те, що лише до одного із вищенаведених «екологічних» напрямів, закріплених у Постанові Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326, до так званих «екологічних збитків» включено ймовірні наслідки завдання шкоди здоров'ю людей й в цілому екосистемі, і це збитки, завдані водним ресурсам. Крім того, виходячи із назв напрямів, маємо констатувати, що в більшості випадків мова йде саме про природні ресурси, тобто збільш природно-ресурсний потенціал України, а не елементи довкілля, складові природних екосистем, відповідно, й про шкоду, заподіяну саме природним ресурсам, а не природним об'єкти. Якщо шкода або втрати заподіяні елементам довкілля, природним екосистемам, то постає правомірне питання, чи підлягають вони відтворенню (відновленню), зокрема, щодо атмосферного повітря чи надр (термінологія використана відповідно до напрямів згаданої Постанови)? Загальновідомо, що за національним законодавством атмосферне повітря розглядається як умовно-відтворювальний природний ресурс й об'єкт еколого-правової охорони¹, а надра – вичерпно-невідновлювальний, тобто недоцільно вести мову про відновлення надр, а відносно атмосферного повітря переважно йдеться про поліпшення його якісних характеристик (показників). Позитивним та перспективним вважаємо застосування правової

---

¹ Див.: Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> (дата звернення: 18.09.2024).

категорії «фонд» задля визначення втрат, витрат та збитків, завданих лісовому та природно-заповідному фонду.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 практично відсутні показники, пов'язані з відшкодування витрат із відновлення екосистемних послуг і функцій, а також взагалі не згадується кліматичний ресурс. Відтак, на законодавчому рівні доцільно чітко визначити *перелік типових екологічних послуг, які надаються екосистемами та природними ресурсами*. Доречно також розробити плани відновлення природних екосистем. Як приклад наведемо такий факт: 18 липня 2023 року Кабінет Міністрів України погодив реалізацію експериментального проєкту будівництва Каховського гідровузла, відбудови після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови¹, але екологи досі дискутують із приводу доцільності відновлення Каховського водосховища² й наполягають переважно на відновленні природних екосистем, а саме відтворенні Великого Лугу замість відновлення Каховського водосховища в контексті «Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи в наше життя» та нового Регламенту ЄС 2024/1991 про відновлення природи³. Останнім передбачено повернення до 2030 року 20% площі європейських держав із ландшафтів, які вже не є природними, у природні. Зараз із метою запобігання нецільовому використанню земель, які займало Каховське водосховище, і

¹ Про реалізацію експериментального проєкту “Будівництво Каховського гідровузла на р. Дніпро. Відбудова після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови” : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 № 730. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/730-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.09.2024).

² Каховське водосховище: 4 економічні аргументи екологів проти його відновлення. URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2024/04/02/kahovske-vodoshovvshhe-4-ekonomichni-argumenty-ekologiv-proty-jogo-vidnovlennya/> (дата звернення: 27.09.2024).

³ Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869 (Text with EEA relevance). PE/74/2023/REV/1. OJ L, 2024/1991, 29.07.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj> (дата звернення: 27.09.2024).

створення умов для подальшого відновлення Каховського водосховища, яке тимчасово спрацьоване внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, Кабінет Міністрів України прийняв відповідну Постанову від 18.07.2023 № 730¹. Тим більш, що наявність у назві акта словосполучення «експериментальний проект» трактується екологічною громадськістю як намагання відступити від загальних вимог щодо оцінки впливу на довкілля та інших природоохоронних заходів.

Повертаємося до дослідження правової категорії «екологічна шкода». Передусім наголосимо, що за текстом Директиви 2004/35/ЄС² при визначенні термінів простежується використання різних правових конструкцій одного поняття, тобто як один синонімічний ряд, через сполучник «або». Так, у документі надано дві дефініції «шкода, завдана навколишньому середовищу» й «екологічна шкода», але не проведено їх чіткого розмежування (п.1 ч. 1 ст. 2 «Визначення»). При цьому вважаємо, що «наголос» має ставитися саме на трактуванні шкоди через правову конструкцію, запропоновану у праві ЄС, а саме «негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином». Відтак, для повного розуміння правової категорії «екологічна шкода» зобов'язання щодо відновлення екосистем, природних ресурсів, екологічних послуг і функцій має стати суворим та безперечним екологічним імперативом. Спираючись на сказане, маємо констатувати, що вітчизняний підхід до законодавчого визначення не відповідає вимогам ЄС. Як уже неодноразово відмічалось, екологічна шкода має розглядатися не лише через збитки й втрати, заподіяні внаслідок порушення природоохоронного законодавства.

---

¹ Про запобігання нецільовому використанню земель, які займало Каховське водосховище : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 286. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.09.2024).

² Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 21.08.2024).

Проте окреслена проблема непоодинока й доволі складна, бо вона, крім того, пов'язана з доктринальними й законодавчими підходами до трактування категорії «екологічна безпека» на національному рівні. Правова категорія «екобезпека» повинна отримати нові ознаки (характеристики), на кшталт, спостережної або вимірювальної шкоди довікллю й/або відповідних вимірювальних втрат екосистемних послуг і навіть функцій, тобто як це зроблено в європейському законодавстві. Такий підхід використовується й у США. Виходячи з цього, вважаємо, що в нагоді стане більш активне запровадження ризико-орієнтовного підходу до системи вітчизняного екологічного управління, при цьому забезпечення екологічної безпеки як територій, так і населення здійснюється завдяки розумному балансу можливих втрат із очікуваною вигодою.

До речі, необхідно переглянути й усталені як наукові, так і законодавчі підходи до юридичної природи «екологічного ризику» в системі правового забезпечення національної безпеки. Екологічні ризики, безумовно, мають розглядатися як вірогідні/ймовірні/можливі небезпечні наслідки техногенного та/або природного характеру для довкілля і будь-якого його елементу, включаючи серйозний та незворотній вплив на життя та здоров'я людини, природно-ресурсний потенціал, клімат, навколоремний космічний простір та ін., *екосистемні послуги та функції*, із урахуванням впливу екологічних загроз на сталість (чи вразливість) до них екосистем, біо- та ландшафтного різноманіття. Довкіллева безпека має розглядатися в широкому сенсі. До речі, до об'єктів правового регулювання в цій сфері має бути віднесено: всі природні ресурси (будь-які, як вказано в європейських директивах, що «ростуть, квітнуть та живуть»), включаючи середовища існування, а також екосистемі послуги, що надаються природними ресурсами та комплексами, та виконувані ними функції.

Крім того, слід спробувати розробити дефініцію «екологічна безпека», послуговуючись правовою конструкцією «екологічні ризики», безумовно, побудовану на засадах екосистемного підходу та концепту «Планетарних меж» (Planetary Boundaries)). До того ж, на наше глибоке переконання, весь функціонал правового забезпечення екологічної безпеки має бути скерований

на їх зменшення до прийняттого й обумовленого соціально-економічним станом розвитку країни рівня, відповідного її можливостями та міжнародними зобов'язаннями. Пояснюється висловлене тим, що задля визначення пріоритетів відновлення й зеленої реконструкції необхідно мати чітке розуміння ризиків для здоров'я на ранній стадії, що дозволить мінімізувати безпосередні небезпеки.

Принагідно додати, що Регіональний офіс ООН з питань зниження ризику лих (UNISDR) вже тривалий час допомагає Україні запроваджувати Сендайську рамкову програму (2015–2030 роки)¹, яка вважається «наступницею» Хіогської. Однак виконання Сендайської угоди є добровільним, бо належить до норм м'якого права. Саме в цій Програмі також були використані концепти «відбудувати краще» (“Build Back Better”) і «антикрихкості» (Antifragility) щодо набуття кращих якостей, ніж були, якими послуговуються при розробці національних планів воєнної та повоєнної відбудови нашої країни. Зараз у чинному національному законодавстві, переважно закріплено норми щодо врегулювання відносин із так званого першочергового відновлення природних ресурсів, а в довгостроковій перспективі доцільно вести мову про пом'якшення й адаптацію до зміни клімату, про ймовірне кліматичне відновлення, відновлення сталості природних екосистем, ландшафтного й біологічного різноманіття і, безумовно, відновлення здоров'я населення як фізичного, так і психологічного (довгострокове).

Наголосимо, що моніторинг збитків і зменшення ризиків оголошено першим пріоритетом поряд із забезпеченням відповідальності та мобілізацією зеленої реконструкції та відновлення у Екологічному договорі для України². Серед реко-

---

¹ The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, Sendai, Japan, March 2015. URL : <https://www.undrr.org/media/16176/download?startDownload=20240925> (дата звернення: 27.09.2024).

² Екологічний договір для України. Зелене майбутнє: Рекомендації щодо відповідальності та відновлення. Робоча група високого рівня з питань екологічних наслідків війни. URL : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/24/65/148029c127aa3b2a3fe9f482f9226118_1707492894.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

мендацій щодо першого пріоритету визначено: а) створення координативних органів високого рівня для здійснення нагляду за системою збору та збереження доказів екологічної шкоди, завданої війною; б) розробка комплексної стратегії збору та збереження даних на основі кращих міжнародних практик; в) вдосконалення методології збору та збереження даних доказів екологічної шкоди; г) залучення ВООЗ та інших міжнародних організацій охорони здоров'я до оцінки впливу екологічної шкоди на здоров'я людей та мінімізації відповідних ризиків тощо.

У контексті наведеного варто додати, що прийнято новий Регламент ЄС 2024/1991 про відновлення природи¹, який є ключовим елементом Стратегії ЄС щодо біорізноманіття. У цьому документі закріплено, що «біорізноманіття потрібно цінувати, зберігати, відновлювати та розумно використовувати, зберігаючи екосистемні послуги, підтримуючи здорову планету та забезпечуючи переваги, необхідні всім людям». Як бачимо, наголос поставлено на відновленні функцій і послуг екосистем, «необхідності забезпечення збереження, відновлення та сталого використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем і їхніх послуг, зокрема, лісів, водно-болотних угідь, гір і посушливих земель»². Відтак, вважаємо, що при оцінці екологічної шкоди, заподіяної екосистемам, необхідно враховувати й неотриману вигоду від надання екологічних послуг. Отже, мова має йти не лише про економічну вартість цих послуг, а й вартість на їх відновлення і так звану «реабілітацію» екосистем, збереження, що набуває для України в контексті ліквідації наслідків мілітарного впливу неабиякого значення. Пояснюється це тим, що нині особливо гостро постає проблема розмінування територій, поведження з небезпечними відходами, загострилися також питання забезпечення хімічної, біологічної, радіаційну безпеки тощо.

---

¹ Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869 (Text with EEA relevance). PE/74/2023/REV/1. OJ L, 2024/1991, 29.7.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj> (дата звернення: 27.09.2024).

² Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869 (Text with EEA relevance). PE/74/2023/REV/1. OJ L, 2024/1991, 29.7.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj> (дата звернення: 27.09.2024).

Вiдтак, розумiючи незворотнiсть i необхiднiсть європеїзацiї національного законодавства (зобов'язання нашої краiни на шляху до набуття членства в ЄС), вважаємо за доцiльне виходити iз приписiв Директиви 2004/35/ЄС, i поняття «шкода» розумiти як таку, що заподiяна тим чи iншим природним ресурсам (а) бiологiчним видам та природним ареалам, (б) водним ресурсам, (с) ґрунтам (стаття 2)¹. Щодо третього типу (с) так званої «чистої екологiчної шкоди» додамо, що йдеться i про «ризик значних негативних наслiдкiв для здоров'я людини вiд безпосереднього або не безпосереднього проникнення у поверхню або в ґрунт речовин, препаратiв, органiзмiв або мiкроорганiзмiв». Зауважимо, що в Commission Notice «Керiвнi принципи, що забезпечують спiльне розумiння термiна «шкода навколишньому середовищу», як визначено у статтi 2 Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради про екологiчну вiдповiдальнiсть щодо запобiгання та усунення шкоди навколишньому середовищу)»², наголошено на необхiдностi доведення причинно-наслidkового зв'язку мiж протиправною поведiнкою (дiянням) i збитками (шкодою), доцiлностi спiвставлення судом доказiв, якi надає позивач i вiдповiдач.

Ще раз зупинимося на недоцiлностi нехтувати здобутками української еколого-правової науки в сенсi ланцюгового впливу шкоди, заподiяної довкiллю, безпосередньо природним ресурсам, на життя i здоров'ям громадян. В умовах сьогодення перед українськими науковцями постає завдання врегулювати

¹ Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологiчну вiдповiдальнiсть за попередження та лiквiдацiю наслiдкiв завданої навколишньому середовищу шкоди» вiд 21 квітня 2004 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 18.09.2024).

² Commission Notice Guidelines providing a common understanding of the term 'environmental damage' as defined in Article 2 of Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage (2021/C Official Journal of the European Union 118/01). Information From European Union Institutions, Bodies, Offices And Agencies. *European Commission*. 7.4.2021. С 118/1- 118/49. URL : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0407\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0407(01)) (дата звернення: 18.09.2024).

в законодавстві питання щодо: шкоди, заподіяної природним ареалам, що перебувають під охороною; визначення, змістовної та оціночної характеристики «сприятливого стану збереження», «вихідного стану», «екологічних послуг та функцій» та ін. Нарешті, слід закріпити в національному законодавстві визначення поняття «екологічна шкода». Безумовно, саме зараз, акцентуючи увагу не лише на відновленні природних ресурсів (біологічних видів і природних ареалів, що перебувають під охороною, водних ресурсів і ґрунтів), а й екологічних послуг, «що забезпечуються одним природним ресурсом на користь іншого природного ресурсу або населення».

Безумовно, швидкими темпами Україна має привести власне законодавство і, відповідно, національну терміносистему до стандартів і вимог ЄС, досягти понятійно-термінологічної єдності в частині імплементації положень актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) у сфері захисту та безпековості довкілля. Варто також виправити оцінку «одиниця» (один бал із п'яти, де одиниця – «початковий рівень підготовки») за відповідність європейському законодавству, отриману у 2023 році за відомостями Аналітичного звіту щодо спроможності України виконувати умови членства в ЄС¹.

---

¹ Commission Staff Working Document Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf (дата звернення: 18.09.2024).

РОЗДІЛ 15

НАЦІОНАЛЬНА КЛІМАТИЧНА ПОЛІТИКА. ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «КЛІМАТИЧНА ШКОДА»

Загально відомо, що в Україні одним із головних проявів регіональних кліматичних змін на тлі глобальних процесів потепління є істотне підвищення температури повітря, зміна термічного режиму й структури опадів, збільшення кількості небезпечних метеорологічних явищ й екстремальних погодних умов. Нині окреслені проблеми значно ускладнюються великою кількістю масштабних лісових пожеж, горінням нафтопродуктів, загорянням промислових об'єктів, викликаних веденням бойових дій та іншими небезпечними явищами. Кожен вибух – це крок до руйнування, а іноді й знищення екосистем, забруднення атмосферного повітря, вод, ґрунтового покриву тощо, звісно, усе це впливає й на озоновий шар, глобальні кліматичні зміни. Крім того, вказане стає джерелом значного природного та техногенного навантаження на здоров'я людини, його імунну та генетичну систему.

Виходячи з цього, нині для України набуває актуальності формування національної кліматичної політики, її узгодження з міжнародною, покращення співпраці, отримання доступу до фінансування нових проєктів, особливо з повоєнного відновлення. Вбачається, що на виконання вказаних завдань значно впливатиме проведення COP (Conference Of The Parties), а саме щорічних конференцій ООН з питань зміни клімату. Для підтвердження сказаного зупинимося, щоправда, лише на останніх із них.

Передусім згадаємо COP27 – Кліматичний саміт, на якому українська кліматична дипломатія змусила світ замислитися над «конфліктом викидів» або «мілітарними викидами». Представники нашої держави звернули увагу світової спільноти на кліматичні наслідки збройних конфліктів. Крім того, Україна презентувала створення Глобальної платформи для оцінки збитків клімату та докiллу від військових конфліктів, яку підтримають США і ЄС. Одним із досягнень Саміту є те, що оприлюднено нові підходи щодо

розрахунку викидів під час війни. Такі дії пояснюється прагненням того, щоб напрацьовані підходи максимально враховували досвід і вимоги інших країн і їх можна було максимально використовувати для підготовки позовів у міжнародні суди. Принагідно акцентувати на тому, що, використовуючи новітню методологію¹, дослідники підраховали обсяги викидів за перші сім місяців вторгнення, вони склали 100 млн т CO₂, що еквівалентно загальним викидам Нідерландів за той саме період. Це був перший випадок, коли викиди від активного конфлікту були оцінені таким чином².

Головною подією COP28 стало досягнення згоди щодо створення й введення в дію фонду для відшкодування втрат і збитків від зміни клімату державам, що розвиваються, і механізмів його фінансування. COP28 анонсувався «як початок кінця ери викопного палива». Результатом роботи стало прийняття низки декларацій, серед яких України приєдналася до таких, як: Декларація про стале сільське господарство, стійкі продовольчі системи та протидію зміні клімату, Глобальне зобов'язання з відновлюваної енергетики (ВДЕ) та енергоефективності, Декларація про потроєння потужності атомної енергетики до 2050 року, Декларація з питань клімату та здоров'я, Декларація з питань клімату, гуманітарної допомоги, відновлення та миру.

Сподіваємось, що COP29, який пройде у листопаді 2024 року в Баку, Азербайджан, стане черговою платформою для просування пункту 8 Формули миру щодо забезпечення екологічної безпеки та протидії екологічним наслідкам війни. Тим більш, як зазначалося вище, Україна поетапно приводить законодавство до стандартів і вимог ЄС, виконує взяті на себе зобов'язання «у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку та забезпечення ефективного переходу до низьковуглецевого розвитку держави за умови економічної, енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки,

---

¹ Lennard de Klerk, Anatolii Shmurak, Olga Gassan-Zade, Mykola Shlapak, Kyryl Tomliak, Adriaan Korthuis. Climate Damage Caused By Russia's War In Ukraine by Initiative on GHG accounting of war 1 November 2022. URL : <https://climatefocus.com/wp-content/uploads/2022/11/ClimateDamageinUkraine.pdf> (дата звернення: 18.09.2024).

² The COP where we began talking about conflict emissions. <https://ceobs.org/the-cop-where-we-began-talking-about-conflict-emissions/> (дата звернення: 18.09.2024).

підвищення рівня добробуту громадян, зменшення впливів та наслідків зміни клімату та для врахування цілей державної кліматичної політики під час повоєнної відбудови України»¹.

Розглядаючи окреслене питання, не можна оминати увагою ролі міжнародних організацій в оцінюванні екологічної та кліматичної шкоди, серед яких: Обсерваторія конфліктів і довкілля (Conflict and Environment Observatory, CEOBS)² та Екологічна мережа Зої (Zoë Environment Network)³ та ін. Так, нині за підтримки Zoë Environment Network (Швейцарія), Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, гуманітарної ініціативи REACH та Програми ООН з навколишнього середовища триває розробка інформаційної системи «Екодозор: екологічні наслідки та ризики бойових дій в Україні», але попри незакінчення її формування, вже зараз до неї додаються й регулярно оновлюються дані щодо промислових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури; порушення роботи промислових об'єктів, критичної інфраструктури та населених пунктів; екологічних ризиків; збитків, завданих територіям; природних заповідних територій; лісових пожеж; базових шарів⁴. Поряд із цим, вже досить довго працює стандартизована форма автоматичного збору й фіксації інформації про екологічні загрози в режимі роботи реального часу, з географічною прив'язкою до місцевості ЕкоЗагроза (офіційний ресурс Міндовкілля)⁵.

З огляду на наведене відразу звернемо увагу на прагнення законотворців зробити процеси формування національної

---

¹ Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#n183>

² Conflict and Environment Observatory. URL : <https://ceobs.org/countries/ukraine/> (дата звернення: 09.10.2024).

³ ZOÏ Environmental Network. URL : <https://zoinet.org/> (дата звернення: 09.10.2024).

⁴ Екодозор: екологічні наслідки та ризики бойових дій в Україні. URL : <https://ecodozor.org/index.php?lang=en> (дата звернення: 09.10.2024).

⁵ ЕкоЗагроза (офіційний ресурс Міндовкілля). URL : <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 09.10.2024).

екологічної і кліматичної політики взаємоскерованими й узгодженими, гармонізованими, що сприятиме виконанню міжнародних зобов'язань, відступити від неузгодженої фрагментарності у документах політично-стратегічного планування. Зараз наведене набуває ще більшої актуальності в контексті створення належного юридичного супроводу для відновлення і сталого розвитку країни. Крім того, екологізація національної політики, галузевих/секторальних стратегій й законодавства, а також адаптація до зміни клімату постали наскрізними питаннями державного планування відродження відповідно до задекларованих важливіших цілей повоєнного відновлення, як-от: чисте й безпечне довкілля, подальший рух європейським «зеленим курсом» і відбудова економіки за принципами сталого розвитку. Поряд із цим при формуванні загальних засад національної політики доцільно керуватися принципом черговості і пріоритетності потреб, національних інтересів у відновленні природних екосистем, з урахуванням їх ролі у сфері забезпечення екологічної, енергетичної, продовольчої безпеки, виконання життєзабезпечувальних функцій.

У національному законодавстві відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року (далі – Стратегія № 2697-VIII)¹ однією із засад вказано збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я й благополуччя людей, а також збереження й відновлення природних екосистем. Принагідно додати, що вітчизняним законодавцем до першопричин виникнення екологічних проблем і надзвичайних ситуацій в Україні віднесено зміну клімату, а до кола завдань із забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку країни – запобігання їй та адаптація до неї. Виходячи з цього, вважаємо, що саме зараз доцільно оновити стратегічну рамку цілей даного нормативно-правового акта.

---

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19/find?text=%EA%EB%B3%EC%E0%F2> (дата звернення: 09.10.2024).

Зауважимо, що у вказаній Стратегії № 2697-VIII одним із очікуваних результатів закріплено *формування правової бази і створення умов для реалізації державної політики у сфері зміни клімату*. Крім Стратегії № 2697-VIII, на сьогодні прийнято ще й Стратегію формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках (далі – Стратегія № 483-р)¹. У зв'язку з цим втратило чинність розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року» від 07.12.2016 р. № 932². Додамо, що уряд презентував її як перший національний стратегічний документ у сфері боротьби зі зміною клімату, розроблений згідно з основними положеннями Паризької та Монреальської угод. Варто також згадати й Стратегію екологічної безпеки та адаптації до змін клімату на період до 2030 року³, базисом для формування якої слугували Стратегія національної безпеки України (п. 66)⁴, рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» (п. 4)⁵, рішення Ради національної безпеки і оборони

¹ Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#n183> (дата звернення: 09.10.2024).

² Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932. <https://www.kmu.gov.ua/npras/249573705> (дата звернення: 09.10.2024).

³ Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.11.2022).

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 23.01.2024).

⁵ Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради Національної безпеки та оборони України від 14.09.2020. : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#n2> (дата звернення: 23.01.2024).

Україні від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»¹, введеного в дію указом Президента України від 23 березня 2021 року № 111² та інші нормативно-правові акти. При цьому не менше значення мають стратегії, що розробляються на виконання № 2697-VIII, як-то: Водна стратегія України на період до 2050 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134-р), Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р.), Морська природоохоронна стратегія України (розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р) та ін. Можемо констатувати, що нині відбувається екологізація й секторальних стратегій розвитку, а саме: Національної економічної стратегії на період до 2030 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179), Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695), Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1416-р), Стратегії енергетичної безпеки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р.) тощо.

Заслуговує на увагу також і Стратегія ЄС щодо адаптації до зміни клімату (2021). Передусім вкажемо, що в даному документі закріплено чотири ключові цілі, яких мають досягти: зробити адаптацію (а) розумнішою, (б) швидшою, (в) системнішою, а також (г) активізувати міжнародні дії щодо її впровадження. Крім того, у Стратегії визначено, як ЄС може пристосуватися

---

¹ Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року “Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації”: Указ Президента України від 23.03.2021 № 23.03.2021 № № 111/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021#n5> (дата звернення: 09.10.2024).

до неминучих наслідків зміни клімату і стати стійким до них до 2050 р. Однак, розуміючи важливість і нагальність окресленої проблеми, ЄС не обмежився цим. Так, уже в червні цього ж року Європейська Рада ухвалила Європейський кліматичний закон (European Climate Law), запропонований Єврокомісією, а в липні розробила програму боротьби зі зміною клімату до 2050 р. – Fit for 55¹, згідно з якою передбачається скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 р. Наголосимо, що дана програма (Fit for 55) є юридичним зобов'язанням. Зауважимо, що вона, крім Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату, тісно пов'язана з іншими документами ЄС, а саме: Стратегією з біорізноманіття до 2030 року, Стратегією «Від ферми до виделки», Новою лісовою стратегією на 2030 рік, Водневою стратегією, Хвилею реновацій для Європи, Новою промисловою стратегією, Європейським кліматичним пактом, Кліматичним цільовим планом, новим Регламентом ЄС 2024/1991 про відновлення природи² тощо.

Виходячи з наведеного, вважаємо, що в перспективі слід розробити консолідований підхід до досягнення кліматичної нейтральності поряд із забезпеченням екологічної, продовольчої, енергетичної безпеки та інших її напрямів, які мають розглядатися як взаємозалежні візії національної політики в усіх секторах економіки в умовах сьогодення, а особливо під час повоєнного відновлення. Крім того, доцільно створити умови для посилення взаємозв'язку та кореляції безпекових сфер. Вказане зайвий раз актуалізує необхідність формування правового інституту кліматичної безпеки. Безумовно, він як правове явище в подальшому стане самостійним об'єктом наукових досліджень. Більш детальний аналіз прийнятого Закону буде запропоновано після його підписання Президентом України й офіційного опублікування.

---

¹ Fit for 55. European Council. Council of the European Union. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/> (дата звернення: 09.10.2024).

² Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869 (Text with EEA relevance). PE/74/2023/REV/1. OJ L, 2024/1991, 29.07.2024, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj> (дата звернення: 27.09.2024).

Однак уже зараз маємо констатувати, що Стратегія № 483-р як документ публічного планування у сфері розроблення й реалізації кліматичної політики сприятиме досягненню окреслених цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб, а також, сподіваємося, вдасться створити дійовий механізм правового регулювання суспільних кліматичних відносин, відбудеться їх планова інституціоналізація відповідно до вимог ЄС. Тим більше, що сказане узгоджується з приписами ст. 20, 23 Закону України від 24.08.2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність», згідно з якими стратегії віднесено до програмних документів публічної політики¹, а саме документів прогнозування розвитку країни, окремого виду суспільних відносин на довготривалий період і способів досягнення поставленої мети^{2,3}. Як наголошують автори науково-практичного коментаря до вищенаведеного Закону, «концептуальну основу правотворчої діяльності значною мірою визначає публічна політика». Вони обґрунтовують, що терміном «політика» послуговуються задля визначення засад проведення діяльності у певній суспільно значущій сфері, надають його тлумачення, посилаючись на положення ч. 2 ст. 1 Закону України «Про центральні

¹ Про правотворчу діяльність : Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text) (дата звернення: 09.10.2024).

² Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX, крім: 1) статей 20-22, пункту 2 частини другої статті 24, абзацу другого частини другої статті 29, пункту 4 частини другої статті 43 цього Закону, які набирають чинності і вводяться в дію з урахуванням порядку, визначеного абзацом першим цього пункту, але не раніше ніж через п'ять років з дня набрання чинності цим Законом. Див.: Про правотворчу діяльність : Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text) (дата звернення: 09.10.2024).

³ Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність» / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Видавництва Ліра-К, 2024. С. 207-209, 229-231.

органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-VI, відповідно до якої міністерства забезпечують формування й реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують функції з реалізації державної політики¹. Так, науковці вважають, що терміном «публічна політика» доцільно позначати «засади діяльності органів публічного управління (публічного адміністрування), спрямовані на вирішення суспільно значущих завдань і, відповідно, досягнення суспільно значущих цілей.

Таким чином, Стратегія № 483-р стала одним із перших кроків на шляху формування кліматичної політики на довготривалій період, відповідно, й розвитку однойменних суспільних відносин, набуття останніми правової форми. До того ж такі суспільні відносини «покроково формуються і виокремлюються в самостійний міжгалузевий інститут як екологічного, енергетичного, аграрного, земельного, права екологічної безпеки, так і міжнародного і права ЄС та ін., а також відповідний інститут законодавства. У перспективі сподіваємося на проведення систематизації кліматичного законодавства. На наше переконання, ймовірно сформується самостійна галузь публічного права – кліматичне»². Відтак, прийняття Стратегії 483-р є першоосновою для розвитку національного кліматичного законодавства.

Як уже відзначалося, до програмних документів публічної влади як документів програмно-цільового характеру, поряд із стратегіями й доктринами, віднесено програми й плани, які приймаються для формування та закріплення узгодженої системи заходів, необхідних для досягнення поставленої мети, і послідовної їх реалізації (ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність»). Так, 25 червня 2024 року Урядом України схвалено Національний план з енергетики та клімату на період до 2030

---

¹ Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність» / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 207.

² Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Кліматичні законодавство і правовідносини: сучасний стан і перспективи розвитку в контексті забезпечення національної безпеки. *Проблеми законності*. 2023. № 162. С. 6-37. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.287135> (дата звернення: 09.10.2024).

року (далі – НПЕК) з метою впровадження Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/1999 від 11 грудня 2018 р. про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату, про внесення змін до регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 663/2009 і (ЄС) № 715/2009, директив Європейського Парламенту і Ради 94/22/ЄС, 98/70/ЄС, 2009/31/ЄС, 2009/73/ЄС, 2010/31/ЄС, 2012/27/ЄС і 2013/30/ЄС, директив Ради 2009/119/ЄС і (ЄС) 2015/652 і про скасування Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 525/2013¹. Згаданий План також належить до стратегічних документів, спрямованих на узгодження енергетичної та кліматичної політик для забезпечення сталого розвитку й відновлення економіки України. Додамо, що підготовка НПЕК – це зобов'язання нашої країни в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства² згідно із вимогами Регламенту (ЄС) 2018/1999 та настанов Європейської Комісії³, а його розробка і схвалення НПЕК – умова для розподілу фінансової допомоги ЄС в рамках спеціального інструменту Ukraine Facility. Не можна оминати й того, що й на національному рівні визнавалася важливість прийняття даного документа, про що свідчать приписи указів Президента України від 08.11.2019 №837/2019⁴ та від 23.03.2021 № 111/2021⁵. Крім того, НПЕК розроблено відпо-

¹ Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.10.2024).

² Energy Community acquis. URL : <https://www.energy-community.org/legal/acquis.html> (дата звернення: 09.10.2024).

³ Commission Notice on the Guidance to Member States for the update of the 2021-2030 national energy and climate plans (2022/C 495/02). *Official Journal of the European Union*. 29.12.2022. С. 495/24-495/46/ URL : <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52022XC1229%2802%29&%3Bfrom=EN> (дата звернення: 09.10.2024).

⁴ Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 09.10.2024).

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента

відно до чітких вимог Регламенту (ЄС) 2018/1999¹ і з урахуванням досвіду підготовки подібних документів державами – членами ЄС і Договірними Сторонами Енергетичного Співтовариства, а також попередніх напрацювань. Над проектом НПЕК працювала група провідних експертів аналітичного центру DiXi Group та ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за підтримки Посольства Великої Британії (проект «Українська національна розробка та підготовка до реалізації плану з питань енергетики та клімату») і ініціативи США Net Zero World.

Як вже зазначалося вище (інших підрозділах), 30 жовтня набрав чинності Закон України № 3991-IX «Про основні засади державної кліматичної політики»², прийнятий Верховною Радою 8 жовтня 2024 року, присвячений забезпеченню низьковуглецевого розвитку України, досягненню кліматичної нейтральності, адаптації до зміни клімату. Закон прийнято на виконання зобов'язань України згідно з Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Паризькою угодою, Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. На наш погляд, цей Закон повною мірою відповідає євроінтеграційним прагнення і сприяє імплементації *acquis communautaire* Європейського Союзу у сфері зміни клімату, зокрема, приписів Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/1999 про управління Енергетичним

України від 23.03.2021 № 111/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505> (дата звернення: 09.10.2024).

¹ Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council (Text with EEA relevance). URL : <http://data.europa.eu/eli/reg/2018/1999/oj> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 р. № № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-IX#Text> (дата звернення: 18.11.2024).

Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату й Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2021/1119 від 30.06.2021 р., що встановлює рамки для досягнення кліматичної нейтральності і вносить зміни до регламентів (ЄС) № 401/2009 та (ЄС) 2018/1999 («Європейський кліматичний закон»), в якому визначається основа досягнення кліматичної нейтральності, а також Європейського законодавства про клімат. Крім того, Закон спрямований на виконання програми ЄС Ukraine Facility Plan, яка передбачає фінансову допомогу Україні на загальну суму близько 50 млрд євро¹).

Вбачається за необхідне акцентувати ще на одному моменті, а саме на тому, що ключовими візіями Закону «Про основні засади державної кліматичної політики» є досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, розробка архітекτονіки кліматичного управління й інструментів фінансової підтримки, системний моніторинг і прогнозування зміни клімату, а головне – запровадження принципу кроссекторальності кліматичної політики до всіх сфер державної політики, особливо з точки зору повосенного відновлення. Відтак, Законом визначено «правові та організаційні засади державної кліматичної політики, спрямованої на забезпечення низьковуглецевого та сталого розвитку України, її екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, досягнення кліматичної нейтральності, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері зміни клімату, удосконалення національної системи інвентаризації антропогенних викидів парникових газів із джерел та поглинання поглиначами парникових газів, забезпечення функціонування національної системи моніторингу та оцінки досягнення цілей державної кліматичної політики та прогнозування у сфері зміни клімату»². Предмет і сферу дії даного документа становлять відносини, що виникають під час формування й реаліза-

---

¹ Рада ухвалила закон про основні засади кліматичної політики. Це зобов'язання України перед ЄС (оновлено). URL: <https://biz.censor.net/n3513818>; <https://biz.censor.net/n3513818> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 р. № № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-IX#Text> (дата звернення: 18.11.2024).

цiї державної клiматичної полiтики i спрямованi на забезпечення досягнення клiматичної нейтральностi, пом'якшення наслiдкiв змiни клiмату та адаптацiї до неї, забезпечення низьковуглецевого та сталого розвитку, екологiчної, продовольчої та енергетичної безпеки України. Вказане дає пiдстави стверджувати, що в Україні розпочато формування клiматичного законодавства в контекстi європейських зобов'язань, окреслено шляхи його систематизацiї. Маємо констатувати, що процес розроблення й реалiзацiя клiматичної полiтики, спрямованої на пом'якшення змiни клiмату та/або адаптацiї до неї, вимагає системного та iнтегрованого пiдходу, оскiльки вона значно впливатиме на секторальнi державнi полiтики всiх рiвнiв, а клiматичнi прiоритети мають доминувати у всiх секторах економiки, бiльш того, їх повиннi дотримуватися всi господарюючi суб'єкти незалежно вiд форм власностi.

Вважаємо, що державна клiматична й екологiчна полiтика де-юре визнана державною, основнi стратегiчнi цiлi задекларованi в офiцiйних документах України, мають певну правову форму (встановленi Конституцiєю України та (або) законом; доктрини, стратегiї; програми, плани) як програмнi документи публiчної полiтики. При цьому державна екологiчна, на кшталт клiматичної, полiтика розглядається як особливий рiзновид державної полiтики, її публiчний, офiцiйний, самостiйний напрям. Державна клiматична та екологiчна полiтики, як i рiгiональна й мiсцева, сприймаються як складовi публiчної.

Спираючись на наведене, вважаємо, що клiматична полiтика має вибудовуватися на кроссекторальному рiвнi, з урахуванням екосистемного пiдходу i концепту Планетарних меж, оскiльки це сприятиме забезпеченню збереження сталостi екосистем, ландшафтного й бiологiчного рiзноманiття, завдяки чому вдасться домогтися зменшення залежностi вiд викопного палива, збiльшення використання вiдновлюваних джерел енергiї, полiпшення енергоефективностi, а також пiдвищення адаптацiйного потенцiалу природних ресурсiв до клiматичних змiн, що, у свою чергу, прискорить перехiд до систем енергозбереження з низьким вiмстом вуглецю. Таким чином, державна клiматична полiтика – це система правових, органiзацiйних, економiчних, соцiальних, iдеологiчних та iнших заходiв з боку держави, у формуваннi та

реалізації якої беруть участь політичні партії, органи місцевого самоврядування, громадські організації та інші суб'єкти і яка спрямована на забезпечення пом'якшення зміни клімату та/або адаптації до неї, низьковуглецевого та сталого розвитку України, її екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки та інших її напрямів, досягнення кліматичної нейтральності, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері зміни клімату, функціонування національної системи моніторингу та оцінки досягнення цілей державної кліматичної політики та прогнозування у сфері зміни клімату, удосконалення національної системи інвентаризації антропогенних викидів парникових газів із джерел і поглинання поглиначами парникових газів.

Звісно, задля досягнення цілей державної екологічної та кліматичної політики приймаються нові закони, триває європеїзація національного законодавства. Наголосимо, що понад десять років точилися дискусії щодо прийняття закону про екологічну модернізацію підприємств, тобто запровадження європейських підходів у питаннях дозвільної діяльності та контролю промислового забруднення (Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди). Парламентом ухвалено Закон України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» від 16.07.2024 № 3855-IX¹, набрання чинності якого відбудеться 08.08.2025 р. Цим Законом закріплюються правові й організаційні засади запобігання, зменшення й контролю забруднення, що є результатом провадження визначених цим Законом видів діяльності для забезпечення високого рівня захисту довкілля й реалізації конституційних прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом використання інтегрованого підходу до регулювання забруднення і впровадження найкращих доступних технологій та методів управління.

Поряд із наведеним нагадаємо, що 08.10.2024 р. набув чинності Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів», згідно з яким підприємства-забруднювачі були

---

¹ Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 р. № 3855-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20?find=1&text=%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82#w1_1 (дата звернення: 09.10.2024).

зобов'язанi протягом 6 мiсяцiв внести данi про свої об'єкти до РВПЗ¹, який у подальшому iнтегрується в європейський. Доцiльно додати, що з 2026 року Європейський Союз запроваджуватиме механiзм вуглецевого корегування iмпорту (СВАМ), а отже, накладатимуться мито на «брудну» продукцiю, яка iмпортується. Виходячи з цього Україна має вжити вiдповiдних заходiв.

Продовжуючи висвітлення питання, зауважимо, що нагальним на сьогодні залишається виконання умов Угоди про асоціацiю мiж Україною, з одної сторони, та Європейським Союзом, Європейським спiвтовариством з атомної енергiї i їхнiми державами-членами, з iншої сторони, ратифiкованої Законом України вiд 16.09.2014 № 1678 (далі – Угода про асоціацiю мiж Україною та ЄС), пункту 1 плану заходiв щодо дотримання приписiв Концепцiї реалiзацiї державної полiтики у сферi змiни клiмату на перiод до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабiнету Міністрiв України вiд 06.12.2017 № 878 (розпорядження втратило чиннiсть на пiдставi розпорядження КМУ вiд 30.05.2024 № 483-р), з метою визначення правових та органiзацiйних засад системи торгiвлi квотами на викиди парникових газiв (пiдготовлено законопроект «Про засади функцiонування системи торгiвлi квотами на викиди парникових газiв»). До речi, на сайтi Мiндопкiлля оприлюднено розпорядження Кабiнету Міністрiв України «Про схвалення Стратегiї впровадження системи торгiвлi квотами на викиди парникових газiв в Україні на перiод до 2033 року»².

Спираючись на базовi приписи нормативно-правових актiв iз стратегiчного планування в клiмато-довкiллевiй сферi, маємо

---

¹ Про Нацiональний реєстр викидiв та перенесення забруднювачiв : Закон України вiд 20.09.2022 № 2614-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text> (дата звернення: 09.10.2024).

² Повiдомлення про оприлюднення проекту розпорядження Кабiнету Міністрiв України «Про схвалення Стратегiї впровадження системи торгiвлi квотами на викиди парникових газiв в Україні на перiод до 2033 року». Офiцiйний сайт Міністерства захисту довкiлля та природних ресурсiв. URL : <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-rozporядzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-shvalennya-strategiyi-vprovadzhennya-systemy-torgivli-kvotamy-na-vykydy-parnykovykh-gaziv-v-ukrayini-na-period/> (дата звернення: 09.10.2024).

констатувати, що, *по-перше*, існує тісний, корелюючий взаємозв'язок між формуванням й реалізацією кліматичної та екологічної політики нашої держави. Вбачається, що стійкість такої тенденції пояснюється передусім тим, що формування кліматичної політики, як і екологічної, триває вже не перше десятиліття (як відомо, були прийняті Кліматична програма України, розрахована на 1998–2002 роки, у 1997 році¹, Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки – в 1998², а також інші нормативно-правові акти стратегічного планування державної політики у кліматичній сфері). Вказане набуває особливого значення, бо законодавче забезпечення охорони клімату, як і озонового шару, завжди було пов'язано з атмосферо-охоронними й еколого-безпековими відносинами, не говорячи про «спорідненість» правових режимів охорони вказаних об'єктів.

По-друге, кліматичні зміни, аналогічно екологічній небезпеці, а також кліматична шкода, подібно екологічній, як правові категорії є взаємозалежними і взаємопов'язаними між собою, а також істотно пов'язані із порушення конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, фактично виступаючи його несприятливими наслідками. Не на часі зараз зупинятися на питанні первинності або вторинності кліматичних змін або екологічних катастроф, кліматичної або екологічної шкоди, хоча за національним законодавством переважно кліматичні зміни розглядаються як першопричина екологічних проблем.

По-третьє, два основоположних концепти екологічної та кліматичної політики в узагальненому вигляді доцільно визначати в контексті мітігації та адаптації до зміни клімату (як пріоритетні візії). При цьому мітігація розглядається як система узгоджених

---

¹ Кліматична програма України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 № 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-Р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4#w1_1 (дата звернення: 23.09.2024).

кросекторальних заходів щодо: (а) переходу від використання викопних видів палива до відновлювальних альтернативних джерел енергії, (б) забезпечення енергоефективності та енергозбереження в побуті й на промисловості у всіх секторах економіки, (в) охорони й відтворення лісів, розробки та застосування екологічних інновацій та «зелених» технологій. Мета – пом'якшення негативних антропогенних впливів на клімат, відтак, зменшення викидів парникових газів і зменшення причин, які викликають глобальне потепління. Адаптація до зміни клімату – процес, спрямований на зменшення вразливості чи забезпечення стійкості соціоecологічних систем й інфраструктури до впливів зміни клімату з метою пристосування до нових кліматичних умов, уникнення (зменшення) негативних наслідків зміни клімату. Як випливає з наведеного, передбачається вжиття заходів для пом'якшення кліматичної зміни на екологічні, соціальні та економічні системи.

По-четверте, доцільно запровадити принцип взаємної доповнювальності кліматичної та екологічної політики, й певним чином їх системологізації з іншими. Особливого значення ця теза набуває в умовах адаптації до кліматичної зміни природних екосистем.

По-п'яте, як доведено у попередніх підрозділах, існує природний, нерозривний взаємозв'язок між екологічними й кліматичними правами особливо в контексті формування компенсаційних механізмів, забезпечення екологічної безпеки. Проте кліматичні права, на наш погляд, слід розглядати як правовий інститут, нормативно-правова база щодо їх забезпечення та реалізації нині знаходяться на стадії формування. Такий висновок зроблено на підставі того, що законотворець ставить акцент переважно на опрацюванні законодавства у сфері адаптації до зміни клімату і дотримання вимог кліматичної безпеки, попередження кліматичних ризиків. При цьому варто пам'ятати, що, кліматичні права як інститут перебувають у тісному зв'язку з інститутом екологічних прав, більш того, перші корелюються з екологічними, які складають комплексний міжгалузевий інститут екологічного права й законодавства. За сучасних тенденцій розвитку соціуму в сенсі забезпечення кліматичної справедливості можна сміливо вести мову про кліматичні права не лише людини/громадянина,

а й народу/людства, а отже, їх в подальшому варто розглядати як складний міжгалузевий інститут. Зазначене відповідає теорії поколінь прав Карела Васака¹ стосовно третього покоління – колективних або солідарних прав (тобто таких, як права всього людства – права людини, права народів, права нації, права спільноти та асоціації, серед яких право на мир, безпеку, право на самовизначення народів тощо). Більш того, їх забезпечення дуже важливе для всього людства, особливо з позицій відповідальності перед майбутніми поколіннями. Вбачається, що в перспективі їх доцільно розглядати як наднаціональні права, бо вони, безумовно, не «сковуються» межами однієї держави. Сказане, на наше переконання, повністю відповідає цілям сталого розвитку і є одним із основоположних концептів сьогодення.

Повернемося до висвітлення питання відшкодування кліматичних збитків і шкоди. Зараз для України, як і всього світу, стає нагальною проблема впливу воєнної агресії саме на довкілля, завдяки чому підвищується небезпека кліматичних змін. За офіційною інформацією Міндовкілля України «ведення бойових дій поглиблює кліматичну кризу, викликаючи значні викиди вуглекислого газу та інших парникових газів в атмосферу. За даними звіту за період 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2024 року «Вплив російської війни в Україні на клімат. Ініціатива з обліку парникових газів внаслідок війни» зазначено, «оскільки війна триває, викиди парникових газів (далі – ПГ) продовжують зростати, згідно з цим четвертим² проміжним оцінюванням,

¹ Vasak K. A. A 30-year struggle: the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. Messina : UNESCO Courier, 1977. 32 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>

² *Перше оцінювання впливу на клімат [Climate Damage caused by Russia's war in Ukraine, first assessment. English: <https://en.ecoaction.org.ua/climate-damage-caused-by-russias-war.html>. Ukrainian: <https://ecoaction.org.ua/vplyv-ros-vijny-na-klimat.html>] проводилось за чотирма розділами: (1) викиди від переміщення біженців, (2) викиди від бойових дій, (3) викиди від неконтрольованих пожеж у лісах і містах й (4) майбутні викиди внаслідок відновлення пошкоджених і зруйнованих будівель, доріг і заводів. Воно було представлено на Конференції ООН з питань зміни клімату COP27 в Шарм-ель-Шейху (Єгипет) 9 листопада 2022 року й охоплювало перші сім місяців війни. Друге оцінювання –*

викиди ПГ, пов'язанi з 24 мiсяцями вiйни, пiдвищились до 175 млн тонн CO₂ екв. ... 175 млн тонн CO₂ екв. – це бiльше, нiж щорiчнi викиди ПГ такої високоiндустрiалiзованої країни, як Нiдерланди, нiж викиди вiд розмiщення 90 млн нових бензинових автомобiлiв на дорогах або будiвництва 260 вугiльних енергоблокув потужнiстю 200 МВт кожен»¹. Авторами аналітичного звiту також наголошено, що «застосовуючи «соцiальну вартiсть» вуглецю у 185 дол. США/тонн CO₂екв., мiру для вiдображення шкоди вiд кожної тони викидiв ПГ, загальна шкода клiмату, яку Росiйська Федерацiя завдала за 24 мiсяцi вiйни, становить понад 32 млрд дол. США»². До речi, соцiальна вартiсть вуглецю «вимiрює нинiшню вартiсть додаткової одиницi вуглецю (або еквiвалентний об'єм iнших пар-

першi 12 мiсяцiв вiйни, тобто з 24 лютого 2022 року по 23 лютого 2023 року. До нього додано новi сектори щодо змiни маршрутiв польотiв через закриття повiтряного простору, а також вплив енергетичної кризи 2022 року на викиди вiд енергетики в Європi. Воно було представлено на Кліматичнiй конференцiї РКЗК ООН у Боннi 7 червня 2023 року. *Третє оцiнювання* мiстило оновлення за всiма джерелами викидiв за 18 мiсяцiв вiйни, тобто з 24 лютого 2022 року по 1 вересня 2023 року, i було представлено на Кліматичнiй конференцiї COP28 у Дубаї. Як пiдсумок, презентовано методологiю розрахунку клiматичної шкоди в грошовому еквiвалентi i в такий спiсiб визначено суму, яку Росiя має виплатити як компенсацiю. *За результатами четвертого оцiнювання* запропоновано методологiю розрахунку клiматичної шкоди в грошовому еквiвалентi i в такий спiсiб визначено суму, яку Росiя має виплатити як компенсацiю. Вiдбулися змiни щодо методологiї вимiрювання клiматичної шкоди в грошовому виразi для кожної тонни CO₂ екв., додано новий сектор – енергетичну iнфраструктуру, а також вперше вiйськовi викиди класифiковано за географiчним розташуванням (контрольована урядом територiя України, окупована територiя України, Росiя та Бiлорусь i решта свiту).

¹ Вплив росiйської вiйни в Україні на клiмат. 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2024 року. Iнiцiатива з облiку парникових газiв внаслiдок вiйни. URL : <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/vpluv-ros-viyny-na-klimat2024s.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

² Вплив росiйської вiйни в Україні на клiмат. 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2024 року. Iнiцiатива з облiку парникових газiв внаслiдок вiйни. URL : <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/vpluv-ros-viyny-na-klimat2024s.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

никових газів), викинутої зараз, підсумовуючи загальну глобальну вартість шкоди, яку вона завдає протягом усього свого життєвого циклу в атмосфері. Це глобальна вартість, оскільки вона містить усю шкоду, завдану по всьому світу, тобто не лише шкоду в країні походження викидів. Цей показник охоплює економічні збитки від зміни клімату, що можуть бути відчутні в секторі сільського господарства, енергетичних послуг, продуктивності праці та прибережних ресурсів, а також у сфері неринкових наслідків, як-от різні види ризиків, що пов'язані зі здоров'ям людей (зокрема, рівень смертності) та екосистемами»¹.

Проте, попри існуючі загрози, до цього часу на міжнародному рівні не розроблено загальновизнаної, чіткої методології підрахунку прискорюючих зміну клімату викидів CO₂, а також не встановлено, хто і як за це має відповідати. Наведене дає підстави стверджувати, що при фіксації та обчисленні кліматичних збитків і шкоди виникнуть певні труднощі. Крім того, як уже наголошувалося, на сьогодні також відсутня чітка методологія обрахування викидів від бойових дій, а також їх впливу на клімат, а саме встановлення заподіяної шкоди. Виходячи з цього, вважаємо, що першим кроком в має бути надання науковцями доктринального тлумачення й визначення співвідношення правових категорій «екологічна шкода» і «кліматична шкода», «екологічні збитки» і «кліматичні збитки», «екологічні втрати» і «кліматичні втрати» тощо.

До вказаного додається ще й те, що в проведенні національної еколого-правової політики щодо визначення кліматичної шкоди та формування відповідного національного законодавства наявна, як уже зауважувалося, непослідовність. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (далі – Прядок) від 20.03.2022 № 326 закріплено 22 напрями визначення шкоди і збитків, однак відсутній такий самостійний вид як шкода, заподіяна клімату, хоча зміни у цей нор-

---

¹ Вплив російської війни в Україні на клімат. 24 лютого 2022 року – 23 лютого 2024 року. Ініціатива з обліку парникових газів внаслідок війни. URL : <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/vpluv-ros-viyny-na-klimat2024s.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

мативно-правовий акт вносилися вже неодноразово¹. І це все має місце на тлі того, що ще на COP27 Україна виступила з ініціативою щодо визнання кліматичної шкоди, заподіяної повномасштабною воєнною агресією. До речі, ця пропозиція була позитивно сприйнята міжнародною спільнотою.

Беручи це до уваги, зараз задля подання до створеного Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3² від 12.05.2023 Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстр збитків), заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, заподіяних починаючи з 24 лютого 2022 р. або пізніше на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України (далі – заява), шкода і збитки класифікуються за категоріями, визначеними у пунктах 10–12 цього Порядку (п. 9). Так, відповідно до п. 11 Порядку підкатегорію В4 утворюють шкода і збитки, завдані навколишньому природному середовищу й природним ресурсам (зокрема, шкода і збитки, завдані земельним ресурсам, втрати надр, збитки, завдані водним об'єктам, атмосферному повітрю, лісовому господарству, природно-заповідному фонду). Зауважимо, що до неї включено В4.4. – інші збитки, пов'язані з навколишнім природним середовищем чи кліматом, озоноруйнівними речовинами і фторованими парниковими газами, забезпеченням хімічної безпеки й управлінням хімічною продукцією, демонтажем і переробкою будівельних відходів руйнувань. Відтак, мова йде лише про правову категорію «збитки», які пов'язані з кліматом (але відсутні уточнення, яким чином), озо-

---

¹ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 № 326. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF?find=1&text=%D0%B0%D1%82%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%84#w1_1 (дата звернення: 09.10.2024).

² Резолюція CM/Res(2023)3 Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (дата звернення: 09.10.2024).

норуйнівними речовинами та фторованими парниковими газами. Коли йдеться про збитки в контексті зазначеного Порядку, то згідно з Додатком до нього «Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації» вони визначаються як «вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів у ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації (упущена вигода)». Відповідальними органами визначено Міндовкілля, Держекоінспекцію та органи місцевого самоврядування (на період воєнного стану – військові адміністрації у разі утворення). Отже, маємо чітко визначену інституційну складову компенсаційного правового механізму й відсутність розуміння кліматичних збитків або шкоди, причинно-наслідкових зв'язків, способів їх доведення.

Загальновідомо, що дієвою складовою механізму правового забезпечення екологічного правопорядку, екологічної безпеки, екологічних прав виступає інститут юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, який одночасно виконує охоронно-захисту й превентивну функцію, поряд із основною – компенсаційною. Відзначимо, що компенсація екологічної шкоди належить до компенсаційної функції як екологічного права, так і держави. Вказане також трансформується тільки на формування кліматичного правопорядку, безпеки, прав, інституту відповідальності.

Однак, незважаючи на всі ці «намагання» запровадити розгалужену нормативно-правову базу, мета формування дієвого правового механізму у сфері адаптації до зміни клімату досі не досягнута. Україна в рейтингу кліматичної політики Climate Change Performance Index (2021) продовжує втрачати позиції: у минулорічному рейтингу була на 20 місці, що давало підстави віднести її до країн із середніми показниками¹. Вкажемо, що у 2022

---

¹ Burck J., Hagen U., Höhne N., Nascimento L., Bals C. Climate Change Performance Index 2021. URL : <https://ccpi.org/download/the-climate-change->

і 2023 роках ССРІ не оцінював кліматичних показників України. «Це рішення було зумовлене далекосяжними наслідками агресивної російської війни проти країни. Війна завдала величезних збитків і руйнувань в енергетиці, промисловості, транспорті та будівництві»¹. Хоча Україна за останні роки значно наростила потужності своєї відновлюваної енергетики, війна призвела до виведення з експлуатації близько 90% потужностей вітрової та 45–50 % сонячної енергетики. У 2022 році експерти ССРІ зазначали, що Україні варто було б бути більш амбітною у своїй кліматичній політиці, але агресія Росії унеможливила такі покращення. Окреслене означає, що здатність України виконувати свою кліматичну політику обмежена, і можна не очікувати, що викиди парникових газів різко скоротяться, бо пов'язані з триваючою війною та не пов'язано з кліматичними діями України»².

Підсумовуючи, маємо констатувати, що задля усунення кліматичних загроз і забезпечення кліматичної безпеки і прав, формування дійової національної політики в нашій країні вже зроблено певні кроки, які, безумовно, пов'язанні із набуттям статусу країни-кандидата на членство в ЄС і відповідними зобов'язаннями. Так, незважаючи на триваючу збройну агресію з боку РФ, прийнято такі закони, як «Про основні засади державної кліматичної політики»³, «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімату»⁴; постанови Кабінету Міні-

---

performance-index-2021/?fbclid=IwAR0GGTYZgH_pR5tl92F2QNnIBAAbih90n_Bs6APfjj5esAkVa_icIY2A-Ik (дата звернення: 09.10.2024).

¹ Jan Burck, Thea Uhlich, Christoph Bals, Niklas Höhne, Leonardo Nascremento. Climate Change Performance Index 2023. Publication Date: Friday, 8th of December 2023. URL : <https://ccpi.org/download/climate-change-performance-index-2024/> (дата звернення: 09.10.2024).

² Climate Change Performance Index 2022. URL: <https://ccpi.org/country/ukr/> (дата звернення: 09.10.2024).

³ Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 р. № № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-IX#Text> (дата звернення: 18.11.2024).

⁴ Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE - Програмі дій з довкілля та клімату : Закон

стрів України «Про внесення змін до Порядку розгляду, схвалення і реалізації проєктів цільових екологічних (зелених) інвестицій та пропозицій щодо здійснення заходів, пов'язаних з реалізацією таких проєктів і виконанням зобов'язань сторін Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату»¹, «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»², «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами»³, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року»⁴, «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках»⁵, «Про затвердження плану заходів з реалізації кліматичної політики України в

Україні від 20.09.2022 № 2590-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2590-20> (дата звернення: 09.10.2024).

¹ Про внесення змін до Порядку розгляду, схвалення і реалізації проєктів цільових екологічних (зелених) інвестицій та пропозицій щодо здійснення заходів, пов'язаних з реалізацією таких проєктів і виконанням зобов'язань сторін Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2023 № 196. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196-2023-%D0%BF> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12.2019 № 377-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20> (дата звернення: 09.10.2024).

³ Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами : Закон України від 12.12.2019 № 376-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20> (дата звернення: 09.10.2024).

⁴ Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80> (дата звернення: 09.10.2024).

⁵ Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80>(дата звернення: 09.10.2024).

рамках участі в глобальній ініціативі із скорочення викидів метану “Global Methane Pledge”»¹, «Про погодження утворення Інституту кліматично орієнтованого сільського госпо-дарства Національної академії аграрних наук України»² та ін.

Завдяки врегулюванню правових питань господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, запровадженню системи моніторингу, звітності й верифікації викидів парникових газів, розпочато процес формування рамок національної системи торгівлі викидами відповідно до вимог Директиви 2003/87/ЄС, Регламенту 842/2006, Регламенту (ЄС) № 2037/2000, Регламенту (ЄС) № 517/2014, Регламенту (ЄС) № 1005/2009 та ін. для забезпечення майбутнього впровадження національної системи торгівлі викидами.

Підсумовуючи, маємо констатувати, що поки не достатньо охоплено всі елементи довкілля, відсутній екосистемний підхід, не враховані екологічні послуги (казане стосується переважно послуг регулювання, культурних, соціальних, підтримання екосистем, а послуги з постачання здебільш враховані) щодо розрахунку розміру шкоди та ін. Крім того, підтримуємо пропозиції Р. С. Кіріна щодо необхідності подальшої розробки та вдосконалення секторів об’єктів збитків (соціальний сектор, інфраструктура, виробничий сектор, наскрізні сектори), встановлення їх співвідношення з певними процедурними, процесуальними і документарними формами оцінки й методиками розрахунку збитків (аналітична, стандартизована, незалежна оцінка збитків, судова експертиза)³.

¹ Про затвердження плану заходів з реалізації кліматичної політики України в рамках участі в глобальній ініціативі із скорочення викидів метану “Global Methane Pledge” : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.07.2023 № 607-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2023-%D1%80> (дата звернення: 09.10.2024).

² Про погодження утворення Інституту кліматично орієнтованого сільського господарства Національної академії аграрних наук України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1793-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1793-2021-%D1%80> (дата звернення: 09.10.2024).

³ Кірін Р. С. Перспективи правового забезпечення визначення мілітарно-екологічної шкоди: національні та міжнародно-правові аспекти. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ.

Повністю погоджуємось із пропозицією В. М. Єрмоленка та І. М. Єрмоленко, що «модель відшкодування екологічних збитків будуватиметься на міждисциплінарній основі, перебуваючи на перетині точних, природничих і гуманітарних наук (передусім йдеться про математичні науки, застосовувані для створення відповідної інформаційної матриці, а також біологічні, на яких базується екологія, економічні (зокрема, фінансовий облік), спрямовані на з'ясування загальної суми збитків, і, нарешті, симбіоз публічних і приватних юридичних наук частині поєднання норм національного й міжнародного права, що формують міжгалузевий інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення»¹. Процедурні питання, юридичні механізми компенсації шкоди і збитків, завданих війною, ще у процесі розробки й формування. Проте, на наш погляд, доцільно спробувати прийняти спеціальний комплексний, консолідований закон щодо компенсації екологічної шкоди, на перспективу – кліматичної, заподіяної російською агресією, згідно з приписами якого визначався б розмір екологічної шкоди і збитків, завданої внаслідок збройної агресії проти України, способи їх відшкодування, на кшталт Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій,

онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2022. С. 80-81. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/08.12.2022_eko.pdf DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>. (дата звернення: 09.10.2024).

¹ Єрмоленко В. М., Єрмоленко І. М. Сучасні проблеми реалізації юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 68 URL : http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/08.12.2022_eko.pdf DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>.(дата звернення: 09.10.2024).

терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»¹.

---

¹ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

Наукове видання

**БЕЗПЕКОВЕ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ:
ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Відповідальна за випуск проф. Анісімова Г. В.
Редактор Л. В. Русанова
Комп'ютерна верстка та дизайн І. В. Москалюк

Підписано до друку 20.12.2024 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. 26,27. Наклад 50 прим. Зам. № 1212/1

Надруковано з оригінал-макета,
виготовленого Видавництвом «Юрайт»
(Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої діяльності: серія ДК № 4236 від 22.12.2011 р.),
в друкарні ФО-П Дуюнової Т. В.

